

Csata István ■ Csata Zsombor
Erdei Itala ■ Gábor Kálmán
Nagy (Bernáth) Julianna Krisztina
Papp Z. Attila ■ Veres Valér

A PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA

*Az erdélyi fiatalok helyzetképe
az ezredforduló után*

**A PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA.
AZ ERDÉLYI FIATALOK HELYZETKÉPE
AZ EZREDFORDULÓ UTÁN**

Szerkesztőbizottság:
Gábor Kálmán
Jancsák Csaba
Matiscsák Attila
Szemerszki Marianna
Tibori Tímea
Utasi Ágnes

Felsőoktatási Kutatóintézet

MTA Szociológiai Kutatóintézet

X 44 181

A PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA. AZ ERDÉLYI FIATALOK HELYZETKÉPE AZ EZREDFORDULÓ UTÁN

szerkesztették
Gábor Kálmán
Veres Valér

18144X

BELVEDERE
MERIDIONALE

Max Weber Társadalomkutató Alapítvány

Szeged – Kolozsvár, 2005

A kötet megjelenését támogatták

Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő
és Kommunikációs Központ

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000588061

ISBN 963 9573 18 3

ISSN 1585-8448

X 4 4 1 8 1

© Belvedere Meridionale, 2005

© Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Kolozsvár 2005

© Szerzők, 2005

Tartalom

KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁGI PERSPEKTÍVÁK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

GÁBOR KÁLMÁN:

Bevezetés – A perifériáról a centrumba.

Előzetes hipotézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez..... 9

VERES VALÉR:

Az erdélyi fiatalok társadalmi strukturális helyzete és jövőtervezése23

PAPP Z. ATTILA:

Időhasználat és iskolai teljesítmény a romániai magyar középiskolai kultúrában 54

TANULÓ FIATALOK ÉS AZ OKTATÁSI RENDSZER VÁLTOZÁSAI

CSATA ZSOMBOR:

Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága
az erdélyi magyar fiatalok körében 75

ERDEI ÍTALA:

Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében 108

ÉRTÉKEK, NORMÁK, IDENTITÁS ERDÉLYBEN

CSATA ISTVÁN:

Az erdélyi magyar fiatalok értékeiről 133

NAGY (BERNÁTH) JULIANNA KRISZTINA:

Vallásosság, de (még) milyen?!

Erdélyi magyar fiatalok vallásossága 2001-ben 162

VERES VALÉR:

Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását meghatározó tényezők 177

KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁGI PERSPEKTÍVÁK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

GÁBOR KÁLMÁN

**A PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA. ELŐZETES HIPOTÉZISEK A HATÁRON TÚLI
MAGYAR FIATALOK HELYZETÉNEK AZ ÉRTELMEZÉSÉHEZ**

Kiinduló tételünk a magyarországi fiatalok és a határon túli magyar fiatalok vizsgálatakor, hogy a kilencvenes években, a kommunizmus összeomlása után a fiatalok a perifériáról a centrumba kerültek. Ez azt jelenti, hogy mind a magyarországi, mind a határon túli magyar fiatalokra éppen úgy mint a nyugat-európai fiatalok vállára többféle nyomás nehezedik: a munkanélküliségtől, az iskolai versenyig, a korai önnálósodástól, a piaci szereplővé válástól a feszültségoldó technikák használatáig. A kelet-európai fiatalok számára a centrumba kerülés az erősödő versenyben növekvő esélyeket jelent, de mindennek előtt a nyugat-európai fiatalokkal azonos, illetve közel hasonló kihívásokra való válaszok kényszerét.

Ifjúsági korszakváltás

A határon túli fiatalok vizsgálatakor is a társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás összefüggéséből indulunk ki. Az ifjúsági korszakváltás problémájával foglalkozva Magyarországon azt láttuk, hogy az ifjúsági korszakváltás a nyolcvanas években késleltett volt. Ennek több oka volt. A rendszerváltásig nem történt meg az oktatás expanziója, a piac hiányában nem alakult ki az a társadalmi környezet, amely a fogyasztásra helyezi a hangsúlyt, és egy ifjúságközpontú, szabad médiát feltételez. Ennek ellenére megfigyelhető volt a fiatalok korai önnálósodása és a kulturális értékvtáltás, de a lényeges fordulat mégsem következett be, megmaradt a fiatalok elit csoportjai és fiatalok többsége közötti mély szakadék az esélyektől az értékorientációig. Magyarországon a kilencvenes években azt láttuk, hogy a piaci rendszer és a demokratikus viszonyok kiépülésével az ifjúsági korszakváltás felgyorsult, amely egyszerre jelentett előnyöket és hátrányokat a fiatalok számára. A kilencvenes években bekövetkezett a piac kiépülésével egy időben az oktatás expanziójával kiépül a fiatalok fogyasztói és kommunikációs státusa.

Az Ifjúság 2000 vizsgálat azt mutatta, hogy a korszakváltásban korcsoportonként jelentős eltérések figyelhetők meg: a 25–29 éveseknek több mint egytizede csak 8 általánost végzett, tehát korán fejezte be az iskolát, és korán állt munkába, és inkább jellemzi a korai házasodás, gyermekvállalás. A 20–24 évesekre ezzel szemben már az iskolai idő meghosszabbodása, a házasodás, gyerekvállalás késleltetése jellemző. Megindul a „lavírozás” az iskola és munka világa között: ez a két életesemény gyakran felcserélődik, egymásba fonódik. Az Ifjúság 2000 arra hívta fel a figyelmet, hogy felgyorsult a fiatalok individualizálódása, növekedett az iskolai, munkaválasztási és családi életutak különbözősége és sokfélesége, ugyanakkor fennmaradtak a származási, területi – regionális iskolázottsági és nemek közötti egyenlőtlenségek, azaz a sokféle egyéni életút beágyazódott a társadalom egyenlőtlenségi rendszerébe.

Kétféle forгатókönyv

Ahhoz, hogy a magyarországi és a határon túli magyar fiatalok átmenetét a centrumból a perifériára értelmezni tudjuk, figyelembe kell venni az ifjúsági korszakváltás forгатókönyveit – a munkanélküliségi és szabadidős forгатókönyveket, illetve, hogy ezek a forгатókönyvek milyen mértékben valósultak meg, helyesebben melyiknek milyen mértékű az átmenet során a dominanciája.

Kétféle forgatókönyv és a társadalomértelmezések

Figyelembe kell venni továbbá a korábbi társadalmi struktúra lehetséges értelmezéseit. Az első interpretáció **Kemény István** nevéhez fűződik. Kemény szocializmusértelmezésében az egyik kérdés, hogy a szocializmus hogyan illeszthető be a magyar társadalom történeti fejlődésébe. A másik kérdés, hogy a szocializmust milyen dimenziók mentén tudjuk leírni. Kemény abból indul ki, hogy a magyar társadalomfejlődés (Hajnal, Bibó nyomán) lényegében nagyon durva módon követi a nyugat-európai társadalomfejlődést, ilyen értelemben a magyar társadalomfejlődés beilleszkedik a polgári társadalomfejlődés folyamatába. Ennek az egyik legfontosabb kritériuma a magántulajdon prioritása, a tulajdonnal való rendelkezés szabadsága, valamint a személyi szabadság, polgári demokrácia kialakulása. Kemény, Hajnal nyomán, átveszi azt a középkori fejlődésértelmezést, mely szerint a középkor a szerződéses világa és ez vezet el a szabadságok kiskörének tágulásához. A Kemény-féle értéktételezés az, hogy a tulajdonnal való rendelkezés alapján a személyi szabadságok kibővülnek. Ez a folyamat Kemény és Bibó szerint is a tizenkilencedik században kap lendületet, ami Kemény szerint folytatódik a *Horthy-korszakban* is, de tudomásul kell venni, hogy a Horthy-rendszer polgári társadalmát nem vegyítisza, megtalálhatók benne mindazok a feudális elemek, az arisztokráciához és nemességhez tartozó csoportok, amelyek persze megtalálhatók a nyugati társadalmakban is ebben az időszakban. Például: a politikával, külpolitikával foglalkozók jelentős része arisztokrata. A társadalom fejlődése alapján a polgárosodás irányába mutat. A polgárosodás a magyar fejlődésben különböző társadalmi rétegeket különböző mértékben érintett. A 19. században, mivel a földbirtokosok rendelkeztek földtulajdonnal, kézenfekvő volt az a feltételezés, hogy ők válnak a polgárosodás vezető erőivé. A századfordulón aztán kiderült, hogy egész más csoportok, például a zsidók váltak tulajdonos polgárrá. A két világháború között a polgárosodásnak új rétege jelenik meg, a parasztpolgárok, amely új erőt ad a folyamatnak. A polgárosodási folyamat a munkásságot is érinti, a magasan képzett szakmunkásréteg is polgárosul. Vannak olyan rétegek, amelyeket nem érint meg ez a folyamat, társadalom alatti osztályként jelennek meg, pl. a parasztság egy része. A 19. és 20. század folyamán tehát a polgári társadalomfejlődés irányába halad a magyar társadalom. Ebből következik Kemény első tézise, *a szocializmus nem a polgári társadalomfejlődést folytatja*. Már csak azért sem, mert a tulajdont megszüntette. E mellett Kemény hangsúlyozza, hogy a szocializmus Szovjetunióból importált dolog, amelyet a monolitikus hatalmi struktúra jellemez, mely ráépül a gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyokra is. A hatvanas években Kemény rájön arra, hogy a szocializmus legerőszakosabb korszakában – Rákosi- korszakban, korai Kádár- korszakban – sem tudta kiirtani azokat a társadalomszerkezeti elemeket, azokat a kulturális formákat, emberi kapcsolattrendszereket, amelyek a szocializmust megelőző időszakban kialakultak. A gazdasági vezetőkről szóló írásában arról informálja az olvasót, hogy ugyanazon szervezetben – például a nagyvállalatban – kétféle vezetőtípussal találkozott az ember: az egyik, aki politikai karrierjének állomásaként került a posztjára, a másik az a mérnök, aki a háború előtt szerzett diplomát, tapasztalatot. A szocializmus saját intézményrendszerén belül is megfigyelhető tehát a polgári hagyományok továbbélése. A hatvanas években a tszelnökök azokból a középparasztokból kerültek ki, akiknek megfelelő tekintélyük saját birtokukon szakszerű tevékenységük révén alakult ki, és szaktudásuk az egyéni gazdálkodásuk termelési tapasztalata és a családi gazdálkodás öröksége volt. Összegezve: *a társadalom minden rétegére ráépült a monolitikus hatalom, de nem szűnt meg az a történelmi hagyomány, amely a társadalmi viszonyokban, viselkedési módokban és kultúrában évszázadok során kialakult. Kettős társadalmi szerkezetéről beszél ettől kezdve a szociológiai irodalom, de ez nem zárja ki az értelmezési különbségeket.*

A kettős szerkezetből kiindulva értelmezi a szocializmus átalakulását Szelényi Iván is. Szelényi megközelítései közül az egyik a Konrád Györggyel írt *Értelmiség útja az osztályhatalomhoz* azt fejlődést vizsgálja, hogyan jön létre a pártrend mellett a technokrácia, az értelmiségnek az a csoportja, amely az osztályhatalomba jut, és a rend és technokrácia mellett az egyre inkább marginalizálódó humán

értelmiség, és alattuk helyezkedik el az elnyomott proletariátus. A Szelényiek általi megközelítés összemosza a Kemény által Hajnal nyomán által finoman megrajzolt történeti különbségeket, a Szelényi felfogás következménye, hogy a szocializmus alatt bekövetkezik Kelet-Európa elkanyarodása és integrálódása.¹ Szelényi féle felfogás a magyarul Harmadik út? című munkájában módosul. A kettős szerkezetet Szelényi ezen felfogása szerint a szocialista hatalmi bürokrácia, illetve ezen rést ütő második gazdaság működteti. Amióta a tsz-ek léteznek, azóta létezik a második gazdaság is. A második kolhozosítási folyamatban a vezetők felismerték, hogy nem lehet csak a nagyüzemre építeni az élelmiszertermelést, hanem, mintegy visszatérve a középkorhoz, adtak egy háztáji területet a tsz-tagoknak, ahol az egész család dolgozhatott. A hatvanas évek második felétől ezekben a családi gazdaságokban megindul a piaci ártermelés, amely a munkaerő extenzív kihasználására és az intenzív kultúrára (zöldség, gyümölcs) épít. Ez átszövi a magyar társadalom egészét, nem csak a falusiakat, hanem a közalkalmazotti és más rétegeket is. Szelényi ezt úgy értelmezi, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a szocialista (redisztributív) mellett létrejön egy másik, a piaci integráló erő.

Szelényivel egyetért **Kolosi Tamás** is, aki azt mondja, hogy az első és a második gazdaság dimenziójával lehet megragadni a magyar társadalmat. Az alapvető különbség az, hogy Kemény azt mondja, hogy fontos a második gazdaság megjelenése, és kimutatja, hogy egyre nagyobb teret hódít, csak nem piaci jellegű, mert akkor lehetne igazán piaci viszonyokról beszélni, ha meg lenne az egyén szabadsága és nem lennének szocialista tulajdonviszonyok. Addig ezek a jelenségek esetlegesek, összefonódnak az elsődleges struktúrával. Ez nem piaci, talán piaci jellegű struktúra volt. Azt gondoljuk, hogy az átalakulás, ezen belül a vállalkozók helyzetének értelmezésében kulcsfontosságú, hogy ki mihez köti a piac létét és milyen mértékben fogadja el a piacot.

Kemény István felfogásában a kapitalizmus a működőképes társadalom. **Szelényi Iván** a szocializmus konzekvens kritikikusa szintén, de felfogásában eltér ettől, azt mondja, hogy a szocializmusban a redisztribúcióból származó egyenlőtlenség a meghatározó, a kapitalizmusban pedig a piac. A szocializmust úgy definiálja, mint a legkiszármányolabb társadalmak egyikét. Ez alatt azt érti, hogy a központi elosztási rendszer úgy működik, hogy a központhoz legközelebb esők kapják a legtöbbet, a távolabbiak pedig egyre kevesebbet. Ezen feltételrendszerben a piac szerepe döntő, mert azoknak, akik nem kapnak központi által leosztott privilégiumokból, a piac egyenlíti ki a hátrányait (lakásépítés). Szelényi felfogása arról szól, hogy ha a piac válik meghatározóvá, akkor az fogja létrehozni az egyenlőtlenségeket. Ezt pedig szintén kritikusan kell kezelni. (Szelényi – Manchin 1990)

A szocializmusok különbsége. A határon túli magyar fiatalok és etatista forgatókönyv

Az ifjúsági vizsgálatokban tehát figyelembe kell vennünk a szocialista társadalmi struktúrát, és annak egyik alapjellegzetességét, a monolitikus hatalmi struktúráját. Azt láttuk, hogy ez a struktúra,

¹ Szelényieknek ez a felfogása óhatatlanul és közel áll a korabeli intézményesült magyar szociológia felfogásához. Ennek legnevesebb képviselői **Kolosi Tamás** (1979) és **Kulcsár Kálmán** (1986), a történések közül pedig **Berend T. Iván** (1986). Kulcsár a modernizációval kapcsolatban a hetvenes években számos tanulmányt írt, amelyekben azt mondja, hogy a magyar társadalomfejlődés próbálta követni a nyugatit, de a 17. századtól elkanyarodik a kelet-európai fejlődés a nyugatitól, ezért egy állandó távolság jön létre a kettő között. Lényegében a régió eltolódik kelet-európai irányba, – ebben van egy finom aktualizálás –, és, hogy áthidalódjon az eltérés, az ún. szocialista modernizációnak van nagy szerepe. Ez ugyan a kezdetekben kegyetlen volt, de mégiscsak egy modern társadalmiszerkezetet alakított ki. Azt állítja, hogy a keleti modell erőszakos átültetése nem megy, de kialakul egy sajátos, a nyugatitól és a keletitől egyaránt eltérő modell, mint a Kulcsáré nem is beszélnek polgárosodásról, hanem modernizációról. Ez a felfogás természetesen tovább él, a hetvenes évek végére radikálizálódik is, bizonyos pontjaiban célul tűzi ki a hatalmi szerkezet átalakítását is. Céljuk, hogy lebontsák a a politikai hatalom túlsúlyát, és kialakítsák a jogállamot. A Szelényiek felfogását Kemény kritizálja (Kemény 1979).

amely rátelepedett a kultúrától az államig mindenre, a legutolsó pillanatig – a kommunista párok megszűnéséig – működött. A MOZAIK 2001 vizsgálatban figyelembe kell vennünk, hogy monolitikus hatalmi struktúra országoként eltérő volt, más volt a rend és technokratai aránya és szerepe például Magyarországon, Romániában, a hajdani Jugoszláviában és így tovább, ahogyan eltérő volt a marginalizálódó értelmiség súlya és szerepe. A monolitikus hatalmi struktúra különbözőségéből viszont következik, hogy az oktatási rendszer napjainkban kibontakozott expanziója során eltérő módon érvényesülnek a korábbi redistributív struktúrából fenmaradó társadalmi egyenlőtlenségek. Például a redistributív minél nagyobb, annál nagyobb a szakadék a fiatal elit és a fiatalok többsége között – a fiatalok és felnőttek között következésképpen a munkanélküliségi forgatókönyv veszélyesebbé, a szabadidős forgatókönyv pedig etatistábbá válik. Ez következik abból is, hogy a második gazdaság szerepe eltérő volt a különböző volt szocialista országokban, következésképpen eltérő volt a fiataloknak a piachoz, a piacgazdasághoz való viszonya, következésképpen az elit fiatalok és a fiatalok többsége között tovább nőtt a piacgazdaság kiépülése során. A piac gazdaság kiépülése egy-egy országban előre haladottabb más országokban csak csíráiban, vagy a feketegazdaság formájában létezett (Például Székelyudvarhelyen) de mindenképpen ez az átalakulás során odavezetett, hogy nőtt a fiatalok fekete gazdaságba való beágyazottsága.

A határon túli fiatalokra gyakorolt nyomások esetében tehát figyelembe kell vennünk, hogy mindegyik régió másként alakult a szocializmus rendszere, és – ennek következtében másként alakult az oktatási, munkaerőpiaci, szociális támogatási rendszer kommunizmus összeomlása után. A hátrányok történetileg különbözők, de minden országban Magyarországhoz képest a kilencvenes években tovább növekedtek. A Vajdaság az, amelyben a hallgatók gyermekkorukban pozitív élményeket szereztek, akiknek helyzetét viszont a katasztrofális összeomlás döntő módon meghatározza. A régiók között azonban a magyarság mint közösség más és más jelent. Ez jelentős módon befolyásolja a fiatalok élettervezésének, életkarrierjének alakulását és az anyaországgal kapcsolatos elvárásait. Végül döntő mértékben befolyásolja a fiatalok életkarrier törekvéseit az otthon és Magyarország közelsége. A Magyarországon eltöltött idő. Az oktatási rendszerek különbözősége. Az oktatási támogatások rendszere. A szülőföld nyelvének ismerete. Az egyetemi évek alatt és utáni munkába állás.

Az iskolai életutak, az iskolából a munkába való átmenet

A kilencvenes években alapvetően megváltozott az iskolából a munkába való átmenet, az egyik kísérő jelensége a munkanélküliség növekedése. A munkanélküliség növekedése alapvetően megváltoztatta a iskola elvárásokat az iskola életutak és a munkába való átmenet viszonyát. Az egyik válasz a munka világában tapasztalható bizonytalanságra mindazonáltal az, hogy egyre több időt fektetnek be a képesítések megszerzésébe. Ezáltal növekszik az iskola versenyképességének fontossága a fiatalok számára, hiszen kevés helyért versengenek. Ezen felül az élet minden területén megjelenik az osztályzás és válogatás. Ezzel összefüggésben növekszik iskolai képzésben munka megválasztásban a regionális kötelekekből való kitörés vágya.

Az elérhető helyek száma kereslettel találkozók, hiszen a fiatalok reagálnak a fent leírt versenyképességre, próbálják elkerülni a munkanélküliséget. Fontos eltérések vannak azonban országoként, régióként. Néhány országban a felsőfokú oktatásban résztvevők aránya a változások után először visszaesett, az általános tendencia azonban ezen arány emelkedése. Általában azt mondhatjuk, hogy régiók jellemzőjévé vált, a *felsőoktatásban vagy meghosszabbodott képzésben résztvevő fiatalok számának növekedése*. Növekszik mind az esti/levelező, mind a nappali képzésben résztvevők aránya Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt, és ahol az állami szektor nem tudja kielégíteni az igényeket, ott gyorsan megjelenik a magánszektor és „business”- vagy nyelvkurzusokat kínál, Kelet-Európában gyakran meglehetősen kétes szakmai alapokkal. Ez a folyamat, azonban a jóléti állam, illetve Kormai kifejezésével

a koraszülött jóléti állam visszavonulása vagy összeomlása mellett megy végbe. A jóléti paradigmák változása azt jelenti, hogy a jóléti államtól már nem várják el, hogy a bölcsőtől a sírig óvja az embereket. A privatizáció és a jóléti kiadások csökkentése azt jelenti, hogy kevesebb támogatás jut a fiataloknak és gyakran azok a segítők, juttatások vagy előnyök, amelyeket korábban élveztek, mára lecsökkentek. A fiatalok saját magukra vannak utalva, munkát kell vállalniuk a tanulás mellett vagy a családjukra kell támaszkodniuk segítségért. Ez utóbbihoz a család hajlandósága is szükséges és még nagyobb terhet ró a szülők vállára. Ebben a folyamatban sajátos szerepet játszik az anyaország, amely átveheti ugyan, de nem pótolhatja a többségi nemzeti állam szerepét, illetve a redistribúció hatékonysága nagyban függ attól, hogy egyes régiókban hogyan alakulnak a piaci viszonyok.

A munkaerőpiaci változások következtében, ha tudnak is munkahelyet találni a fiatalok, az általában bizonytalan, átmeneti vagy felállás, vagy pedig szerződések által korlátozott (Amin 1994). Ez különösen igaz Kelet- és Közép-Európa országaiban a magánszektorban. Ma már nem tervezhető, hogy a képzési szakaszt munka és egy egész életre szóló munkahely követi. Ehelyett az várható, hogy a képzést átképzés és gyakori munkahelyváltogatás követi.

Átmenet a származási családból a saját családba

A család felbomlása – a válások számának növekedésével, az együttélés, a házasságon kívüli gyermekvállalás, a párhuzamos vagy egymást gyorsan követő kapcsolatok stb. miatt – gyakran megnehezíti a fiatalok számára, hogy származási családjukban biztonságot vagy stabilitást találjanak, a szülői ház elhagyásakor pedig a lehetőségek egész tárházát kell végiggondolniuk saját életükre nézve. A fiatalok vezető szerepet játszanak új, a hagyományostól eltérő életstílusok kialakításában, többen élnek egyedül vagy élettársi kapcsolatban és többen vállalnak gyereket házasságon kívül (bár általában élettársi kapcsolatban élve). E különböző életformákhoz kapcsolódó értékek mélyreható változáson mennek keresztül, megítélésük egyre enyhébb. A származási családból a saját családba vezető utak nem állandóak és tervezhetőek, hanem szakadatlanul változnak és mindig visszafordíthatóak. A továbbtanuló fiatalok nagyobb arányából, de a Magyarországon egyre növekvő számából is következik, hogy a fiatalok elkerülve otthonról egyre inkább a magyarországi lehetőségeket követik, fokozatosan veszítik el a kapcsolatot a szülőfölddel és a magyarországi mintaadó csoportok példáit követik, illetve Magyarországon tesznek szert baráti, élettársi stb. kapcsolatokra. Külön szerepet játszanak az otthoni „fiasok”, amelyek visszafordítják Magyarországra felé a fiatalokat, általában ez úgy lehetséges, hogy meghosszabbítják az iskolai éveket. A megélhetési viszonyok általában arra készítik a fiatalokat, hogy a tanulmányaik mellett más ösztöndíjat szerezzenek, munkát vállaljanak, amelyek egyre több szálon kötik a fiatalokat Magyarországhoz, amely a származási családdal való kapcsolatok meglazulásához vezet.

A jelenlegi globális mobilitástendenciákkal ellentétesen, mely legalábbis diskurzív szinten nyitottabbá, átjárhatóbbá nyilvánítja az országhatárokat, globális, de legalábbis nemzetközi munkaerőpiaci mozgást jósol, a jövőbeni kirekesztettségérzés hatalmasodik el azokban az országokban, társadalmakban, ahol a gazdasági fejlődés nem tud lépést tartani az elvárásokkal.

A fogyasztói kultúra terjeszkedése, amelynek a fiatalok egy külön részét képezik, azt jelenti, hogy most már képesek a stílusok és külső megjelenések gyorsan változó világában élni, egyre nagyobb fogyasztási kényszer nehezedik rájuk. A kibontakozott piacgazdasági viszonyok elkerülhetetlenné teszik, hogy a fiatalok kiéptítsék saját fogyasztási státusukat. Ebben a határon túli fiatalok a magyarországi egyetemista fiatalok felső rétegének elitcsoportjait is követik származási háttértől mintegy függetlenül. (Számítógép, internet használat.) Az ifjúsági stílusok és szubkultúrák felbukkanása, majd eltűnése tehát ugyanolyan fontos lehet, mint a munka és a család egyre távolodó elvárásai. A fiatalokra egyre jobban hat a fogyasztási kényszer, miközben bevételeik egyre kisebbek. A kelet- és közép-európai fiatalok egyre inkább differenciálódnak a fogyasztói stílusok mentén, bár lehetőségeik a fogyasztásra igen egyenlőtlenek, hiszen a különböző családok jövedelmei és

életszívnvonalai is jelentős eltéréseket mutatnak. Azok a fiatalok, akik a média korában nőttek fel, már nem „ártatlanok”, rengeteg információ érhető el számukra, amelyeket még azok a felnőttek sem kaphatnak meg, akik náluk kevésbé tudják értelmezni a jeleket vagy használni az információs technológiát (Postman 1983).

1. sz. táblázat Saját fogyasztási javakkal való ellátottság 1997–1998 (Középiskolások)

	Győr	Kolozsvár (magyar)	Kolozsvár (román)	Székelyud- varhely(ma.)
HIFI-torony	29,9	10,0	18,9	8,1
számítógép	29,1	18,1	15,5	7,1
CD-lemezjátszó	25,0	8,1	12,3	5,2
autó	2,9	3,8	5,2	1,0
saját lakás	2,4	9,5	9,5	4,2
mobil telefon	1,4	0,0	0,9	1,5

A nemi szerepek megkérdőjeleződése – azután, hogy sok nő kezdett el fizetett munkakörben dolgozni egész életében – azt jelenti, hogy a fiatal nőknek magas elvárásai vannak a munkával és képzéssel kapcsolatban, és nagy szerepet szánnak ezeknek életükben. Legfőképp a fiatal nőknek származott előnye az oktatás expanziójából, és egyre jobban és jobban teljesítenek az oktatásban. A fiatal nőknek ez a képzett és öntudatosabb új generációja kevésbé valószínű, hogy el fogja fogadni anyáik háztartásbeli szerepét, bár különböző hagyományos elvárásokkal találhatják magukat szemben (Chisholm et al 1995).

Az individualizáció egyféle modellje

A kelet-európai ifjúság átalakulásának egyik értelmezését, Claire Wallace fejti ki. Szerinte a kelet-európai fiatalok jövőjének alakulása egy modellben valószínűsíthető, melynek a lényege, hogy megindul a kelet-európai fiatalok individualizációja, önállósodása,⁷ etnikai magára találása, a nemek közötti különbségek elmosódása és általában hatnak a piaci tényezők, melynek egyik meghatározó szcenáriója a munkanélküliség, és megindul az oktatási rendszer átalakulása, amely szolgáltatási jellegűvé válva, megadja azt a változási teret a fiataloknak, amelyet fentebb vázoltunk.

⁷ A fiatalok önállósodása. A fiatalok önállósodásának problémája a nyugat-európai fejlett társadalmakban vetődött fel. Általában három sarkalatos pontot emelnek ki:

1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenységi bázisán tovább fejlődik, és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése, vagy legalábbis nem szenved korlátozást. Jelszó: az intenzív tömegfogyasztás.
2. A szolgáltatói szektor felerősödése. Jelszó: „szolgáltatói társadalom”.
3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult intézményesült rendszerét kínálja, egyre jobban szűkeződik. Jelszó: „a munka társadalmának válsága” és a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” rendszerének kialakulása” (Zinnecker 1993).

Az ifjúságra nézve a legfontosabb következmény az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának egyik oka, hogy az ifjúság mint iskolai életpálya – mely korábban a gimnazisták és egyetemisták privilégiuma volt – a fiatalok széles rétegére terjed ki. Az iskolai életpálya kiterjedése és általánossá válása ugyanakkor összekapcsolódik egy olyan ifjúsággal, melynek egyre szélesebb rétegét a szabadidő és fogyasztói kultúra jellemzi. A másik ok az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának a „flexibilis alulfoglalkoztatottság”. (A munkaerőpiac szűke zónájában dolgoznak az egyetemisták, éppúgy mint a tanulók, a pályakezdők vagy a munkanélküliek.) Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár, egyrészt felgyorsul, például a tervszerű kép

Az individualizáció és a történeti, kulturális sajátosságok

Saját kutatásunkban egy másik megközelítésből indultunk ki, nem vontuk ugyan kétségbe a fiatalok körében Claire Wallace által vázolt tendenciákat, de azt állítottuk, hogy a kelet-európai országokban, sőt egy adott országon belül is, egyrészt a történeti, kulturális, másrészt a gazdasági fejlettségi különbségek következtében a fiatalok életében bekövetkező átalakulásnak más és más útjai, formái jönnek létre.

A társadalmi átalakulás és a különbségek növekedése

Az a vizsgálat, amelyet Kolozsvárott és Székelyudvarhelyen végeztünk, megerősítette ezt a meggyőződésünket. Egyfelől azért, mert annak ellenére, hogy a fiatalok értékorientációjában, élettervezésében, ifjúsági kulturális mintáiban közös jegyek ragadhatók meg, markáns különbségek figyelhetők meg a magyarországi magyar fiatalok és a kolozsvári és székelyudvarhelyi magyar fiatalok között, valamint lényeges különbségek mutathatók ki a kolozsvári/székelyudvarhelyi magyar és a kolozsvári román fiatalok között. Az egyik alapvető kérdésünk az volt, hogy mi rejlik a magyarországi magyar tanuló fiatalok és a kolozsvári és székelyudvarhelyi tanuló fiatalok különbözősége mögött?

A megkésetttség és az esélyek különbözősége

Eltérő folyamatok. Egyfelől magyarázhatók a különbségek a két társadalom szerkezetében és a két társadalom intézményrendszerében (oktatási rendszerében) megfigyelhető különbségekkel. Ennek lényege az, hogy Magyarországon az oktatási rendszernek az átalakulása alapvetően befejeződött, míg Romániában az átalakulás csak a kezdeténél tart, következésképpen a magyarországi iskolarendszeren belüli szelekciós folyamatokban már sokkal markánsabb szerepet játszik a gazdasági tőkéhez kapcsolódó középosztályosodási folyamat, szemben Romániával, ahol még a hagyományos kulturális / hatalmi tőkéhez köthető szelekció érvényesül. Ez azt jelenti, hogy mind a kolozsvári magyar és román tanuló fiatalok esetében, mind pedig a székelyudvarhelyi tanuló fiatalok esetében származás szerint jól elkülöníthetők az elitcsoportok más társadalmi csoportokétól.

Az elitcsoportok értékorientációikban, élettervezésükben, illetve kulturális mintakövetésükben azok, amelyek közelebb állnak a nyugati mintákhoz, mint a más társadalmi csoportok fiataljai. Ez a magyarországi nyolcvanas éveket idézi, amikor a fiatalok elitcsoportjai voltak azok, amelyek a nyugati alternatív mintákat leginkább követték (környezetvédelem, alternatív békemozgalom stb.).

zési idő egyre korábbra tevődik (például tervszerű nyelvtanulás óvodás, illetve az általános iskola első osztályától), másfelől lelassul, a belépés a főfoglalkozású kereső pozícióba egyre későbbre tolódik. A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykortúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világába. Az ifjúság önállósodását meghatározza a gyermekkor és ifjúkor piaci ellenőrzése. Ez összefügg azzal, hogy a fiatalok egyre nagyobb mértékben részesednek a felzárkózott mindennapi élvezeteiben (például élvezeti szerek, mint az alkohol, dohányzás, drogok), a szolgáltatások igénybevételeiben (például turizmus, szabadidő, tv-csatornák, hobbitevékenységek) és egyre nagyobb biztatást kapnak önmenedzselésre (például testápolás, táplálkozási rend, öltözködés). A fiatalok önállósodása továbbá összefügg az életpálya bensővé tételének fokozott igényével, az iskola, a munkahely megválasztása, azaz a jövődöbéli életvitel saját kialakításának igénye. Ezzel jár a korai szembesülés, a kudarcral és rizikóval, illetve az iskolai, illetve munkahelyi pálya alakíthatóságával való kalkulálás képessége. A fiatalok önállósodása vet fel olyan megközelítéseket, mint a *fiatalok fogyasztói, polgári státusa*, vagy a *fiatalok és a legfontosabb életsemények tervezése*.

A tradíciók és az ifjúsági korszakváltás lassítása (romániai magyar fiatalok)

A vizsgálataink másik fontos tanulsága, hogy az eltérések mögött igen fontos szerepet játszanak a civilizatórikus, illetve kulturális tényezők. Ezt jól mutatja, hogy egyfelől a kolozsvári és a székelyudvarhelyi magyar fiataloknál igen erőteljes szerepet kap a vallásosság, szemben a magyarországi fiatalokkal. Másfelől pedig, hogy a nagy származási különbségek ellenére, általában nagy szerepe van a tradicionális norma és értékrendszernek, nevezetesen mind a kolozsvári, mind a székelyudvarhelyi fiatalok élettervezésének meghatározója egy hagyományos élettervezés (késői személyi önállóságra épülő rövidített ifjúsági életszakasz), amelyben meghatározó szerepe van a nemek közötti különbségeknek (a családok a fiúknak és lányoknak eltérő életutat szánnak). Szembetűnő a „protestáns etikán” alapuló élettervezés, és mint már a fentiekben utaltunk rá, ettől a hagyományos élettervezéstől lényegében csak az elithez tartozó csoportok térnek el: az elit csoportok hosszabbra tervezik az ifjúsági életszakaszt, inkább terveznek, gondolkodnak hosszabb ifjúsági életszakaszban. Azaz azt mondhatjuk, hogy az átalakulás, amely ebben a szakaszában a történeti és kulturális tradícióknak a felerősödésével jár a kolozsvári és székelyudvarhelyi fiatalok körében lelassítja az ifjúság körében történő korszakváltást, helyesebben fogalmazva a magyarországitól eltérő pályára tereli.

Ez azt jelenti, hogy az élettervezésbe még kevésbé épülnek be az ifjúsági korszakváltáshoz kapcsolódó elemek (ez bizonyos szempontból érthető: az oktatási rendszer nem épült még át, bizonyos értelemben a redistribúciós rendszer folytatódott) és csak bizonyos „törésvonalak” mentén hat ez a korszakváltás. Elsősorban a fogyasztói kultúra az ifjúsági kultúra deviáns ill. agresszív formáinak (különösen Székelyudvarhelyen) átvételében, más szóval a tradíciók ellenére növekszik a drog, a fogyasztói minták és az előítéletesség szerepe a fiatalok körében. Ez nem jelenik meg „vegytisztán”, hanem nagyon sok esetben összekeveredik a tradicionális mintákkal, például az előítéletek esetében egyaránt szerepet játszanak a tradíciók, illetve az agresszív ifjúsági kultúra mintáinak megjelenése például a székelyudvarhelyi magyar fiatalok esetében. Ezt a felemásságot mutatja az is, hogy az ifjúságcentrizmus elég gyengén jelenik meg, különösen a székelyudvarhelyi fiatalok körében. (Az ifjúságcentrizmussal azt mérjük, hogy a fiatalok önállósodása nyomán hogyan alakul a fiatalok és felnőttek viszonya. Azokat a fiatalokat, akik szembe kerülnek a felnőtt társadalommal, a felnőtt társadalom intézményeivel, illetve, akik számára felértékelődik a kortárscsoportok szerepe ifjúságcentristáknak nevezzük. Az ifjúságcentrizmus az ifjúsági identitás igen fontos mérőeszköze.)³

Az ifjúsági korszakváltás felgyorsulása (román fiatalok)

Még másabb a kép a kolozsvári román fiatalok esetében. Két tényezőt emelünk ki: Az egyik, hogy a romániai román tanuló fiatalokra is éppen úgy jellemző a származási különbségek meghatározó szerepe, mint a romániai magyar fiatalokra, viszont kevésbé érvényesülnek/gyengébben hatnak

³ Az ifjúságcentrizmus mintegy előre vetítője az ifjúsági státusnak. Az ifjúsági státus fogalmának használatakor pedig abból indultunk ki, hogy a fiatalok értékorientációi, kulturális és politikai cselekvési mintái nem ragadhatók meg csak a szülői társadalmi státusa, illetve az iskola státusa mentén. Az a változás, amely a fiatalok körében napjainkban bekövetkezett, éppen azzal függ össze, hogy a család, az iskola ellenőrző szerepe csökkent, többek között az iskolai státus kiszélesedése következtében (korábban kerülnek el otthonról a fiatalok, már a nyolcadikosoknak több mint egytizede, a középiskolásoknak pedig több mint fele bejáró és kollégista). Ez összefügg azzal is, hogy az iskolában a figyelem inkább az oktatásra irányul, a nevelés szerepe pedig hátrébe szorult. Az iskolában eltöltött idő viszont relatíve megnövelte a fiatalok autonómiáját, és tevékenységüknek igen nagy része, különösen szabadidős tevékenységük kikerült a család, illetve az iskola ellenőrzése alól. Az ifjúsági státus kialakulásában fontos szerepe van annak, hogy a fiatalok egyre fontosabb célpontjává válnak a fogyasztói iparnak és a tömegkommunikációnak, amelyek a fiatalok számára egyre fontosabb mintaközvetítő, a felnőtt társadalom számára pedig közvetetten ellenőrző szerepet töltenek be.

a tradicionális civilizatórikus, illetve kulturális tényezők. Első ránézésre ugyan úgy tűnik, hogy a román fiataloknál is igen nagy szerepe van a vallásosságnak. Értékkorientációjukat, illetve élettervezésüket nézve viszont azt találtuk, hogy a román fiatalok közelebb állnak a magyarországi magyar fiatalokhoz, mint a romániai magyar fiatalokhoz, másképpen fogalmazva a román fiatalok körében igen erőteljes modernizáció zajlik le. Ezt a folyamatot egy felgyorsult/felemás modernizálódásnak nevezhetjük. [Többek között azért, mert a tradicionális mint külsőség megjelenik ugyan (például a válásosság), de kevésbé befolyásolja a fiatalok élettervezését. Ha a fiataloknak a kulturális mintáit, cselekvési mintáit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az ifjúságcentrizmusnak igen erős hatása a román fiatalok körében; másképpen fogalmazva a román fiatalok erőteljesebben konfrontálódnak a felnőtt társadalom intézményrendszerével, a családjukkal és nagyobb szerepet tulajdonítanak a kortárs csoportoknak, mint a romániai magyar fiatalok. A kortárs csoportok esetében meghatározó a fogyasztói, illetve a vállalkozói mintáknak a követése. Ha viszont azt néztük meg, hogy ez milyen mértékben jelenik meg az élettervezésükben, akkor azt tapasztaltuk, hogy ez elsősorban a személyi önállósodásukban (önállóan szórakozni menni, korai szexuális tapasztalat) realizálódik, azaz maga az ifjúságcentrizmus egy felgyorsult individualizációt jelent a fiatal kor kezdetén, de nem realizálódik az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásában, illetve csak egy szűk rétegre korlátozottan (elit) figyelhető meg az iskola későbbi befejezése, a későbbi munkába állás, illetve házasodás]. Az ifjúsági korszakváltásnak egy felemásabb, ellentmondásosabb jellege ragadható meg a magyarországi fiatalokhoz képest, különösen Magyarország fejlettebb régióihoz viszonyítva (például Győr esetében).

A két út

Azaz a romániai magyar és román fiatalok közötti leglényegesebb különbség, hogy a román fiataloknál egy igen erőteljes individualizáció következik be, az átalakulás inkább kérdőjelezte meg a román fiataloknál a tradíciókat és saját ifjúsági identitásuk kialakításával próbálják a nyugati mintákat követni. Ezzel szemben a romániai magyar fiatalok esetében a mélységes múlt kútjából bukkannak elő a tradíciók, és ezzel összhangban kísérlik meg a társadalmi változást lereagálni.

2. sz. táblázat
Szexuális tapasztalatszerzés 15 év alatt – középiskolások(%)
(N 715)

	fiú	lány	mind
Győr	29,1	15,3	21,5
Kolozsvár (magyar)	12,2	9,3	10,5
Kolozsvár (román)	17,4	5,2	10,5
Székelvudvarhely	17,3	7,4	11,4

Hipotézisek

1. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása

Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető lépcsőket járnának végig, amikor a képzés után a munka világába, vagy amikor a származási családból a saját családba lépnek, a fiatalok ma egyre hosszabb időt töltenek egy meghosszabbodott ifjúsági életszakaszban, amikor nem dolgoznak, de nincsenek teljesen munka nélkül sem. A családban vagy munkában való „megállapodás” előtti rövid udvarlást vagy képzést egy elhúzódozó időszak váltotta fel, amelybe beletartozik az oktatás, a képzés, a félállások és alkalmi munkák világa, valamint a különböző háztartások és kapcsolatok közötti mozgás. Ezek a lép-

csőfokok mindig visszafordíthatóak, és a végső cél nem is nagyon egyértelmű. Bizonyos értelemben a fiatalok idősebbek, mint a korábbi években, más tekintetben pedig fiatalabbak (Wallace 1997). Ellentmondás feszül a fiatalok növekvő kulturális függetlensége (és koraérettsége) és a között, hogy egyre jobban függnek bizonyos intézményektől, mint pl. az államtól vagy a családtól.

2. A szerepek átalakításának kényszere

Ezek a változások azt jelentik, hogy a fiatalok szerepeit és kapcsolatait már nem szabja meg és biztosítja a hagyományos autoritás vagy a hagyományos minták. Ehelyett folyamatosan át kell alakítani szerepeiket – szüleikkel, partnereikkel, barátaikkal és kortársaikkal – ahhoz, hogy használhatóak legyenek. A szerepek inkább képlekenyek, nem szilárdak és biztosak. Senki sem számíthat feltétlenül valaki másra, ha támaszra vagy biztos tanácsra van szüksége. Ez arra kényszeríti a fiatalokat, hogy rugalmasabban és öntudatosabban építsék fel életüket és hozzák meg döntéseiket (Nadel és Wallace 1997). Kétkedve és koraéretten öntudatosak, hiszen igen ügyesek az őket körülvevő kommunikációval és információval telített világban. Bizonyos értelemben a fiatalok ma felkészültebbek, mint valaha arra, hogy saját útjukat járják az életben, de a jelzőablák eltűntek, az utat pedig újra és újra meg kell találni.

3. Növekvő bizonytalanság és veszélyeztetettség

A fiatalok egyre és egyre bizonytalanabb világban élnek, és nagy a veszélye annak, hogy rosszul döntenek, rossz utat választanak, és hogy a sokféle lecsúszási lehetőség közül valamelyik elérí őket. Bizonyos értelemben a mai fiatalok a legjobb helyzetben levő generáció, hiszen a háború, betegségek, éhezés vagy más elsődleges okok által okozott halál vagy szenvedés eshetősége nagyon alacsony. A veszélyeztetettség és a bizonytalanság forrása inkább egzisztenciális vagy pszichológiai.

4. A piac és a fogyasztás növekvő szerepe

A legtöbb európai társadalomban a piaci modell növekvő dominanciája a társadalom szervezésében, a szocializmus tervgazdaságának és a keynesi közgazdasági elveknek az összeomlásával társulva azt jelenti, hogy a társadalmi életnek egyre több területe válik fogyasztóivá. A kultúra, az oktatás, a lakásépítések, stb. fogyasztóivá válásának számos következménye van. Azt jelenti, hogy az embereknek nagyon rövid idő áll a rendelkezésükre, a célok pedig nagyon gyorsan változnak – minden ideiglenes. Azt is jelenti, hogy általában a fogyasztói értékek felülkerekednek a hagyományos vagy más ideológiailag meghatározott értékeken. Ez nemcsak a kultúra és a fogyasztás területén érvényes, hanem a jóléti állam esetén is. Kielezi ezen kívül a versenyt, valamint individualizálja és privatizálja a problémákat, így azok az egyes fogyasztók által tett döntések problémáivá redukálódnak.

Egy metaforával érzékelhetőek a változások: a gyár helyett a bevásárlóközpont válik a domináns paradigmává. A modernizáció alapja a gyár volt, és a gyár volt sok intézmény modellje. Egy gyárban az emberek egy helyen tömörülnek. Mind a munka, mind a termékek standardizáltak és a tömegtermelés által meghatározottak. Az egyszerű munkásokat az igazgatók irányítják és meghozzák az őket érintő döntéseket. Az iskolák modellje ez a rendszer volt, csakúgy, mint a kórházaké és a jóléti állam sok szolgáltatásáé is. A gyár modelljét ma a szupermarket modellje váltja fel. A szupermarketben a vásárlók jöhetnek-mehetnek és különféle árucikkek válogatnak össze a bevásárlókocsijukba – egy nagyon széles választékból válogatják össze saját kocsijuk tartalmát. Minden egyes árucikknek meghatározott ára van és a kijáratnál fizetniük kell értük. Ez jobban jellemző az 1990-es évek jóléti szolgáltatásaira, ahol többféle szolgáltató többféle szolgáltatást ad, és mindegyiknek külön ára van. Néhány a magánszférában vehető igénybe, néhány jótékonyági szervezeteken vagy egyházakon keresztül, az állam pedig csak egy a több szolgáltató közül. A fogyasztónak gyakran saját magának kell fizetnie. Amikor nincs elég pénz a szolgáltatásra (mert pl. az állami költségvetés túl kicsi), akkor nem kapja meg. Egy gyárban minden egyes ember megkapja azt, amit előre elhatároztak. A szupermarketben

elképesztő árucikkválasztékból kell választania, de előfordulhat, hogy valaki rossz dolgot választ, és hogy nem tud fizetni néhány túl drága árucikkért. Az oktatásra és a képzésre ma inkább a szupermarket-modell a jellemző.

Modernizáció és posztmodernizáció

Ezt úgy is fel lehet fogni, mint a modernizációból a posztmodernizációhoz vezető hosszabb változás egy részét. A modernizáció hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság mint életszakasz kialakulhasson az oktatás és a munka, a származási család és a saját család között, valamint a jóléti állam ifjúsági szervezetein és társadalompolitikáján keresztül (Wallace és Kovatcheva, megjelenés alatt). Ez különösen szembeszökő volt Kelet-Európában, ahol a modernizációt némi erőszak segítségével, és némileg gyorsan vitték végbe a kommunisták által dominált rezsimek, amelyek segítettek átalakítani a jórészt visszamaradott falusi társadalmakat iparosodott városi társadalmakká. Az oktatási rendszerek látványos sikere azt jelentette, hogy az 1980-as évekre a fiatalok lehetőségei néhány tekintetben alig tértek el Kelet- és Nyugat-Európában.

A posztmodernizáció azt is jelenti, hogy fokozatosan leépülnek ezek a hagyományos struktúrák és elkülönülések, így olyan helyzet alakul ki, ahol egyre nagyobb a káosz és a bizonytalanság, s ezáltal nemcsak értékek, hanem korcsoportok is kezdenek megszűnni.

Az individualizáció három scenáriója

A huszadik század végén több változási lehetőséggel állunk szemben, amelyek a különböző országokban többé-kevésbé elterjedtek.

1. Progresszív individualizáció

Az oktatási lehetőségek, képzések, csakúgy, mint az életstílusokról hozott döntések tárháza kiszélesedett, ami azt jelenti, hogy sok fiatal megszabadulva a szülők, az autoritás vagy a megélhetés biztosításának hagyományos kényszereitől, mérlegelni tud különböző lehetőségeket. Egyre inkább tőlük függenek olyan döntések, hogy pl. hogyan irányítsák szexuális- vagy magánéletüket, vagy hogy milyen típusú oktatási és képzési lehetőségeket válasszanak egy olyan világban, ahol a választási lehetőségek egyre szélesebb skálája található meg.

2. Regresszív individualizáció

Ugyanakkor nemcsak a lehetőségek, hanem a problémák is individualizálódnak. Azok számára, akiknek nem sikerül végigjárni az oktatási/képzési rendszer különböző fokait, marad a munkanélküliség veszélye, vagy az, hogy egy olyan képzési formában találják magukat, amely sehova nem vezet. Ez az a csoport, amely jobban veszélyeztetett abból a szempontból is, hogy hajléktalanná válhat, és hogy a bűnözéssel kapcsolatba kerülhet. Néhány fiatal számára ez azt is jelenti, hogy kikerülnek a származási családból, amely már nem képes felelősséget vállalni értük. A problémák individualizációja olyan természetű, hogy a jóléti állam már nem felelős az átmenet kezeléséért, egyre inkább az egyének saját felelőssége, hogy irányítsák a képzést, a biztosítást, a lakhatást és az élet más területeit – néhány fiatal ebben csak csekély vagy semmilyen forrásra sem támaszkodhat.

3. Alternatív individualizáció

Nem minden fiatal akar pozíciót elfoglalni a domináns társadalomban. Az egyre növekvő anyagiasság és piachoz igazodó verseny kitermeli az ellenkezőjét is: fiatalokat, akik fellázadnak ezen elvárások ellen. Nem a társadalom zárja ki őket, hanem inkább ők zárják ki magukat néhány lehetőség-

ből, és azokat az értékeket követik ehelyett, amelyeket Ronald Inglehart (1990, 1997) „posztmateriális értékeknek” nevez. Azaz az egyén kiteljesedésére, idealista célokra koncentráló, valamint az alternatív közösségekhez való csatlakozást hirdető értékeket. A *New Age Travellers* és különböző misztikus vagy „ezoterikus” filozófiák újfajta előrejutási lehetőségeket és új hitrendszereket kínálnak. Az új vallások és kultuszok szintén ilyen alternatívákat kínálnak. A fiatalok elől járnak a posztmateriális értékek felé vezető úton.

Hogy ezek közül melyik a domináns, az az országon és az intézményes kereteken áll. Különböző térségek vagy társadalmi rétegek fiataljai valószínűleg beletartoznak valamelyik kategóriába, és az első legalábbis vonzóbbnak tűnik, mint a második, bár sok kísérő probléma jár vele. A harmadik kategória eléggé fejletlen lehet Kelet-Európában és talán jobban jellemző a bőségi társadalmakra.

Machacek (1997) rámutatott arra, hogy a modernitásnak ezek a feltételei egyben előfeltételei a posztkommunista társadalmakban az individualizáció kialakulásának. Ugyanakkor gyökeresen különböznek egymástól az egyes posztkommunista országok, néhány inkább a regresszív individualizáció felé halad, míg más országok a progresszív individualizáció felé tesznek lépéseket. Hogy ezek közül melyik dominál, az a jövő társadalmi fejlődésének kulcsfontosságú kérdése.

Hivatkozások

1. Azzopardi A. – Furlong A. – Stalder I. (2000): *Vulnerable Youth perspectives on vulnerability in education, employment and leisure in Europe*. Council of Europe Publishing
2. Abbott, P. and Wallace, C. (1992): *The Family and the New Right*. Pluto Press, London
3. Amin, A. (ed.): *Post-Fordism*. Blackwells, Oxford
4. Andrij Vynnychuk: *Youth Research Ukraine, 1994–1995. a review*. International Bulletin Youth Research, 13. sz. 6–22. Bratislava.
5. Balog Iván (1992): *Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években*. In: Gábor Kálmán (szerk) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*, Szeged
6. Berend T. Iván (1986) *Előszó*. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. (szerkesztette: Ring Éva). Magvető Kiadó, Budapest.
7. Biró A. Zoltán (1995): *Generációs kapcsolatok a székegyföldi lokális közösségekben*. Educatio, 2. sz. 235–245.
8. Biró A. Zoltán – Gagy József – Túrós Endre (1995): „Átmenti” ifjúsági társadalom. KAM Helyzet könyvek 136–151. Csíkszereda.
9. Chisholm, L., Büchner, P., H-H Krüger and Du Bois Reymonds, M. (eds.) *Growing up in Contemporary Europe. Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies* (Berlin and New York: De Gruyter)
10. Chisholm, Lynne: (1992) *Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról*. In: Gábor Kálmán (szerk): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged.
11. Elster Jon (1991): *Mikor a kommunizmus elenyészik*. Valóság 3. szám
12. Erbin Rexha: (1995) *Present Situation Youth in Albania*. Bratislava, International Bulletin Youth Research, 11. Szám, 3-10 o.
13. Eurostat 1992 *Basic Statistics of the Community*: Luxembourg
14. Gábor Kálmán: (1993a) *A középiskolát végzettek középosztályosodása*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged
15. Gábor Kálmán: (1993b) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged
16. Gábor Kálmán – Balog Iván: *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged
17. Halsey, A. H. (1988) (2nd revised ed.): *British Social Trends Since 1900*. Macmillan. London.
18. Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton University Press, Princeton
19. Inglehart, R. (1997) *Modernisation and Postmodernisation. Cultural, Political and Economic change in 43 societies*. Princeton University Press, Princeton.
20. Jones, G. (1995): *Leaving Home* Open University Press, Buckingham.
21. Jones, G. and Wallace, C. (1992): *Youth, Family and Citizenship*, Open University Press, Buckingham.
22. K. Robert – C. Fagan (1999): *New Routes into the Labour Markets In Ex-communist Countries*. Journal of Youth Studies. 2. Szám, 153–170.
23. Kolosi Tamás (1989): *Tagolt társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
24. Kemény István – Gábor Kálmán (1993): *Az egyéni kisvállalkozás és a munkaerőpiac*. Budapest (Kézirat)
25. Kemény István (1991): *Két könyv egy kötetben*. In: Kemény István: *Közelről és távolból*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

26. Konrád György – Szelényi Iván (1982): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
27. Konrád György – Szelényi Iván (1992): *Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban*. Politikatudományi Szemle, 1. szám
28. Kulcsár Kálmán (1986): *A modernizáció és a magyar társadalom*. Magvető Kiadó, Budapest.
29. Ladislav Macháček (1995): *Tendencies in Youth movements in Slovakia after 1989*. International Bulletin Youth Research, Bratislava. 12. sz. 13–22.
30. Lynne Chisholm (1999): *Up the Creek Without a Paddle? Exploring the terrain for European Youth Research in Policy Context*, Bratislava
31. Machacek, L. (1997): *Individualisation Theory in Youth sociology. An Overview*. Sociologia 29 (3): 249–253.
32. Nagel, U. Wallace, C. (1997): *Structure and Agency – participation and identification in risk societies (megjelenés alatt)* In Furlong, A. et al (eds.) *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*
33. Octav Marcovici (1995): *Romanian Youths Characteristics, Attitudes and perceptions*. International Bulletin Youth Research, Bratislava. 11. sz. 18–23.
34. Postman, N (1983): *The Disappearance of Childhood* (Allen: London)
35. Siyka Kovatcheva (1995): *Changes in Youth Studies in Post - Communist Bulgaria*. International Bulletin Youth Research, Bratislava. 12. sz. 18–23.
36. Szelényi Iván – Manchin Róbert (1990): *Szociálpolitika az államszocializmusban. Piac, redistribúció és társadalmi egyenlőtlenségek a kelet-európai szocialista társadalmakban*. In.: Szelényi Iván (1990) *Új osztály, állam, politika*. Európa könyvkiadó, Budapest.
37. Wallace and Kovatcheva (1998): *Youth in Society. Modernisation and Post-modernisation in East and West Europe*. Macmillans, London.
38. Wallace, C. (1997a): *How Old is Young and How Young is Old...? IHS working paper*, Wien
39. Wallace, C. (1997b): *Diskurs* (megjelenés alatt)
40. Wallace, Claire (1998): *Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé?* Korunk, 6. sz. 5–12.
41. Zinnecker, Jürgen (1992): *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Gábor Kálmán (szerk.). Szeged.
42. Zinnecker, Jürgen (1992): *A fiatalok a társadalmi osztályok tereiben*. In: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Gábor Kálmán (szerk.), Szeged.

AZ ERDÉLYI FIATALOK TÁRSADALMI STRUKTURÁLIS HELYZETE ÉS JÖVŐTERVEZÉSE

A fiatalok helyzetének vizsgálatában igen fontos kérdés a jövőtervezés, az életútjuk elkövetkező szakaszának vizsgálata. Ebben a tanulmányban Erdély 15–29 éves korú népessége körében készült mintán vizsgáljuk a jövőtervezést és a fiatalok önállósodását a Mozaik2001 kutatás magyar és többségi almintái alapján. Erdélyben 1946 magyar és 716 román fiatalot kérdeztünk meg. A magyar almintából 750 székelyföldi¹. Az elemzéseink során a fiatalok társadalmi struktúrában elfoglalt helyének, a szülői származási háttér sajátosságainak elemzése mellett a következő kérdésekre keressük a választ, esetenként összehasonlítva más régiók kisebbségi magyar és többségi fiataljaival.²

- ◆ Az erdélyi magyar fiatalok társadalmi térben elfoglalt strukturális helyzete különbözik-e a többségi fiatalokétól, illetve a Kárpát-medence más régiói fiataljainak helyzetétől?
- ◆ Egyáltalán, mely fiataloknak van elgondolt jövőtervük, jövőtervezésük, milyen prioritásokat tartalmaz, milyennek látják a kilátásaikat?
- ◆ Mennyire tükröződik az ifjúsági korszakváltás a fiatalok életeseményeinek tervezésében, az iskolai ifjúsági életszakasz elhúzódásában, a családalapítás és az azzal járó események kitolódásában?
- ◆ Területileg hol – a szülőföldön vagy Magyarországon, esetleg más országban – képzelik el a jövőjüket?

A szociológiai szakirodalom igen gazdag és sokrétű támpontot kínál arra vonatkozólag, hogy milyen tényezők befolyásolják a fiatalok jövőtervezését. Mint általános keretet J. Zinnecker elméletét használjuk fel, szemléletében a fiatalok ifjúsági életszakasza jelentős mértékben osztállyspecifikusan meghatározott. A továbbtanulási idő, tehát az iskolai korszak hossza és tartalma, a fiatalok érdeklődési köre jelentősen

¹ A kutatás jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI) és jogutódja, a MOBILITÁS Ifjúságkutatási Iroda, amelyeknek ezúton is megköszönjük a hozzájárulásukat e tanulmány elkészítéséhez. A Mozaik 2001 elnevezésű ifjúságkutatás a Magyarországon végzett Ifjúság 2000 elnevezésű kutatás folytatása határon túli magyar lakta területeken 6480 fős mintán survey módszerrel. A vizsgálat előkészítését a NIKI által felkért kutatók, valamint erdélyi, szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai magyar társadalomkutatók közös munkacsoportja végezte. A kérdőíves vizsgálat kivitelezését a különböző régiókban egyes partnerintézetek vállalták, a következő almintá-esetszámokkal. Belső-Erdély és Partium esetében a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és a Babeş – Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke (1196 magyar, 724 román), a székelyföldi alpopulációt a KAM (750 magyar) mérte fel. A Fórum Intézet Szlovákiában (1000 magyar, 491 szlovák), a Magyarságkutató Tudományos Társaság Vajdaságban (1017 magyar, 506 szerb) és a LIMES Társadalomkutató Intézet Kárpátalján (500 magyar és 300 ukrán fiatal) bonyolította le az adatfelvételt. Mindenhol 15–29 éves fiatalokat kérdeztek meg, a „többségi” alminták az illető régió (Erdély, Dél-Szlovákia, Vajdaság és Kárpátalja) többségi fiataljainak reprezentatív kiválasztásán alapulnak. A mintavétel módja Erdélyben és Felvidéken többlépcsős rétegzett, máshol hasonló módon kialakított, de kvótás mintavétel, a rétegek (kvóták) kialakításához mindenhol figyelembe vettük a 15–29 éves korúak területi egységek (megyék), településtípusok, nemek és kor-évek szerinti összetételét.

² A határon túli fiatalok jövőterveinek módszeres összehasonlító vizsgálata a következő tanulmányban olvasható: Veres V.: *Jövőtervek a kisebbségi magyar és a többségi fiatalok körében a társadalmi – származási háttér kontextusában. Új Ifjúsági Szemle*, 2005/1 Budapest.

behatárolódik a szülők, a család anyagi helyzetéből és társadalmi pozíciójából adódó életszemlélet és ki-látások révén (Zinnecker 1993).

Természetesen ennek ellenfolyamata az intergenerációs társadalmi mobilitás, amikor is a fiatalok éppen hogy kilépnek a szülők társadalmi réteghelyzetéből. Az individualizáció igen sokrétű mobilitási le-hetőséget nyitott meg Európában a fiatalok előtt. U. Beck rámutat arra, hogy az individualizációs folya-matok során a fennmaradó egyenlőtlenségek statisztikai eloszlási egyenlőtlenségek formáját öltik, ame-lyeket már kevésbé értelmezhetünk az életvilág szintjén. Másrészt pedig az egyenlőtlenséghez kapcsolódó életvilágbeli struktúrák és identitások felbomlásával az egyenlőtlen kockázatok és esélyek nem tűnnek el, csupán átdefiniálódnak, individualizálódnak, diverzifikálódnak (Beck 1997. 463.) E két jelenség egyszer-re artikulálja a fiatalok életpályáját. Másik jellegzetes folyamat a kelet-közép-európai társadalmakban, amely az ifjúság életét külön befolyásolja a társadalmi-gazdasági átmenet a tervgazdaságra épülő állam-szocialista diktatúráról a piacgazdaságra épülő demokráciára. Ebben a folyamatban az ifjúság sajátos sze-repet kap, egyrészt, mert a rendszerváltás sikerességének vannak generációváltással kapcsolatos összefü-ggése, másrészt pedig a különböző országok közötti gazdasági-társadalmi eltérések is szerepet játszanak (lásd Eyal – Szelényi – Townsley 2001).

A gyermekkor, ifjúkor és a felnőttkor közötti átmenet tervezése gazdag szociológiai szakirodalommal rendelkezik. Értelmezési keretül a népességalapú megközelítéseket választottuk. Ezek három fő részre bonthatók: az átmenet időzítése, az átmenet szakaszai és az átmenetek mint az életút meghatározó mozza-natai. A különböző életszakaszok közötti átmenetet a rájuk jellemző életesemények bekövetkezésének élet-kor szerinti időzítésével vizsgáljuk. Olyan életesemények ezek, amelyeket a népesség többségének tagjai megéltek vagy meg fognak élni. Az átmenetek időzítésében bekövetkező, a különböző korosztályok között mutatkozó változások a kohorszokon belüli vagy azok közötti összehasonlító elemzések segítségével tör-ténnek. Linda K. George rámutat, hogy a 20. században a felnőttkorra történő átmenet életeseményei-nek bekövetkezése átlagosan későbbi életkorra tevődött, ami a fiatalabb kohorszok iskolai korszakának be-fejezését és az első munkahely vállalását illeti. Az AEÁ-ban az utóbbi 2-3 évtizedben az első házasságkötés átlagéletkora későbbre tolódott (George 1993.359.). Az egy kohorshoz tartozók körében viszont megfi-gyelték a társadalmi státushelyzet szerinti eltéréseket: az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozó cso-portok fiataljai, különösen az afro-amerikai, latin-amerikai származásúak és a rurális környezetben élők körében korábban történik a felnőtt életszakaszra való átmenet (Hogan 1981), ami egybevág a Zinnecker-féle európai megfigyelésekkel. Jelen elemzésben lehetőségünk van megvizsgálni e tézist a Kárpát-medenc-ei mintákon, miszerint az életszakaszok közötti átmenet rétegfüggő, ugyanakkor azt is lehetőségünk lesz megvizsgálni, hogy e rétegfüggőség mennyire szövődik át az etnikai hovatartozással, és a különböző orszá-gokban élő, ám ugyanazon etnikumú magyar kisebbségi fiatalok életeseményeinek időzítése mennyire tér el egymástól, és a helyi nem magyar többségtől. Hipotézisünk az, hogy a leggyengébb szerepet játssza eb-ben az etnikai hovatartozás, míg fontosabb szerep jut a társadalmi réteghelyzetnek és ennél tágabban, a társadalmi struktúrában elfoglalt helynek (mint például a település típusa, ahol élnek), valamint a régió általános gazdasági-társadalmi helyzetének. E két utóbbi tényezőt az alábbi összetevővel operacionalizál-hatjuk: a helyi társadalom gazdasági állapota, a magyar oktatás és kultúra intézményesültsége, a globalizá-ció behatolásának szintje, a helyi reakciók a magyar fiataloknak a többséghez való viszonyában, és ezen belül az ifjúsági életpályák artikulálódásának módja. Végül, de nem utolsósorban a fiatalok jövőterveinek meghatározó tényezője a helyi társadalom gazdasági állapota, a magyar oktatás és kultúra intézményesült-sége, a globalizáció behatolásának szintje és a helyi reakciók a magyar fiataloknak a többséghez való viszó-nya, és hogy ezen belül, hogyan artikulálódnak az ifjúsági életpályák. A magyar fiatalok számára további kihívást jelent Magyarország közelsége és azok a döntések, amelyeket a szociális összehasonlítások viszony-latában (a helyi centrumok és perifériák, valamint a magyarországi centrum, Budapest) hoznak meg.

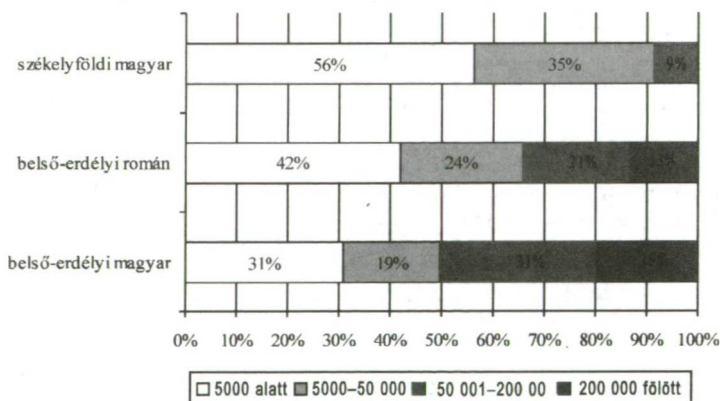
A fiatalok társadalmi struktúrában elfoglalt helye

A társadalmi rétegződési háttér mint a tág értelemben vett társadalmi struktúrát fogjuk megragadni. Beletartozik ebbe a régió, ahol él, az etnikai közösség, amely mindvégig artikulálni fogja elemzésünket, a település típusa, a szülők és a fiatalok munkaerő-piaci pozíciója és iskolázottsági szintje, a család anyagi helyzete, amelyet a jobb összehasonlítás érdekében a család, illetve a fiatal által birtokolt tartós használati cikkekkel vagyontárgyakkal operacionalizáltunk. Az anyagi helyzet szubjektív megítélését, és az elégedettségi szintet is figyelembe fogjuk venni, hiszen ezek igen fontosak a jövőtervek alakításában, mivel tükrözik a társadalmi anyagi helyzet és az igényszint közötti viszonyt is.

Hogan és Ashtone is rámutat, hogy az ifjúsági életszakasz hossza és a felnőttkorba való belépés időzítése igen eltérő az AEA-ban is társadalmi rétegenként, de ezt ott etnikai-faji csoportonként is el lehet határolni: Kimutatták, hogy Detroitban a házasság előtt (házasságon kívül) terhesen maradt lányok társadalmi származása hátrányosabb volt, mint azon lányoké, akik nem maradtak terhesek. A feketébőrű lányok között különösen nagy arányú ez a korai gyermekvállalás, ezáltal majdnem a gyermekkorból rögtön a felnőttbe lépnek (Hogan és Ashtone 1986. 125–126.).

Erdélyben a magyarság az első világháború előtt előnyösebb társadalmi rétegződési struktúrával rendelkezett, mint a helyi többség, míg ez az állapot a kommunizmus végére megfordult. A rendszerváltás folyamatában a magyarság pozicionális hátrányát folyamatosan csökkenti, ám egyes foglalkozási státuscsoportokban ez igen hosszas folyamat és nem feszültségmentes (Veres V. 2003b). Ez az állapotleírás alighanem a többi anyaországon kívüli régióban is hasonlóan történt, ahol a többségi államnemzetből a trianoni döntés következtében nemzeti kisebbséggé váltak, és sem a két világháború közötti, sem pedig az azt követő kommunista diktatúrákban nem volt lényegesen jobb sorsuk a társadalmi mobilitás terén, mint az erdélyi magyaroknak. Az 1989–90-es változásokat követően pedig valamennyi országban javult a magyarok kisebbségi és pozicionális helyzete, ha nem is egy időben és egyazon ütemben. Mindegyik országban kiépültek a demokratikus intézmények, amelyek többé-kevésbé jól működtek, viszont a szabad választások gyakorlata eredményeként, a magyarok számarányuknak megfelelően bekerültek helyi és országos döntéshozó és végrehajtó testületekbe, ennek eredményeként a magyarok társadalmi pozíciói átlagban javultak nem csupán közvetlenül, hanem ezen testületek munkájának eredményeként is.

1. ábra A települések lélekszámának megoszlása almintáinként

Településméret szerint – amely a település típusoknak is meghatározó formája – a székelyföldi magyar fiatalok több mint 90 százaléka 5000 főnél kisebb, többnyire falusi településeken vagy 50 000 fő alatti kisvárosokban él. Nagyvárosokban jelentős arányban a belső-erdélyi magyarok és románok élnek.

1. táblázat Apa iskolázottsága almintánként

	Alapfokú	Szakiskola	Szakközépiskola	Elméleti isk., techn.	Felsőfokú	Összesen
belső-erdélyi magyar	19,7%	27,7%	13,1%	25,2%	14,3%	100,0%
belső-erdélyi román	22,3%	27,0%	14,5%	21,2%	15,0%	100,0%
székelyföldi magyar	30,9%	7,8%	9,4%	14,4%	7,5%	100,0%

A mintába bekerült fiatalok szüleinek iskolázottsági aránya nem feltétlenül reprezentatív a régió teljes felnőtt lakosságának iskolázottságára vonatkozóan. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a romániai magyar apák számottevő részének nincs semmilyen szakképzése. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya különösen ott alacsony, ahol a népesség zöme különben is rurális jellegű vagy kisvárosi településeken él, így a székelyföldi magyarok körében. Az anyák iskolai végzettsége általában alacsonyabb a férfiakénál, a szakképzettség nélküliek aránya átlagban 10 százalékkal nagyobb, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya pedig 4–5 százalékkal kisebb.

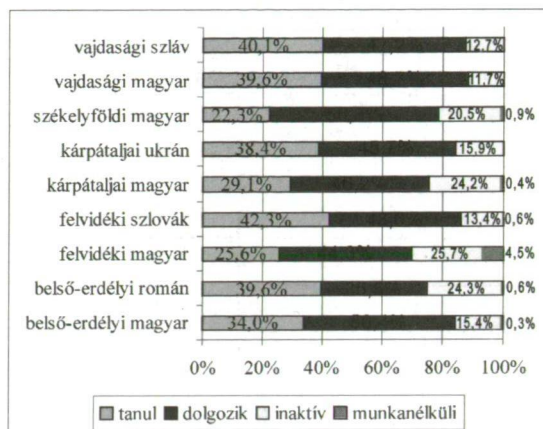
2. táblázat A népesség megoszlása almintánként a gazdaságilag aktív apák foglalkozási státusa szerint

Alminta	szellemi szabadfoglalkozású	vállalkozó	diplomás alkalmazott	alkalmazott (nem diplomás)	gazdálkodó	alkalmi munka	munka nélküli	Összegzés
belső-erdélyi magyar	0,4%	9,6%	14,2%	55,1%	4,6%	3,1%	12,9%	100,0%
belső-erdélyi román	0,4%	6,3%	16,8%	56,3%	5,6%	1,5%	13,1%	100,0%
székelyföldi magyar	0,2%	6,4%	10,2%	54,1%	9,6%	7,9%	11,7%	100,0%

A gazdaságilag aktív apák körében Erdélyben a legnagyobb a munkanélküliség, 12 százalék körüli minden alminta esetében, ennél némiképp kisebb, de szintén tetemes – 10 százalék körüli – a munkanélküliség a felvidéki magyar apák körében. Máshol ez alacsonyabb. Nagy viszont az alkalmi munkából vagy feketemunkából élők aránya (15–17 százalék) Kárpátalján, de jelentős – 8 százalékot tesz ki – a székelyföldi apák körében is. A vállalkozók csoportjába azok is beletartoznak, akik nem közvetlen tulajdonosok, családtagként dolgoznak, illetve a vállalkozás jövedelméből (osztalékból, banki kamatokból) élnek. Ezek többségükben kisvállalkozók és önálló iparosok. A mintában szereplő apák között igen kevesen vannak önálló mezőgazdasági dolgozók, Székelyföld kivételével számuk 1–6 százalék között mozog. Ez is jól mutatja, hogy az apák foglalkozási megoszlása nem tükrözi a felnőtt népesség foglalkozási struktúráját, hiszen a gazdálkodók aránya több régióban a 20 százalékot is meghaladja. A magyarázat az lehet, hogy a mezőgazdaságban dolgozók zöme az apáknál idősebb generációk körében igazán jelentős, különösen az 50 éven felüliek körében, akiknek aránylag kis részét képviseli a minta (a 27–29 évesek szülei).

A megkérdezett fiatalok munka-erőpiaci helyzete a következő ábráról olvasható le.

2. ábra Mivel foglalkozik jelenleg? Válaszok százalékos megoszlása régióként

Általában véve a többségi fiatalok nagyobb arányban tanulnak, mint a magyar fiatalok ugyanabban a régióban. Meglátásom szerint az urbanizáltsági szint az egyik legerősebb háttérszempont a továbbtanulásban: az erősebben urbanizált közösségekben, tehát a közepes és nagyvárosokban élő fiatalok között, a tanulók aránya is magasabb. Ennek egyik oka a településtípusok közötti esélyegyenlőtlenség: a kis településeken kevesebb a tanulási lehetőség és gyenge színvonalú az oktatás, a szülők között kevés a magasabb iskolázottságú és társadalmi státusú. Így a fiatalok esélye a továbbtanulásra kisebb, mint a nagyobb városokban. A két erdélyi magyar alminta eredményeit együtt kell értékelni, ugyanis a nagy egyetemi központok mind Belső-Erdély területén vannak, így a egyetemista székelyföldi fiatalok jelentős része nem a szülőföldje, hanem a választott lakhelye régiójában jelenik meg.

Azok, akik befejezték a tanulmányaikat a következő iskolai végzettséggel rendelkeznek:

3. táblázat A tanulmányaikat befejezett fiatalok iskolázottsága

Alminta	Általános	Szakiskola	Szakközép	Elméleti	Felsőfokú	Összesen
belső-erdélyi magyar	12,4%	16,9%	11,4%	40,7%	18,6%	100,0%
belső-erdélyi román	16,2%	22,9%	20,7%	24,2%	16,0%	100,0%
belső-erdélyi román	21,2%	29,9%	14,9%	28,2%	5,7%	100,0%
Határon túliak összesen	20,1%	22,6%	18,0%	23,2%	16,0%	100,0%

Szembetűnően alacsony a székelyföldi magyar fiatalok körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Míg a székelyföldieknek ez a nagyvárosokba és külföldre való regionális elvándorlás eredménye, a felvidéki helyzetnek komplexebb okai lehetnek, e tanulmányban nem áll módunkban ezt feltárni.

A család anyagi helyzetének feltárására a tartós használati cikkek számát vettük alapul. A válaszadók-tól megkérdeztük, hogy 15 tartós használati cikk melyikével rendelkeznek, majd a személygépkocsijuk korát és márkáját kérdeztük meg. Felépítettünk egy súlyozott mutatót is, amely a személygépkocsi jellem-

zõt figyelembe véve a cikkek számának indexét növelhetette: hazai vagy volt szocialista országbeli autók 1, nyugati vagy más kontinensen gyártott márkák 2 pontot értek, ezeket szoroztuk 1–3 közötti értékkel az autó életkora szerint: 10 év alatti autók esetében 3, 10–20 év közöttiekénél 2, ennél régebbieknél 1-es volt a szorzó, így maximum 6 ponttal növelhetette az egyébként 15-ös maximális értéket.³

4. táblázat Tartós használati cikkek átlagos száma almintáknént

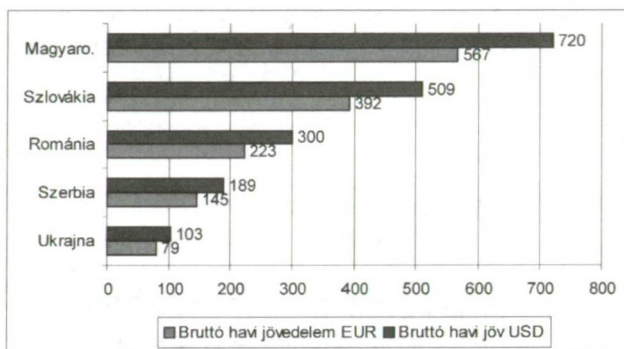
ALMINTA	Tartós cikkek száma a családban	Tartós cikkek száma a családban súlyozva	Saját használatú cikkek száma
belső-erdélyi magyar	5,1	6,2	1,0
belső-erdélyi román	4,6	5,9	1,0
felvidéki magyar	6,6	8,6	1,3
felvidéki szlovák	7,8	10,1	1,6
kárpátaljai magyar	4,2	5,4	0,8
kárpátaljai ukrán	4,2	5,3	0,8
székelyföldi magyar	4,0	5,0	0,8
vajdasági magyar	7,0	8,8	1,6
vajdasági szláv	6,9	8,7	2,2
Összesen	5,7	7,2	1,2

Ha az anyagi helyzet tekintetében összehasonlítjuk a magyar kisebbséglakta más régiók fiataljait az erdélyiekkel, akkor megfigyelhetjük, az országok közötti általános életszínvonalbeli eltéréseket. A felvidéki (értsd: dél-szlovákiai) szlovákok és a felvidéki magyarok állanak a legjobban a család anyagi helyzete alapján, őket követik a vajdaságiak és az erdélyiek, majd a kárpátaljaiak zárják a sort. A saját használatú 5 cikkből átlagban kettő van a vajdasági többségi fiatalok birtokában, megelőzve ezzel a szlovákokat is. Megjegyzendő, hogy ezek hosszabb idő alatt felhalmozható termékek, ezért nem tűnik ki belőlük a vajdaságiak jelenlegi, valószínűleg a fentinel hátrányosabb helyzete. A jövedelmi viszonyok lennének erre alkalmasak, ám adatfelvételi és értékelési szempontból igen sok problémát vet fel a jövedelmek rögzítése, így csupán Romániában rögzítettük ezeket, és nem áll módunkban országok közötti összehasonlításokat tenni. Mégis, hogy fogalmunk legyen az illető országok jövedelmi különbségeiről, a nemzeti statisztikai hivatalok adatközlései alapján megvizsgáltuk a havi átlagos bruttó bérek nagyságát folyó valutaértékben (nem vásárlóerő-paritáson) 2004-ből. Természetesen nem tévesztjük szem elől azt a tényt, hogy a jövedelmek tényleges vásárlóerejét nem tükrözik ezek az értékek, továbbá az adókulcsok és a járulékok nagysága is eltérő országonként. Mégis, az egyre inkább globalizálódó termékpiacon közelítik egymáshoz a termékek árát a különböző országokban. Összehasonlításképpen az alábbi ábrán tehát látható, hogy Magyarországon a legnagyobbak a

³ A használati cikkekről és eloszlásukról lásd a Mozaik2001 Gyorsjelentését.

bruttó átlagkeresetek, azt követi Szlovákia 509 USD-vel, Románia pedig 300 USD-vel a „középmezőnyben” helyezkedik el, míg tőle jóval elmaradva következik Szerbia 189 és Ukrajna 103 USD bruttó jövedelemmel. Bár 2001–2002 fordulóján, a Mozaik2001 felvétel idején, ennél mindegyik országban alacsonyabbak voltak a jövedelmek, az országok közötti különbségek megmaradtak, Szlovákiában 2002–2003-ban, Romániában pedig 2004-ben növekedett a jövedelem jóval a régió átlaga fölé, így az EU csatlakozásból kimaradó két ország (Szerbia és Ukrajna) jövedelmeihez viszonyítva nagyobbak lettek a különbségek, nyilván e két országban a megélhetéshez szükséges bevételek jelentős része a feketegazdaságból származik, ezért a reális, életszínvonalbeli különbségek lehetnek kisebbek a két országcsoport között.

3. ábra Bruttó havi jövedelmek a Kárpát-medence országaiban folyó valutaértékben 2004. második felében

Forrás: Nemzeti statisztikai hivatalok közleményei

Az országos átlagbérek azonban nem tükrözik reálisan egyes magyarok vidékei jövedelmi viszonyait. A fővárosoktól távol eső, gazdaságilag elmaradott, mezőgazdasági vidékek, mint Székelyföld vagy Kárpátalja fiataljainak az országos átlagbéreknél alacsonyabb a jövedelmük, ezt a megyénként megkeresett átlagjövedelmek alapján is megfigyelhetjük. Mindenesetre feltételezhető, hogy a belső-erdélyi fiatalok életszínvonala magasabb, mint a vajdaságiaké, a székelyföldieké ez utóbbiakéhoz hasonló, és mindegyik lényegesen magasabb a kárpátaljaiakénál.

Az anyagi helyzet szubjektív megítélése nem tükrözi szorosan az „objektív” különbségeket, ezek eloszlását a Gyorsjelentésből ismerhetik meg (vagy lásd Veres 2004).

Van-e jövőtervezés és mire irányul?

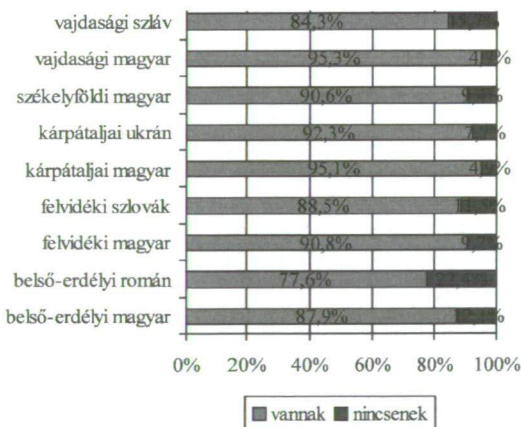
Zinnecker kiindulva Bourdieu osztálymodelljéből, a gazdasági és kulturális tőkevolumen alapján alsó, középső és felső osztályok, illetve ezek kulturális és gazdasági osztályfrakciói szerint a nyugat-európai jóléti társadalmakban három jól elkülönített ifjúsági habitust különböztetett meg, amely a családi erőforrások függvényében gazdasági és kulturális osztályfrakciók szerint tovább bontható (Zinnecker 1993a). Másik tanulmányában az 1980-as évek végén J. Zinnecker a társadalmi-származási háttér függvényében a fiatalok jövőjét illetően, az ifjúsági életszakasz alakításában az alábbi perspektívákat tartotta valószínűnek, némiképp módosítva az eredeti, merevebb modellt.

- ◆ Az ifjúság mint kulturális újító, a nagypolgári értelmiség „ifjúságmitosza” új, progresszív kontórsben.
- ◆ Az ifjúság mint iskolai és képzési pálya valamennyi társadalmi réteg körében elterjed, ám a középosztálybeli fiatalok inkább eszköznek tekintik a munkaerőpiacra való bekerülés érdekében, a felső rétegek ifjúsága pedig életformaként éli meg, minél hosszabbá alakítva a tanuló ifjúsági életszakaszt.
- ◆ Az ifjúság mint szabadidő- és fogyasztói kultúra, az ifjúsági életszakasz hedonisztikus kiélése mint ifjúságfogalom kiszélesedik. A fogyasztói kultúrákkal való azonosulás legnagyobb szerepet az alsóbb rétegek ifjúsága körében kap, akiknek egy része az átlaghoz képest korábban kimarad az iskolából, és így alapvetően az első két perspektíva lezáródik számukra (Zinnecker 1993b. 39.).

Mint az előbbi alfejezetben láthattuk, a tanulmányaikat befejező fiatalok jelentős része, egyes régiókban több mint fele, még középfokú végzettséget sem szerzett, így a Zinnecker féle második jövőperspektíva a Kárpát-medence jelentős részén még nem alakult ki 2000-re sem.

A fiatalok jövőképet több kérdés segítségével vizsgáltuk. Rákérdezve arra, hogy a következő öt évre vannak-e személyes elképzelései, a fiatalok legnagyobb része minden régióban igennel válaszolt. Meglepő, hogy a magyar fiatalok nagyobb arányban rendelkeznek ilyen tervekkel, mint a többségi-ek, ez az eltérés csupán Erdélyben és Vajdaságban szignifikáns. Észrevehető, hogy a jobb életkörülmények között élő csoportok fiataljai valamivel kisebb arányban tervezik meg jövőjüket. A rosszabb viszonyokból való kitörés annál inkább sarkallja a fiatalokat a jövőtervek megfogalmazására.

4. ábra Vannak-e olyan személyes elképzelései, amelyeket a következő öt évben szeretne megvalósítani? Válaszok régióként és nemzetiségként

Az apa iskolázottsága szerint is szignifikáns összefüggések figyelhetők meg a jövőtervezéssel a régiók egy részében, jelesen a romániai és a szlovákiai, valamint a kárpátaljai magyarok körében. A többi almintában elsősorban azért nem figyelhető meg összefüggés, mert az egyetértők aránya meghaladja a 90 százalékot, így az eltérések nem elég számottevőek statisztikailag (lásd az 1. mellékletet).

Településtípusok szerint szignifikáns eltérések vannak Belső-Erdélyben, a szlovákok és a vajdaságiak körében, ott, ahol az eltérések valóban lényegesek a településtípusok között, azaz a népesség számottevő része él nagyvárosokban, és ugyanakkor a kistelepüléseken is. A nagyvárosokban élők nagyobb arányban terve-

zik előre a jövőjüket, mint a kis településeken élők. A leglátványosabbak a szlovákok közötti eltérések: a pozsonyi és kassai fiatalok 94, a falusi szlovák fiatalok csupán 78 százaléka rendelkezik jövőtervekkel.

A tartós használati cikkek súlyozott számának átlagai segítségével megvizsgáltuk (Anova teszttel), hogy van-e a család anyagi helyzetének hatása a jövőtervekre.

5. táblázat A tartós használati cikkek súlyozott számának átlagértékei a jövőtervek megléte vagy hiánya szerint (min. 0, max 21)

Alminták	Vannak-e elképzelései a következő 5 évre?		
	vannak	nincsenek	Átlag
belső-erdélyi magyar	6,3**	5,5**	6,2
belső-erdélyi román	6,1**	5**	5,9
székelyföldi magyar	5,2***	3,5***	5

A különbségek szignifikánsak a következő szinteken:

* 0,05 ** 0,01 *** 0,001

A súlyozott anyagi index átlagai talán a legszembetűnőbben mutatják meg számunkra, hogy a jobb anyagi helyzetben levő fiatalok inkább tervezik a jövőjüket, mint a rosszabb helyzetben levők, mindegyik régióban. Látható, hogy az eltérések szignifikánsak, és a különbségek 1 ponttal vagy annál is többel különböznek. Ennek következtében a rendezetlenebb anyagi háttérrel rendelkező családokból származók kisebb eséllyel tudnak kitörni a származási háttér adta viszonyokból, mivel inkább hagyják sodortatni magukat, és nem tesznek kellő erőfeszítéseket arra, hogy egy jövőstratégiát kiépítve helyzetükön változtassanak.

Azoknak, akiknek vannak az elkövetkező öt évre vonatkozó elképzeléseik, egy listából ki kellett választaniuk a számukra legfontosabbat (de szabadon is válaszolhattak, aki nem tudta egyeztetni elképzeléseit a listával). A válaszok eléggé szóródtak, ám még a regionális eltérések ellenére is hasonló struktúrája van a jövőtervekre vonatkozó válaszoknak (lásd a 2. mellékletet). A leggyakrabban megjelölt tervek sorrendben: továbbtanulás, lakásvásárlás- és felújítás, családalapítás, önálló életvitel, megfelelő munkahely megszerzése. A válaszok különböznek a társadalmi származási háttér változói függvényében, amelyeket az előző fejezetben ismertettünk. Az egyik lényeges változó az élettervezést erősen meghatározó szellemi környezet, amelyet az apa iskolázottsági szintjével mértünk. A 6. táblázatból kiolvasható, hogy minden régióban jelentős szerepe van a származási kulturális tőkének. A táblázatban kiválasztott három al minta válaszai a három legnagyobb határon túli magyar közösséget képviselik, ám a megállapításaink valamennyi vizsgált népességre vonatkoznak. Az elsőként szembevetendő tényező a továbbtanulni szándékozók többszörös aránya az értelmiségi származású fiatalok esetében. A leglátványosabb az eltérés Felvidéken, ahol a diplomás apák gyermekei több mint 40 százaléka, az alapszintű végzettségűek gyermekeinek pedig alig egytizede akar továbbtanulni. Igen jól mutatják a válaszok a Bourdieu által jelzett társadalmi reprodukció mentalitásbeli meghatározottságát (Bourdieu 1978): az aspirációk az alacsony társadalmi származású fiatalok körében nem ösztönzik kellőképpen a magasabb társadalmi pozíciók betöltéséhez szükséges magasabb iskolázottság megszerzését. Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei elsősorban a háztartással és a családdal kapcsolatos célokat részesítik előnybe, ám a belső-erdélyiek körében jóval többen gondolnak a magyarországi munkavállalásra, mint a magasabb iskolai háttérrel rendelkezők. A jövőterveket azonban nem csupán a család kulturális tőkéje, hanem települési, anyagi-gazdasági és korosztályi tényezők is befolyásolják. Ezen hatások feltérképezését több változó elemzése segítségével tudjuk elvégezni.

6. táblázat A magyar fiatalok jövőterveinek megoszlása az apa iskolázottsága szerint – három határon túli régióban összehasonlítva

Jövőtervek, elképzelések 5 évre	belső-erdélyi magyar			felvidéki magyar			vajdasági magyar		
	Általános és szakiskola	Közép	Felső	Általános és szakiskola	Közép	Felső	Általános és szakiskola	Közép	Felső
saját lakás (építés, vásárlás, csere)	15,30%	11,60%	7,70%	16,30%	12,90%	11,30%	11,50%	7,00%	4,50%
lakásfelújítás, bővítés, modernizálás	6,30%	3,40%	0,80%	8,00%	2,50%	1,30%	5,00%	2,10%	0,50%
vállalkozás indítása, saját vállalkozás	3,60%	6,50%	5,40%	5,10%	6,80%	1,30%	5,50%	9,10%	4,50%
autó, új autó	1,90%	2,00%	0,80%	6,80%	2,90%	1,30%	2,30%	2,10%	0,50%
gyerekvállalás, gyermek felnevelése, iskoláztatás	4,60%	3,10%	4,60%	4,90%	3,60%	1,30%	5,50%	2,50%	3,00%
családalapítás	13,10%	10,50%	10,00%	9,30%	5,00%	5,00%	12,20%	11,50%	18,70%
tanulás, szakmaszerzés	15,80%	24,90%	35,40%	10,60%	27,00%	41,30%	22,40%	30,90%	35,40%
elhelyezkedés, munka(hely)	6,30%	9,10%	4,60%	10,60%	5,40%	3,80%	6,10%	8,20%	5,60%
megfelelő, (jó, jobb) munkahely	7,50%	5,40%	7,70%	8,00%	6,10%	2,50%	6,70%	3,70%	5,10%
önálló élet(vitel) megteremtése	7,30%	7,90%	9,20%	12,50%	13,70%	17,50%	14,00%	14,00%	13,60%
magyarországi munkavállalás ⁴	4,90%	1,40%	0,80%	1,50%	1,40%	1,30%	0,80%	0,40%	
egyéb külföldi munkavállalás	3,40%	3,70%		3,60%	4,00%	3,80%	1,50%	0,80%	2,00%
magyarországi tanulás ⁵	1,20%	1,70%	2,30%		1,10%		1,70%	1,60%	3,00%
egyéb külföldi tanulás	1,20%	2,00%	3,10%		1,40%	1,30%	0,20%	0,40%	0,50%
szakmai sikerek	6,60%	4,80%	7,70%	2,10%	4,30%	3,80%	3,40%	4,10%	3,00%
utazás	1,00%	2,00%		0,80%	1,80%	3,80%	1,30%	1,60%	
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Első lépésben különválasztottuk a tanuló fiatalokat azoktól, akik befejezték tanulmányaikat. Mindkét almintában régióként és nemzetiségként is szétválasztva, mennyiségi típusú háttérváltozók segítségével, Anova-eljárással elemeztük a különböző jövőterveket választó fiatalok csoportjainak társadalmi-származási profilját.

A társadalmi származási hátteret a következő mennyiségi változókkal mértük:

- ◆ életkor;
- ◆ a lakhely állandó népessége;
- ◆ a magyarság százalékos aránya a településen;
- ◆ elvégzett iskolai évek (osztályok) száma (befejezett iskolai végzettség években);
- ◆ az apa elvégezte osztályok száma (apa befejezett iskolai végzettsége években);
- ◆ az anya elvégezte osztályok száma (anya befejezett iskolai végzettsége években);
- ◆ a család tartós használati cikkeinek száma az autó minőségével súlyozva (1–21 értékű skála)

A fentiek mellett Khi-négyzet-próbával a jövőtervek további minőségi változókkal való összefüggését is megvizsgáltuk, mint a fiatalok nemi hovatartozása vagy szubjektív anyagi helyzete.

A jövőtervekre vonatkozó válaszlehetőségeket csoportosítottuk, és nyolc jól elkülöníthető jövőtervet jelöltünk meg. A jövőtervek szerinti profilok a háttérváltozók, mint magyarázó tényezők átlagértékeinek eltéréseire épülnek, természetesen az eltérések szignifikáns jellegéből kiindulva.

⁴ A szlovák kérdőívben ez a válaszlehetőség nem szerepelt.

⁵ A szlovák kérdőívben ez a válaszlehetőség nem szerepelt.

A tanulmányaikat befejezett fiatalok jövőtervei

A profilok alapváltozatait a belső-erdélyi magyar fiatalok almintája alapján készítettük el, ehhez viszonyítva a többi régió fiataljainak sajátosságait. A többségi fiatalok jövőtervek szerinti profiljait, a viszonylag kis esetszámok miatt, nem tartottuk érdemesnek külön elemezni. Az elemzés eredményeként a következő társadalmi származási profilokat lehet elkülöníteni jövőtervenként a belső-erdélyi magyar fiataloknál (az átlagértéket lásd a mellékletben). A település lélekszáma szerint nincsenek szignifikáns eltérések.

Lakás (vásárlás, építés, csere, felújítás, modernizálás stb):

Az átlagosnál némiképp idősebb, szegényebb, kevesebb tanulmányi évvel rendelkezők, akiknek szülei alacsony iskolai végzettségűek.

Vállalkozás:

Többnyire átlagnál idősebb fiúk (80, Székelyföldön 90 százalékuk), a legjobb anyagi helyzetben lévők, iskolai végzettségük kissé átlag feletti, akárcsak szüleik esetében. Zinneckerrel ez a gazdasági polgárság ifjúságának jövőstratégiája, tagjai az iskolai életszakasz befejezése után tág értelemben véve a szüleik modelljét követve, ugyancsak a vállalkozói szférába kapcsolódnak be.

Családalapítás, gyermek vállalása, nevelése, iskoláztatása:

Többségben lányok (60 százalék), átlagos korúak, az átlagnál kissé jobb anyagi helyzetben élnek, iskolázottságuk az átlagnál jobb, de a szüleik iskolai végzettsége inkább alacsonyabb az átlagnál. Ez a csoport a hagyományos családi értékeket részben a szülőktől örököelve megőrzi, bár az iskolai mobilitási pályán felfelé mozdultak el szüleikhez képest.

Továbbtanulás (kis részük a külföldi továbbtanulást is választotta):

Az átlagosnál jóval fiatalabbak – 20 év körüliek –, átlagos és annál kissé jobb anyagi helyzetben élők, átlagos iskolázottságúak, ám szüleik, különösen az apa átlagnál magasabb iskolai végzettségű. E csoport fiataljainak társadalmi háttere tökéletesen kimeríti a Zinnecker féle középosztály kulturális osztályfrakciójának a leírását: legfontosabbnak tartják a továbbtanulást, az iskolai bizonyítványok, tehát az intézményesített kulturális tőke megszerzésének jövőstratégiáját, amelynek segítségével szüleik társadalmi rétegébe be tudnak integrálódni.

Munkahely, elhelyezkedés, megfelelő (jó, jobb) munkahely, szakmai sikerek:

Az átlagnál valamivel fiatalabb, 23 és fél év körüliek, magyarok által kisebb arányban lakott (átlagban 35 százalékban magyarlakta) településeken élnek, gyenge anyagi helyzetű, átlagos iskolai végzettségű fiatalok, akiknek szülei az átlagnál alacsonyabb iskolai végzettségűek. Az alsó rétegek ifjúságának – az 1980-as években Nyugaton is megfigyelt – tipikus stratégiája, amely az iskolai ifjúsági korszaknak az átlaghoz képest korábbi lezárása után a munkaerőpiacra való bekerülést tűzi ki célul (lásd Zinnecker 1993a. 11–12).

Külföldi munkavállalás (beleértve a magyarországit is):

Az átlagnál kissé fiatalabb, 23 és fél év körüli főként fiúk (60%), átlagosan a leggyengébb anyagi helyzetű, az átlagnál alacsonyabb iskolai végzettségűek, akiknek a szülei a legalacsonyabb szintű iskolai végzettséggel rendelkeznek az összes profil közül.

Önálló életvitel:

Átlagos korú, a legjobb anyagi helyzetű, legmagasabb képzettségű, az átlagosnál kissé magasabb isko-

lai végzettségű szülőkkel. Az elitcsoport gyermekeinek stratégiáját jelöli, akik az „önálló életvitellel” olyan jövedelmet szeretnének megvalósítani, amelynek révén függetlenedni tudnak a szülői háttértől, beleértve lakást, autót, utazási, szórakozási lehetőségeket is.

Autó, új autó, utazás:

Az átlagnál valamivel fiatalabb és jobb anyagi helyzettel rendelkező családból származó, – szüleikhez hasonlóan – átlagos képzettségű fiatalok.

A többi magyarlakta régió sajátosságai, a fenti jövőterveket választó profiloktól való eltérések a következők:

Székelyföldön értelemszerűen a magyarok arányát tekintve nincsenek szignifikáns eltérések, hiszen a régióban a magyarok aránya 80–90 százalék között mozog. A *munkahely, jobb munkahely* megszerzésére fiatalabb korban gondolnak mint Belső-Erdélyben. A *külföldi munkavállalást* választók átlagos iskolai végzettségűek, és a szüleik is azok, de abszolút mércével mérve ugyanolyan végzettségűek, mint a belső-erdélyiek, csupáncsak Székelyföldön az átlagos iskolázottsági szint alacsonyabb, mint az Erdély többi részén élő magyar fiataloké. Az *önálló életvitelt* nem csupán a legjobb anyagi helyzetű és iskolázottságú fiatalok választják, ám határozottan a városokban élő fiatalok opciója ez. Az *autót, utazást* a legalacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekei választották.

A tanuló fiatalok jövőtervei és a társadalmi háttér

A tanuló fiatalok jövőterveit tekintve kisebb eltéréseket figyelhetünk meg a társadalmi háttérváltozók szerint. Az eltérések alapvetően az életkortól és az iskolázottságtól függenek, és kevésbé az anyagi helyzettől. A belső-erdélyi tinédzserek (20 év alattiak) körében a jobb anyagi helyzetben levők inkább a továbbtanulást, a szegényebbek pedig inkább a külföldi munkavállalást választanák. Más régiókban vannak némi eltérések, ám a jövőtervek részletes tárgyalását inkább a tanulmányaikat befejezettek körében tartottuk érdekesnek, mivel náluk a társadalmi hatások komplexebben érvényesülnek.

Hogyan ítélik meg a fiatalok a személyes élettervek megvalósulási esélyét? Belső-Erdélyben legnagyobb esélyt a családalapításra, gyermekvállalásra vonatkozó terveknek tulajdonítottak, sorrendben a vállalkozás indítását tervezők következnek, leginkább pesszimisták pedig a lakásvásárlást a munkahelyszerzést és az önálló életvitelt tervezők. Ám az eltérések, bár szignifikánsak, nem nagyok.

A székelyföldi, felvidéki és a vajdasági, kárpátaljai magyar fiatalok is hasonlóan látják a jövőterveik megvalósulási esélyét, ám azzal a különbséggel, hogy a továbbtanulást tervezők is az optimistákba sorolhatók. Az erdélyi román, a felvidéki mindkét nemzetiséghez tartozó, valamint a kárpátaljai magyar fiatalok körében a külföldön munkát vállalni szándékozók is a bizakodók élvonala-hoz tartoznak.

7. táblázat Hogyan ítéli meg általában személyes életterveinek megvalósulási esélyét? Válaszok eloszlása régióként (1 – egyértelműen borúlátó, pesszimista, 5 – egyértelműen bizakodó, optimista)

Jövőtervek csoportosítva	Belső-Erdély magyar	Székelyföld magyar	Erdély román
lakás	3,36	3,49	3,37
vállalkozás	3,68	3,54	3,44
család, gyermek	3,83	3,53	3,68
továbbtanulás	3,57	3,66	3,71
munkahely, karrier	3,40	3,27	3,44
külföldi munka	3,52	3,30	3,70
önálló életvitel	3,40	3,54	3,62
autó, utazás	3,52	3,42	3,62
Összesen	3,53	3,48	3,55
Esetszám(N)	989	665	534
Szignifikancia-p	0,0001	0,010	0,121

Életesemények bekövetkezése és az ifjúsági életszakasz

A jövőtervezés prioritásainak feltérképezése után rátérünk a fiatalok életeseményeinek tanulmányozására. A gyermekkorból a felnőttkorba való átmenetet több életesemény megélése tölti ki. Ezek az életesemények tág értelemben a fiatalok önállósodásának fázisaihoz, a demográfiai életesemények bekövetkezéséhez kapcsolódnak, mint a párkapcsolatok létesítése, az első szerelem, az első szexuális tapasztalat, az (első) házasságkötés vagy az együttélés elkezdése egy stabil partnerrel, az első gyermek vállalása stb.

Mindezek az életesemények a 15–29 éves életszakasz idején következnek be a legtöbb esetben. Azt, hogy a fiatalok hány éves korukban élik meg ezeket az eseményeket, az ifjúsági korszakváltás komplexebb témakörébe illeszthetjük. Az ifjúsági életszakasz Nyugat-Európában az utóbbi negyedszázadban lényegesen meghosszabbodott, amelynek több összetevője van, ezek közül az elemzők kiemelik az iskolai ifjúsági korszak elhúzóódását, a társadalmi reprodukció megváltozását, illetve az iskolai tudás felértékelődését. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (család, munkahely) a közvetett ellenőrző intézmények váltják fel, mint a médiák, a fogyasztói ipar, vagy legalábbis a hangsúlyok áttevődnek (lásd Gábor 1996.13.).

Másik fontos összetevője a korszakváltásnak az első házasságkötési életkor kitolódása és a szülők életkora az első gyermek vállalásakor. A népeségstudományi szakirodalomban D. J. van de Kaa nevéhez fűződő második demográfiai átmenet néven foglalják össze ezeket a változásokat, amelyeknek a lényege a következő: (1) a házasság „aranykorát” az „együttélés hajnala” váltja fel; (2) a gyermekközpontú családmodell átalakul, és a központba maga a párkapcsolat kerül; (3) a megelőző fogamzásgátlás helyét az ön-megvalósító fogamzásgátlás veszi át; (4) az egységes családmodell pluralizálódik, több családmodell él együtt elfogadottan a társadalomban. Az átalakulási folyamat kezdetét átlagosan 1965-re tehetjük Nyugat-Európában (Van de Kaa 1987).

Ezek a változások kihatnak a házasságkötéssel, gyermekvállalással és a szexuális élettel kapcsolatos értékek átalakulására. Van de Kaa összefüggésbe hozza az átalakulást az Inglehardt által meghatározott materiális értékekről a posztmateriális értékekre való áttéréssel is. A termékenységi ráták a helyettesítési érték alá süllyednek, a fiatalok első házasságkötési életkora későbbre tevődik, a szexuális kapcsolatok elfogadott módon nem elsősorban a gyermeknemzésre korlátozódnak, hanem inkább az önmegvalósítás, a párközpontúság megélését szolgálják. Az első szexuális élmények viszont egyre fiatalabb korra tevődnek át, miközben az első gyermek vállalásának életkora mindkét nem ese-

tében későbbre, a 30 éves kor irányába tolódik ki (a két nem közötti eltérés fennmarad). Növekedik a házasságon kívüli gyermekvállalás és az együttélés, s ez a házasságkötés helyettesítő intézményévé válik. Ám ezek a folyamatok a különböző európai országokban nem egyszerre, és különböző intenzitással mentek végbe. Kelet-Közép-Európában pedig a kommunista diktatúrák korszerűtlen népességpolitikája nem támogatta ezeknek a folyamatoknak a kibontakozását. Emellett a családtervezés hátterében olyan társadalmi változások állnak, amelyek túlnyomóan a keleti blokk országaiiban csak 1990 után érvényesültek erőteljesebben, mint az oktatás tömegesedése, a korszerű családtervezési kultúra megismerése és interiorizálása, a posztmaterális értékrend dominánssá válása stb. 1990-től kezdve a legtöbb kelet-közép-európai országban a családhoz kapcsolódó demográfiai események gyorsan kezdtek változni. Különösen a szaporulat kezdett el csökkenni, és ez gyorsabban történt, mint az 1970-es évek Nyugat-Európájában. Emellett az első házasságkötési kor és az első gyermek vállalása is későbbre tolódott: 1970 és 1984 között a nők életkora az első házasságkötéskor Svédországban 27,3, NSZK-ban 24,4, Franciaországban 23,9 év, Csehszlovákiában 21,1, a többi keleti országban is 21–22 év között mozog. Hasonló eltérések voltak a nők átlagéletkorában az első gyermek születésekor. J. Rychtarikova elemezte, hogy a második demográfiai átmenet elmélete mennyire tekinthető univerzálisnak, illetve, hol lehet meghúzni a vonalat az átmenet és a válság között az 1990-es évek közép-európai posztkommunista országaiiban. Következtetése szerint a változások inkább utalnak krízismagatartásra, mint tudatos (érték)választásra (Rychtarikova 2001). Az eddigi kutatásaim alapján csak részben értek egyet e következtetéssel, miszerint a változásban az értékválasztások nagyobb szerepet játszanak összességében, mint a gazdasági átmenet anyagi helyzete okozta válság (Veres V. 2003a).

A Mozaik2001 kutatás ifjúsági almintái jó alkalmat nyújtanak arra, hogy a fenti életesemények bekövetkezésének átlagos korát megvizsgáljuk több ország magyar és többségi fiataljai körében. Az életesemények tervezésének időpontja és sorrendje a mögöttük meghúzódó értékek feltárására is lehetőséget ad. Ám a fiatalok különböző korévekhez tartoznak, ezért egyesek körében az események jó része bekövetkezett, mások körében ezután következik. Ezért a mintáinkat külön kellett választanunk aszerint, hogy az egyes életesemények bekövetkeztek-e vagy sem. A fiatalok egy része azt válaszolta, hogy vele „soha” nem fog megtörténni egy adott életesemény (lásd a 7. mellékletet). Szexuális tapasztalatokkal legnagyobb arányban a felvidéki magyarok rendelkeznek (90 százalék), legkisebbsel pedig a kárpátaljaiak, 76–77 százalékban. Az állandó partnerrel való együttélés lehetőségét ugyancsak legtöbben a kárpátaljaiak közül utasítják vissza (13, illetve 8 százalékban) a vajdaságiak körében pedig a legkevesebb (1–2 százalék). A házasságkötés elvi elutasításában a régiók között, bár kicsik a különbségek, ugyancsak a kárpátaljaiak vannak a legkevesebben, egy százalék körül, míg Felvidéken ezek aránya 5 százalék, a többi magyar fiatalok körében 2–3 százalék, a többségi román és szerb fiataloknál 1–2 százalék körül mozog.

A már házasságban élők, illetve gyermekkel rendelkezők aránya ugyancsak Kárpátalján a legnagyobb (45, illetve 39 százalék), de a felvidékiek is elég közel állanak ehhez. Ilyen tekintetben a vajdaságiak körében kötöttek a legkevesebben házasságot (31 százalék), illetve vállaltak gyermeket (26 százalék). Mindezek a különbségek két tendencia érvényesülését mutatják: egyrészt az ifjúsági korszakváltás, illetve a „második demográfiai átmenet”-tel járó átalakulások közötti nem túl nagy, de azért érzékelhető eltéréseket az országok között. A legelőrehaladottabbak az átalakulásban a felvidékiek, őket követik a vajdaságiak, az erdélyiek és a kárpátaljaiak. A székelyföldi magyarok jól elkülönülnek a belső-erdélyi magyaroktól, de még az erdélyi románoktól is, és a kárpátaljaiakhoz közelednek a családtervezéshez kapcsolódó életeseményeket illetően. Kivétel a szexuális élethez való viszonyulás, amelyben inkább a többi erdélyiekhez, és nem annyira a kárpátaljaiakhoz hasonlíthatók. A kérdésfelvetésre pontosabb választ adhatunk, há megvizsgáljuk, hogy ezek az életesemények hány éves korban következtek be, illetve mikorra tervezik őket.

**8. táblázat A párkapcsolatok fejlődésében bekövetkezett életesemények átlagos életkora
(Hány éves korban történt meg?)**

ALMINTA		először önállóan szórakozni menni	először nagyon szerelmesnek lenni	először szexuális tapasztalatot szerezni	első komoly barátot/barátnőt szerezni	állandó partnerrel együtt élni	házasságot kötni
belső-erdélyi magyar	Átlag	16,02	16,70	17,84	17,48	21,37	22,27
	N	1088	980	818	944	353	286
belső-erdélyi román	Átlag	15,65	17,28	17,64	17,98	20,68	21,90
	N	638	554	474	537	229	190
felvidéki magyar	Átlag	16,10	16,24	17,00	17,24	20,51	21,11
	N	868	756	698	687	282	209
felvidéki szlovák	Átlag	15,83	16,70	17,49	18,04	21,71	22,35
	N	432	380	352	327	120	88
kárpátaljai magyar	Átlag	15,83	16,26	17,66	16,88	20,64	20,87
	N	454	393	306	370	180	192
kárpátaljai ukrán	Átlag	16,37	16,95	17,76	17,39	20,79	21,14
	N	265	231	176	208	81	86
székelyföldi magyar	Átlag	16,16	16,97	17,75	17,53	21,17	21,85
	N	21,85	566	513	547	218	195
vajdasági magyar	Átlag	15,40	16,23	16,79	17,00	21,60	22,20
	N	969	857	770	797	255	214
vajdasági szláv	Átlag	14,94	16,60	17,07	14,32	22,25	22,32
	N	480	418	382	442	112	91
Összes	Átlag	15,80	16,62	17,39	17,13	21,14	21,78
	N	5847	5135	4490	4859	1829	1552

N – érvényes válaszok száma az almintában

Az eltérések mind legalább $p=0,0001$ szinten szignifikánsak.

Azok körében, akik már átéstek a fenti életeseményeken, régióként legtöbb egy éves eltérések figyelhetők meg átlagosan. Az önálló szórakozás 15 éves (vajdasági szláv) és 16,3 éves átlagéletkor (ukrán) között kezdődik el. Először nagyon szerelmesek átlagban 16 éves koruk után lesznek a fiatalok, a régiók közötti különbségek, bár szignifikánsak, igen kicsik, egy éven aluliak átlagban. Az első szexuális élményt legkorábban a vajdasági (16,8) és a felvidéki magyar fiatalok (17) élik meg, legkésőbb, közel egy évvel később az erdélyi magyar fiatalok (17,8). A nemzetiségi különbségek régiókon belül nem szignifikánsak. Első komoly párkapcsolatot (barátot/barátnőt) a vajdasági szerb (szláv) fiatalok létesítettek a legkorábban, átlagban 14 és fél éves korban, ám ez messze megelőzi az összes többi régió fiataljait, ezért azt tekintjük irányadónak, hogy ez az életesemény a Kárpát-medence Magyarországon kívüli részein inkább 17 éves kor után következik be, legkorábban a Délvidéken, legkésőbb Felvidéken és Erdélyben. Állandó partnerrel való együttélés 20,5–22 éves kor között kezdődik átlagosan mindegyik régióban, a kis, de szignifikáns régiókénti eltéréseket az előbbi táblázatban láthatják. Az első házasságkötési kor Kárpátalján 21 év körül, Vajdaságban, a belső-erdélyi magyar és a szlovák fiataloknál 22 év körül van átlagban, máshol 21–22 év között mozog. Az eltérések nyilvánvalóvá teszik azokat a régiók közötti különbségeket a társadalmi és értékrendbeli változások szakaszaiban, amelyeket már az előbb jeleztünk: a kárpátaljai fiatalok körében a tradicionális életvitel és családmódel inkább jellemző, mint a Felvidéken vagy a Vajdaságban, míg az erdélyi alminták fiataljai a kettő között helyezkednek el, esetenként a tradicionálisabb, máskor a posztmodern felfogásból leve-

zethető magatartásokhoz állanak közelebb, ez utóbbihoz különösen a belső-erdélyi magyarok, akik többnyire nagy és közepes városokban élnek és magasabb képzettségű szülői háttérrel rendelkeznek. A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy azokat az életeseményeket, amelyek a fiatalok többsége körében még nem következtek be, milyen életkorra tervezik.

**9. táblázat A fiatalok önállósodásának, életpályájának tervezése
Hány éves korában fog megtörténni?**

ALMINTA		kikerülni az iskolából	az (első) szakmai végzettséget megszerezni	elég pénzt keresni ahhoz, hogy gondoskodhassam magamról	először teljes állásban dolgozni
belső-erdélyi magyar	Átlag	23,17	22,64	23,94	23,62
	N	447	395	579	467
belső-erdélyi román	Átlag	22,89	22,47	23,85	23,77
	N	298	243	353	296
felvidéki magyar	Átlag	22,57	22,21	23,83	23,18
	N	275	237	430	351
felvidéki szlovák	Átlag	22,50	22,51	24,27	23,62
	N	176	167	260	237
kárpátaljai magyar	Átlag	21,78	22,27	23,30	23,57
	N	132	176	234	208
kárpátaljai ukrán	Átlag	19,21	22,32	22,85	22,54
	N	79	146	161	146
székelyföldi magyar	Átlag	22,02	21,64	23,83	22,92
	N	161	165	303	257
vajdasági magyar	Átlag	23,74	22,31	24,27	24,33
	N	410	310	524	487
vajdasági szláv	Átlag	23,56	21,48	24,42	24,67
	N	178	154	290	274

Talán az iskolából való kikerülés tervezett átlagos életkora, mint iskolai ifjúsági életszakasz hosszának lényeges mutatója, jelzi leginkább az ifjúsági korszakváltás folyamatának mozzanatát az egyes régiókban: a kárpátaljai ukrán fiatalok 19,2, az ottani magyar fiatalok 21,7 éves korban, a székelyek 22 éves, a felvidékiek 22 és fél, míg a belső-erdélyi és a vajdasági fiatalok 23 éves kor körül vagy azon túl lépnek ki átlagban az iskolai ifjúsági korszakból. A különbség a két szélső csoport között igen nagy, több mint négy év, ami egy főiskola elvégzésére is elegendő. A magyar fiatalok között kisebb, két év a különbség. Azt mondhatjuk, hogy az oktatás expanziója az ifjúsági életforma átalakításában Vajdaságban és Erdélyben a legjelentősebb, és Kárpátalján a leggyengébb, de az ottani magyar fiatalok a kulturális hatások következtében jó két évvel tovább terveznek tanulni átlagosan a többségi társaiknál, ami középtávon jobb munkaerő-piaci pozíciókat jelenthet számukra (ám nem minden esetben a szülőföldjükön). Az első szakmai végzettséget mindegyik régióban 22-23 éves kor között szeretnék megszerezni a fiatalok. A szülői családtól való anyagi önállósodás, illetve a teljes állásban való munkavégzés időztése ugyancsak elég hasonló valamennyi régióban, ezt a 24 éves kor körül tervezik átlagban.

A fiatalok családtervezésre vonatkozó elképzelései szignifikánsan különböznek nemenként.

**10. táblázat A családtervezés életeseményei, átlagos életkorok
Hány éves korában fog megtörténni?**

ALMINTA		állandó partnerrel együtt élni		házasságot kötni		elősőr apa/anya lenni	
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
belső-erdélyi magyar	átlag	25,37	24,44	26,77	25,63	27,54	26,69
	N	337	273	386	354	429	389
belső-erdélyi román	átlag	25,32	23,94	27,04	25,69	27,95	26,78
	N	172	153	215	199	232	215
Felvidéki magyar	átlag	26,10	24,46	27,95	25,78	28,13	26,28
	N	267	227	298	254	307	269
Felvidéki szlovák	átlag	25,61	25,50	27,62	27,20	28,10	27,51
	N	154	142	155	160	160	168
Kárpátaljai magyar	átlag	25,15	23,40	26,03	23,45	26,58	24,47
	N	111	103	139	129	148	150
Kárpátaljai ukrán	átlag	24,42	22,95	25,41	24,15	26,27	24,67
	N	65	81	95	109	97	117
Székelyföldi magyar	átlag	25,32	24,26	26,72	25,35	27,43	26,01
	N	200	162	251	190	257	205
Vajdasági magyar	átlag	26,14	24,77	27,38	25,82	27,97	26,42
	N	364	278	377	294	414	329
Vajdasági szláv	átlag	26,21	25,06	27,34	26,03	27,84	26,53
	N	177	171	186	184	196	191
Total	átlag	25,67	24,45	27,07	25,59	27,68	26,30
	N	1847	1589	2102	1873	2240	2033

Általában a fiúk több, mint egy évvel később vállalkoznának együttélésre állandó partnerrel, házasságműködésre; vagy gyerekvállalásra, mint a lányok. Az együttélés elkezdésére várhatóan a kárpátaljai lányok vállalkoznak a legkorábban, átlagosan 22,9 évesen az ukrán, illetve 23,4 évesen a magyar lányok. Erdélyben 24 éves kor körül, Vajdaságban 25 éves kor körül kezdenék el az együttélést a lányok, a fiúk mindenhol egy-egy és fél évvel később vállalkoznak erre. A házasságműködésre még később vállalkoznak a fiatalok, ám a kárpátaljai magyar lányok 23,4 éves korban, a többi régióban ez 25 éves kor utánra tervezett, a szlovák lányok pedig 27 év utánra halasztanák a férjhezmenetelt. A fiúk mindenhol 27 éves koruk körül vagy még későbbre tervezik a házasságműködést, kivéve az ukrán fiúkat, akik átlagban már 25,4 éves korban hajlandók. A tradicionálisabb régiókban, mint Kárpátalja, még három év is lehet a fiúk és a lányok közötti átlagos eltérés a házasságműködés várható életkora között, míg a „modernebb” gondolkodású, nagyrészt a fővárosban (Pozsonyban) élő szlovák fiatalok között még fél éves eltérés sincs. Az első gyermek vállalása a lányok körében 26, a fiúknál 27 éves kor után várható minden régióban és általában már a házasságműködés követő néhány hónap múlva tervezik.

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a fiatalok családi-származási háttere hogyan befolyásolja a házasságműködés és az első gyermek vállalásának várható életkorát. A két változó közül csupán a házasságműködési kort vizsgáljuk meg a társadalmi háttérváltozók alapján, mert a kettő összefügg, erős korreláció van

közöttük ($r=0,82$). Az elemzés eredményeként az alábbi regressziós együtthatókhoz jutottunk:

11. táblázat Lineáris regressziós modell 15–29 éves nőkre/ magyar alminták

Függő változó: hány éves korában tervezi házasságot kötni

Független változók: életkor, elvégzett iskolai osztályok száma, apa*/anya** elvégzett iskolai évek száma, tanuló (1 – igen, 0 – nem), a lakhely településének lélekszáma, magyarok aránya, anyagi helyzet (használati cikkek száma súlyozva)

	R2	Standardizált Béta-együtthatók/ szignifikancia szint						
ALMINTA		Életkor	Iskolai osztályok	Apa*/Anyaa** iskolai v.	Tanuló	Település lélekszáma	Magyarok aránya	Anyagi helyzet (cikksúly)
Belső-erdélyi magyar	0,348 p	0,779 0,00001	-0,176 0,006	- -	0,165 0,003	- -	- -	0,127 0,01
Felvidéki magyar	0,336 p	0,748 0,00001	-0,169 0,01	 -	0,249 0,001	 -	 -	0,219 0,0001
Kárpátaljai magyar	0,478 p	0,679 0,00001	 -	0,188** 0,01	0,236 0,003	 -	0,180 0,01	 -
Székesföldi magyar	0,274 p	0,677 0,00001	 -	 -	0,409 0,0001	 -	 -	 -
Vajdasági magyar	 p	0,372 0,00001	0,801 0,005	-0,125 0,0001	0,178* 0,0001	0,263 0,0001	-0,158 -	 -

R2 Standardizált Béta-együtthatók/ szignifikancia szint

p – a Béta-együtthatók szignifikancia-szintje

A fiúkkal végzett regressziós modellekben kevesebb változó játszik szerepet, mint a lányok esetében, így eredményeiket nem ismertetjük külön-külön.

A lányok esetében döntő szerepe az életkornak van, ez a változó minden régióban 0,6-nál nagyobb Béta-együtthatóval szerepel, és pozitív értékekkel, ami arra utal, hogy minél idősebbek a válaszolók, annál magasabb életkort jelöltek meg az első házasságkötést illetően. Ebben a formában az életkori hatás, mint egyéni tényező jelenik meg, hiszen érthetően a jelenlegi életkoruknál alacsonyabb kort nem jelölhetnek meg a házasságkötés éveként. Ám a válaszok azt is mutatják, hogy a legfiatalabbak, a 15–19 évesek átlagban a legkorábbi első házasságkötési kort jelölik meg. Ám a dél-szlovákiai szlovákok körében – akiről tudjuk, hogy a településszerkezetből adódóan a leginkább urbánus, jó társadalmi háttérű, magas képesítésű emberek – már érvényesül a 15–19 éves korúaknál az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának a hatása a jövőtervezésben is: az első házasságkötési kort későbbre, 27 év körülire tervezik átlagosan, ami a 20–24 évesek tervezéhez is közel áll. Az első gyermek vállalásának átlagos tervezett életkora pedig csupán a szlovákoknál egyezik meg a két fiatalabb korosztály körében 27,3 évvel, ami magasabb, mint a többi almintában. Legközelebb a románok és a felvidéki magyarok állnak a szlovákokhoz, a 15–19 évesek körében 26,4 éves átlag-életkorral az első gyermek születésekor (lásd a 8. mellékletet). Az iskolázottság szerepe az előbbinél jóval kisebb, az, hogy még tanulnak vagy sem igen sokat nyom a latba, különösen Székelyföldön ($B=0,409$). Vajdaságban a település lélekszámanak, illetve Kárpátalján a magyarok arányának a településen van némi hatása. Belső-Erdélyben és Felvidéken pedig az anyagi helyzetnek is van szerepe a házasságkötési életkorra valószínűleg azért, mert itt a legnagyobb az anyagi-gazdasági differenciálódás mértéke a társadalmi térben.

Láthatjuk, hogy a társadalmi származási tényezők jelentős mértékben meghatározzák a családtervezés

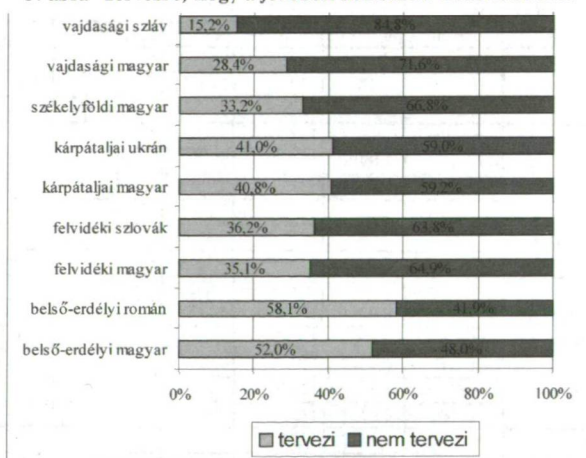
időzítését. Az életkori hatás mögött is felfedezhetjük a társadalmi háttérhatást, ami azonban nem a régiókon belül, hanem a régiók között figyelhető meg. Az első házasságkötés, illetve az első gyermekvállalás kora tekintetében, bár látszólag ugyanazon régió etnikumai között is eltérések vannak, valójában a 15–19 évesek körében csak Felvidéken szignifikáns a különbség (T-próbával, $p=0,001$), de itt az adott régió fiataljainak településszerkezeti eltéréseire vezethetők vissza. Ám a többségi fiatalok számára ezek a régiók az ország fejlettebb részét alkotják, az országos többségi minták és a kisebbség társadalomszerkezete között már kisebbek lennének vagy esetenként eltűnnének a különbségek. A Pozsonyban és Dél-Szlovákiában élő szlovák fiatalok jobb társadalmi háttérrel rendelkeznek, mint egész Szlovákia – a szegényebb keleti és északi vidékek – fiatalúsága. A társadalmi konkurenciaharcban azonban Dél- és Észak-Szlovákia nem különül el, hiszen Pozsony az egész ország fővárosa, és viszonylag kis országról van szó. Például, ha Magyarországon olyan mintát vennénk, amelynek alapsokasága Budapestből és egy hozzá kapcsolódó kisebb régióból állna (például Észak-Magyarország), akkor ebben a régióban a főváros ifjúsága akár 50 százalékos arányt képezne a mintán belül, így az attitűdök tekintetében is „modernebbek” vagy „posztmodernebbek” lennének a fiatalok a családtervezés tekintetében is, mint az országos átlag fiataljai.

A kivándorlás mint jövőstratégia

A jövőtervek egyik sajátos vonatkozása, hogy a fiatalok jövőjüket szülőföldjükön, vagy máshol képzelik el. A jövőtervek között szerepelt ugyan az előbbi részben a külföldi munkavállalás, mégis, az ott felsorolt alternatívák kontextusában viszonylag kevesen választották a kivándorlást mint célt. A külföldi munkavállalást inkább mint eszközt tételezhetjük a további célok eléréséhez, és mint kényszerpályát azon fiatalok számára, akik országukban nem tudják életcéljaikat megvalósítani elvárásaik szintjén.

Arra a kérdésre, hogy tervez-e külföldön munkát vállalni, a különböző régiókban az alábbi válaszokat adták:

5. ábra Tervezi-e, hogy a jövőben külföldön vállal munkát?

A legerősebb a külföldi munkavállalási szándék Erdélyben, és azon belül is az erdélyi románok, illetve a belső-erdélyi magyar fiatalok körében, akiknek többsége szándékszik külföldön dolgozni, ami elgondolkodtató. Bár a románoknak még erősebb a kivándorlási szándékuk, ennek megvalósítási lehetősége nagyobb a magyarok számára, így a tényleges kivándorlást illetően a mérleg a magya-

rok „javára” billen el. Székelyföldön, Erdély többi részéhez viszonyítva mérsékeltőbb a külföldi munkavállalási kedv, 33 százalékos, ám ez az arány is magasnak számít. Felvidéken mind a magyarok, mind pedig a szlovákok körében a külföldi munkavállalási szándék hasonló mértékű, 35 százalék körüli, Kárpátalján pedig mindkét etnikum esetében 40 százalékos. Vajdaságban a legkisebb a kivándorlási szándék (külföldi munkavállalási szándék), és különösen alacsony a szerbek körében, feltehetően, mert nincs nagy realitása eljutni más országokba, hiszen ők magyarul nem beszélnek, az EU országokba pedig vízumra van szükségük.

A fiatalok munkaerő-piaci pozíciója igen jelentős szerepet játszik a kivándorlási szándékok artikulálásában. Mindegyik régióban rendszerint a tanuló fiatalok szeretnének nagyobb arányban munkát vállalni külföldön (lásd a mellékletet).

A kivándorolni szándékozók társadalmi származási háttérét Anova-tesztel elemztük a már ismertett mennyiségi változókkal számolt átlagértékek alapján.

12. táblázat A társadalmi háttérváltozók átlagértékei a Kárpát-medencében^a a külföldi munkavállalás tervezése szerint

ALMINTA	Tervezi-e, hogy?	Elvégzett osztályok száma	Apa osztályai száma	Anyagi helyzet indexe	Lakosok száma a településen	Magyar lakosság aránya % a településen
belső-erdélyi magyar	nem tervezi	12,2821	11,8601	6,0070	87939,70	44,938
	tervezi	12,0065	12,0126	6,4773*	116618,68***	37,286***
	Összesen	12,1447	11,9377	6,2	102273,55	41,113
belső-erdélyi román	nem tervezi	11,8	11,6	5,7	57400,40	45,081
	tervezi	11,2**	12,0*	6,0	65666,69	35,5***
	Összesen	11,5324	11,8746	5,9163	62052,82	39,720
felvidéki magyar	nem tervezi	10,6015	11,1288	8,3180	24577,75	68,302
	tervezi	10,7	11,9***	9,4***	47142,5***	62,8**
	Összesen	10,6443	11,3939	8,6839	32100,85	66,477
felvidéki szlovák	nem tervezi	12,1496	12,5555	9,6762	164136,27	28,594
	tervezi	11,4**	13,1**	11,2***	243768,3***	17,9***
	Összesen	11,9108	12,7350	10,1981	190328,37	25,087
kárpátaljai magyar	nem tervezi	12,1694	12,6217	5,5584	17025,96	62,448
	tervezi	11,8916	12,7380	5,1073	18261,45	64,552
	Összesen	12,0570	12,6684	5,3802	17522,26	63,297
kárpátaljai ukrán	nem tervezi	12,2431	13,1928	5,1097	27028,0	24,078
	tervezi	12,0976	12,7260	5,4896	41542,6**	25,066
	Összesen	12,1864	13,0094	5,2600	32658,71	24,464
székelyföldi magyar	nem tervezi	11,0324	10,6641	5,0354	13994,02	94,350
	tervezi	10,9274	11,5381***	5,1351	22342,0***	91,621***
	Összesen	10,9982	10,9512	5,0680	16732,46	93,455
vajdasági magyar	nem tervezi	10,9459	11,6671	8,8212	37255,08	62,336
	tervezi	11,2	12,2**	9,0	46510,1**	57,4**
	Összesen	11,0203	11,8188	8,8681	39824,63	60,957
vajdasági szláv	nem tervezi	10,8542	12,5873	8,6600	72593,10	24,459
	tervezi	10,6	12,3	9,0	76802,3	22,1
	Összesen	10,8283	12,5494	8,7087	73211,86	24,116

Az eltérések szignifikánsak: * $p < 0,05$; 0,01, ** $p < 0,001$, *** $p < 0,0001$ A *-al nem jelölt eltérések a kivándorolni tervezők és nem tervezők átlagértékei között nem szignifikánsak.

^a A Kárpát-medence Magyarország nélkül, mivel ott ezeket a kérdéseket nem tették fel.

A munkavállalás céljából kivándorolni szándékozók társadalmi profilját régióként az alábbi módon jellemezhetjük. A belső-erdélyi magyar fiatalok az átlagnál kissé jobb anyagi helyzetben, közepes és nagyvárosokban élnek, és ezeken a településeken a magyarok aránya kisebb, mint átlagosan (a sajátos belső-erdélyi településszerkezet következtében).

Az erdélyi románok körében a kivándorolni szándékozók inkább az átlagnál alacsonyabb iskolai végzettségűek, és inkább a magyarok által kisebb arányban lakott településekről vándorolnak ki, akárcsak a magyarok.

Székelyföldről azok a fiatalok szándékoznak külföldön dolgozni, akik magasabb iskolázottsági háttérű családból jönnek (apa elvégzett osztályainak átlaga 0,6 évvel magasabb), nagyobb arányban a városokból, ahol átlagosan valamivel nagyobb a románok aránya, mint a falvakban (ám ebben a régióban e tényezőnek nincs jelentősége, hiszen a magyarok aránya a városokban is 91 százalék).

Felvidékről azok a magyar fiatalok szeretnének külföldön dolgozni, akiknek az apjuk az átlagosnál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, az átlagnál jobb anyagi helyzetű családból származnak és inkább a nagyobb lélekszámú településeken, azaz városokban élnek.

A szlovákok közül a magyarokhoz hasonlóan azok vándorolnának el inkább, akiknek jó családi háttere van és városokban élnek.

A kárpátaljaiak körében minden réteget érint a kivándorlási szándék, csupán az ukránok esetében szignifikáns a település lélekszáma szerinti eltérés, a nagyobb településekről mennének inkább el. Vajdaságban is a magasabb kulturális háttérrel rendelkező magyarok mennének el, de a többi változók szerinti eltérések nem szignifikánsak.

A válaszok szerint a régiók két csoportra oszthatók. Az egyik csoportot a kárpátaljaiak képezik, ahol a potenciális külföldi munkavállalók körét nem lehet jól elkülöníteni a társadalmi háttér függvényében. A többi régiókban, a vajdasági szerbeket leszámítva – akik közül kevés menne el – a jobb társadalmi háttérrel rendelkezők közül átlagnál nagyobb arányban terveznek külföldön munkát vállalni. Ennek az a fő oka, hogy ők azok, akiknek az elvárásintjük magasabb, és az otthoni életkörülmények ezt rövid távon nem tudják számukra biztosítani.

A külföldi munkavállalás célszágai között a határon túli magyarok körében Magyarország érthető okokból kiemelt helyen van. A többségi fiatalok közül csupán az kárpátukránok esetében kerül első helyre Magyarország, feltehetően mert más országba nem sok esélyük van eljutni, a többi országokban 10 százaléknál kevesebben szeretnének Magyarországon dolgozni a többségi fiatalok. A kárpátaljai magyarok szinte kizárólag Magyarországot jelölték meg célszágként, hasonlóképpen a székelyföldi fiatalok, akik majdnem 80 százalékan Magyarországon szeretnének dolgozni. Őket követik a belső-erdélyi magyar fiatalok 63, a vajdasági magyarok 58 százalékkal. A felvidéki magyaroknak még 30 százaléka sem akar Magyarországra menni. A célszágok megválasztása jól tükrözi a különböző régiók életszínvonalát: minél közelebb áll a magyarországihoz, annál kisebb arányban szeretnének Magyarországon dolgozni, és annál többen jelölik meg az Európai Uniót vagy más kontinenst.

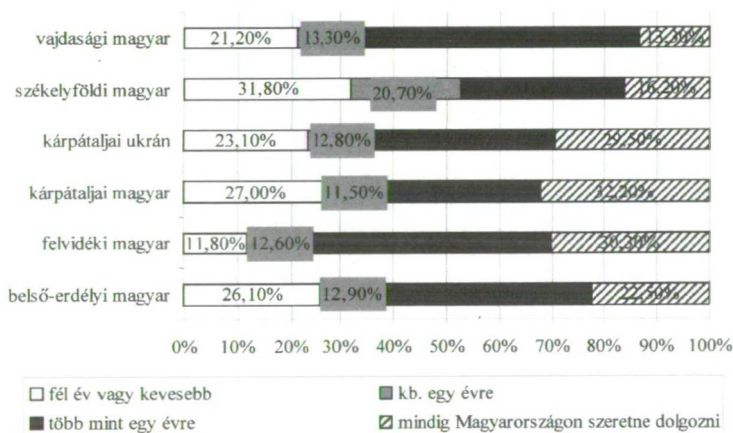
A célszágok megválasztása nem csupán az otthoni életszínvonalat, hanem a versenyképes szak tudás színvonalát is mutatja. A társadalmi származási háttérváltozók segítségével kimutatható, hogy a régiókon belül, Vajdaságot leszámítva azok jelölték meg Magyarországot mint potenciális célszágot, akik az átlaghoz képest alacsonyabb képzettségű és szerényebb anyagi helyzetű családi háttérrel rendelkeznek (lásd a 11. mellékletet). Természetesen ezek a háttértényezők összekapcsolódnak a településtípussal is, ugyanis a hátrányosabb helyzetű fiatalok nagyobb arányban élnek a rurális térségekben, ahol nagyobb a magyarok aránya, mint a közepes és nagyobb városokban, ezek a tényezők pedig közvetve azt is jelzik, hogy az idegen nyelvismeret hiánya is hozzájárul, hogy Magyarországot jelöljék meg potenciális országként.

13. táblázat Mely országban tervezi (elsősorban), hogy munkát vállal?
(A külföldi munkavállalási szándékkal rendelkezők válaszai százalékban, almintánként)

Alminta	Magyar-ország	Nyugat-Európa	USA, Kanada	Máshová, bárhová	Összesen
Belső-erdélyi magyar	63,0%	25,3%	8,4%	3,3%	100,0%
belső-erdélyi román	4,3%	70,9%	21,1%	3,7%	100,0%
felvidéki magyar	27,6%	40,3%	19,2%	13,0%	100,0%
felvidéki szlovák	3,6%	65,7%	15,1%	15,7%	100,0%
kárpátaljai magyar	92,4%	2,2%	1,1%	4,3%	100,0%
kárpátaljai ukrán	59,8%	10,7%	9,8%	19,6%	100,0%
székelyföldi magyar	79,1%	15,7%	4,8%	0,4%	100,0%
vajdasági magyar	58,4%	30,0%	7,0%	4,7%	100,0%
vajdasági szláv	6,9%	45,8%	30,6%	16,7%	100,0%

Aszerint, hogy tanulnake még a fiatalok nincsenek szignifikáns eltérések a célország megválasztásában. Hasonlóan, az életmóddal való elégedettségnek sincs szerepe az országválasztásban.

6. ábra Mennyi időre vállalna munkát Magyarországon?

Arra a kérdésre, hogy mennyi időre szeretne munkát vállalni Magyarországon, többségük válasza, hogy több mint egy évre, vagy hosszabb időre menne el a szülőföldjéről. A kárpátaljaiak és a felvidéki magyarok közel 30 százaléka mindig Magyarországon szeretne dolgozni, de a felvidékiek kisebb része menne Magyarországra dolgozni, így esetükben ez a teljes potenciális külföldi munkavállalók körén belül nem jelentős arány. A rövid, fél éves vagy kevesebb időre munkát vállalók aránya Erdélyben és Kárpátalján számottevő, ezek a szezonmunkások köréből kerülnek ki.

Következtetések

Az erdélyi magyar fiatalok jövőtervezését, hasonlóan a Kárpát-medence magyar kisebbségi fiataljaihoz, valamint a velük egy régióban élő, esetünkben a többségi román fiatalokhoz, egyrészt a régió általános társadalmi-gazdasági állapota, másrészt pedig a régióon belüli társadalmi réteghelyzet határozza meg. A jobb helyzetben levő régiók fiataljai körében – legyenek azok magyarok vagy többségi-ek – megfigyelhetjük az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának jeleit, az iskolai ifjúsági életszakasz meghosszabbodását és az oktatás expanzióját. E változások a Van de Kaa-féle második demográfiai átmenet hátterét képező posztmaterális értékrend elterjedését is elősegítik. Ezek az eredmények megerősítik azt a megállapítást, hogy a kelet-közép-európai változások a gyermekvállalásban és a családtervezés, a házasságkötési életkor kitolódásában nem elsősorban a rendszerváltás „veszteséges” régióiban, hanem éppen a gazdaságilag fejlettebb, „nyereséges” régiókban figyelhetők meg (almintáink közül leginkább a délszlóvakiai többségi fiataloknál, akiknek nagy része a prosperáló Pozsonyban és környékén él).

A régiókon belüli társadalmi származási háttér is igen jelentősen artikulálja a jövőstratégiákat. Különösebben az urbanizáltabb régiókban, mint Belső-Erdély, Felvidék és Vajdaság figyelhető meg jelentősebb differenciálódás a társadalmi háttér szerint. A jövőtervekhez sajátos társadalmi profillal rendelkező ifjúsági csoportokat soroltunk, amelyek bizonyos mértékig összecsengenek a Zinnecker féle osztályspecifikus habitusokkal és ifjúsági ideológiákkal. A legjobb gazdasági és kulturális háttérrel rendelkező, ún. „elit” fiatalok a gazdasági osztályfrakciókra jellemző vállalkozói pályát, a kulturális osztályfrakciók a továbbtanulást, vagy az elvontabb önálló életvitelt választották, ami az ifjúsági életszakasz önállósodásának, és mint ilyen az ifjúsági korszakváltás folyamatának a kifejeződése. Székelyföldön és Kárpátalján e változások még gyengébben mutatkoznak, de a városi fiatalok körében megfigyelhetők ennek jelei.

A külföldi munkavállalási szándék Erdélyben kiemelkedően magas, aminek egyik fő oka, hogy a fiatalok jelentős része az oktatás expanziója és a családtervezéssel kapcsolatos attitűdök átalakulása mellett a korlátozott gazdasági kilátások között arra kényszerül, hogy máshol valósítsa meg a lehetőségekhez képest „igényes” jövőterveit. Ez a kényszerítő erő minden régióban megfigyelhető, de eltérő mértékben, és a többségi fiatalokat is a helyi magyar fiatalokhoz hasonló mértékben sarkallja a kivándorlásra. Ám a külföldi munkavállalási lehetőségek a szomszédos Magyarországon a magyar fiatalok számára könnyebben megvalósíthatók, így az eddigi trendeknek megfelelően a magyarok közül többen kivándorolnak.

Szakirodalom

- Bourdieu, P.(1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest
- Beck, U. (1997): *Túl a renden és osztályon?* (eredeti kiadás: 1983) In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest.418–468.
- Eyal, G. – Szelényi I. – Townsley, E. (2001): *Making Capitalism without Capitalists*. Verso Books, London–New York
- Gábor K.(1996): *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. In: *Ifjúságkutatás*. Educatio füzetek, OKI, 13–34. Budapest
- George, K. Linda (1993): *Sociological Perspectives of Life Transitions*. Annual Review of Sociology vol. 19. 35–373. (<http://uk.jstor.org>)
- Hogan, D. P.-Astone, N. M (1981): *The transition of Adulthood*. Annual Review of Sociology vol. 12. 109–130. (<http://uk.jstor.org>)
- Rychtarikova, J. (2001): *Második demográfiai átmenet zajlik Kelet-Európában?* Régió/1 (első kiadás 1999).
- Van de Kaa, D. J. (1987): *The 2nd Demographic Transition in Europe*. Population Bulletin, Population Reference

- Bureau, Hollandia, vol. 42, No. 1, March.
- Veres V. (2003a): Erdély természetes szaporodási folyamatai Európai kontextusban az ezredfordulón. Korunk/1.
- Veres V. (2003b): A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt szocialista Erdélyben. Erdélyi Társadalom/1. Kolozsvár
- Veres V. (2004): A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseeményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete. Erdélyi Társadalom/2.
- Zinneker, J. (1993a): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. (első kiadás 1986), In: Gábor K.(szerk.): Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szociológiai műhely, Szeged
- Zinneker, J. (1993b): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások az NSZKban. (első kiadás 1990), In: Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szociológiai műhely, Szeged

Melléklet

1. Vannak-e olyan személyes elképzelései, amelyeket a következő öt évben szeretne megvalósítani? Válaszok megoszlása az apa iskolázottsági szintje szerint

ALMINTA	Válaszok	Apa befejezett iskolázottsági szintje						Összef. szignifikancia-szint (p)
		alapfokú	Sz a k-iskola	Sz a k-közép-iskola	elméleti és technikum	felsőfokú	Összesen	
belső-erdélyi magyar	vannak	83,5%	80,0%	92,8%	90,0%	92,2%	87,9%	Van
	nincsenek	16,5%	20,0%	7,2%	10,0%	7,8%	12,1%	P=0,000
belső-erdélyi román	vannak	68,8%	75,5%	79,1%	80,3%	89,3%	77,0%	Van
	nincsenek	31,2%	24,5%	20,9%	19,7%	10,7%	23,0%	P=0,004
felvidéki magyar	vannak	86,8%	92,1%	91,2%	95,8%	97,5%	90,8%	Van
	nincsenek	13,2%	7,9%	8,8%	4,2%	2,5%	9,2%	P=0,011
felvidéki szlovák	vannak	86,0%	82,8%	91,1%	88,5%	94,5%	88,7%	Nincs
	nincsenek	14,0%	17,2%	8,9%	11,5%	5,5%	11,3%	
kárpátaljai magyar	vannak	97,3%	94,9%	93,4%	94,0%	96,6%	95,1%	Nincs
	nincsenek	2,7%	5,1%	6,6%	6,0%	3,4%	4,9%	
kárpátaljai ukrán	vannak	89,9%	83,3%	90,2%	92,3%	100,0%	92,1%	Nincs
	nincsenek	10,1%	16,7%	9,8%	7,7%		7,9%	
székelyföldi magyar	vannak	87,2%	89,5%	90,8%	96,9%	93,5%	91,2%	Van
	nincsenek	12,8%	10,5%	9,2%	3,1%	6,5%	8,8%	P=0,01
vajdasági magyar	vannak	94,3%	92,1%	96,3%	97,9%	97,8%	95,4%	
	nincsenek	5,7%	7,9%	3,7%	2,1%	2,2%	4,6%	P=0,07
vajdasági szláv	vannak	80,3%	75,5%	87,0%	92,3%	92,8%	84,3%	Van
	nincsenek	19,7%	24,5%	13,0%	7,7%	7,2%	15,7%	P=0,01

2. Ön milyen elképzelést szeretne megvalósítani az elkövetkező öt évben? Válaszok eloszlása almintánként

	belső- erdélyi magyar	belső- erdélyi román	székely- földi magyar
saját lakás (építés, vásárlás, csere)	13,0%	15,9%	11,3%
lakásfelújítás, bővítés, modernizálás	5,5%	4,8%	7,8%
vállalkozás indítása, saját vállalkozás	5,0%	6,1%	3,4%
autó, új autó	1,7%	2,4%	2,8%
gyerekvállalás, gyerek felnevelése, iskoláztatás	5,0%	4,8%	8,8%
családalapítás	11,2%	11,6%	10,1%
tanulás, szakmaszerzés	21,5%	13,1%	16,7%
elhelyezkedés, munka(hely)	7,2%	6,5%	11,3%
megfelelő, (jó, jobb) munkahely	6,9%	4,6%	8,1%
önálló élet(vitel) megteremtése	7,3%	4,2%	8,8%
magyarországi munkavállalás (szlovákban nincs)	2,6%	4%	4,9%
egyéb külföldi munkavállalás	2,9%	10,3%	,9%
magyarországi tanulás (szlovákban nincs)	1,5%		1,8%
egyéb külföldi tanulás	1,8%	3,3%	,4%
szakmai sikerek	5,9%	9,8%	2,5%
utazás	1,2%	2,2%	,1%
	100,0%	100,0%	100,0%

3. Jövőtervek eloszlása az apa iskolázottsága szerint

Jövőtervek	belső-erdélyi magyar			felvidéki magyar			vajdasági magyar		
	Általános és szakiskola	Közép	Felső	Általános és szakiskola	Közép	Felső	Általános és szakiskola	Közép	Felső
saját lakás (építés, vásárlás, csere)	15,30%	11,60%	7,70%	16,30%	12,90%	11,30%	11,50%	7,00%	4,50%
lakásfelújítás, bővítés, modernizálás	6,30%	3,40%	0,80%	8,00%	2,50%	1,30%	5,00%	2,10%	0,50%
vállalkozás indítása, saját vállalkozás	3,60%	6,50%	5,40%	5,10%	6,80%	1,30%	5,50%	9,10%	4,50%
autó, új autó	1,90%	2,00%	0,80%	6,80%	2,90%	1,30%	2,30%	2,10%	0,50%
gyerekvállalás, gyerek felnevelése, iskoláztatás	4,60%	3,10%	4,60%	4,90%	3,60%	1,30%	5,50%	2,50%	3,00%
családalapítás	13,10%	10,50%	10,00%	9,30%	5,00%	5,00%	12,20%	11,50%	18,70%
tanulás, szakmaszerzés	15,80%	24,90%	35,40%	10,60%	27,00%	41,30%	22,40%	30,90%	35,40%
elhelyezkedés, munka(hely)	6,30%	9,10%	4,60%	10,60%	5,40%	3,80%	6,10%	8,20%	5,60%
megfelelő, (jó, jobb) munkahely	7,50%	5,40%	7,70%	8,00%	6,10%	2,50%	6,70%	3,70%	5,10%
önálló élet(vitel) megteremtése	7,30%	7,90%	9,20%	12,50%	13,70%	17,50%	14,00%	14,00%	13,60%
magyarországi munkavállalás (szlovákban nincs)	4,90%	1,40%	0,80%	1,50%	1,40%	1,30%	0,80%	0,40%	
egyéb külföldi munkavállalás	3,40%	3,70%		3,60%	4,00%	3,80%	1,50%	0,80%	2,00%
magyarországi tanulás (szlovákban nincs)	1,20%	1,70%	2,30%		1,10%		1,70%	1,60%	3,00%
egyéb külföldi tanulás	1,20%	2,00%	3,10%		1,40%	1,30%	0,20%	0,40%	0,50%
szakmai sikerek	6,60%	4,80%	7,70%	2,10%	4,30%	3,80%	3,40%	4,10%	3,00%
utazás	1,00%	2,00%		0,80%	1,80%	3,80%	1,30%	1,60%	
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

4. A (rövidített) jövőtervek a nagyobb határon túli almintákban a társadalmi háttérmutatók átlagai szerint a tanulmányaikat befejezett fiatalok körében

A. ALMINTA: belső-erdélyi magyar

Jövőtervek csoportosítva		Életkor	Anyagi helyzet (cikkek száma)	Elvégzett osztályok száma	Anyai osztályai száma	Apai osztályai száma
lakás	Átlag	24,66	5,2925	11,9824	10,3999	11,0327
	N	172	169	168	156	148
vállalkozás	Átlag	25,26	6,8736	13,0793	11,3794	11,9877
	N	37	37	37	37	35
család, gyermek	Átlag	24,70	6,1942	13,3968	11,4083	11,4951
	N	138	137	138	127	128
továbbtanulás	Átlag	21,30	5,9385	12,7388	11,7427	12,4650
	N	90	89	90	86	79
munkahely, karrier	Átlag	23,63	5,4891	13,0361	11,3820	11,5878
	N	133	128	132	128	123
külföldi munka	Átlag	23,40	5,0829	11,9291	10,6928	10,5060
	N	42	42	41	39	41
önálló életvitel	Átlag	24,23	6,9271	13,6269	11,4186	12,1168
	N	49	49	49	48	47
autó, utazás	Átlag	23,37	6,2316	12,5376	11,4900	11,6915
	N	20	19	20	19	19
Total	Átlag	23,91	5,8207	12,7710	11,1606	11,5423
	N	681	668	675	639	620

B. Alminta: székelyföldi magyar

Jövőtervek csoportosítva		Életkor	Anyagi helyzet (cikkek száma)	Elvégzett osztályok száma	Anyai osztályai száma	Apa osztályai száma
lakás	Átlag	24,72	4,1969	11,2089	9,9867	10,1906
	N	124	123	118	115	117
vállalkozás	Átlag	23,68	8,2170	12,3444	11,4329	11,8202
	N	20	20	20	20	19
család, gyermek	Átlag	24,18	5,0596	11,7648	10,2444	10,5454
	N	122	122	119	115	116
továbbtanulás	Átlag	21,61	5,6877	12,4343	11,2649	11,5437
	N	35	35	34	34	33
munkahely, karrier	Átlag	22,54	4,0696	10,9447	9,3975	10,1274
	N	110	109	103	106	103
külföldi munka	Átlag	21,79	3,2380	11,4595	10,1261	10,2548
	N	37	37	32	34	36
önálló életvitel	Átlag	23,58	5,1120	12,0204	11,2037	11,7291
	N	50	50	48	48	47
autó, utazás	Átlag	24,30	5,5839	11,3870	9,9563	9,8992
	N	19	19	18	16	17
Total	Átlag	23,54	4,7017	11,5207	10,1940	10,5593
	N	517	515	491	488	488

5. Hogyan ítéli meg általában személyes életterveinek megvalósulási esélyét? Válaszok átlagértékei régióként Erdélyben

(1–egyértelműen borúlátó, 5–egyértelműen bizakodó, optimista)

Jövőtervek csoportosítva	Belső-Erdély	Székelyföld	Erdélyi román
lakás	3,36	3,49	3,37
vállalkozás	3,68	3,54	3,44
család, gyermek	3,83	3,53	3,68
továbbtanulás	3,57	3,66	3,71
munkahely, karrier	3,40	3,27	3,44
külföldi munka	3,52	3,30	3,70
önálló életvitel	3,40	3,54	3,62
autó, utazás	3,52	3,42	3,62
Összesen	3,53	3,48	3,55
Esetszám(N)	989	665	534
Szignifikancia-p	0,0001	0,010	0,121

6. A Családtervezéssel kapcsolatos események bekövetkezése, almintánként, százalékban

	először szexuális tapasztalatokat szerezni			először apa/anya lenni			állandó partnerrel együtt élni			házasságot kötni			Összes
	M e g - t ö r - tént	tervezi	soha	M e g - t ö r - tént	tervezi	soha	M e g - t ö r - tént	tervezi	soha	M e g - t ö r - tént	tervezi	soha	
belső-erdélyi magyar	83,7%	15,7%	,6%	30,2%	68,3%	1,5%	43,2%	51,0%	5,8%	35,8%	61,8%	2,3%	100,0%
erdélyi román	81,8%	16,2%	1,9%	33,3%	64,5%	2,2%	47,1%	47,1%	5,8%	39,0%	59,8%	1,2%	100,0%
székelyföldi magyar	85,7%	13,5%	,8%	36,6%	61,9%	1,5%	42,8%	48,3%	8,8%	37,9%	59,0%	3,1%	100,0%
Összes	84,5%	14,8%	,7%	31,9%	66,3%	1,8%	41,7%	53,3%	5,0%	35,6%	61,7%	2,7%	100,0%

7. A családtervezésekhez kapcsolódó életesemények tervezése korcsoportonként és almintánként
Hány éves korában fog megtörténni?*

ALMINTA	korcsoport		először apa/anya lenni	állandó partnerrel együtt élni	házasságot kötni
belső-erdélyi magyar	15-19	Átlag	25,84	23,39	24,96
		N	280	251	270
	20-24	Átlag	26,73	24,92	25,90
		N	327	243	303
	25-29	Átlag	29,49	28,44	28,85
		N	210	116	167
	Total	Átlag	27,14	24,95	26,22
		N	817	610	739
belső-erdélyi román	15-19	Átlag	26,40	23,33	25,20
	176	N	176	153	173
	20-24	Átlag	27,15	25,00	26,53
		N	171	130	165
	25-29	Átlag	29,51	28,51	28,83
		N	101	43	77
	Total	Átlag	27,39	24,68	26,40
		N	448	327	415
székelyföldi magyar	15-19	Átlag	25,65	23,44	25,00
		N	218	193	215
	20-24	Átlag	27,15	25,87	26,47
		N	182	137	174
	25-29	Átlag	29,78	29,04	29,71
		N	62	31	51
	Total	Átlag	26,80	24,84	26,13
		N	462	361	441
		N	740	640	670

*A különbségek a korcsoportok között minden régióban szignifikánsak $p=0,0001$ szinten. Hasonlóan a 15–19 és a 20–24 éves korcsoportok között is szignifikánsak az eltérések, $p=0,0001$ szinten legalább.

8. Mennyire elégedett azzal, ahogyan most él? Tervezi-e, hogy a jövőben külföldön vállal munkát?

Melyik almintá		e l é g e - d e t l e n	részben elé- gedett rész- ben nem	nem elé- gedett	Összesen
belső-erdélyi magyar	nem tervezi	46,3%	48,2%	55,3%	50,0%
	tervezi	53,7%	51,8%	44,7%	50,0%
	Összes	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
belső-erdélyi román	nem tervezi	41,9%	36,7%	50,8%	67,0%
székelyföldi magyar	nem tervezi	55,8%	71,3%	68,4%	67,0%
	tervezi	44,2%	28,7%	31,6%	33,0%
	Összes	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

9. Tervezi-e, hogy a jövőben külföldön vállal munkát? Válaszok munkaerő-piaci pozíció szerint

ALMINTA		befejezte tanulmá- nyait	tanul	Össze- sen
belső-erdélyi ma- gyar	nem tervezi	54,2%	41,1%	50,0%
	tervezi	45,8%	58,9%	50,0%
		100,0%	100,0%	100,0%
belső-erdélyi ro- mán	nem tervezi	46,9%	37,0%	43,2%
	tervezi	53,1%	63,0%	56,8%
		100,0%	100,0%	100,0%
felvidéki magyar	nem tervezi	72,4%	47,9%	66,5%
	tervezi	27,6%	52,1%	33,5%
		100,0%	100,0%	100,0%
felvidéki szlovák	nem tervezi	71,8%	55,5%	65,1%
	tervezi	28,2%	44,5%	34,9%
		100,0%	100,0%	100,0%
kárpátaljai magyar	nem tervezi	64,4%	48,2%	59,8%
	tervezi	35,6%	51,8%	40,2%
		100,0%	100,0%	100,0%
kárpátaljai ukrán	nem tervezi	61,3%	58,3%	60,3%
	tervezi	38,7%	41,7%	39,7%
		100,0%	100,0%	100,0%
székelyföldi magyar	nem tervezi	70,0%	57,1%	67,2%
	tervezi	30,0%	42,9%	32,8%
		100,0%	100,0%	100,0%
vajdasági magyar	nem tervezi	76,7%	65,2%	72,3%
	tervezi	23,3%	34,8%	27,7%
		100,0%	100,0%	100,0%
vajdasági szláv	nem tervezi	83,6%	87,2%	85,0%
	tervezi	16,4%	12,8%	15,0%
		100,0%	100,0%	100,0%

10. A külföldi munkavállalást tervezők társadalmi származási háttérváltozóinak átlagértékei célországokonként

Melyik alminta	Melyik országba menne?	Elvégzett osztályok száma	Apa osztályai száma	Anyagi helyzet /Fogyasztási cikkek száma	Lakosok száma a településen	Magyar lakosság aránya%
belső-erdélyi magyar	Magyarország	11,8406	11,8340	6,1368	105173,35	40,834
	Máshová, bárhová	12,3452	12,2117	7,1021	135848,99	32,060
	Összesen	12,0279	11,9770	6,4924	116523,10	37,588
felvidéki magyar	Magyarország	10,6655	11,7426	9,5531	35683,73	73,135
	Máshová, bárhová	10,8081	12,0144	9,4969	49603,50	59,216
	Összesen	10,7686	11,9388	9,5122	45791,02	63,028
kárpátaljai magyar	Magyarország	11,8605	12,7190	5,1539	17097,86	65,501
	Máshová, bárhová	12,3906	13,2316	5,7875	33482,29	52,026
	Összesen	11,8981	12,7592	5,2031	18327,86	64,455
székelyföldi magyar	Magyarország	10,5187	11,0248	4,4970	20109,15	92,536
	Máshová, bárhová	12,4849	13,1640	7,5857	31151,53	88,450
	Összesen	10,9558	11,4737	5,1276	22409,51	91,685
vajdasági magyar	Magyarország	11,3384	12,2852	8,9963	44088,65	59,029
	Máshová, bárhová	11,0914	11,9823	8,8955	51811,21	53,515
	Összesen	11,2355	12,1605	8,9547	47330,94	56,714

PAPP Z. ATTILA

**IDŐHASZNÁLAT ÉS ISKOLAI TELJESÍTMÉNY A ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÉPISKOLAI
IFJÚSÁGI KULTÚRÁBAN**

Mit tesznek a diákok, amikor nincsenek az iskolában? Mivel töltik az idejüket? Vajon a nem tanulásra fordított időn kívüli szabadidő milyen mértékben „szabad”? Milyen összefüggések léteznek a „diákmunkaidő”, szabadidő és az iskolai teljesítmény között? Vajon milyen mértékben befolyásolja az iskolai teljesítményt a diákok szociális háttere?

Jelen írásban az előbbi, illetve az ezekhez hasonló kérdésekre keressük a választ/válaszokat, és arra teszünk kísérletet, hogy vázlatos szociológiai leírását adjuk annak az ifjúsági kultúrának, amelyben a romániai magyar középiskolások élnek. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy az iskolai teljesítményt – a szülők által meghatározott szociális háttérén kívül – nagymértékben befolyásolják azok a szubkulturális sajátosságok, amelyekben a diákok élnek, és amelyek kialakításához ők maguk is hozzájárulnak. Az ifjúsági kultúra jellegzetességeire ugyanakkor ráépülnek, vagy ráépülhetnek regionális, illetve a családi háttérrel kapcsolatos sajátosságok is.

Elemzésünkhöz két nagyobb elméleti hátteret hívunk segítségül: az egyik az iskola és az idő, szabadidő felhasználásra vonatkozik, a másik pedig az iskolai teljesítményt befolyásoló szociális és kulturális tényezők fontosságára hívja fel a figyelmet. A két megközelítésben az a közös, hogy mindkettő valójában az iskolarendszer sajátosságairól árulkodik.

A diákok idejét („munkaterhét”) rendszerint két nagyobb kategóriába lehet sorolni: egyrészt létezik az az időmennyiség, amely kimondottan az iskolához, illetve a tanórákhoz kapcsolódik („diákmunkaidő”), másrészt pedig természetesen számolni kell a kifejezetten szabadidőnek minősülő tevékenységekkel is.¹ Az előbbihez sorolhatjuk az iskolába történő közlekedésre szánt időt, a tanórákon eltöltött időt, a tanórákhoz kapcsolódó iskolai és azon kívüli tevékenységekre (konzultációkra és magánórákra), valamint az otthoni, iskolai felkészülésre szánt időt. A második kategóriába olyan szabadidős tevékenységeket sorolhatunk, amelyek vagy szülői kezdeményezésre és/vagy felügyelettel zajlanak, vagy olyanokat, amelyek konkrét szülői felügyelet hiányában, az ifjúsági kultúra részének tekinthető tevékenységeket jelentenek. A diákok tényleges szabadidejében folytatott tevékenységeket nem könnyű kérdőíves módszerrel megragadni, ám amint az alábbiakban kiderül majd, bizonyos kiemelten kezelendő szabadidős szokásokra (alkohol, drogfügyasztás, cigarettázás) külön is odafigyelünk.

A diákmunkaidő szerkezete azért fontos számunkra, mert ezáltal képet kaphatunk magáról az oktatási rendszerről és hatékonyságáról. Ha a diákmunkaidőn belül például megnövekedik az iskolán kívüli oktatási szolgáltatások igénybevétele, ez jelentheti a diákokra zúduló elvárások nagyságát, ám jelentheti az oktatási rendszer diszfunkcionalitását is, hiszen olyan „árnyék-iskolarendszer” jött létre, amely csak piaci alapon képes kielégíteni a felmerült oktatási igényeket. Az „árnyék” jelleget még tovább részletezhetnénk, ha megvizsgálnánk azt, hogy ez a másodlagos oktatási piac intézményesülve vagy nem formálisan (például magántanárnál) működike? Az igazi oktatási korrupciót pedig az jelentené, ha kiderülne, hogy egy pedagógus „igazi” tudását nem az iskola keretében, hanem „kényszer magánvállalkozóként” iskolán kívül –

¹ Mayer József (szerk.): A tanulók munkaterhei Magyarországon. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2003.

pénzért – adja át saját diákjainak. De ha van is ilyen eset, ez nem az egyénről szól, hanem az iskolarendszerről és a társadalmi esélyegyenlőségekről. Felmerülhet ugyanis, hogy mi idézheti elő az árnyékkutatás expanzióját, illetve ha már működik ez az oktatási piac is, kik tudják igénybe venni. Feltételezhető, hogy a másodlagos piacot csak jobb módú szülők gyerekei vehetik igénybe, ami azt jelenti, hogy hiába igyekeznénk a formális oktatási rendszerrel esélyegyenlőségre törekedni, ha a másodlagos piacon újratermelődnék a különbségek. Az pedig még tovább kutatandó hipotézis, miszerint az iskolarendszer és árnyékkutatás egymást mintegy megerősítve hozzájárul a társadalmi különbségek konzerválásához. Magyarán feltételezhetjük, hogy például egy elméleti liceumba tanuló diák már eleve „szelektívebb” társaságba jár, ám ezen túlmenően is nagyobb arányban vesz részt iskolán kívüli oktatási tevékenységekben. Noha ez a „tűlbuzgóság” érthető az élethosszig tanulás paradigmájában, annál inkább megkérdőjelezhető az erdélyi felsőoktatási kínálat kiszélesedése közepette.

A diák munkaidő szerkezetén belül hasonló módon fontosak a többi elemek is. A tanórán kívüli, ám iskolán belüli oktatásban való részvételre (konzultációkra) fordított idő nagysága szintén felvetheti az iskolarendszer hatékonyságának kérdését. Ha ez az időmennyiség magas, nemcsak a diákokra, hanem a pedagógusokra is plusz terheket ró (amelynek gyakran hangot is adnak: „Nekünk senki sem fizeti, hogy itt ülünk órák után is”), amely kikezdheti a kiegyensúlyozott, harmonikus oktatási folyamatokat, intézményi konfliktusokat, a pedagógusi kiégést erősítheti. Korábbi évtizedekben ez a tevékenység sikerélményt is jelenthetett, hiszen a sikeres felvételi előkészítőiként működtek, ám – ismételjük – a kiszélesedett felsőoktatási kínálat időszakában ezt a beállítódást mindenképpen át kellene értékelni. Az iskolába és haza történő oda-visszautazás is jelzésértékű: a diákok képességeinek reális megítélésakor ezt fontos lenne figyelembe venni, hiszen ha a nagyvárosi tömegközlekedés nem megfelelően fejlett (és ez Erdély vonatkozásában megközelíthető), akkor ez az idő gyakorlatilag kiesik a tanulásra fordítható időkeretből, ugyanakkor fizikailag is fárasztó lehet. A heti tanórák száma elvileg adott, az iskolarendszer sajátja. Igen ám, de később látni fogjuk iskolatípus szerint ez is változhat. Romániai magyar viszonylatban azonban nemcsak ezért fontos ezzel foglalkozni, hanem azért is, mert a kizárólag magyar tannyelvű osztályokban a heti munkaidő magasabb (lehet) a magyar nyelv oktatása miatt. Vagy ha nem magasabb, akkor a kötelezően választható órák kerete csökken. A kisebbségi oktatás így mondhatni strukturális módon jobban leterheli a diákokat, a többségiekhez képest.

A szabadidős tevékenységek és az ifjúsági kultúra különböző elemei meglehetősen gyakori kutatási témák Erdélyben. Jelen kutatásban azért tértünk ezekre is ki, mert bizonyos trendeket fontosnak tartunk rögzíteni, főképp azokon a dimenziókon, amelyek a fiatalok sebezhetőségét jelenthetik. Az alkohol, drogfogyasztás, valamint a dohányzás nemcsak az ifjúsági kultúra elemeit jelentik, hanem olyan feszültségoldó technikáknak is minősülnek, amelyek a kockázattal társadalmakban élők számára – szubjektíve – „létfenntartóak”. Tudva azt természetesen, hogy ezek a technikák egészségromboló hatásúak is, szociológiai megközelítésben mégis azt kell kihangsúlyoznunk, hogy e szokások kialakulása és az ezeknek való hódolás a fiatalok individualizációjának fokmérője lehet, valamint a különböző társas kapcsolatok sajátosságainak kifejezője is. Egy bizonyos mértékig a közös alkoholfogyasztás például növelheti a fiatalok szolidaritásérzetét, akárcsak a drogfogyasztás is. Ám míg előbbi rendszerint elterjedtebb, az utóbbi az erdélyi fiatalok körében is begyűrűző modernizációs hatásokon túlmutatóan, jelezheti a fiatalok családi, gazdasági hátterét is.

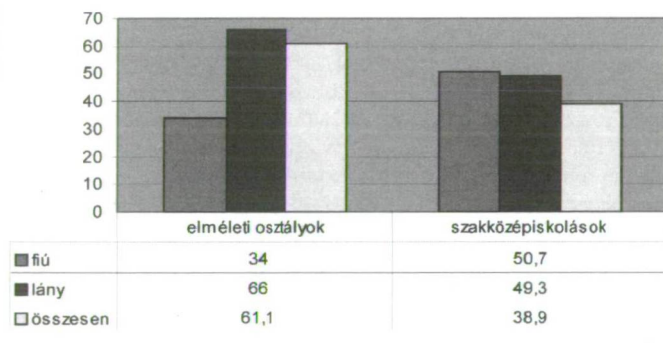
Hasonló módon azonban az internethasználatra és a többi szabadidős tevékenységre is megfogalmazhatunk állításokat. Mindezen tevékenységek végső soron olyan szabadidős és izléskultúrákat hoznak létre, amelyek kihatnak a fiatalok egész életútjára. Számunkra ezúttal azonban az a kérdés majd, hogy ezek a tevékenységek milyen módon hatnak ki az iskolai teljesítményre? Itt arra a vitára utalunk, amely az iskolai teljesítményt befolyásoló tényezők közötti primátusról szól, azaz a kulturális tőke avagy a családi háttér határozza-e meg azt? Paul DiMaggio (Bourdieu és Weber nyomán) kétféle modellt állít fel. Mindkét modellben abból indul ki, (1.) hogy a kulturális tőke bizonyos elemei olyan összekapcsolódásokat idéznek

elő, amelyek koherens státuskultúrát eredményeznek, illetve (2.) a kulturális tőke pozitív kapcsolatban áll az iskolai jegyekkel mért iskolai teljesítménnyel. Az első, a *kulturális reprodukciónak* nevezett modellben azonban a kulturális tőke a családi háttér és az iskolai teljesítmények közötti közvetítő szerepet tölti be, és ez a tőke a magasabb státuszú családokban többet, az alacsonyabb státuszúak esetében pedig kevesebbet kamatozik. A második, *kulturális mobilitásnak* nevezett modellben pedig az előbbivel ellentétben azt állítja, hogy a kulturális tőke a családi háttértől függetlenül hat az iskolai teljesítményekre, és ennek alapján pedig e tőkefajta megtérülése az alacsonyabb státuszú diákok számára magasabb² (DiMaggio 1998). Elemzésünkben e modellek érvényességét fogjuk vizsgálni, illetve DiMaggiohoz hasonlóan azt is megvizsgáljuk majd, hogy a lányok és fiúk iskolai teljesítményét befolyásoló tényezők eltérő alakzatokat mutatnak-e? A modellek tesztelésén kívül ez azért is érdekes lehet, mert képet kaphatunk az erdélyi magyar társadalom berendezkedésének (hagyomány- és/vagy modernizációalapú) sajátosságairól.

Általános adatok

Az alábbiakban ismertetésre kerülő adatok egy 2005. áprilisa és júniusa közötti kérdőíves kutatás³ összesítéseit tartalmazzák. A kutatás során közvetlenül érettségi előtt álló mintegy 1950 fiatalt kerestünk meg. A minta nemek és iskola/osztály (elméleti vagy szakképzés) típusa szerint reprezentatívnak tekinthető, és kiterjedt egész Erdélyre.⁴

Az érettségi előtt álló középiskolások körében egyfajta „elnőiesedés” tapasztalható: 61,1 százalék lány és 38,9 százalék fiú. A különbségek viszont ennél is markánsabbak az osztály típusa szerinti bontásban. Az elméleti („liceumi”, „gimnáziumi”) osztályokban a lányok aránya már 66 százalékos, a szakképzést biztosító osztályokban viszont a fiúk enyhe dominanciája mutatható ki: 50,7 százalék a 49,3-mal szemben. Ha az elméleti osztályokat tovább bontjuk humán (pl. társadalomtudományi, filológia, történelem stb.) és reál (matematika-fizika, informatika, biológia-kémia stb.) jellegű szakokra, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a lányok százalékos túlsúlya elsősorban a humán szakokon tapasztalható (74 százalék lány, 26 százalék fiú).

² DiMaggio, Paul: A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény: a státuskultúrában való részvétel hatása az Egyesült Államokbeli középiskolások jegyeire. In: Róbert Péter (szerk.) *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum, Budapest, 1998.

³ A kérdőíves vizsgálat a Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban c. OTKA-kutatás (T 042991) részét képezi.

⁴ Adatainkat összevetettük a *Matunandosok* című, a végzős középiskolások osztály szerinti listáit tartalmazó kiadvány

A középiskolások 71,2 százaléka elméleti osztályokba, 28,8 százaléka szakközépbe jár. Ha nemeként nézzük a különböző típusú osztályokba járó diákokat, azt tapasztaljuk, hogy a lányok 76,8 százaléka jár elméletibe, míg a fiúknál ez az arány csak 62,4 százalék.

A diákok családi hátterének vizsgálata alapján kijelenthetjük, hogy a középiskolai rendszeren belül komoly szelekciós mechanizmusok érvényesülnek. A szülők mintegy felének legalább egyike szakközépiskolai vagy liceumi (gimnáziumi) végzettséggel rendelkezik. Ha azonban az osztály profilja szerint vizsgáljuk, azt találjuk, a szakközépiskolába leginkább azok kerülnek, akiknek egyik szülője legfeljebb szintén szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik, míg az elméletibe az ennél magasabb végzettséggel rendelkezők gyerekei kerülnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezen a szinten is megragadható az a tény, miszerint az iskolarendszer gyakorlatilag reprodukálja a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ugyanis ha az iskolaszervezetben visszaköszönnek a társadalmi helyzet szerinti eltérések, akkor ez azt jelenti, ez a szervezet fenntartja és bemerevíti a társadalmi, réteg specifikus különbségeket. Innen már nem nehéz felismerni azt, amit a későbbiekben is tetten fogunk érni, hogy a gyűjtőhelyként, vagy parkoló pályaként szolgáló szakoktatás társadalmi megítéltsége alacsonyabb legyen.⁵ Hosszabb távon pedig akár „végzetes” is lehet, ha az iskolarendszer állandóan újratermeli a különbségeket, és nem enged teret a társadalmi mobilitásnak.

A diákok időhasználat

A középiskolások időfelhasználási szerkezete vonatkozásában megállapítható, hogy közel 37 százalékos arányban a kifejezetten diákmunkaidő dominál (utazás az iskolába és haza, tanulás, heti óraszámok és különórák összesen), ezután következik az alvás (34,2 százalék), majd pedig a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (31,7 százalék).

Az időfelhasználást részletesebben és osztály típus szerinti bontásban az alábbi táblázatban láthatjuk.

	Elméleti osztályok (átlagok, órában)	Szakképző osztályok (átlagok órában)	Összesen (átlagok órában)
Alvásra fordított idő egy héten	49,26	50,38	49,59
Iskolai tanórák egy héten	30,43	28,56	29,88
Tanulásra fordított idő hétközben	12,29	8,16	11,08
Tévészés, videózás egy héten	8,33	12,38	9,53
Egyéb szabadidő	8,73	9,19	8,87
Családi munkában való részvétel - hétköznap	4,77	8,91	6,01
Tanulásra fordított idő hétvégén	6,05	3,91	5,43
Olvasásra szánt idő egy héten	4,69	4,63	4,67
Családi munkában való részvétel hétvégén	3,90	6,22	4,58
Sportolás	3,84	5,38	4,29
Utazás iskolába és haza	3,95	4,64	4,16
Internetezésre szánt idő	3,75	3,96	3,81
Különórák	3,17	2,08	2,88

alján kiszámított adatsorokkal, és az említett két változó mentén hasonló arányokat találtunk. Kutatásunk keretében 10 megyében került sor lekérdezésre, amelyeket jelen elemzés szempontjából az alábbi módon csoportosítottuk: 1. Bácság és Partium – Temes, Arad, Bihar, Szatmár; 2. Közép-Erdély – Kolozs, Fehér, Maros; 3. Székelyföld: Hargita, Kovászna, Brassó.

⁵ Nem szándékunk külön elemezni ezúttal a szakoktatás helyzetét, annyit azonban megjegyzünk, hogy az iskolarendszer eme szegmensének oktatáspolitikai szempontból történő elhanyagolása komoly veszélyeket rejt magába.

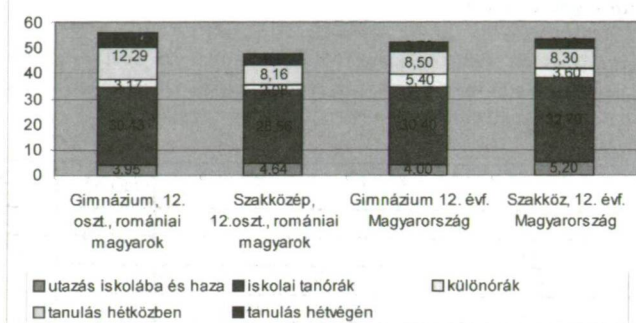
Statistikai értelemben csak az alvás, olvasás, internetezés és az „egyéb szabadidő” kategóriák esetében nem szignifikánsak az osztály profilja szerinti eltérések. Ez azt jelenti, hogy a diákok időfelhasználása egymástól eltérő módozatokat alakít ki a különböző típusú osztályokban, azaz az iskolaszervezet kihatással van a diákok idejének „megszerkesztésére”. Eszerint jól látszik, hogy az elméleti osztályokba járó diákok – túl azon, hogy heti óraszámuk magasabb – lényegesen több időt (átlagban mintegy heti 6 órával többet) fordítanak tanulásra, illetve különórák látogatására, mint a szakképesítést is adó osztályokba járó társaik. Ezen utóbbiak ezt a „megspórolt” időt viszont nagyobb mértékben fordítják olyan szabadidős tevékenységekre, mint tévézés, videózás, sportolás. Igaz, a szakközépbe járó fiatalok sokkal nagyobb mértékben vannak otthon is „befogva”, illetve herente mintegy háromnegyed órával többet kell az iskolába is utazniuk.

Időfelhasználás szempontjából összehasonlítva a két csoportot, megállapíthatjuk, hogy míg az elméleti osztályokba járók kifejezetten a formális oktatáshoz kapcsolódó tevékenységekre vannak beállítva, addig a szakközépbe járók ideje mondhatni egyenletesen oszlik meg a diákmunkaidő és más típusú tevékenységek között: mivel kevesebbet fordítanak tanulásra, sokkal többet tévéznek, és több idejük jut házimunkára, sportolásra is. Röviden: míg az elméleti osztályokba járók elsősorban a tanulást fogyasztják, addig az utóbbiak a szabadidőt. Megjegyzendő azonban, hogy az olvasás egyik stratégiában sem játszik kiemelkedő szerepet, az érettségi előtt álló fiatalok ugyanis kétszer-háromszor többet tévéznek, illetve majdnem ugyanannyit interneteznek, mint amennyit olvasnak.

Adatainkat érdemes összevetni egy nemrég magyarországi kutatás hasonló adatsoraival⁶ is. Az összehasonlítás alapján két lényeges megfigyelést tehetünk:

1. A romániai magyar fiatalok tanulásra fordított ideje több, mint a magyarországiaké, ez utóbbiak azonban arányaiban jóval nagyobb mértékben vesznek igénybe különórákat. Az erdélyi diákok tanulási stratégiája eszerint nagyobb mértékben piac független, mint a magyarországi társaiké, ami feltételezhetően elsősorban a szülők gazdasági helyzetével áll összefüggésben. Ugyanakkor azt is kell látnunk, hogy míg az erdélyi elméleti liceumokba részvevő diákok formális oktatása, azaz heti tanórája megegyezik a magyarországiakéval, addig az ezen kívüli egyéni tanulásra fordított idő tetemesebb az esetükben: a hétköznapi és a hétvégi tanulás is jóval meghaladja a magyarországi társaikét. Ez jelentheti azt is, hogy az erdélyiek motiváltabbak, ám azért azok, mert a formális oktatás nem elég hatékony a tételezett elvárásokhoz (érettségire való felkészüléshez, felvételi vizsgákhoz) képest, ezért a diákok úgy érzik, egyénileg több „diákmunkát” kell befektetniük saját sikereik megvalósítása szempontjából. Mindez azt jelenti, hogy a teljesítménycentrikus oktatási rendszer Romániában a diákok egyéni tanulásra fordított idejét meghosszabbítja, azaz „autodidaktává” kényszeríti, míg a hasonló teljesítmény-központúságot Magyarországon a hatékonyabb és könnyebben elérhető nem formális oktatási piac kompenzálja. Magyarán: amit Magyarországon a diákok (szülei) meg tudnak vásárolni, azt az erdélyi magyarok egyénileg és fáradságosabban tudják elérni.

⁶ Mayer József (szerk.): A tanulók munkaterhei Magyarországon. Országos Köznevelési Intézet, Budapest, 2003.

2. Második megjegyzésünk a diákmunkaidő mennyiségére vonatkozik. A négy alcsoport adatai szerint az elméleti profilú (gimnáziumi) osztályokba járó erdélyi magyar diákok a legleterheltebbek, az ily módon számított diákmunkaidejük közel 56 óra. A legkisebb munkaidővel az erdélyi magyar szakközépiskolába járó fiatalok rendelkeznek, amelynek oka elsősorban a viszonylag alacsony kötött iskolai óraszám, azaz az iskolarendszer sajátosságai. Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy az iskolatípust figyelembe véve Erdélyben jelentős különbségek vannak (több mint 8 óra), míg Magyarországon az összes diákmunkaidőt tekintve nem nagyok az eltérések. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a két iskolatípus között Erdélyben komoly presztízkülönbségek lehetnek, hiszen az elméleti osztályok elvárásai itt valójában kitermelnek egyfajta állandó bizonyítási vágyat, a diákok ezért úgy gondolják, illetve arra is vannak kényszerítve, hogy idejük nagyobb részét töltsék tanulással. A szakképzést nyújtó iskolák elvárásszintjei alacsonyabbak: kevesebb az óraszám is, ám az itt tanulók iskolán kívüli tanulásra fordított ideje is kevesebb.

Ha az időfelhasználást regionális bontásban vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a tanulás és a különórák tekintetében a közép-erdélyi régióban szignifikánsan többet fordítanak ezen tevékenységekre, míg a székelyföldiek a családi munkába való bevonásban járnak elől. Tévézésre a közép-erdélyiek fordítják a legkevesebbet, a székely megyékben élők pedig a legtöbb időt, míg a bánságiak lényegesen kevesebbet olvasnak, mint a többi érettségi előtt álló fiatal.

A fiatalok időhöz való viszonyulása nemenként is különbözik. Míg a lányok sokkal több időt fordítanak tanulásra, mint a fiúk (19,1 óra a fiúk heti 12,45 órájával szemben), addig a tévézés, internetezés és sportolás kimondottan „fiús időnek” számít.

A regionális és nemi jellegzetességek szerinti időfelhasználás természetesen (és statisztikai értelemben szignifikánsan is) visszaköszön az iskolai eredményekben is. Az iskolai teljesítményt az elmúlt évi átlaggal (médiával) mérve, kimutatható, hogy a lányok átlagban közel fél jeggyel nagyobb eredményeket értek el, mint a fiúk (8,73 illetve 8,32), illetve a legmagasabb osztályzatokat a közép-erdélyi diákok kapták. Itt nem részletezett (lineáris regressziós) statisztikai számítások szerint kijelenthető, hogy az iskolai teljesítményre, a tanulásra fordított idő nagy, a heti olvasási idő kisebb mértékben, ám szignifikáns módon pozitívan hat, míg a hétköznapi családi munkába való bevonás, az iskolába és haza történő utazás, valamint az internetezésre fordított idő negatívan hat.

Az ifjúsági kultúra néhány eleme

Az időfelhasználás iskolai eredményekre történő hatása után vizsgáljuk meg, hogy bizonyos, iskoláskorban kialakuló/kialakult szokások, hogyan hatnak az iskolai teljesítményre. A kérdőívben rákérdeztünk a dohányzásra, az alkohol- és drogfogyasztásra.

	Igen (%)	Nem (%)
Dohányzol-e?	36,5	63,5
Szoktál-e alkoholt fogyasztani?	71,8	28,2
Barátaid között van-e olyan, aki használt már valamilyen kábítószer?	37	63
Veled előfordult-e már, hogy kipróbáltál valamilyen kábítószer?	9,1	90,9

A dohányzás és alkoholfogyasztás aránya az erdélyi fiatalok körében mondhatni stagnál, legalábbis erre utal az a tény, hogy egy 2001-es felmérés adatai⁷ a fenti táblázatban közöltekhöz hasonló értékeket mutatnak. A dohányosok mintegy 19 százaléka naponta, 45 százaléka 2-3 nap alatt, 9 százaléka pedig egy hét alatt szív el egy doboz cigarettát. Úgy is fogalmazhatnánk, a dohányzó diákok kétharmada viszonylag rendszeresen hódol a szenvedélyének. A jóval nagyobb arányú alkoholfogyasztók mintegy 35 százaléka hetente legalább egyszer iszik alkoholt, a többiek havonta pedig csak egyszer-kétszer teszik ezt. Az alkoholfogyasztók esetében szignifikáns különbségek mutathatók ki regionális és nemek szerinti összefüggésekben: a székelyföldiek átlagnál magasabb, a közép-erdélyiek viszont átlag alatt fogyasztanak alkoholt, a fiúk alkoholfogyasztása pedig 20 százalékkal magasabb arányú, mint a lányoké. Osztály típusa szerint is szignifikáns különbségek tapasztalhatók, a legnagyobb arányban az elméleti reál típusú osztályokba járók, legkevésbé pedig a humán szakosok fogyasztanak alkoholt.

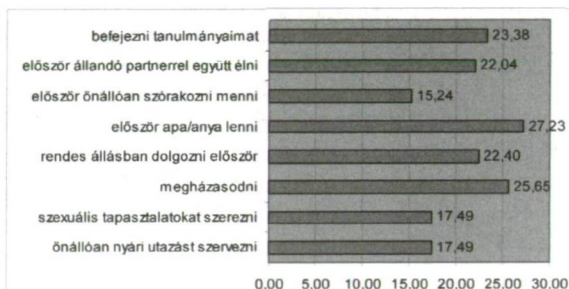
A drogfogyasztás az adatok szerint mintha terjedőben lenne: míg a Mozaik 2001-es adatok szerint a 15-29-es korosztályban Belső-Erdélyben 6 százalékos, Székelyföldön pedig 3 százalékos, addig a mi 2005-ös adataink szerint a végzős 18-19 évesek körében a drogfogyasztást bevallók aránya mintegy 9 százalékos. A valóságban ez az arány viszont feltételezhetően még magasabb, hiszen a fenti táblázatban az is látható, hogy a baráti körben a drogot kipróbálók aránya ennél jóval nagyobb. Fontos megjegyezni, hogy iskolatípus (osztálytípus) szerint a drogfogyasztás kockázatának szignifikáns mértékben az elméleti osztályba járók vannak kitéve. Míg az elméleti osztályokba járók baráti társaságában 40,5 százalékban, addig a szakközépbe járók ismeretségi körében csak 28,4 százalékban elterjedt a drogozás. Továbbá az is kimutatható, hogy a drogfogyasztók jóval magasabb arányban fordulnak elő a fiúk, mint a lányok esetében (11 illetve 7,7 százalék). Ezek az adatok két tényrt támasztanak alá: egyrészt a drog kipróbálása és fogyasztása általában jól körülhatárolt szubkulturális csoportokban történik, másrészt pedig a drogozás a fiatalok individualizációjának fokmérője is lehet. Az elméleti osztályokba járók magasabb státusú családi háttérrel rendelkeznek, míg a szakközépiskolások nagyobb mértékben „hasonlítanak” szüleikre (láttuk ezt például abban is, hogy időfelhasználásukban meghatározó volt a családi munkában való részvétel). A drogfogyasztás kockázatának tehát az individualizáció magasabb fokát elérte vagy felvállaló fiatalok (a mi esetünkben elsősorban a fiúk) nagyobb mértékben vannak kitéve, a drogfogyasztás mint identitáskeresés pedig gyakorlatilag „egyet jelent a fiataloknak a felnőtt társadalommal való szembenállásával”.⁸

⁷ Szabó Andrea et al. (szerk.) Mozaik 2001. *Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

⁸ Gábor Kálmán: *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Belvedere, Szeged, 2005.

Az előbbi gondolatmenetet részben alátámasztja az a tény is, hogy kis mértékben ugyan, de statisztikai értelemben szignifikánsan a drogfogyasztók körének ismerete a tanulmányi eredmények növekedésével jár együtt. Magyarán, a „jó tanulók” baráti körében nagyobb valószínűséggel találunk olyan személyeket, akik már kipróbáltak valamilyen kábítószer. A „feszültségoldó” szerek használata közül a cigarettázás viszont nagyon erőteljesen együtt jár a gyenge eredményekkel.

A kérdőívben rákérdeztünk a főbb életeseményekre. Adataink azt mutatják, hogy az erdélyi magyar végzős középiskolások értékvilága hagyományosabb életfelfogást tükröz. A szexuális tapasztalatok szerzése a magyarországihoz képest például későbbi életkorra tevődik, míg a tanulmányok befejezésének feltételezett időpontja korábbi életszakaszra várható.

Ha iskolai osztálytípusok szerint összevetjük a fenti adatsort, azt találjuk, hogy a különbségek – a családtervezés mozzanatait leszámítva – mindegyik esetben szignifikánsak. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a középiskolások esetében a családtervezés vonatkozásában konszenzus van (mindkét csoport a többi életeseményhez képest ezt időben kitolta), ám az odáig vezető utat másképp képzelik el a liceumi (elméleti oktatásban) résztvevők és másképpen a szakközépiskolások. Az előbbieket „későn érők” és (ezért is) időben ki akarják nyújtani az ifjúsági életszakaszt, a szakközépbe járók viszont hamarabb érnek és „korábban is zárnak” (szexuális tapasztalat korábban következik be, hamarabb szeretnének állandó partnerrel élni, dolgozni és tanulmányaikat befejezni).

Érdekes következtetésre juthatunk, ha az életeseményeket a fiúk és lányok között hasonlítjuk össze. Ebben az esetben a középiskolások e két csoportja között a karrieresemények körül bontakozik ki egyetértés: a tanulmányok befejezése és az első munkába állás időpontja nagyjából megegyezik. Ezeken kívül azonban – hagyományosnak tekinthető – jellegzetes nemi szerepeket vesznek fel: a lányok hamarabb szeretnének házasodni és gyereket vállalni, mint a fiúk, a fiúk pedig korábban kezdik el az önálló tevékenységek szervezését, illetve a szexuális életet is. Mindez arra utal, hogy a romániai magyar középiskolások körében valamilyen módon egyszerre érvényesül a hagyomány, illetve a nemek kiegyenlítődésére épülő modernizálódás.

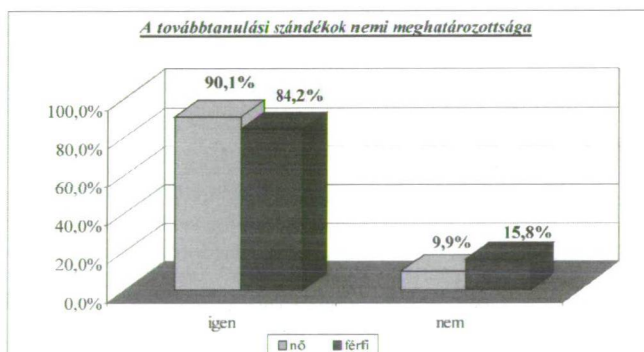
Regionális bontásban a különbségek már nem jelennek meg markánsan, de három változó mentén szignifikánsak az eltérések: a székelyföldiek hamarabb (17,3 évesen) szereznek szexuális tapasztalatokat, mint a másik két régióban élő kortársaik, de ugyanakkor későbbre tolják a házasodás időpontját, és korábban szeretnék befejezni tanulmányaikat. A tanulmányokat legtovább a Közép-Erdély régióba sorolt megyékben élők folytatnák. E régió adatai hasonlóságot mutatnak a korábban „későn érőknek” nevezett csoporttal, míg a székelyföldiek egyfajta hedonista életmódra való berendezkedést sugallnak. A bánságiak a kettő között egyfajta átmenetet képviselnek.

Az életesemények (és az azokról alkotott jövőképek) valamint az iskolai eredményesség között szoros összefüggések állnak fenn. Eszerint kimutatható, hogy a „jó (jegyekkel rendelkező) diák” szexuális élete később kezdődik, mint a kevésbé jó diákoké, tovább szeretne tanulni is, és munkába is később szeretne állni. A házasságukat és a gyerekvállalást korábbi időpontra tervező, ám az önálló szórakozást viszonylag hamarabb elkezdők iskolai teljesítménye rendszerint alacsonyabb.

Továbbtanulási szándékok

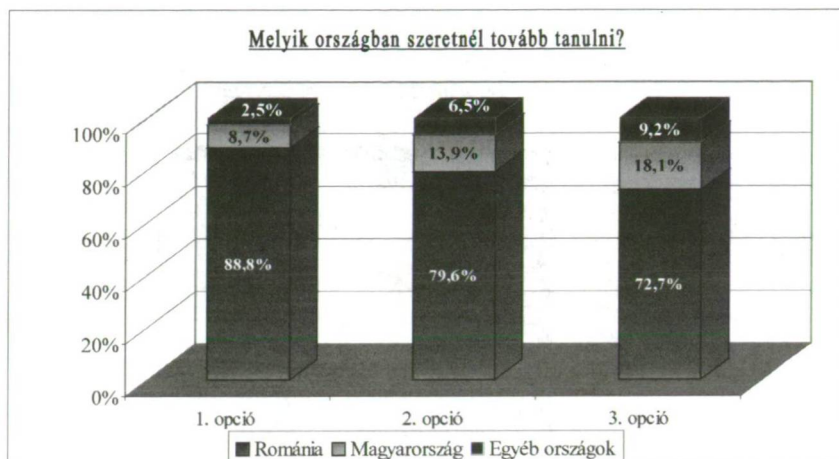
A kutatás keretében a fiatalokat megkérdeztük jövőterveikről, továbbtanulási szándékaikról. Arra a kérdésünkre, hogy szeretnéne-e felsőfokon továbbtanulni azt találtuk, hogy az érettségi előtt álló középiskolások mintegy 88 százaléka szeretné folytatni tanulmányait. Regionális bontásban vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a székelyföldi megyékben átlag alatti a továbbtanulási kedv. Mindezt ha városok szintjén is megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Gyergyószentmiklóson (75,2 százalék), Sepsiszentgyörgyön (78), Székelyudvarhelyen (79,7), illetve Aradon (84,5) a legalacsonyabbak a továbbtanulási szándékok, míg a legmagasabbak Marosvásárhelyen (95,1 százalék) és Szatmárnémetiben (94,6), ám a többi helyszínen is átlag felettiek.

Érdekes továbbá megjegyezni, hogy a továbbtanulási szándékok statisztikai értelemben szignifikáns eltérő alakzatokat mutatnak a fiúk és a lányok esetében. Mint ahogy az alábbi ábrán is láthatjuk a lányok körében magasabb a tanulással egybekötött továbbtanulási hajlandóság.

Noha a továbbtanulási szándékok viszonylag magasak, mégis sikerült kimutatni, hogy ezt a szándékot – a szülők közül – az anya iskolai végzettsége magasabb mértékben befolyásolja, mint az apáé. Az időhasználat struktúrájából pedig a családi munkába való bevonás, valamint a tévzés negatívan, míg a különórákra, illetve a tanulásra fordított hétfői idő pozitívan hat e szándékok kialakulására.

A továbbtanulást helyszínét firtató kérdésünkre három választ adhattak, amelyek természetesen prioritási listát is képeznek. Látható, hogy az első opció szerint valamivel több mint 10 százalékuk eleve külföldön kezdené el felsőoktatási tanulmányait, ezen belül pedig Magyarország szerepel kiemelt helyen. Ahogy az otthoni sikertelenség képzeke növekszik, úgy felértékelődik a külföldi tanulás lehetősége is. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az erdélyi fiatalok legalább 10 százaléka Magyarországon fog tanulni, ám ez az arány tovább növekszik a hazai lehetőségek korlátozódásával, illetve az otthoni sikertelenség (vagy annak képzeke) növekedésével.

	1. opció	2. opció	3. opció
Románia	88,8%	79,6%	72,66%
Magyarország	8,7%	13,9%	18,1%
Egyéb országok	2,5%	6,5%	9,24%
Válaszadási arány	77,3%	57,1%	44,6%

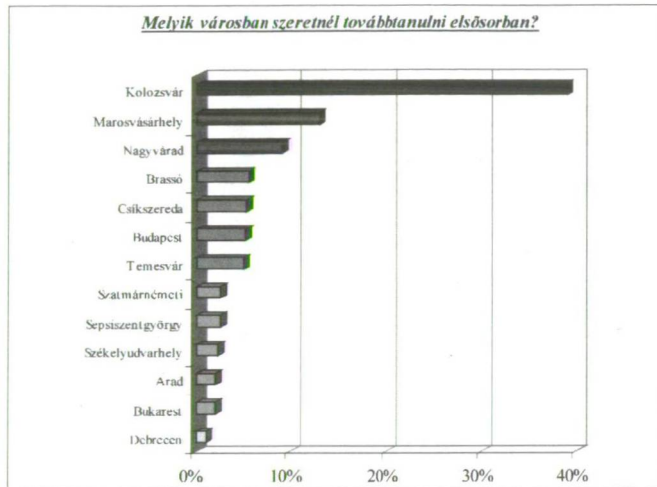
Érdekes itt megvizsgálni azt is, hogy ez valóban „értelmiségi veszteség”⁹-e avagy nem? Magyarán, azok vándorolnának ki, akikothon is sikeresebbek, avagy az ilyen jellegű kivándorlásnak semmilyen köze nincs az iskolai teljesítményhez. Az első opciót az elmúlt évi átlag szerint vizsgálva azt találjuk, hogy a hazai és a külföldi tanulást választó diákok között nincs statisztikai értelemben vett szignifikáns eltérés. Ez azt jelenti, hogy a Magyarországon (és más külföldi helyen) való továbbtanulás szándéka csak egy lehetséges út a kiszélesedett felsőoktatási piacon, és nem az „agyelszívás” része.¹⁰

A továbbtanulás elsődleges helyszíne és nyelve

A továbbtanulási szándék helyszíneit vizsgálva (az első opció szerint) azt tapasztaljuk, hogy a fiatalok elsőprő többsége Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Nagyváradot jelölte meg. Az olyan, egykoron hagyományos „kis magyar világok” létrejöttének helyszínéül szolgáló városok, mint Bukarest és Iași gyakorlatilag kimaradnak a szándékok szintjén. Megjegyzendő ugyanakkor – és ez természetesen a Sapientia – EMTE beindulásának is köszönhető –, hogy Csíkszereda mint felsőoktatási centrum egyre markánsabban kezd megjeleníteni, a vágyak szintjén Budapestet is megelőzte. A magyarországi városok közül Budapesten kívül gyakorlatilag csak Debrecen jöhet számításba, ez valószínű annak is tudható be, hogy a külföldi tanulást választó erdélyi magyar diákok legnagyobb része Nagyváradról származik.

⁹ A kifejezés a romániai magyar politikusok kivándorlással kapcsolatos szótárának részét képezi.

¹⁰ A teljesítmény szerinti szelekció valószínű az oktatás magasabb (masters, doktori képzések) szintjein fog érvényesülni.

A továbbtanulás nyelvére vonatkozó kérdésünkre a fiatalok elsősorban a magyar nyelvet jelölték meg (86,4%), ám a többválaszos kérdésre a román nyelv (39,7%) mellett az angol (29,9%) és kisebb mértékben a német (10%) is megjelent. A tanulás nyelve közötti összefüggéseket megvizsgálva, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a fiatalok az anyanyelv mellett felismerik az idegen nyelv fontosságát is, de ezt a nyelvek „kvázi” kizárása mellett: aki magyarul akar tanulni az kevésbé szeretne románul és németül tanulni, ám aki angolul szeretne tanulni, az nagy valószínűséggel németül is és románul is tanulna.

Az iskolai teljesítmény, a családi háttér és a kulturális tőke összefüggései

A tanulmány bevezetőjében jeleztük, hogy DiMaggio nyomán meg szeretnénk vizsgálni, hogy az iskolai teljesítményre milyen mértékben hatnak a családi háttérváltozók, illetve a kulturális tőkét mérő változók. Elemzésünkben a családi háttérre a szülők iskolai végzettségével mértük, a kulturális tőke változóit pedig faktorelemzéssel nyertük. Arra a kérdésünkre, hogy bizonyos tevékenységeket milyen gyakran végeznek, az alábbi sorrendet kaptuk (1 - egyáltalán nem, ... 4 - nagyon gyakran):

Milyen gyakran szoktál...	N	Átlag	Std. Deviation
zenét hallgatni?	1934	3,62	0,59
tévét nézni?	1935	3,14	0,78
bulizni?	1931	3,02	0,75
rádiót hallgatni?	1931	2,99	0,86
szórakozóhelyre járni?	1929	2,80	0,75
sportolni?	1927	2,73	0,84
újságot olvasni?	1929	2,73	0,79
háziolvasmányt olvasni?	1925	2,38	0,80
szépirodalmat olvasni?	1928	2,34	0,76
könyvtárba járni?	1917	2,25	0,78
színházba járni?	1925	2,07	0,70
otthon barkácsolni?	1918	2,05	0,88
alkoholt fogyasztani?	1925	1,98	0,61
alkalmi munkát vállalni?	1921	1,84	0,76
politikáról beszélni?	1930	1,76	0,74
kézimunkázni?	1912	1,67	0,77

Látható, hogy a gyakoriságok szerint a legjellemzőbb tevékenységek a zenehallgatás, tévézés, míg a kézimunka és a politikáról való beszélgetés nem igazán tartozik a fiatalok tevékenységi körébe. Ahhoz, hogy ezeket a változókat be tudjuk vonni egy lineráris regressziós modellbe, faktorelemzést végeztünk, amelynek során élesen szétvált a kulturális habitust kifejező (1-es faktor), valamint egyfajta hedonista beállítódást (2-es faktor), illetve médiafogyasztási hajlamot jelző háttérváltozó (3-as faktor).

	1-es faktor	2-es faktor	3-as faktor
Magyarázottság	18,4%	14,1%	8,8%
Milyen gyakran szoktál szépirodalmat olvasni?	,815		
Milyen gyakran szoktál háziolvasmányt olvasni?	,772		
Milyen gyakran szoktál könyvtárba járni?	,681		
Milyen gyakran szoktál színházba járni?	,465		
Milyen gyakran szoktál szórakozóhelyre járni?		,848	
Milyen gyakran szoktál bulizni?		,728	
Milyen gyakran szoktál alkoholt fogyasztani?		,428	
Milyen gyakran szoktál rádiót hallgatni?			,690
Milyen gyakran szoktál tévét nézni?			,379
Milyen gyakran szoktál újságot olvasni?			,377
Milyen gyakran szoktál zenét hallgatni?		,252	,361

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

A jobb áttekinthetőség kedvéért a faktorstruktúra 0,25 alatti értékeit nem tüntettük fel. Látható, a legnagyobb magyarázottsággal a kulturális habitus bír, amelyhez részben a könyv olvasás, részben a magas kultúra fogyasztásához kapcsolódó színházba járás tartozik. A hedonista jelzővel illetett attitűd a populáris kultúra, illetve az ezzel nagyrészt együttjáró alkoholfogyasztást fejezi ki, az utolsó faktor pedig a különböző médiumok fogyasztását jelzi. A zenehallgatás két faktorhoz is közel áll, hiszen ez a tevékenység értelemszerűen része lehet a hedonizmusnak és a médiafogyasztásnak is. Érdekes továbbá megjegyezni,

gyezni, hogy a fenti módon mért ifjúsági értékek világában a(z) előző táblázatban szereplő) barkácsolás, kézi, illetve alkalmi munka, valamint a politikáról való beszélgetés nem játszanak szerepet.

DiMaggio iskolai teljesítményt befolyásoló tényezőit az alábbiakban kibővítettük más látnens változókkal is. Azt gondoljuk ugyanis, hogy az iskolai teljesítményt nemcsak a szülői háttér, illetve a különböző meghatározottságok által kialakult és működtetett ifjúsági kultúra befolyásolja, hanem maga az iskola is, azaz a diákoknak az iskoláról alkotott véleménye, másképpen fogalmazva: az az iskolai kultúra, amelyben a diákok élnek. Ha a diákok úgy érzékelik, az iskola szereplői odafigyelnek rájuk, akkor az jótékonyan hathat magára a teljesítményre is. A teljesítményt szintén pozitívan befolyásolhatja az iskola teljesítményorientált légköre. E szempont figyelembe vétele azért is indokolt, mert a kisebbségi oktatásban (tágabban fogalmazva: a kisebbségi létben) deklaráltan is létezik egy olyan teljesítménycentrikusság, amely szerint a kisebbséghez tartozónak „morális kötelessége” túlteljesíteni.¹¹ Az erdélyi magyar oktatás szerkezetében az elméleti (liceumi) képzések felülreprezentálása is ennek a logikának a következménye. A szakoktatás presztízsének csökkenése az elméleti képzések túlértékelését eredményezi, azonban, ha az oktatást olyan szolgáltatásként fogjuk fel (márpedig így kell felfognunk), amelynek rezonálnia kell a munkaerő-piaci kihívásokra, akkor nem feltétlenül lehet általános elvárás az elméleti képzések expanziója. Feltételezésünk szerint azonban létezik egyfajta kisebbségi „kódolt elitizmus”, amely alapján a magyar nyelvű tanulást, továbbtanulást, teljesítménycentrikusságot a diákok által érzékelt iskolai kultúrában, illetve a kisebbségi oktatás minőségkonceptiójában tetten tudunk érni.

Jó iskola ismérve az, hogy...	N	Átlag	Std. Deviation
magyarul lehet tanulni	1665	3,39	,7095
a diákok nagy része sikeresen érettségizik	1672	3,04	,7134
sokan bejutnak egyetemre	1675	3,04	,7362
sokan szereznek díjat a tantárgyversenyeken	1669	2,96	,7362
jó a tanár-diák viszony	1617	2,90	,8480
az iskola figyel a hátrányos szociális helyzetben lévő tanulókra	1585	2,75	,8150
a tanárok elégedettek az iskolával	1482	2,73	,7965
egészséges versenyhelyzet van az iskolában	1616	2,73	,8168
a diákok elégedettek az iskolával	1595	2,69	,8550
fegyelem van az iskolában	1637	2,69	,7982
sok érdekes, órán kívüli tevékenység van	1651	2,66	,9538
kellő saját anyagi forrással rendelkezik	1576	2,60	,8646
az iskola tartja a kapcsolatot a már végzettekkel	1523	2,58	,7957
a tanárok egyformán figyelnek mindenkre	1660	2,56	,9784
a tanárok figyelemben részesítik a kiemelkedő képességűeket	1639	2,50	,9833
a tanárok figyelemben részesítik a lemaradó tanulókat	1642	2,49	,8923
a tanárok gyakran találkoznak a szülőkkel	1643	2,35	,7601
a tanárok nem szigorúak	1629	2,33	,7879
a tanárok nem buktatnak	1671	2,11	,8349
Valid N (listwise)	780		

¹¹ Megkockáztatom, ez nemcsak a romániai magyarok esetében érvényes. A magyarországi romákkal kapcsolatos kutatásaink is azt támasztják alá, hogy a kisebbségi elit is oly mértékben elitista, hogy hajlamos megfélemlkezni a kisebbség azon tagjairól, akik természetes módon nem akarnak semmilyen elithez tartozni, csak normális egzisztenciát szeretnének kialakítani maguknak. Az ilyen elitista logika is azt az iskolai (tév)utat sugallja, miszerint a roma kisebbséghez tartozók „felemelkedése” a szakoktatás mellőzése mellett csakis érettségit nyújtó középiskolával képzelhető el.

A fenti megfontolásokból kiindulva nézzük meg, a diákok körében a jó iskolára vonatkozóan milyen véleményáramlatokat tudunk beazonosítani. Ha csak a gyakoriságokat vizsgáljuk, láthatjuk, első helyeken éppen az előbb említett etnikai alapú elitizmus köszön vissza, hiszen a jó iskola értékelése kapcsán a legmagasabb értékeket a magyar nyelven tanulás, illetve a továbbtanulás lehetősége és a versenyeken való sikeres szereplések kapták, míg az iskola belső szereplőinek egymásra való odafigyelése a lista alsó részében található.

Ha a kérdésközpont alapján faktorelemzést készítünk, négy látens változót hozhatunk létre. E négy véleményáramlatot a következőképpen értelmezhetjük:

1. *belső partneri kapcsolatok*: elégedettség, egyenlőség eszméje, az iskola mindenkire egyformán odafigyel;
2. *kisebbségi elitizmus*: e vélemény szerint az iskola külső feltételeknek kell hogy megfeleljen, ez pedig elsősorban a verseny (sikeres felvételik, tantárgyversenyek, a lemaradókat fell kell zárkoztatni), valamint az etnikai tudat megőrzése jegyében (jó iskola az, amelyben magyarul lehet tanulni) történik;
3. *külső és belső partneri kapcsolatok egyensúlya*: e látens változó az iskola külső és belső partnerei közötti egyensúly megteremtését sugallja, ezért nem is meglepő, hogy bizonyos elemei nem válnak el élesen az első faktortól;
4. *differenciált szemlélet*: ez a változó a belső partnerek igényeit messzemenően figyelembe vevő beállítódást jelent, amelynek alapja az egyenlőségeszme elutasítása.

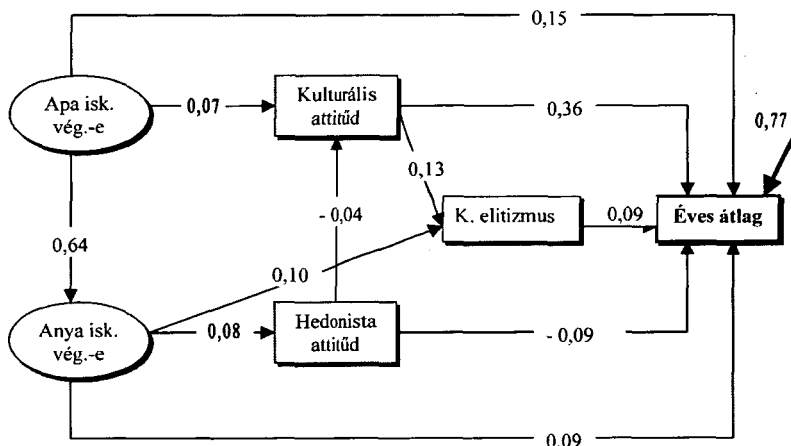
	1	2	3	4
Magyarázottság	15,9%	10,2%	10,1%	7,3%
a diákok elégedettek az iskolával	0,861		0,254	
a tanárok elégedettek az iskolával	0,795			
jó a tanár-diák viszony	0,559		0,359	
fegyelem van az iskolában	0,509		0,370	
sok érdekes órán kívüli tevékenység	0,485		0,463	
kellő mértékű anyagi forrással rendelkezik	0,353		0,330	
a tanárok nem szigorúak	0,122			
a tanárok figyelemben részesítik a lemaradó tanulókat		0,867		
a diákok nagy része sikeresen érettségizik		0,693		
sokan szereznek díjat a tantárgyversenyeken		0,369	0,363	
magyarul lehet tanulni		0,309		
az iskola tartja a kapcsolatot a már végzetekkel	0,266		0,520	
a tanárok gyakran találkoznak a szülőkkel			0,478	
egészséges versenyhelyzet van az iskolában	0,310	0,288	0,397	
az iskola megkülönböztetett figyelemben részesíti a hátrányos szociális helyzetben lévő tanulókat			0,384	
a tanárok figyelemben részesítik a kiemelkedő képességűeket				0,821
a tanárok figyelemben részesítik a lemaradó tanulókat				0,538
a tanárok egyformán figyelnek mindenkire	0,411		0,361	-0,487
Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization				

A négy háttérváltozót az alábbi mátrixba elhelyezve, láthatjuk, a diákok véleményei az elitizmus és partnereközpontúság, illetve a külső és belső megfelelés tereben mozognak. Míg az egyik véletlen a kisebbségi elitizmust találhatjuk, addig a másik póluson az iskola belső szereplői igényeit figyelembe vevő beállítódásokat láthatjuk. A kisebbségi elitizmus mintha egyfajta magas mércéjű egalitarianizmust is létrehozna, ugyanis az iskolával szembeni differenciált szemléletű elvárás külön konzisztens faktorként jelenik meg.

	Külső elvárások	Belső elvárások
Partnerközpontúság	3-es faktor	1-es,3-as faktorok
Elitizmus	2-es faktor	4-es faktor (-)

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy DiMaggio modelljei közül melyik tűnik relevánsabbnak az erdélyi magyar középiskolások esetében. Az iskolai teljesítményt az elmúlt évi átlaggal mérve, az egész mintára vonatkozóan, a következő szignifikánsan befolyásoló utakat sikerült beazonosítani.

1. sz. ábra Iskolai teljesítményt befolyásoló tényezők

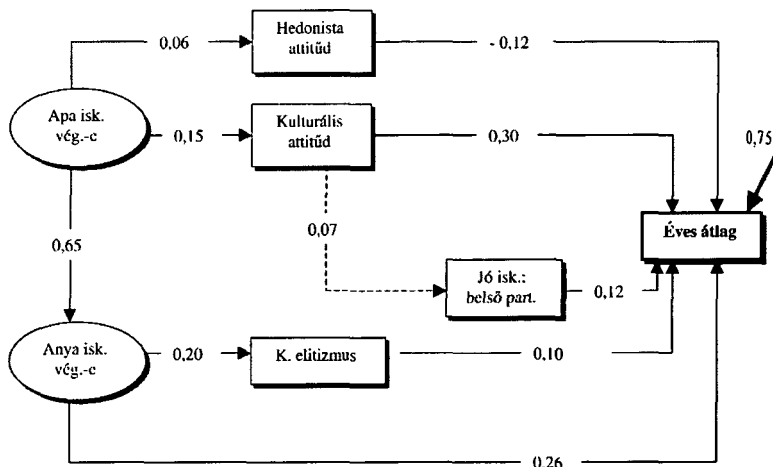
A 23 százalékos magyarázottsággal bíró modell szerint a kulturális reprodukció és a kulturális mobilitás modelljeinek egyfajta keverékét kapjuk. Ha csak az iskolai teljesítményre vonatkozó direkt hatásokat nézzük, azt láthatjuk, hogy a legnagyobb hatással éppen a kulturális beállítódást jelző faktor bír. Ez mintha azt sugallná, hogy az erdélyi magyar fiatalok iskolai sikere a családi háttértől független, tehát itt a kulturális mobilitás esete áll fenn. Igen ám, de az apa és anya iskolai végzettségének is van direkt hatása, ami azt jelentheti, hogy kisebb mértékben ugyan, ám a kulturális reprodukcióval is számolni kell. A kulturális mobilitás és reprodukció, eltérő mértékben, ám egyszerre magyarázza a diákok iskolai teljesítményét. Fontos továbbá kihangsúlyozni, hogy a fentiekben rögzített, kisebbségi elitizmus is kihat az iskolai teljesítményre. Eszerint az iskolai kultúrának éppen a kisebbségi teljesítményelvűséggel kapcsolatos elemei járulnak hozzá, pozitív értelemben, az iskolai teljesítményhez. Lényeges továbbá azt is kihangsúlyozni, hogy az apa és anya jelentősége az összintán belül nemcsak az intenzitás tekintetében tér el egymástól, hanem funkcióikban is: az anya mintha szerteágazóbb tevékenységet folytatna, hiszen a direkt hatáson kívül a gyerek hedonista hajlamainak tolerálásán, valamint a kisebbségi elitizmus fenntartásán keresztül is hozzájárul a gyerek iskolai teljesítményéhez. Az apa szerepe itt mintha csak a kulturális minta átadására korlátozódna, igaz ez a kulturális minta befolyással van a kisebbségi elitizmusra is.

E modellen belül tehát azt láthatjuk, hogy a kulturális reprodukció és mobilitás egyszerre érvényesül, és kitüntetett szerepet kap a kisebbségi elitizmus is, amelyhez az apa indirekt módon, az anya

pedig közvetlenül járul hozzá. Az iskolai teljesítményeket befolyásoló tényezők azonban másképp alakulhatnak a lányok és a fiúk esetében. Vizsgáljuk meg az alábbiakban, hogy a kulturális reprodukció és mobilitás modelljei hogyan jelentkeznek nemi bontásban.

Ha csak a lányokat vizsgáljuk, az alábbi útelemzést kaphatjuk:

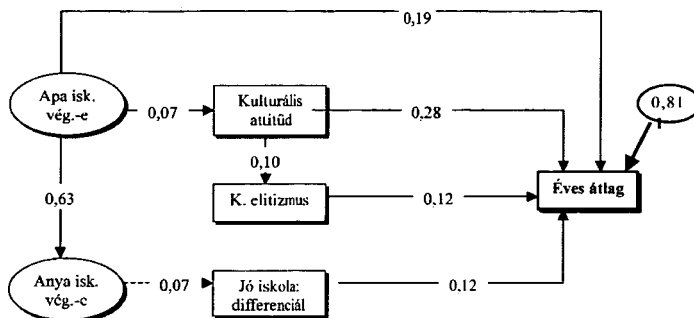
2. sz. ábra Iskolai teljesítményt befolyásoló tényezők – lányok

A 25 százalékos magyarázottságú modell szerint látható, hogy a kulturális beállítottság és az anya iskolai végzettsége közel azonos mértékű direkt hatásokat fejtenek ki (0,30 illetve 0,26). A lányok esetében a kisebbségi elitizmust sokkal intenzívebben „táplálja” az anya, illetve a hedonista beállítódás itt még nagyobb negatív hatást fejt ki (magyarán, azok a lányok, akik kocsmazni járnak általában gyengébb teljesítményt nyújtanak, mint azok a fiúk, akik szintén kocsmába járnak). Azt is fontos itt hangsúlyozni, hogy az apának nincsen direkt hatása a lányok iskolai teljesítményére, szerepe kizárólag a kulturális minta, illetve kisebb mértékben a hedonista attitűd átadására szorítkozik. Az iskolai kultúra elemei közül a belső partneri igényeket figyelembe vevő beállítódás fejt ki direkt hatást. Ezt a beállítódást szignifikánsan sem a szülők, sem a kulturális tőke nem befolyásolja, amit egyik korábbi állításunk igazolásaként is értelmezhetünk, miszerint az iskolai teljesítményt az iskolai kultúra is befolyásolja.

A fiúk esetében módosulnak az útvonalak. (ld. 3. sz. ábra). A legszembevetőbb különbség az, hogy itt az anyák direkt hatása szűnik meg, míg az apák hatása részben közvetlenül, illetve részben a kulturális mintán keresztül érvényesül. A kisebbségi elitizmus erőteljesebb, mint a lányok esetében, de ez a kulturális attitűddel függ össze, és nem a szülők direkt hatásának következménye. A fiúk mintha egyfajta kulturális hálón megszűrnék a kisebbségi elitizmusra utaló késztetéseket, majd pedig szülői segédlet nélkül azonosulnak vele. Érdekes megjegyezni azt is, hogy a fiúk esetében az iskolai kultúrának egy másik eleme, nevezetesen az egyenlőségeszme elutasítása („a jó iskola: differenciál” faktora) fejt ki direkt (és szülők által szignifikánsan nem befolyásolt) szignifikáns hatást.

3. sz. ábra: Iskolai teljesítményt befolyásoló tényezők – fiúk

Összevetve a fiúk és lányok iskolai teljesítményét befolyásoló tényezőket megállapíthatjuk, hogy mindkét esetben a kulturális attitűd rendelkezik a legnagyobb befolyással. A kulturális tőkét azonban a háttérből mindegyik esetben az apa iskolai végzettsége befolyásolja. Mindkét alcsoportban továbbá számolni kell egy ún. kisebbségi elitizmust jelentő látens változóval, amely szintén pozitív módon kihat az iskolai sikerekre. A nemek közötti hasonlóságok azonban itt ki is merülnek, ugyanis megállapítható az is, hogy a lányok iskolai teljesítményét továbbá az anya, míg a fiúkéét az apa iskolai végzettsége befolyásolja direkt módon. Ugyanakkor az is igazolást nyert, hogy az iskolában elért sikereket az iskolai kultúra, illetve az iskoláról alkotott képzetek is befolyásolják.

ÖSSZEGZÉS

Írásunkban röviden áttekintettük a romániai magyar középiskolások néhány, az ifjúsági kultúrára vonatkozó elemét. Adataink alapján láthatóvá vált, hogy az érettségi előtt álló középiskolások körében a lányok felülreprezentáltak, ez pedig a legnagyobb mértékben az ún. humán osztályokban éri el. A középiskolai rendszerről azt találtuk, hogy romániai magyar (ám feltételezhetően az egész román rendszer) vonatkozásban reprodukálja a társadalmi különbségeket.

Az időfelhasználás szerkezetében az iskolai életmódra jellemző tevékenységek foglalják el a legnagyobb helyet, a magyarországiakkal történt összehasonlításban pedig kiderült, hogy a romániai magyar gimnazisták a legleterheltebbek, illetve a tanulás elsősorban „autodidakta” módon, és kisebb mértékben piaci alapon történik. Az időfelhasználásban regionális és nemi különbségek tapasztalhatók, a lányok több időt fordítanak tanulásra, a fiúk szabadidős tevékenysége hosszabb. Az időfelhasználásnak szignifikáns kihatása van az iskolai eredményességre is: a tanulásra fordított idő értelemszerűen pozitívan hat az iskolai teljesítményre, míg az internetezés, utazásra fordított idő, a családi munkába való bevonás csökkenti ezt.

A diákmunkaidő elemzése rámutatott arra is, hogy Romániában is létezik egy ún. árnyékiskolai-rendszer, amely a hivatalos oktatási rendszer által termelt igényeket ezen a másodlagos piacon keresztül hivatott kielégíteni. Az árnyékoktatás kissé paradox módon annál kiterjedtebb minél teljesítményközpontúbb és minél kevésbé hatékonyabb az „első” oktatási rendszer.

Külön vizsgáltuk az alkohol, drog és dohányzási szokásokat is. Korábbi adatokhoz képest azt találtuk, hogy a drogfogyasztás mintha megugrott volna az elmúlt 3-4 évben, jelenleg minden 10 középiskolásból 1 kipróbált valamilyen drogot. A cigarettázás és alkoholfogyasztás mértéke lényegesen nem változott: a végzős diákok egyharmada cigarettázik, közel kétharmada pedig fogyasztott alkoholt. E szokások szintén kihatnak az iskolai eredményekre, legrombolóbb hatása ilyen szempontból (is) a dohányzásnak van.

Az életesemények vizsgálata az erdélyi magyar középiskolások kevert értékrendjéről, azaz a hagyományos és individualizációs értékek egyidejű jelenlétéről árulkodik. Az iskolai eredményességre a hagyományos értékek markáns megléte negatívan hat.

A tanulmányban kitértünk a fiatalok továbbtanulási szándékaira is. Az érettségi előtt álló diákok mintegy 88 százaléka szeretne továbbtanulni, ezek közül pedig minden 8-9-ik külföldön tanulna. A hazai felsőfokú tanulmányok sikertelenségének képze a külföldi, elsősorban magyarországi továbbtanulás gondolatát hozzák magukkal. A külföldi tanulás nincs „összhangban” az iskolai teljesítménnyel, azaz nem határozzák meg az iskolában elért jegyek. A külföldi továbbtanulás szintjén, noha markáns regionális különbségek is tapasztalhatók, nem állíthatjuk azt, hogy csak a határmentiség befolyásolná azt. A hazai opciók közül Kolozsvár, Marosvásárhely és Nagyvárad a továbbtanulási szándékokat több mint 60 százalékban leköti. Érdekes itt megjegyezni még, hogy míg a nem erdélyi, romániai városok (Bukarest, Iași) vonzása csökken, a romániai magyar felsőoktatás kiszélesedésével a magyarországi opciók is háttérbe szorulnak (Csíkszereda és Budapest majdnem azonos vonzást jelent).

Az iskolai teljesítményt DiMaggio nyomán a kulturális tőke és a szülők iskolai végzettsége függvényében is vizsgáltuk. Ütelemzéssel azt találtuk, hogy a romániai magyar fiatalok iskolai sikereit nem lehet kizárólag sem a kulturális reprodukció, sem a kulturális mobilitás modelljével megmagyarázni. Az iskolai teljesítményt ugyan nagyobb mértékben magyarázza a kulturális attitűd, de a szülők iskolai végzettsége is kifejt direkt hatást. Ugyanakkor azt is bizonyítottuk, hogy a teljesítményt az iskolai kultúra elemei is befolyásolják, ezek közül pedig leginkább az ún. kisebbségi elitizmus, azaz a magyar nyelven tanulás és a teljesítményközpontúság. A nemi alcsoportokat vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy a kulturális mobilitás modelljével összhangban a kulturális tőke hatása az erősebb, ám ezt a tőkét elsősorban az apa végzettsége határozza meg. A szülők azonban direktben is hatnak az iskolai végzettségre, mégpedig nemileg homogén dimenzióban: az anya a lány, az apa pedig a fiúk iskolai teljesítményét befolyásolja.

TANULÓ FIATALOK ÉS AZ OKTATÁSI RENDSZER VÁLTOZÁSAI

CSATA ZSOMBOR

**AZ ISKOLÁZOTTSÁGI ESÉLYEK TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGA
AZ ERDÉLYI MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN**

Bevezető

Tanulmányunkban az erdélyi magyar fiatalok iskolázottsági esélyeinek társadalmi meghatározottságával foglalkozunk. Központi kérdésünk a mobilitásvizsgálatok klasszikus problémafelvetéséhez kapcsolódik: befolyással van-e a származási háttér a fiatalok iskolai életútjának alakulására, a rendszerváltás óta kibővült romániai magyar iskolahálózat kereteiben a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséről vagy leépüléséről beszélhetünk.

A nemzetközi szociológiai szakirodalomban kevés olyan szakterületet találunk, melynek módszertani és konceptuális kerete, hipotézisrendszere annyira kidolgozott lenne, mint a társadalmi rétegződés- és mobilitáskutatásoké. Bár a társadalmi egyenlőtlenségek tudományos igényű megismerésének és kezelésének igénye összekapcsolódik a szociológia születésével és végigvonul annak történetén, az empirikus adatfelvételeken alapuló vizsgálatok széleskörű elterjedése – különösen a hatvanas évektől kezdődően – új elméleti modellek és ehhez kapcsolódó új módszertani megoldások sorozatát indította el (Boudon 1974, Bourdieu-Passeron 1977, Mare 1980 stb.). Ezen újítások mögött általában nyugaton tevékenykedő szerzők neveit találjuk, azonban a modellek „keleti tömb-béli” és ezen belül magyarországi alkalmazása, átalakítása sem váratott magára (Ferge 1972, Andorka – Simkus 1983, Róbert 2001a, b stb.).

E tekintetben a romániai szociológia sajnálatos kivételt képez. A kommunista diktatúra Romániájában a szociológia rendszerellenes tudományágként való megbélyegzése csak részben magyarázat arra, hogy a világszerte népszerű empirikus mobilitásvizsgálatok „mainstream” irányvonala kevés nyomot hagyott a romániai társadalomszerkezetet elemző vagy később a rendszerváltás hatásait vizsgáló szakemberek írásain. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás óta eltelt lassan tizenhárom év alatt számos nagymintás kérdőíves vizsgálat készült Romániában, az Országos Statisztikai Intézet éves jelentéseket készít és a rendszerváltás óta már a második népszámlálás adatain dolgozik – ezeken az adatokon csak ritka kivétellel végeztek rétegződés-, vagy mobilitáselemzéseket, iskolázottsági esély-egyenlőségekkel foglalkozó elemzés pedig szinte teljességgel hiányzik a romániai szakirodalomból.

A ritka kivételek közé tartozik Cărtăna (2000) – egy ISA paradigmában íródott – tanulmánya, melyben az iskolai és a „társadalmi foglalkozási státusmobilitás” kérdésével egyaránt foglalkozik. Bár az elemzés főként a mobilitás településszerkezet és régiók szerinti különbségeit tárgyalja, értékes összefüggéseket vonultat fel az iskolai életpályák strukturális meghatározottságáról és ezek időbeni változásáról.¹

¹ A vizsgálat empirikus alapját az ország népességére reprezentatív, 37474 fős mintán végzett kérdőíves felmérés adatai képezik. Az adatfelvétel a CURS közvélemény-kutató intézet végezte 1991-ben. Az iskolai mobilitás elemzésébe bevont alanyok száma 29897, ami a 25 éves és idősebb (iskolai tanulmányaikat vélhetően már befejezett) népesség mintabeli számát jelenti.

Megállapítása szerint Románia népességének iskolázottság szerinti összetétele két hullámban alakult át az elmúlt ötven év során, amely mögött először a korai szocialista társadalmakra általában (így a 60-as, 70-es évek Romániájára is) jellemző oktatási reformok hatását, majd a rendszerváltás során ezeket az új gazdasági-politikai berendezkedésnek megfelelően korrigálni hivatott szerkezeti átalakításokat véli felfedezni. A kommunista kormányzat reformjai nyomán a kötelező iskolai képzés időtartamát először 7 osztályra, majd a hetvenes évek végén 10 osztályra emelik, ezzel párhuzamosan pedig – az erőltetett iparosítás gazdaságpolitikájával összhangban – megnövekedik a szakoktatás súlya az oktatási szerkezeten belül. Bár 1989 után a szakmunkás- és a főként technikai képzést nyújtó ún. posztliceális képzésben résztvevők száma néhány évig még fennmarad, a szocialista ipar fokozatos leépülésével az így szerzett jogosítványok értékvesztése az elméleti (liceumi és egyetemi) oktatásban résztvevők relatív arányának növekedéséhez vezet. Az átalakuló oktatási szerkezet és a munkaerő-piaci kereslet közötti diszkrepancia, valamint a kötelező oktatás általános iskolai szintre való csökkentése miatt megnövekszik az iskolából kimaradók aránya is. (1998-ban ez a liceumi oktatásban 4,2 százalékos, a szakiskolai képzésben 5,6 százalékos, a posztliceális képzésben pedig 8,4 százalékos lemorzsolódást jelentett) (Cărtănă 2000.111.).

Mindent összevetve az elmúlt ötven év során folyamatosan bővülő oktatási szerkezet (az ingyenes tömegoktatás elterjedése az iskolai képzés alacsonyabb szintjein, a felsőoktatás beiskolázási számainak növekedése a rendszerváltás során stb.) a lakosság képzettségi szintjének globális emelkedését vonta maga után. Eszerint 1999-ben a 25 éves és idősebb lakosság 78 százalékának az apától eltérő iskolai végzettsége volt és csak egyötödük reprodukálta szülei iskolai státusát. Mielőtt azonban a romániai társadalom nyitottságára vonatkozóan ezek alapján messzeszenő következtetéseket vonnánk le, Cărtănă felhívja figyelmet arra, hogy a felfele irányuló mobilitás közel fele egylépcsős (elsősorú) és a szerkezeti átalakulások által magyarázott strukturális mobilitás mutatója is meglehetősen magas (közel 40 százalék).

Sajátos megközelítésmódja miatt a tanulmány kevés figyelmet szentel az iskolázottsági esélyek társadalmi rétegek szerinti alakulásának. Egyetlen, a teljes populációra vonatkozó esélyhányadost számol ki: eszerint 1999-ben az alacsonyabb (elemi vagy általános iskolai) képzettségű szülők gyerekeinek 6,9-szer kisebb az esélye arra, hogy felsőfokú képzést szerezzen, mint azoké, akiknek apja maga is főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezik.

Tekintettel arra, hogy vizsgálatunk a magyar fiatalok iskolázottsági esélyeivel foglalkozik, a továbbiakban néhány olyan 1989 után írott elemzést is meg kell vizsgálnunk, amelyek – bár nem kifejezetten az iskolai mobilitás problémáját tárgyalják – nélkülözhetetlen információkkal szolgálnak az romániai magyar oktatás helyzetéről, ugyanakkor – akárcsak a fentebb bemutatott tanulmány – olyan hipotéziseket tartalmaznak, melyeket a későbbiekben ellenőrizni fogunk.

Igen fontos kisebbségpolitikai kérdésről lévén szó, 1989 után számos olyan elemzés készült², amely a magyar nyelvű oktatás intézményes hátterét, a magyar tanulók különböző iskolázottsági szinteken való részvételét és ennek kapcsán a többségi nemzettel szembeni esélyhátrányok kérdését is érinti (Papp Z. 1998, Erdei – Papp Z. 2001, Murvai 2000a, 2000b, 2001). Idézett adataik alapján úgy tűnik, hogy míg az alap- és középfokú képzést nyújtó magyar iskolák száma mennyiségileg összhangban van a magyar kisebbség arányával a romániai népességben belül, a magyar nyelven tanulók minden képzési szinten alulreprezentáltak a korosztályonkénti arányukhoz képest. Az 1. táblázatban szereplő részarányok vizsgálata azt mutatja, hogy „az érték egyetlen évben sem éri el az 5 százalékot, miközben a ország lakosságának részaránya 7,1 százalék³. A különbség általában 2,3-2,4 százalék körüli – ez a hányad lemond az anyanyelvi oktatás-

² Sajnálattunkra az 1989 előtti időszakra vonatkozóan nincsenek megbízható adataink, pedig az idősebb fiatalok iskolai éveik tekintélyes részét a szocializmus idején töltötték le (lásd 10. lábjegyzet)

³ Megjegyzendő, hogy a hivatkozott adat az 1992-es népszámlálás eredményeiből származik. A 2002-es népszámlálás szerint a magyarok aránya a teljes népességben belül 0,5 százalékkal, azaz 6,6 százalékra csökkent.)

ról. A kilencvenes évek elején, a nyitás és a reménykeltő távlatok idején az arányszám növekedett, 4,9 százalék volt, a évtized végére már 4,7%. A tendencia egyértelműen negatív.” (Murvai 2000a, 110. o.)

1. táblázat: Magyar nyelven tanulók 1989 után

iskolai év	Romániában összesen	ebből ma- gyarul tanul	arány (%)
1989–1990	5 380 141	231 893	4,3
1990–1991	4 843 569	236 708	4,9
1991–1992	4 559 610	222 826	4,9
1992–1993	4 397 521	216 663	4,9
1993–1994	4 289 123	211 380	4,9
1994–1995	4 303 540	208 652	4,8
1995–1996	4 330 774	202 545	4,7
1996–1997	4 297 119	196 158	4,6
1997–1998	4 245 808	198 808	4,7
1998–1999	4 223 444	197 279	4,7
1999–2000	4 089 033	190 335	4,6
2000–2001	4 032 127	187 140	4,7
2001–2002	3 972 245	187 156	4,7

Forrás: 1989–1999: Murvai, 2000, 110.

1999–2000: Murvai, 2001b, 166.

2000–2001: Minorities and Education..., 2001, 145.

2001–2000: The Present Time..., 2002, 141.

A beiskolázási számok (abszolút számokban mérve) csaknem minden egyetem előtti iskolai szinten csökkentek (2. táblázat). Ez alól a posztsekundér (technikumi) oktatás a kivétel, ahol a 90-es évek elejétől kezdődően gyarapodott a továbbtanulók száma.⁴ A legnagyobb mértékű fogyás a liceumi tanulók körében figyelhető meg: a 1999-2000-es tanévben a tíz évvel korábbi létszám alig háromnegyede tanult érettségít adó középiskolában. A beiskolázási számok csökkenése elsősorban a természetes népességfogyással magyarázható (az erdélyi magyar fiatalok korévenkénti létszámát lásd a mellékletben közölt 5. ábrában).

⁴ A táblázatban összevonva jelennek meg a szakiskolai és az ún. posztsekundér (posztliceális, technikumi) oktatásban résztvevők. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy az anyanyelven folyó szakiskolai oktatás törvénybe foglalását a vizsgált periódusban hosszas vita övezte, ami intézményi szinten a magyarul oktató szakiskolák alacsony számában, az iskolaválasztás egyéni szintjén pedig a magyar nyelvű elméleti liceumok iránti preferenciában nyilvánult meg. Jelenleg egy 1997-ben hozott kormányrendelet szabályozza a magyar nyelvű szakoktatást, amely a Tanügyi Törvényt kiegészítve lehetővé teszi a magyar nyelven történő tanulást a szakiskolákban. Ennek ellenére „rendezett magyar nyelvű szakmai képzést csak Kovászna és Hargita megye biztosít, Kolozs, Szatmár és Temes megyében 1997–1998-ra megszűnt a szakoktatás, a többi tizenkét megyében pedig el sem indult” (Murai 2000b, 135.). A posztsekundér szakoktatás ezzel szemben „az 1997/36-es sürgősségi kormányhatározat által módosított tanügyi törvény értelmében indulhatott be az 1998–1999-es iskolai évvel kezdődően. Az első évben 1347 diákot iskoláztunk be, a következőkben pedig 2094-et.” A szakoktatásban rögzített beiskolázási számok csaknem változatlan trendje mögött tehát tulajdonképpen a szakiskolások csökkenő, a technikumokban résztvevők növekvő száma figyelhető meg.

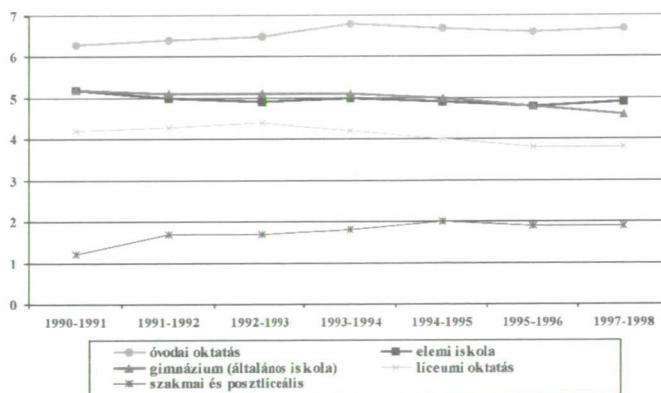
2. táblázat Magyar nyelven tanulók 1989 után, iskolai szintek szerint

	összesen	óvoda	általános	közép-iskola	szak- vagy poszt-szekundér
1989–1990	231 893	44834	153 379	33555	125
1990–1991	236 708	47600	142 591	41367	5150
1991–1992	222 826	47530	134 486	33409	7401
1992–1993	216 663	49255	128 625	31196	7587
1993–1994	211 380	48192	125 580	30475	7133
1994–1995	208 652	47811	123 500	30774	6567
1995–1996	202 545	45839	120 360	29950	6396
1996–1997	196 158	42816	119 887	29604	3851
1997–1998	198 808	40978	121 244	29196	7390
1998–1999	197 279	40397	122 385	27274	7223
1999–2000	190 335	38947	118 834	25216	7338

Forrás: 1989–1999: Mervai, 2000a, 110.

Egy további elemzés szerint (Papp Z. 1998), amennyiben a magyar tannyelvű oktatási intézményeket látogató fiatalok arányát a romániai tanulók tanévenkénti összlétszámához viszonyítjuk, a következő eredményekhez jutunk (1. ábra):

1. ábra A magyar nyelvű oktatásba beiskolázott tanulók aránya a teljes tanulónépességen belül Romániában 1990 és 1998 között, iskolai szintenként, százalékban

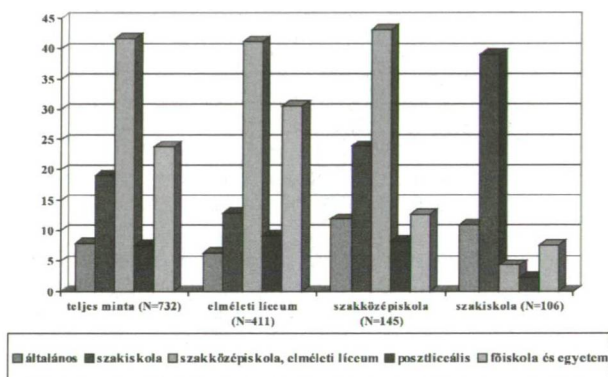
Forrás: Papp Z., 1998, 9–12.

Az adatok alapján megfigyelhető, hogy a magyar oktatásban résztvevők aránya csökken ahogyan haladunk a magasabb szintű képzés irányába. A „lemorzsolódás” úgy tűnik, hogy a kötelező oktatásba

való belépéskor nagyobb (az óvodai szintről az elemi szintre), mint az onnan való kilépéskor (a kötelező gimnáziumi szintről a liceumi oktatás irányába). (Papp Z. 1998. 12.). A szakmai és posztliceális magyar nyelvű képzésben résztvevő fiatalok feltűnően alacsony aránya a magyarul oktató intézmények alacsony beiskolázási számaival magyarázható.

Az elemi és általános iskolákban tanuló fiatalok származási hátteréről ugyan keveset tudunk, anélkül több referenciaadat és tanulmány áll rendelkezésünkre azonban a középiskolások szüleinek foglalkozásbeli státusáról és iskolai végzettségéről. Egy 1999-ben Erdély ügynevezett „elitliceumaiban” végzett vizsgálat⁵ szerint az említett tanintézmények magyar hallgatói több mint egynegyedének apja felsőfokú oklevéllel rendelkezik, miközben a román diákok esetén ez az arány meghaladja a negyven százalékot. Bár az alacsonyabb képzettségű szülők gyerekeinek esélyhátránya az elméleti liceumokba való bejutáskor a bemutatott adatok alapján mindkét almintán nyilvánvaló, annak mértékében mutatkozó – az etnikai hovatartozás szerinti – eltérések magyarázatra szorulnak. Egy igen plauzibilisnek tűnő érvelés szerint a különbség mögött a kommunista rendszer magyarokkal szembeni megszorító oktatáspolitikájának hatásait kell látnunk, minek következtében a magyar szülők a magasabb végzettségi szinteken alulreprezentáltakká váltak. (Veres 2000.20.) Egy 2001-ben végzett további elemzés⁶ adatai ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy ezek az esélyhátrányok csökkennek ahogyan haladunk az alacsonyabb státusú középiskolai képzési szintek (szakközép- és szakiskola) irányába (2. ábra).

2. ábra A különböző középiskolai szinteken tanulók apáinak iskolai végzettsége (százalékban)

Forrás: Erdélyi Középiskolások felmérés, 2001

Szándékosan hagytuk a végére a magyar fiatalok felsőfokú intézményekben való részvételének a bemutatását. Ennek oka kettős: egyrészt ezen a képzési szinten a legnagyobb azoknak az aránya, akik nem magyar nyelven folytatják tanulmányaikat – emiatt az alábbiakban a szempontunk nem a magyar nyelvű oktatásban résztvevők, hanem a magyar nemzetiségű diákok számának a bemu-

⁵ A vizsgálatot a kolozsvári Max Weber Szakkollégium végezte az említett tanintézmények hallgatóira évfolyamok és egyetemi fakultások szerint reprezentatív, 418 fős magyar és egy 404 fős román mintán.

⁶ A felmérést a Max Weber Szakkollégium tagjai végezték a Sapientia Kutatói Programok Intézetének támogatásával. A vizsgálat a magyarul tanuló erdélyi középiskolások diákokra iskolai szint és életkor szerint reprezentatív, 750 fős mintán készült.

tatása lesz. Másrészt a korábbi képzési szinteken regisztráltakkal szemben a felsőfokú oktatásban résztvevő magyar diákok száma növekvő tendenciát mutat (bár arányaiban nem tér el számottevően a romániai hallgatók összlétszámához viszonyítva, ilyenformán követi a romániai felsőoktatás bővülő trendjét – 3. táblázat).

3. táblázat Romániai és romániai magyar nemzetiségű hallgatók a felsőfokú oktatásban

tanév	romániai hallgatók száma	romániai magyar hallgatók száma	a magyar hallgatók százalékos megoszlása
1989–1990	164 507	7100	4,31
1990–1991	203 864	8300	4,07
1991–1992	250 027	8777	3,98
1992–1993	322 080	12 842	3,98
1993–1994	360 967	8814	2,44
1994–1995	369 662	n.a.	n.a.
1995–1996	336 011	12 248	3,64
1996–1997	354 493	13 240	3,73
1997–1998	360 590	13 944	3,86
1998–1999	407 720	15 122	3,95
1999–2000	452 621	21 724	4,82
2000–2001	533 152	23 381	4,39
2001–2002	571 613	24 598	4,30

Forrás: 1989–2000: Erdei–Papp Z., 2001, 109.
 2000–2001: Minorities and Education..., 2001, 145.
 2001–2002: The Present Time..., 2002, 141.

Vizsgálatunk szempontjából a fentieknél szuggesztívebbek azok az adatok, amelyek a liceumot és szak-középiskolát befejezett magyar hallgatók felsőfokú intézményben való továbbtanulásának mértékét mutatják. Eszerint az elmúlt években érettségizett magyar fiatalok egyre nagyobb hányada folytatja tanulmányait főiskolán vagy egyetemen (4. táblázat).

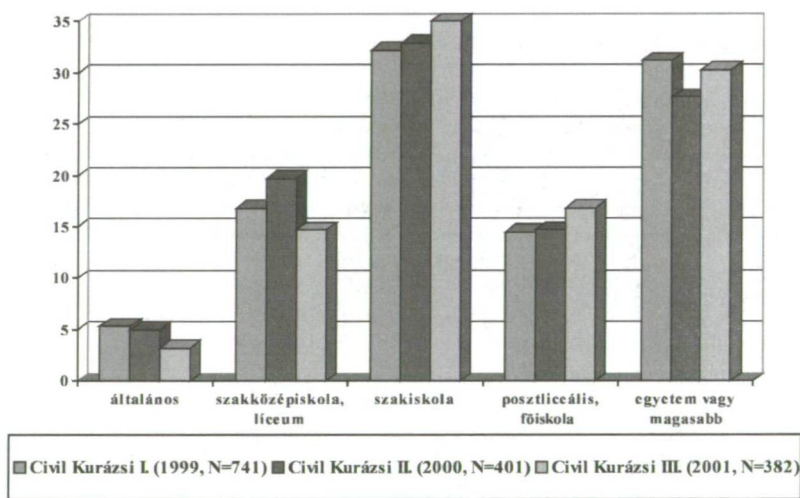
4. táblázat Az romániai magyar érettségizettek továbbtanulása a felsőfokú intézményekben

tanév	érettségizettek	felsőfokú képzésben továbbtanul	Százalékban
1995–1996	2426	1195	49,25
1996–1997	2428	1348	55,51
1997–1998	2386	1398	58,59
1998–1999	2492	1623	65,12
1999–2000	2278	1665	73,09

Forrás: 1995–2000: Erdei–Papp Z., 2001 120.

Az adatok kétségkívül a felsőfokú oktatásban való részvétel növekvő esélyeiről tanúskodnak a romániai magyar fiatalok körében olyan feltételek között, amikor főként a megfelelő korosztályokban regisztrált demográfiai fogyás miatt az alacsonyabb képzési szinteken nem növekedett a magyar nemzetiségű tanulók száma. Több próbálkozás történt annak a vizsgálatára is, hogy az egyetemre vagy főiskolára való bejutás növekvő esélyeire milyen hatással van a családi származás (ezen belül pedig a vizsgálatunk tárgyát képező szülők iskolai végzettsége). Egy 1997-ben végzett, a Kolozsáron tanuló egyetemi hallgatókra reprezentatív felmérés adatai szerint a magyar diákok körében mintegy 54 százalékra tehető azoknak az aránya, akiknek apja érettségivel nagyobb szintű (posztliceális, főiskolai vagy egyetemi) oklevelet szerzett. Lévéen, hogy ezt „egy európai viszonylatban is meglehetősen erős, nagyarányú reprodukciós esélynek tekinthetjük... az iskolai előrelépés esélyegyenlősége a szülők iskolázottságától függően erősen korlátozott; a probléma fordítottját úgy lehet kifejezni, hogy a alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek mobilitási esélye meglehetősen alacsony, amit komoly értelmiségi tehetség-utánpótlási gondként értékelnek a szakemberek” (Veres 1998. 7.). A megállapítást megerősítik azon évi rendszerességgel végzett vizsgálatok adatai is, amelyeket a Babes-Bolyai Tudományegyetem oktatóinak és hallgatóinak munkacsoportja végez 1999 óta. (a Civil Kurázs kutatás-sorozatáról bővebben lásd: Péter 2002) (3. ábra).

3. ábra Apa legmagasabb iskolai végzettsége a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében (%)

Forrás: Civil Kurázs felmérések, I–II–III 1999–2001

Az iskolázottsági egyenlőtlenségek változásának hipotézisei

Ebben az alfejezetben azokat a legfontosabb elméleteket szeretnénk röviden bemutatni, amelyek az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek kapcsán a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazódtak. A bemutatásban néhány olyan megfontolást részletezünk, amelyek egyrészt módszertani segítséget nyújtanak adataink feldolgozásában és értelmezésében, másrészt körvonalazzák azokat a legfontosabb

hipotéziseket, amelyeket a későbbiekben adatainkon ellenőrizni fogunk. A különböző országokban és különböző időszakokban rögzített tapasztalatok közös jegye az, hogy a bővülő oktatási rendszer fényében elemzik az iskolázottsági esélyek alakulását, a társadalmi származás hatását tehát nemcsak az egyes iskolai életutakban, hanem a kohorszok között is megvizsgálják.

Az ún. modernizációs elmélet szerint az oktatási rendszer az ipari társadalom funkcionális elvárásainak megfelelően bővül és az iskolázottság egyre fontosabb szerepet játszik a státusmegszerzésben. (Treiman 1970, Parsons 1977, idézi Bloosfeld-Shavit 1993) Az iskolai szelekció meritokratikus alapokra helyeződik, emiatt a származás hatása csökken az iskolázottsági esélyek meghatározásában.

A modernizáció elméletével szögesen szembenálló hipotézis szerint az iskolai esélyegyenlőtlenségek a radikális társadalmi átalakulások ellenére fennmaradnak. Emögött az a megfontolás áll, hogy az egalitarizmus és a társadalmi rétegzettség között állandó ellentmondás feszül, amelynek az eredménye egy trendnélküli fluktuáció az egyenlőtlenségek alakulásában (Sorokin 1927, idézi Szelényi és Aschafennburg 1993).

Az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek néhány további értelmezése kifejezetten a társadalmi státus generációk közötti reprodukciójának magyarázataira koncentrálnak.

A kulturális tőke elméletének klasszikus megfogalmazása szerint az alacsonyabb iskolai képzettségű szülők gyerekei eleve esélyhátránnyal indulnak az iskolai képzésben: nincsenek azoknak a képességeknek a birtokában, amelyeket általában a család közvetít és amelyek nélkülözhetetlenek az iskolai előrehaladásban. Emiatt az iskolai képzésben leginkább értékelt kulturális erőforrások, mint a domináns társadalmi értékek ismerete, a nyelvi képességek és az ehhez kapcsolódó interakciós stílusok elsajátítása stb. könnyebb a képzettségesebb családból származó gyerekek számára, ami szükségképpen esélyegyenlőtlenségeket generál az iskolai előrehaladásban.

Az elmélet radikálisabb formája az oktatási rendszer sajátosságaiban látja a probléma okát, amely a tehetségfelfedezés feladatának ellátása, valamint az oktatás kínálat lehetőségei mindenki számára való hozzáférhetővé tétele helyett, sokkal inkább a társadalmi kontroll intézményeként működik. Az uralkodó társadalmi osztály nyilvánvaló befolyással van az oktatás szerkezetére és tartalmára, hatalmát arra használja fel, hogy a domináns kultúra értékeit érvényesítse az oktatásban és – az iskolai előrehaladás feltételeként – mindenekelőtt ezt keresse számon. (Bourdieu és Passeron 1977).

Az iskolai egyenlőtlenségek magyarázatában a hatalmi tényező kiemelt szerepét hangsúlyozzák az ún. „új osztály” elméletek is (Szelényi és Aschafennburg 1993). Ezek szerint a posztindusztriális társadalmakban a hatalom a közös tulajdon felett rendelkező vagy a nagy volumenű kulturális tőkét birtokló elit kezében van, akik monopolizálják a társadalmi pozíciók és privilégiumok elosztásában elsőrendű szerepet játszó iskolarendszer legrangosabb intézményeit. Emiatt a réteghelyzet szerepe az iskolai előremenetelben felértékelődik, amely a társadalmi egyenlőtlenségek további elmélyüléséhez vezet.

Az iskolázottsági egyenlőtlenségek reprodukciója szempontjából a származási család kulturális erőforrásainál Boudon az anyagi háttér hatását érzi fontosabbnak (Bloosfeld-Shavit 1993). Véleménye szerint az iskolai képzés első szakaszában a kulturális hatások fontosak ugyan (ezeket elsődleges tényezőként definiálja) ez az elmélet azonban nem ad kellő magyarázatot arra a helyzetre, amikor az oktatás expanziója révén az iskolai képzés alacsonyabb szintjein megnyílnak a kapuk az alacsonyabb társadalmi-gazdasági háttérű diákok számára is. Boudon az iskolai életutat átmenetek sorozataként fogja fel, amikor az egyes iskolai szakaszok végén a tanulónak és családjának döntenie kell a továbbtanulásról és az iskola megválasztásáról. A magasabb szinten való továbbtanulás vagy a tanulmányok befejezése egy racionális döntés eredménye, amely alapvetően az anyagi helyzet és a remélt eredmény (pl. piacképes tudás, jobb munkahely) által meghatározott költség-haszon modellben születik (másodlagos tényező). Boudon szerint, ahogyan haladunk a magasabb iskolai szintek irányába, úgy helyeződik át a hangsúly a másodlagos hatásokra az iskolai egyenlőtlenségek magyarázatában.

Boudon elméletének a racionális döntéshozatali modellben való továbbgondolását Goldthorpe-nál találjuk meg. (Goldthorpe 1996) Goldthorpe a döntéshozatali perspektíva mellett a boudoni elmélet két specifikusabb elemét emeli ki. Ezek közül az első, az „aspirációk pozicionális elmélete” arra vonatkozik, hogy a magasabb iskolázottságra való egyéni törekvéseket nem abszolút módon, hanem az egyének osztálypozíciójához mérten kell értelmezni. (Goldthorpe 1996.489.). Ilyenformán például a munkás- illetve a hivatalnokosztály gyerekeinek azon törekvése, hogy egyetemre végezzenek, nem kezelhető ugyanazon a szinten: ebben az esetben a munkáscsaládból származó gyerekek aspirációi magasabbak. Ugyanakkor a munkásosztályból származó fiatalok nyilvánvaló iskolázottsági esélyhátránya mögött nem valamiféle „aspirációs szegénységet” kell feltételeznünk, itt sokkal inkább arról van szó, hogy nagyobb „társadalmi távolságot” kell megtegyenek ahhoz, hogy egy egyetemi oklevél birtokába jussanak. Goldthorpe ezen álláspontja tulajdonképpen a kulturális tőke elméletének egyfajta kritikájaként is értelmezhető, hiszen az aspirációk mértékét tekintve nem feltételez osztályspecifikus eltérést, ezzel összhangban pedig úgy véli, hogy nincs nyilvánvaló bizonyíték arra sem, hogy az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek növekedtek volna az oktatás expanziójával.

A boudoni elmélet másik kiemelt vonatkozásaként Goldthorpe az iskolázottsági esélyek magyarázatában – egy bővülő oktatási rendszer feltételei között – a másodlagos hatások szerepét hangsúlyozza. A „társadalmi távolság” a goldthorpe-i értelemben nem jelent mást, mint eltérő lehetőségeket és korlátokat egy adott iskolai szint elérésében: eszerint a különböző társadalmi helyzetű családokban más és más költség-haszon modellek érvényesülnek, amikor az iskola megválasztásáról döntenek. A liberális elmélettel szemben, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy a tanítatás költségei – a gazdasági növekedés és a növekvő átlagkereset miatt – egyre csökkenő befolyással vannak az iskolai döntésekben, Goldthorpe úgy véli, hogy a családi jövedelem továbbra is erőteljesen befolyásolja azt, hogy az oktatással kapcsolatos lehetséges alternatívák közül melyet választanak. Ennek okát a különböző társadalmi rétegek jövedelmének eltérő fluktuációjában, az életkor szerinti kereseti görbe különbözőségében valamint a oktatási támogatások nem méltányos elosztásában látja.

A racionális döntés „haszon” oldalán az elérni kívánt célok (jobb munkahely, jobb osztálypozíció) sikerének becslése áll, amely a maga során szintén nem független az osztályhelyzettől. Az előnyösebb társadalmi helyzetű családokra ugyanis nagyobb nyomás nehezedik abban a tekintetben, hogy társadalmi pozíciójuk megtartása érdekében ún. „defenzív kiadásokként” nagyobb befektetéseket eszközöljenek gyerekeik iskoláztatásában (Goldthorpe 1996. 494.).

Goldthorpe következtetése tehát az, hogy a fennmaradó iskolázottsági esélyegyenlőtlenségeket nem az osztálykultúra vagy a kulturális tőke terminusaiban lehet megragadni, hanem a Boudon által javasolt racionális cselekvési modell alapján. Az elmélet kritikussai úgy vélik azonban, hogy nem feltétlenül van ellentmondás a racionális döntéshozatali és az osztályspecifikus társadalmi normák felismerése között (Scott 1996). Az a tény ugyanis, hogy az emberek olyan értékeket és normákat követnek, amelyekhez emocionálisan kötődnek, nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek alapján irracionálisan fognak cselekedni. Az iskolaválasztás, valamint az iskolai karrier alakulásának vizsgálatakor tehát az osztályspecifikus kulturális normatív hatásokat és a költség-haszon modell által meghatározott döntéshozatali megfontolásokat egyaránt figyelembe kell venni.

Az iskolai mobilitással kapcsolatos további elméletek az iskolázottsági egyenlőtlenségek időbeni (különböző életkori kohorszok közötti) változásának magyarázatára koncentrálnak.

Ezek közül az egyik legmarkánsabb hipotézis szerint, amennyiben az iskolázottsági arányok az idők folyamán növekednek, az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek szükségképpen csökkenni fognak. Emögött az a megfontolás áll, hogy az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusú rétegek körében relatíve nagyobb arányban növekedhetnek az iskolázottsági arányok, míg a felsőbb rétegek mutatói már eleve jobbakként és gyorsabban elérhetik a felső határt (plafonálódnak).

Az iskolai esélyek alakulása tehát elsősorban a különböző rétegek kiinduló helyzetétől és a különböző iskolai szintek telítettségétől függ. Husley és munkatársai szerint (Bloosfeld-Shavit 1993) az oktatás kiterjedésének korai szakaszában (amikor az egyes iskolai szintek telítettségi foka még alacsony és nagyok az iskolázottsági egyenlőtlenségek), az alacsonyabb társadalmi rétegek körében ugyan relatíve erőteljesebben növekszik a magasabb iskolai képzésben részesülők száma, ez azonban a felsőbb rétegekkel szemben nem javít az iskolázottsági esélyeiken (abszolút értelemben véve ebben a szakaszban a növekedés még mindig nagyobb a magasabb társadalmi-gazdasági státusú rétegeknél). Az iskolázottsági esélyek növekedése és ezáltal az egyenlőtlenségek csökkenése az oktatás expanziójának későbbi szakaszában várható, amikor magasabb státusúak körében az adott iskolai szinten tanulók száma eléri a telítettségi fokot.

Az iskolázottsági esélyek vizsgálatában az oktatás expanziójának hatását Marénak (1980) sikerül leválasztania a tanulók szelekciójának folyamatáról és ezáltal új korszakot nyit a probléma vizsgálatában. Mare megközelítésmódja a Boudonéhoz hasonló: olyan modellt dolgoz ki, amelyben az iskolai életutat a különböző iskolai szintek közötti átmenetek folyamataként értelmezi. „Ebben az értelmezési keretben a fő hangsúly a továbbtanulási döntéseken van, az iskolai hierarchia nem más, mint egy »döntési fa«, amellyel kapcsolatban azt vizsgáljuk, hogy az egyes »elágazási pontokon« a továbbtanulási döntések meghozatalában milyen szerepe van a családi háttérnek”. (Bukodi 1998. 160.). A logisztikus regresszió módszerére alapozott eljárás külön vizsgálja tehát az egyes iskolai szintekre történő átmenet valószínűségét (annak a valószínűségét, hogy a pl. a tanuló érettségi után egyetemen tanuljon) és külön a származás hatását ezekre a valószínűségekre. „A módszer lényege, hogy a társadalmi-gazdasági háttér hatását becsli az egyes iskolázottsági szintről a másikra való »fejlődés« logaritmikusan valószínűségére. Így Mare a »tisztta« esélyeket elemzi, kiszűrve az iskolázottság széeloszlásainak változását, vagyis azt, hogy a emberek iskolázottabbak lesznek a képzési időtartam növekedésének köszönhetően” (Róbert 2001a.17.).

Mare az Egyesült Államokbeli férfiak iskolázottsági esélyeivel kapcsolatban a fenti modellt alkalmazva arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi-gazdasági háttér hatása az alacsonyabb iskolai szinteken érvényesül leginkább. Empirikus tapasztalatait azzal magyarázza, hogy az alacsonyabb státusú családból származó gyerekek iskolai életútjuk korai szakaszában kemény szelekciós szűrőn mennek át, minek következtében csak a legjobb képességű munkásosztálybeli gyerekek jutnak el magasabb iskolai szintre. Ezek a szinteken – a „differenciált lemorzsolódás” következtében – a társadalmi-gazdasági háttér egyre kevésbé korrelál a főiskola vagy egyetem elvégzéséhez szükséges szellemi és motivációs képességekkel.

Az iskolai egyenlőtlenségek magyarázatában a kulturális normatív versus anyagi tőke primátusának vitájába Mare is bekapcsolódik, úgy véli, hogy az általa vizsgált népességben a „magasabb társadalmi-gazdasági státus szociálpszichológiai előnyei a magasabb iskolai szinteken a legfontosabbak, a gazdasági előnyök viszont a főiskolai képzést megelőző évek iskolai előremenetelében bizonyulnak hasznosabbnak” (Mare 1980.303.).

Az iskolázottsági esélyek magasabb szinten történő kiegyenlítődések magyarázatában egy másik érveléstípus is ismeretes. Eszerint a társadalmi háttér hatása azért érvényesül erősebben az iskolai életpálya korai szakaszában, mert a fiatal tanulók sokkal kiszolgáltatottabbak a szüleik preferenciáinak és anyagi helyzetének, mint idősebb társaik, akik – különösen azokban az országokban, ahol alacsonyak az iskoláztatás költségei – iskolai karrierjükről önállóbban döntenek (Müller 1990, idézi Blossfeld-Shavit 1993).

Mare és Müller idézett megállapításai az azonos kohorszokba tartozó tanulókra vonatkoznak. Mare módszere azonban arra is lehetőséget teremt, hogy a társadalmi-gazdasági státus hatásának változását a kohorszok között is megvizsgálhassuk. A kohorszok közötti változások tekintetében a fentiek alapján két logikailag komplementer hipotézis körvonalazódott (Blossfeld-Shavit 1993).

A differenciált szelekció hipotézise szerint a társadalmi háttér hatása a korai iskolai átmenetekben kohorszról kohorszra csökken, a magasabb iskolai szinteken pedig kohorszról kohorszra növekszik. Arról van szó ugyanis, hogy amennyiben a különböző háttérű társadalmi rétegek egyre nagyobb hányada vesz részt egyre magasabb szintű képzésben, a képességek és a motivációk tekintetében egyre egyenlőbbek lesznek, minek következtében a társadalmi-gazdasági háttér szelekciós szerepe a magasabb iskolai szinteken értékelődik fel.

Az iskolai életpálya hipotézise ezzel szemben azt mondja, hogy a társadalmi származás hatása kohorszról kohorszra az egyre magasabb iskolai szintre történő átmenet során csökken. Az oktatás expanziójával ugyanis egyre több alacsonyabb társadalmi rétegből származó fiatal számára válik lehetővé az általános és a középfokú oktatásban való részvétel, ebben az iskolai szakaszban tehát a szülői befolyás szerepének csökkenése miatt a társadalmi származás hatása is egyre kisebb lesz. Az iskolai életút kései szakaszában a társadalmi hatás szerepe továbbra is kicsi lesz, hiszen az idősebb tanulók eleve függetlenebbek a családjuk preferenciáitól és anyagi helyzetétől.

Végül, az iskolai mobilitás időbeni változásának elemzésekor azokat az empirikus tapasztalatokat kell számbavennünk, amelyek a szocialista társadalmak deklaráltan „egyenlősítő” oktatáspolitikájának hatásait vizsgálják az iskolázottsági esélyek alakulásában. A szocialista átalakulás hipotézise szerint a korai szocializmus időszakában a beiskolázási arányok ugyan valóban a jól ismert kvótarendszer előírásai szerint alakultak, mihelyt azonban az így létrejött „elsőgenerációs elit” megerősítette privilegizált pozícióját, és hatalmát kiterjesztette az oktatási rendszer ellenőrzésére is, az alacsonyabb társadalmi státusú rétegekből származó fiatalok mobilitási esélyei drasztikusan csökkentek, miközben a felsőbb rétegek körében megerősödött az iskolai státus reprodukciója.

A fentiek összegzőképpen Bloosfeld és Shavitt (1993) alapján az iskolázottsági esélyek rétegspecifikus jellegével, valamint ennek időbeni változásával kapcsolatosan az alábbi hipotézisek körvonalazódnak:

- ◆ a modernizációs hipotézis: a társadalmi származás hatása mind az egyes iskolai átmenetekben, mind pedig longitudinálisan (az egyes kohorszok között) csökken;
- ◆ a reprodukciós hipotézis különböző magyarázatainak (kulturális normatív hatások hipotézise, az új osztályelméletek, a racionális döntésméleti modell) közös eleme az, hogy az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek időben fennmaradnak, és a származás hatása az iskolai életszakasz korai szakaszában érvényesül leginkább;
- ◆ a maximálisan fenntartott egyenlőtlenség hipotézise szerint a társadalmi származás hatása csak azoknak az iskolai átmeneteknek az esetében csökken, ahol a privilegizált osztályok iskolalátogatása elérte a telítettség fokot;
- ◆ a differenciált szelekció hipotézise: a társadalmi háttér erőteljes hatása a korai iskolai átmenetekben kohorszról kohorszra csökken, a magasabb iskolai szinteken pedig kohorszról kohorszra növekszik;
- ◆ életpálya-hipotézis: az oktatás bővülésével a származás hatása kohorszról kohorszra az egyre magasabb iskolai szintre történő átmenet során csökken.

A feladatunk az, hogy a romániai magyar oktatási rendszer sajátosságainak, valamint a rendelkezésünkre álló empirikus adatok figyelembevételével a fenti hipotézisek mentén az erdélyi magyar fiatalok rétegspecifikus iskolázottsági esélyeire vonatkozóan érvényes megállapításokat fogalmazzunk meg.

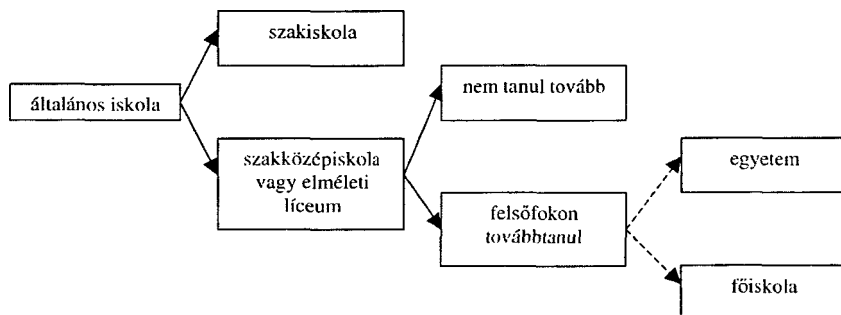
A vizsgált adatok és módszerek

Elemzésünkben a Mozaik 2001 vizsgálat belső-erdélyi és pariumi, valamint a székelyföldi adatainak összevont adatbázisát használjuk.⁷ Mindkét felvétel az egyes régiók 15 és 29 év közötti fiataljaira nem és kor szerint reprezentatív mintáján készült és összesen 1946 esetet tartalmaz.⁸

Tekintettel arra, hogy a vizsgált népesség 39 százaléka még nem fejezte be iskolai tanulmányait, a mobilitásvizsgálatokban elterjedt legmagasabb befejezett iskolai végzettség helyett függő változóként a legmagasabb megkezdett iskolai szint mutatóját vontuk be az elemzésbe. A korábban már idézett Mare (1980) módszertani megfontolásait követve az iskolai életutat így egymást követő döntések sorozataként értelmezzük és azt vizsgáljuk, hogy az egyes továbbtanulási alternatívák⁹ közötti választást hogyan befolyásolja a szülők iskolai végzettsége. (A modell magyarországi alkalmazásáról bővebben lásd: Szelényi–Aschafennburg 1993, Bukodi 1998, Róbert 2001a.)

Az elemzésbe bevont iskolai hierarchia tehát nem más, mint a 4. ábrában megjelenített „döntési fa”. Ebben a szerkezetben az adott iskolai szintről való továbbtanulási döntések vizsgálatát nem a teljes népességhez, hanem az eggyel alacsonyabb iskolai szinten teljesítő fiatalok csoportjához viszonyítva elemezzük. Például a felsőfokú intézményekben továbbtanulók esetében az érettségi diplomával rendelkezők csoportja jelenti a viszonyítási alapot, mert a főiskolai vagy egyetemi továbbtanulásra vonatkozóan ők vannak döntési helyzetben.

4. ábra A „döntési fa”

A „döntési fának” megfelelően az iskolai hierarchia hat szintjét különítettük el, ezek a következők:

- ◆ I1. Középszintű (elméleti líceum, szakközépiskola, szakiskola) továbbtanulás az általános iskolát sikerrel befejezettek körében
- ◆ I2. Érettségit nyújtó középszintű továbbtanulás az általános iskolát sikerrel befejezettek körében
- ◆ I2a. Középszintű továbbtanulás a középszinten továbbtanulókhoz viszonyítva (érettségit adó középiskola versus szakiskola)
- ◆ I3. Felsőfokú továbbtanulás az érettségizettekhez viszonyítva

⁷ Amellett, hogy vizsgálatunkban a teljes erdélyi fiatal népesség iskolázottsági mobilitása érdekelt, a két erdélyi almintára összevonására főként a régiók közötti oktatási célú migráció mértékének ellenőrizhetetlensége miatt került sor. Ez a magyarázata annak is, hogy az adatokat az említett területi bontásban nem elemezzük.

⁸ Az erdélyi magyar fiatalok számának területi megoszlásával arányosan Belső-Erdélyben és a Partiumban 1196, Székelyföldön 750 személyt kérdeztek meg.

⁹ A továbbtanulási alternatívák körébe természetesen az iskolai tanulmányok befejezése is beletartozik.

- ♦ 14. Egyetemi továbbtanulás az érettségizettekhez viszonyítva
- ♦ 14a. Egyetemi továbbtanulás a felsőfokon továbbtanulókhoz viszonyítva (egyetem vs. főiskola, mekkora az egyetemisták aránya a felsőfokúak körében)

A fenti iskolai szintek esetében O-val jelöltük azokat, akik az adott szintet nem érték el, 1-el azokat, akik elérték. Ahogyan haladunk a magasabb szintek felé, annál kevesebb esetszámmal van dolgunk, a csak általános iskolát végzettek csoportja például már nem szerepel azok között, akik a felsőfokú továbbtanulásról döntenek, hiszen a főiskolára vagy egyetemre való felvételhez érettségi diploma szükséges.

A független változóként bevont szülők iskolai végzettségét az alábbi ötfokú skálán mérjük:

- ♦ 1. elemi vagy általános iskolai végzettség
- ♦ 2. szakiskola (szakmunkásképző)
- ♦ 3. szakközépiskola vagy elméleti liceum
- ♦ 4. technikum vagy főiskola
- ♦ 5. egyetem vagy posztgraduális képzés

Amint azt az egyes elméletek bemutatásának szerkezetével is jeleztük, az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek alakulásának két aspektusa érdekel: egyrészt arra keresünk választ, hogy az egyes iskolai életutakon belül, a különböző iskolai szinteken felfelé haladva változik-e a szülők társadalmi származásának hatása a továbbtanulásról való döntésekben, másrészt ennek időbeli változását is megvizsgáljuk: arra is kíváncsiak vagyunk, hogy kohorszról kohorszra ezek a hatások hogyan változnak.

A vizsgálatban három korcsoportot különítettünk el, a 15–19, a 20–24 és a 25–29 évesek alcsoportját.¹⁰ Lévé, hogy a 15–19 illetve a 20–29 éves korosztályok iskolai választásának lehetőségei eltérnek egymástól (a 15–19 évesek döntő többsége számára a legmagasabb iskolai szint az érettségit nyújtó liceum vagy szakközépiskola lehet¹¹, a 20–29 éveseké pedig az egyetem¹²) a szülői háttér hatásának longitudinális változását a teljes mintabeli népesség bevonásával csak az alacsonyabb iskolai döntésekre vonatkozóan végezhetjük el. Az érettségi utáni továbbtanulási döntések összehasonlítását így a két utolsó korcsoportra redukáljuk.

Az elemzésben az iskolai szint korcsoportok szerinti megoszlásainak bemutatását követően a továbbtanulók arányát vizsgáljuk az előző végzettségi szinthez viszonyítva (1). Ezután a legmagasabb iskolai szint származás szerinti meghatározottságának vizsgálatára a lineáris regresszió módszerét használjuk (2). Végül az egyes továbbtanulási alternatívák szerinti esélyegyenlőtlenségeket egyrészt az esélyhányadosok, másrészt a logisztikus regresszió módszerével elemezzük (3). Ebben a fázisban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a szülők iskolai végzettsége befolyással van-e az egyes szinteken történő iskolaválasztási döntésekre.

¹⁰ Az adatok értelmezését nagyban megkönnyíti, ha vázoljuk, hogy a különböző kohorszok a hivatalos beiskolázási normák szerint melyik évben érnek el/fejeznek be egy adott iskolai szintet. Az alábbi táblázat ezt szemlélteti:

Iskolai szint	15–19	20–24	25–29	20–29
Befejezett általános iskola	1996–2000	1991–1995	1986–1990	1986–1995
Érettségi	2000–2004	1995–1999	1990–1994	1990–1999
Befejezett egyetem	2004–2008	1999–2003	1994–1998	1994–2003

¹¹ A 15–19 évesek között 41 olyan esetet találtunk (7,1 százalék - lásd 5. táblázat), akik már elkezdtek felsőfokú tanulmányaikat. Ezen fiatalok esetében az iskolai szintet az érettségit nyújtó középiskola szintjén maximalizáltuk lévén, hogy a 15–17 évesek számára a felsőfokú intézményben való továbbtanulás nem valós döntési alternatíva.

¹² Számolnunk kell azal is, hogy a fiatalok az érettségit követően hosszabb-rövidebb szünet után is dönthetnek a továbbtanulásról vagy nyernek felvételt felsőfokú intézménybe. Ebben az értelemben a 25–29 éves korcsoportnak több gondolkodási ideje/próbálkozási lehetősége van. A kohorszok közötti felsőfokú iskolázottsági esélyek összehasonlításánál erre külön felhívjuk a figyelmet.

Továbbtanulási arányok az egyes iskolázottsági szinteken

A fiatalok jelenlegi iskolai szintjének korcsoport szerinti megoszlásaiban jól tetten érhető a rendszerváltás után folyamatosan átalakuló romániai oktatási szerkezet néhány alapvető sajátossága, amelyeket a tanulmány első fejezetében már vázoltunk. A képzési szinteken felfele haladva ezek közül elsőként az általános iskolából kimaradók arányának enyhe növekedése említhető meg. Míg a 25–29 évesek körében – akik még a rendszerváltás előtt jártak általános iskolába – csak 0,7 százalékot tesz ki azoknak az aránya, akik még ezt a szintet sem fejezték be, a legfiatalabbaknál ennek több, mint háromszorosát regisztráltuk. (Az alacsony esetszámok miatt a különbség azonban nem szignifikáns, kijelentésünk tehát hipotézisértékű marad). Amint az ipari és a műszaki képzés státuszvesztése, valamint anyanyelvi szakoktatással kapcsolatos huzavonák alapján várható is volt, kohorszokként fokozatosan csökkent a szakiskolai képzésben résztvevők/szakiskolát végzettek relatív aránya, miközben enyhén növekedett az érettségi oklevelet adó elméleti liceumokban, szakközépiskolákban résztvevők¹³. Végül – a bővülő felsőoktatás eredményeként – az egyetemi képzésben résztvevők egyre nagyobb arányáról kell számot adnunk: a 20–24 évesek körében csaknem 10 százalékkal több fiatal látogatta/látogatja valamely egyetemi intézmény előadásait, mint a 25–29 éveseknél.

5. táblázat. A jelenlegi iskolai szint, korcsoportok szerint, százalékban

	15–19 ¹⁴	20–24	25–29	összesen
általános iskolai tanuló	1,5	0,0	0,1	0,5
általános iskolát befejezte	6,8	9,6	9,1	8,6
általános iskolát nem fejezte be	2,2	1,6	0,7	1,5
általános iskolai szint összesen	10,5	11,2	9,9	10,6
szakiskolai tanuló	5,1	0,1	0,0	1,5
szakiskolát befejezte	7,9	15,2	16,9	13,7
szakiskolát nem fejezte be	0,4	0,7	1,3	0,8
szakiskolai szint összesen	13,4	16	18,2	16
szakközépiskolai tanuló	11,5	0,1	0,1	3,4
szakközépiskolát befejezte	4,9	9,9	12,1	9,3
szakközépiskolát nem fejezte be	0,4	0,7	1,0	0,7
liceumi tanuló	40,2	1,0	0,1	11,9
liceumot befejezte	5,9	15,6	22,1	15,1
liceumot nem fejezte be	0,5	1,0	1,9	1,2
liceumi szint összesen	63,4	28,3	37,3	41,6
technikumban tanul	2,0	3,4	0,9	2,1
technikumot befejezte	0,2	5,7	8,7	5,2
technikumot nem fejezte be	0,2	0,3	0,0	0,2
foiskolán tanul	2,7	3,9	0,7	2,5
foiskolát befejezte	0,2	1,6	2,8	1,6
foiskolát nem fejezte be	0,0	0,0	0,4	0,2
egyetemen/PhD-n tanul	7,1	23,7	6,0	12,8
egyetemet/PhD-t befejezte	0,4	4,2	13,6	6,4
egyetemet/PhD-t nem fejezte be	6,4	1,6	1,0	0,9
felsőfokú szint összesen	12,8	44,4	34,1	31,9
liceumi és felsőfokú szint összesen	76,2	72,7	71,4	73,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mozaik 2001

¹³ Nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet, hogy a táblázatba foglalt adatok az egyes kohorszokon belüli

Az említett tendenciákat explicitebbé teszi, ha az egyes iskolai szinteket elérők relatív arányának kohorszontkénti összehasonlítását elvégezzük. A 6. táblázatban az adott iskolai szintet elért fiatalokat az eggyel alacsonyabb szintet befejezettek csoportjához viszonyítjuk, ezáltal nemcsak kor, hanem nemek szerinti bontásban is.

A középiskolai továbbtanulást illetően (I1), míg a nők körében az arányszámok a legfiatalabb kohorsz felé haladva fokozatosan nőnek, a férfiak esetében nem mutatható ki ilyen egyértelmű változás, amely a hajdani nem specifikus különbségek megszűnését jelzi ezen az iskolai szinten¹⁵. A középfokú továbbtanulásról lemondó, ma 20–24 éves férfiak átlagnál magasabb arányára nincs egyértelmű magyarázat, az azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezt a korosztályt éppen az általános iskola befejezése után érte az 1989-es fordulat és az azt követő oktatásszervezési bizonytalanság (amely végül 8 osztályban maximalizálta a kötelező oktatás időtartamát a korábbi tizzel szemben), minek következtében többen lemondtak a szakképesítés vagy az érettségi diploma megszerzéséről¹⁶.

A középiskolában továbbtanulók döntő többsége érettségit adó középiskolát látogat/látogatott, természetes tehát, hogy a szakközépiskolákban, elméleti liceumokban való továbbtanulás (I2) a fenti trendet követi, azzal a különbséggel, hogy ezúttal igen markáns nemek szerinti eltérések mutathatóak ki mindegyik életkori kohorszban. A általános iskolát befejezett lányok szakközépiskolában vagy elméleti liceumban való továbbtanulását a fiúkénál magasabb arányok jellemezték még a legidősebb kohorszban is, ez a távolság a 20–24 évesek körében tovább növekedett (a rendszerváltást közvetlen követően a lányoknál nőtt, a fiúknál csökkent az említett középiskolákban továbbtanulók aránya), végül a legfiatalabbaknál egy közel 11 százalékos aránykülönbségnél állapodott meg.

A táblázat harmadik sora az érettségit adó középiskolákban továbbtanulók arányát mutatja a középfokon továbbtanulókon belül (I2a). Az adatok egyrészt az érettségi oklevél rendszerváltás utáni enyhe felértékelődésére hívják fel a figyelmet: a szakközépiskolában vagy elméleti liceumban továbbtanulók aránya a két szélső kohorsz között 5 százalékpontot emelkedett. Ennek alapján a 15–19 éves középiskolás fiúk közül már csak minden ötödik, a lányok közül csupán minden tizedik jár/járt szakiskolába. Mivel az emelkedés a fiúk és a lányok körében hasonló ütemben zajlott és azonos mértékű volt, a képzési preferenciák nemek szerinti (szignifikáns) különbségei időben változatlanok maradtak.

Amint már többször említettük, a rendszerváltást követő bővülő felsőoktatás miatt az érettségizettek egyre nagyobb hányada tanul tovább különböző felsőfokú intézményekben. Ezt a két idősebb kohorszra vonatkozó relatív arányszámok különbségei is szemléletesen mutatják: a 20–24 éves érettségizett férfiak körében csaknem 17 százalékkal nagyobb a felsőfokon továbbtanulók aránya, mint a 25–29 éveseknél¹⁷. A nőknél az eltérés számottevően kisebb (10%), ami a nem specifikus esélykü-

arányokat jelölik, a liceumi tanulók relatív arányának enyhe növekedése nincs ellentmondásban tehát azzal, hogy egyre kevesebb a liceumi tanulók száma (ld. 2. táblázat). Az összehasonlítások egyetlen csoportot képeztek a liceumot (vagy annál magasabb iskolát) végzettek és a liceumi tanulók egyaránt. Így lett a minimum liceumi iskolai szinten résztvevők aránya rendre 76,2% (15–19 évesek), 72,7% (20–24 évesek) és 71,4% (25–29 évesek).

¹⁵ Ismételjük a 15–19 évesek döntő hányada még nem kezdhetett el felsőfokú tanulmányait, emiatt a középiskolai valamint a felsőfokú tanulmányokra vonatkozó adatsorokat esetükben csak együtt van értelme kommentálni (ld. előző lábj.)

¹⁶ A megfelelő szignifikancia-próbákat elvégezve a teljes vizsgált népességre vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy nincs szignifikáns különbség a fiúk és lányok között a középiskolai továbbtanulást illetően, ám ez a kohorszokénti eltérésekkel magyarázható: a 20–24 éveseknél a nők, a 25–29 éveseknél a férfiak tanultak tovább magasabb arányban.

¹⁷ Ez különösen a falkonok életkorára volt jellemző, ahol a kötelező tíz osztály megszűntével a megfelelő helyi intézmények is beszüntették a 9–10. osztályos oktatást és a továbbtanulásért általában újra ingázni kellett. Mindemellett a magánföldtulajdon visszaszerzése miatt látszólag megnövekedett a tradicionális (fiatal fiúkat segédként alkalmazó) munkaerőpiac felszívóképessége is, ami a továbbtanulás helyett több esetben inkább a munka irányába terelte az általános iskolát befejezett fiatalokat.

¹⁸ Mivel az 1995–1999 közötti négy tanévben érettségizettek továbbtanulásával kapcsolatos statisztikáknak a birtokában vagyunk (lásd 4. táblázat), a 20–24 évesek pedig éppen ebben az időszakban érettségiztek, módunkban

lönbségek növekedésére utal a felsőoktatásba való belépéskor.

A táblázat két utolsó sorát vizsgálva (I4, I4a) kiderül, hogy a felsőoktatás bővülése tulajdonképpen az egyetemi képzés bővülését jelentette az elmúlt 13 évben¹⁸. Míg a technikumon, főiskolán résztvevők aránya nem változott (az érettségizettek közül minden ötödik tanult tovább ezekben az intézményekben, mindkét korcsoportban), az egyetemre felvételt nyert fiúk aránya egyharmadról közel 50 százalékra, a lányok esetében egynegyedről egyharmadra növekedett. Ennek alapján a továbbtanulási esélyek nemek szerinti egyenlőtlenségeire vonatkozó állításunkat is pontosítanunk kell: a nők egyértelmű esélyhátránya az egyetemi továbbtanulásban érvényesül.

6. táblázat. Az egyes iskolai szinteket elérők relatív aránya az előző iskolai szinthez viszonyítva, százalékban

Iskolai szint	15–19		20–24		25–29		Teljes minta	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
I1	92,1	93,8	87,3	93,1	92,9	88,9	90,7	91,7
I2	73,5	84,2	66,4	81,2	69,2	75,4	69,7	80,0
I2a	79,8	90,2	76,0	87,3	74,5	85,1	76,6	87,3
I3	n.sz.	n.sz.	68,9	54,8	52,0	44,4	n.sz.	n.sz.
I4	n.sz.	n.sz.	47,6	34,5	33,9	24,1	n.sz.	n.sz.
I1.	n.sz.	n.sz.	69,0	63,4	65,5	54,4	n.sz.	n.sz.

n.sz. – nem számítható

- I1. Középszintű (elméleti liceum, szakközépiskola, szakiskola) továbbtanulás az általános iskolát sikerrel befejezettek körében
- I2. Érettségit nyújtó középszintű továbbtanulás az általános iskolát sikerrel befejezettek körében
- I2a. Középsiskolai továbbtanulás a középszinten továbbtanulókhoz viszonyítva (érettségit adó középiskola versus szakiskola)
- I3. Felsőfokú továbbtanulás az érettségizettekhez viszonyítva
- I4. Egyetemi továbbtanulás az érettségizettekhez viszonyítva
- I4a. Egyetemi továbbtanulás a felsőfokon továbbtanulókhoz viszonyítva (egyetem vs. főiskola, mekkora az egyetemisták aránya a felsőfokúak körében)

Az elért legmagasabb iskolai szint származás szerinti meghatározottsága

Ebben az alfejezetben arra keressük a választ, hogy az erdélyi magyar fiatalok legmagasabb szintű iskolai továbbtanulására milyen mértékben hat a szülők iskolai végzettsége. A vizsgálatot lineáris regresszió elemzéssel végezzük, ahol függő változóként a fiatalok által elért legmagasabb iskolai szintet, független változóként pedig a szülők – az említett ötfokú skálán mért – iskolaivégzettség-mutatóját vontuk be az elemzésbe. A kapott eredményeket a 7. és 8. táblázatok szemléltetik, nemek szerinti bontásban.

áll ellenőrizni adataink megbízhatóságát. A statisztikák azt mutatják, hogy az említett periódusban az érettségizett fiatalok 57 százaléka tanult tovább, a felmérés adatai szerint pedig 62 százaléka. A különbség oka nagy valószínűséggel az, hogy a 20–24 évesek egy része nem az érettségi évében nyert felvételt valamely felsőoktatási intézménybe, emiatt az éves statisztikákban úgy jelent meg, mint aki nem tanult tovább.

¹⁸ A felsőoktatásban tanulók számának növekedéséről lásd a 3. táblázatot

7. táblázat A férfiak legmagasabb iskolai szintjének társadalmi meghatározottsága, kohorszok szerint (standardizálatlan lineáris regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Magyarázó változók	Kohorszok		
	15–19	20–24	25–29
Konstans	1,747	1,337	1,655
Apa iskolája	0,280*** (0,059)	0,329*** (0,074)	0,296*** (0,062)
Anya iskolája	0,138* (0,059)	0,459*** (0,078)	0,375*** (0,064)
R négyzet (%)	23,7	40,3	40,4

*** szignifikáns 0,001 szinten

* szignifikáns 0,05 szinten

Forrás: Mozaik 2001

8. táblázat. A nők legmagasabb iskolai szintjének társadalmi meghatározottsága, kohorszok szerint (standardizálatlan lineáris regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Magyarázó változók	Kohorszok		
	15-19	20-24	25-29
Konstans	2,369	1,963	2,031
Apa iskolája	0,111 (0,059)	0,396*** (0,069)	0,381*** (0,080)
Anya iskolája	0,143* (0,059)	0,234*** (0,070)	0,158 (0,084)
R négyzet (%)	9,5	29,2	25

*** szignifikáns 0,001 szinten

* szignifikáns 0,05 szinten

Forrás: Mozaik 2001

A táblázatokban közölt mutatók alapján az alábbi megállapításokat fogalmazhatjuk meg:

- ◆ Nemek szerint eltérő R-négyzet értékekkel van dolgunk, a regressziós modellek a férfiak esetében (kohorsztól függetlenül) nagyobb hányadot magyaráznak a függő változó varianciájából. Ez azt jelenti, hogy a szülők iskolai végzettsége erőteljesebb meghatározója a férfiak továbbtanulásának, mint a nőkének.
- ◆ A két idősebb kohorszra¹⁹ alkotott modellek magyarázóerejüket tekintve a fiúk esetében egyáltalán nem, a nők esetében pedig alig különböznek. Ez azt jelenti, hogy a legmagasabb iskolai szint elérésének képzési háttér szerinti meghatározottsága időben nem változott.
- ◆ A standardizálatlan együtthatók nemek szerinti különbségei – szintén a két idősebb kohorszra vo-

¹⁹ Ismételn fel kell hívunk a figyelmet, hogy a 15–19 évesek körében a legmagasabb elérhető iskolai szintet az érettségis adó középiskolában maximáltuk, miközben az idősebbek főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat is végezhetnek/végeztek. A modellek magyarázóerejét, valamint a regressziós együtthatókat emiatt csak a két idősebb kohorsz esetében van értelme összehasonlítani.

natkozóan – érdekes összefüggésre hívják fel a figyelmet: mind a férfiak, mind a nők esetében az ellenkező nemű szülő iskolai végzettsége gyakorol nagyobb hatást a gyerekek továbbtanulásával kapcsolatos döntésekre²⁰.

- ◆ Ezzel szemben az együtthatók kohorszonskénti eltérései minden esetben messze a standard hibán belülre esnek, emiatt a független változók parciális hatásának változatlan longitudinális trendjéről adhatunk számot: az említett két korcsoportban az apa, illetve az anya iskolai végzettségének gyereke továbbtanulására gyakorolt hatása időben nem változott. Egyetlen kivételt e tekintetben a nőknél regisztráltunk, ahol a fiatalabb kohorszban az anya iskolai végzettsége – az idősebb kohorszokkal szemben – már szignifikáns részt magyaráz a függő változó varianciájából.

Ahhoz, hogy a független változók hatásának longitudinális elemzésébe minden kohorszt bevonhassunk, egy újabb regressziós modellt alkottunk, amelyben a függő változó legmagasabb kategóriája a mindenki számára elérhető iskolai szint, az érettségit adó középiskola lett. Amint várható volt, a kohorszok szerinti modellek – természetesen a fiatalabb korcsoport kivételével – vesztettek magyarázóerejükből (9., 10. táblázat). Ugyanakkor a szülők iskolai végzettségének longitudinális hatása egyértelműbb trendeket követ: az érettségi végzettségben maximalizált iskolai szinttel kapcsolatos döntések képzettségi háttér szerinti meghatározottsága – különösen a nők esetében – számottevően kisebb a 15–19 évesek esetén, mint az idősebb kohorszokban. A jelenség kétségtől összefüggésben van azzal, hogy kohorszonsként egyre kevesebb a megfelelő középiskolás-korú népesség és hogy ennek egyre nagyobb hányadát a rendszerváltás után teret nyert, érettségi oklevelet nyújtó elméleti liceumok „iskolázzák be” (ahol – amint láthattuk – a lányok felülreprezentáltak). Ezzel magyarázható az, hogy a képzetlenebb származási háttérrel rendelkező nőknek megnövekedett az esélye a magasabb státusú középiskolákban való továbbtanulásra. Arra vonatkozóan, hogy az apa, illetve az anya iskolai végzettségének hatása hogyan változik, a férfiakra vonatkozóan az adatok alapján továbbra sem adható egyértelmű válasz, a nők esetében viszont úgy tűnik, hogy az anya iskolai végzettsége egyre erőteljesebb meghatározója a gyerek egyetlen előtti iskolaválasztásának.

9. táblázat A férfiak (érettségiben maximalizált) legmagasabb iskolai szintjének társadalmi meghatározottsága, kohorszok szerint (standardizálatlan lineáris regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Magyarázó változók	Kohorszok		
	15–19	20–24	25–29
Konstans	1,807	1,583	1,874
Apa iskolája	0,213***	0,221***	0,185***
	0,049	0,058	0,048
Anya iskolája	0,159***	0,344***	0,294***
	0,048	0,062	0,050
R négyzet (%)	26,3	35,8	36,1

*** szignifikáns 0,001 szinten

* szignifikáns 0,05 szinten

Forrás: Mozaik 2001

²⁰ A standardizálatlan regressziós együtthatók összehasonlításánál – a két függő változó (apa és anya iskolai végzettsége) között fennálló igen nagy multikollinearitás miatt – fokozottan figyelniünk kellett a standardhibák értékeire. Megállapításaink érvényességét minden esetben ellenőriztük olyan körülmények között is, amikor a multikollinearitást művi-
leg kiküszöböltük (a két független változót rendre a reziduálisokkal helyettesítettük és az így alkotott regressziós modellek együtthatóit összehasonlítottuk).

10. táblázat A nők (érettségiben maximalizált) legmagasabb iskolai szintjének társadalmi meghatározottsága, kohorszok szerint (standardizálatlan lineáris regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Magyarázó változók	Kohorszok		
	15–19	20–24	25–29
Konstans	2,402	2,15	2,102
Apa iskolája	0,091	0,265***	0,294***
	0,047	0,053	0,064
Anya iskolája	0,166*	0,172***	0,123
	0,047	0,054	0,067
R négyzet (%)	9,6	25,4	23,9

*** szignifikáns 0,001 szinten

* szignifikáns 0,05 szinten

Forrás: Mozaik 2001

Esélyegyenlőtlenségek az egyes iskolázottsági szintek elérésében²¹

Ebben a részben először azt vizsgáljuk, hogy a szülők iskolai végzettsége milyen mértékben hat gyerekeik továbbtanulására, mekkorák az esélyegyenlőtlenségek a különböző származási háttérű fiatalok között az egyes iskolai szintek elérésében. A kérdés strukturalista nézőpontú átfogalmazása így hangzana: az oktatási rendszernek melyik szinten a legnagyobb az áteresztőképessége és hol a legerősebb a származás szerinti szelekció?

Az esélyegyenlőtlenség mértékét először az ún. esélyhányadosokkal²² mértük, ami azt mutatja meg, hogy két különböző származási csoporthoz tartozó fiatalokat összehasonlítva, melyikben nagyobb és mennyivel az adott szintű továbbtanulás esélye (Bukodi 1998: 162). A vizsgálatban az apa iskolai végzettsége mentén két származási csoportot különítettünk el: az elsőkben azok a fiatalok vannak, akiknek apja legfeljebb szakiskolát végzett, a másodikba a legalább érettségi diplomával rendelkező apák gyerekei kerültek.²³ Az így értelmezett származás hatását a már jól ismert döntési fa minden elágazásánál megvizsgáltuk. Mivel a fiatalok teljes iskolai életútját vizsgáltuk, elemzésünkbe csak a 20–29 éveseket vontuk be.²⁴

A 11. táblázatban rögzített adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a származás szerinti szelekció az alacsonyabb iskolai szinteken, a középiskolába való belépéskor érvényesül a leginkább: a magasabb státusú apák gyerekeinek több mint 6-szor nagyobb az esélye a középiskolában való továbbtanulásra, mint azoknak, akiknek apja nem rendelkezik érettségi diplomával. Az adatokból továbbá az is látszik, hogy az esélyhátrányok ezen a szinten a nőknél fokozottabban érvényesülnek. Amennyiben azonban az általános vs. érettségi (I2), illetve szakiskola vs. érettségi (I2a) sorokat alaposabban megvizsgáljuk, rögtön kiderül, hogy az esélyhátrány nem specifikus jellege annak tulajdonítható,

²¹ A továbbiakban a mondandónk csak a 20–29 éves fiatalokra vonatkozik.

²² Az esélyhányados értelmezéséhez lásd pl. Székelyi – Barna 2002. 379–380., Rudas 1993.

²³ A mobilitásvizsgálatokban megszokottól eltérően az apáknál ezúttal nem a legmagasabb és a legalacsonyabb (általános vs. egyetemi) végzettségi csoportokat különítettük el. Az igen alacsony cellánkénti esetszámok miatt célszerűbbnek látszott mintánkat az érettségi mentén kettéválasztani.

²⁴ Az alsóbb iskolai szinteken bevonhattuk volna ugyan a 15–19 éves fiatalokat is, ez azonban azt jelentette volna, hogy nem ugyanazzal a népességgel dolgozunk az alacsonyabb és a magasabb szinteken. Ez az iskolai életúton belüli – különböző iskolai szintekhez tartozó – esélyhányadosok összehasonlítását tette volna nehezebbé.

hogy a lányok közül lényegesen kevesebben járnak szakiskolába. A képzetlenebb származási háttérrel rendelkező lányoknak tehát az általános iskola befejezése után azért nehezebb továbbtanulni, mert rögtön egy magasabb szintű végzettségre – érettségi diplomára – „pályáznak”.

Ezzel szemben a fiúk nagyobb hányada számára jelent a szakiskola alternatívát az érvényesüléshez, és ide több alacsonyabb végzettségű szülő gyereke „befér”. A képzetlenebb társadalmi háttérű fiúk egy része számára emiatt az igazi vizválasztót a szakiskola vs. érettségi jelenti: ezért magasabb a fiúknál az esélykülönbség akkor, amikor a szakiskola helyett az érettségit adó középiskolában való továbbtanulás mellett döntenek.

11. táblázat Iskolázottsági esélyhányadosok a 20–29 éves erdélyi magyar fiatalok körében (a legfeljebb szakiskolát végzett apák gyerekeinek továbbtanulási esélyei a legalább érettségi diplomával rendelkező apák gyerekeihez viszonyítva) – nemek szerint

	Iskolai szint	nők	férfiak	összesen 20–29
11	középfok vs. általános	9,3	5,5	6,1
12	érettségi vs. általános	8,2	8	7,4
12a	érettségi vs. szakiskola	6,7	8	7
13	felsőfok vs. érettségi	3,8	4,6	4,2
14	egyetem vs. érettségi	3,3	4,2	3,9
14a	egyetem vs. főiskola	1,6	2	1,8

Forrás: Mozaik 2001

A felsőfokú továbbtanulásnál a képzettségi háttér szerinti szelekció, kisebb intenzitással ugyan, de továbbra is érvényesül: az alacsonyabb végzettségű apák érettségizett gyerekeinek több mint négyszer kisebb az esélye egy felsőfokú intézményben való továbbtanulásra mint, azoknak a fiataloknak, akiknek apjuk maga is érettségi vagy annál értékesebb diplomával rendelkezik. A nemek szerinti különbségek itt is számottevőek, az alacsonyabb származási kategóriába tartozó lányok nagyobb relatív eséllyel nyernek felvételt egy felsőoktatási intézménybe, mint a hasonló helyzetű fiú társaik. Előnyük különösképpen az egyetemi oktatásba való felvételtkor érvényesül (az ennek megfelelő esélyhányados értéke 3,3, szemben a fiúk körében regisztrált 4,6-tal.). Végül a legkisebb esélykülönbségeket (lányok és fiúk körében egyaránt) a látogatott felsőfokú intézmény típusa szerint rögzítettük: a képzetlenebb származási háttérű fiatalok körében „csupán” 1,8-szor valószínűbb az egyetemi képzés választása a főiskolaival szemben. Ez a jelenség sokkal inkább a romániai felsőoktatás egyik sajátosságára, mint az esélyek kiegyenlítésére hívja fel a figyelmet ezen az iskolai szinten. Arról van szó ugyanis, hogy a rendszerváltást követő időszakban átjárhatóbbá vált a határ a főiskola és az egyetemi képzés között, ami a felsőoktatás amúgy sem alacsony sztereotípiájának megnövekedéséhez vezetett. Emiatt a legtöbb szakon sem a képzés curriculumuma, sem a kétféle diploma munkaerő-piaci konverzióértéke nem különbözik számottevően, emiatt ezek a szempontok az iskolaválasztásnál is veszítettek relevanciájukból.

Az iskolázottsági esélyek iskolai életúton belüli alakulásával kapcsolatosan összességében azt mondhatjuk tehát, hogy az erdélyi magyar 20–29 éves fiataloknál a képzettségi háttér meghatározó ereje az alacsonyabb iskolai szintektől a magasabbak irányába csökken. Vizsgáljuk meg, hogy mindkét kohorszunkra vonatkozóan érvényes-e ez az állítás, vagy ellenkezőleg, a származás továbbtanulásra gyakorolt hatását illetően időben változás következett be.

A származás hatásának időbeli változása

Ezzel kapcsolatban a 12. táblázatban közölt adatok azt mutatják, hogy az idősebb kohorszok még hasonló mértékű szelekcióval kellett szembesülnie mind a középiskolába, mind a felsőfokú intézménybe való felvételtkor: a kevésbé képzett apák gyermekeinek mindkét elágazásnál több, mint hat-szorosa volt az esélyhátránya azokkal szemben, akiknek apja legalább érettségi diplomával rendelkezik. Minden bizonnyal a főiskolai és az egyetemi beiskolázási számok megnövekedésének közvetett hatását kell látnunk amögött, hogy a magasabb szinten rögzített esélyhátrányosok a 20–24 évesek körében már kisebbek. Mindeközben a középiskolába való belépés származás szerinti meghatározottsága nem változott számottevően²⁵. A felsőfokú oktatás „áteresztőképességének” megnövekedése érthető tehát, hiszen változatlan származási összetételű rekrutációs alapokon bővült.

12. táblázat. Iskolázottsági esélyhátrányosok a 20–29 éves erdélyi magyar fiatalok körében (a leg-feljebb szakiskolát végzett apák gyermekeinek továbbtanulási esélyei a legalább érettségi diplomá-val rendelkező apák gyermekeihez viszonyítva) – kohorszok szerint

	Iskolai szint	20–24	25–29	összesen 20–29
I1	középfok vs. általános	5,9	6,6	6,1
I2	érettségi vs. általános	7,9	7,3	7,4
I2a	érettségi vs. szakiskola	7,9	6,2	7
I3	felsőfok vs. érettségi	3	6,3	4,2
I4	egyetem vs. érettségi	3,3	4,7	3,9
I4a	egyetem vs főiskola	2,2	1,5	1,8

Forrás: Mozaik 2001

Annak a megállapítására, hogy a származás hatása az egyes iskolai szintek elérésére időben változott-e, egy másik statisztikai módszer is kínálkozik. Ez a logisztikus regresszió, amelynek segítségével nemcsak, hogy megnézhetjük, hogy a fenti időbeli változások szignifikáns elmozdulásokat jelentenek-e, hanem több magyarázó változó bevonását is lehetővé teszik. Emiatt az eddig csak az apa iskolai végzettségével operacionalizált származásmutató jelentéstartományát kibővítjük és egy anyagi helyzetre vonatkozó mutatót is bevonunk az elemzésbe. A fiatal családjának vagyoni helyzetét a tartós fogyasztási cikkek számával mérjük. Bevonásával közelebb jutunk a bemutatott elméleti hipotézisek hiteles ellenőrzéséhez és ezáltal az erdélyi magyar fiatalok továbbtanulásában mutatkozó esély-egyenlőtlenségek pontosabb megértéséhez.

A mellékletben közölt 13a–18b táblázatokban az egyes iskolai szintek elérésének feltételes valószínűségére vonatkozó logisztikus regressziós modellek szerepelnek, maximum likelihood becsléssel.²⁶ Függő változónk tehát az adott iskolai szint elérése, illetve el nemérése, 0 illetve 1-es kódolással. Magyarázó változóink a már jól ismert apai iskolai végzettségre utaló, öt itemből álló mutató és az újonnan

²⁵ Jeleznünk kell azonban, hogy – az érettségiben maximált legmagasabb iskolai szintre vonatkozó lineáris regressziós modelljeink alapján (ahol a 15–19 évesek is szerepelnek: 9. és 10. táblázat) – a legfiatalabb kohorszban a középiskolába való belépésnél rögzített esélyhátrányok is már csökkenő tendenciát mutatnak.

²⁶ A módszer magyarországi alkalmazásával kapcsolatban lásd pl. Róbert 2001a, Szelenyi–Aschaffenburg 1993.

bevonat vagyoni helyzetmutató, amely 0-tól 15-ig vehet fel értékeket, aszerint, hogy hány tartós fogyasztási cikk birtokában van a fiatal családja²⁷.

A táblázatokban először az ún. főhatásokat közöljük, amelyben az apa iskolai végzettségének hatását (apa iskolája), a kohorszhatásokat (kohorsz 20–24²⁸), valamint a vagyoni helyzet hatását (vagyoni h.) találjuk meg. A képzettségi származás hatásának kohorszonkénti elemzését már elvégeztük, adatainknak tehát rezonálniuk kell az esélyhányadosok kapcsán elmondottakkal. A vagyoni helyzet beemelése azonban új helyzetet teremt: arra is választ kell kapnunk, hogy egy adott iskolai szint elérésében a képzettségi háttérnek vagy a vagyoni helyzetnek van nagyobb szerepe.

Modelljeink egy második lépésben az ún. interakciós hatásokat is tartalmazzák, amivel a már tárgyalt képzettségi háttér, valamint a vagyoni helyzet hatásának időbeni változását fogjuk ellenőrizni. A táblázatokban a következő mutatók szerepelnek: standardizálatlan regressziós együttható (B), a standard hiba (S.E.), a szignifikanciaszint (Sig), a magyarázó változók erősorrendjét tükröző parciális R-értékek, valamint az esélyhányados (Exp B)²⁹. A modell illeszkedését az RL négyzet mutató adja meg³⁰.

Az iskolai szinteken felfele haladva először a középiskolai továbbtanulásra vonatkozó modellünket vizsgáljuk meg. A 13a táblázat adatai igazolják korábbi megállapításainkat, miszerint a fiatalok középiskolában való továbbtanulásának valószínűsége annál nagyobb, minél magasabb apjuk iskolai végzettsége (Sig. 0,000) továbbá jól mutatják, hogy kohorszhatás ezen a szinten nem érvényesül (Sig. 0,3205). (Emlékezzünk vissza középfokú továbbtanulásról lemondó, ma 20–24 éves férfiak átlagnál magasabb arányára, miközben egyre több hasonló korú lány nyert felvételt a középfokú intézményekbe). Szignifikáns ezzel szemben a vagyoni helyzet hatása, amely a képzettségi háttérnél is erősebb befolyást gyakorol a középiskolai továbbtanulásra. Amint az interakciós hatásokat vizsgálva kiderül (13b táblázat), ez a hatás időben erősödött, ami azt jelenti, hogy a 20–24 évesek körében a szerényebb vagyoni helyzetű családból származók esélyhátránya növekedett az előző kohorshoz képest. A képzettségi származás befolyásának mértéke ezzel szemben változatlan maradt.

A liceumban való továbbtanulásra vonatkozó modelljeink (14a., b. táblázat) – lévén, hogy a továbbtanulók döntő hányada érettségi oklevelet szeretne megszerezni, ezért „saját képükre” formálják a középiskolások csoportját – nem sokban különböznek az előzőektől. Az apa iskolai végzettségének illetve a vagyoni helyzetnek a hatása egyaránt érvényesül, úgy tűnik, hogy a liceumban való továbbtanulásnál a kulturális és az anyagi háttérnek egyformán fontos szerepe van. Ebben a vonatkozásban időbeni elmozdulásról sem beszélhetünk (egyik interakciós hatás sem szignifikáns). Csökkent viszont a modellek magyarázóereje az előző szinthez képest, ami várható is volt, hiszen – amint már említettük – az igazi demarkációs vonalat a származás hatása szempontjából nem a középiskola típusa, hanem az oda való bekerülés vagy lemaradás jelenti.

Ezt az okfejtést erősítik meg a szakiskolai vs. liceumi továbbtanulással kapcsolatos adataink is (15a táblázat), ahol modellünk magyarázóereje még kisebb az előzőeknél (RL négyzet: 0,138). Hangsúlyeltolódás figyelhető meg ugyanakkor a képzettségi háttér hatásának irányába, úgy tűnik, hogy a magasabb

²⁷ A vagyoni helyzet annak a háztartására vonatkozik, akivel az alany együtt él. Fiatalokról lévén szó, nem mellékes azonban, hogy a szülői vagy önálló családi háztartásról van szó, hiszen a szülőkkel együtt élő fiatalok esetében a vagyoni átlag szignifikánsan magasabb. Felő tehát, hogy a vagyoni helyzet mögött az egzisztenciális önállóság/függőség erősen munkál. Modelljeinket emiatt mindkét alcsoportra vonatkozóan lefuttattuk, az esetleges eltérésekre külön felhívjuk a figyelmet a szövegben.

²⁸ A kohorszokat értelemszerűen kategóriális – és mivel csak két kohorszunk van – dichotóm változóként építettük be a modellbe, ahol a referencia-kategória a 25–29 éveseké.

²⁹ Az esélyhányados-értékeket ezúttal a következőképpen értelmezzük: ha 1-nél nagyobb, akkor az adott iskolai szint elérésének esélye növekvő, ha 1-nél kisebb, akkor csökkenő.

³⁰ Értelmezése a logisztikus regresszió R-négyzet együtthatójával analóg módon történik (bővebben lásd Székelyi – Barna 2002. 41.3).

státusú középiskolákba való bejutáskor az apa iskolai végzettsége többet „nyom a latban”, mint a család vagyoni helyzete. Mindemellett természetesen mind a magasabb képzettségi háttér, mind a jobb anyagi helyzet az érettségit adó középiskolában való továbbtanulást valószínűsíti a szakiskolával szemben (az esélyhányadosok nagyobbak egynél). Kohorszhatás itt sem érvényesül, a szakiskolai részvételben mutatkozó 2 százalékos relatív „lemaradás” (6. táblázat 12a sora) a két kohorsz között nem takar tehát szignifikáns elmozdulást. A 16b tábla alapján interakciós hatásokról sem beszélhetünk: időben sem az apa iskolai végzettségének, sem a család vagyoni helyzetének hatása nem változott.

A fiatalok felsőfokú továbbtanulásával kapcsolatban (16a táblázat) kohorszhatás érvényesül: mint ahogy azt már többször jeleztük, a 20–24 évesek az érettségi megszerzése után szignifikánsan nagyobb arányban tanulnak tovább, mint idősebb társaik. Továbbá biztonsággal állíthatjuk – akár csak az imént – hogy a képzettségi háttér befolyásának van primátusa a vagyoni helyzetével szemben. Nem tudni azonban, hogy ez az „erősorrend” a későbbiekben is fennmarad-e, hiszen egy vagyoni helyzet-kohorszok szerinti szignifikáns interakciós hatással van dolgunk, amely az anyagi helyzet befolyásának növekedését jelzi a felsőfokon való továbbtanulásban. Végül azt kell megjegyeznünk, hogy a modellek magyarázóereje alacsonyabb, mint amit a középiskolába való belépéskor mértünk, ez a származás globális hatásának csökkenését mutatja a felsőfokú továbbtanulásban.

Az ötödik iskolázottsági szintünk az egyetemi iskolai szint az érettségizettekhez viszonyítva. A főhatásokat tartalmazó modellünk csaknem azonos az előző iskolai szinten bemutatottal (17a táblázat), a vagyoni helyzet és a kohorsz szerinti interakciós hatás azonban ezúttal nem érvényesül. Ezen a ponton külön fel kell hívunk a figyelmet a szüleikkel együtt élő, valamint az önálló családot alapított fiatalok között mutatkozó eltérésekre. A szüleiktől külön élő fiatalok esetében az említett kohorszhatás nem érvényesül (körükben nem növekedett számottevően az egyetemi hallgatók aránya, ami azt jelzi, hogy a családalapítás és az egyetemi továbbtanulás hasonló mértékben zárja ki egymást mindkét kohorszban). Ennél fontosabb viszont az, hogy a vagyoni helyzet hatása a szülőkkel egy háztartásban élők esetében kevésbé érvényesül.

Végül a felsőfokú intézmények közötti választást illetően egyedül a képzettségi háttér hatása számottevő: a magasabb végzettségű apák gyerekei nagyobb eséllyel vesznek/vettek részt egyetemi képzésben, és ez a tendencia a szüleikkel együtt lakó fiataloknál időben erősödött (az interakciós hatás szignifikanciája: 0,0356, 18b. táblázat).

Összefoglalás és tárgyalás

A tanulmányunkban az erdélyi magyar fiatalok iskolázottsági esélyeit, annak származás szerinti meghatározottságát, illetve a származás hatásának időbeli változását tárgyaltuk. Szintetizálva a korábban elmondottakat, a vizsgált népesség továbbtanulási esélyeiről valamint annak származási meghatározottságáról az alábbiakat jelenthetjük ki:

- ◆ A jelenlegi iskolai szint kohorszok szerinti megoszlásai magukon viselik a rendszerváltás után folyamatosan átalakuló romániai oktatási szerkezet alapvető jegyeit. Eszerint a rendszerváltást követő időszakban több fiatal hagyta abba tanulmányait már az általános iskola befejezése előtt, csökkent a szakiskolai képzésben résztvevők relatív aránya és emelkedett a liceumban tanulóké. A beiskolázási számok folyamatos növelése miatt egyre több fiatal tanul tovább egyetemen.
- ◆ A származás (képzettségi háttér és vagyoni helyzet) meghatározó ereje az alacsonyabb iskolai szintektől a magasabbak irányába csökken. Ugyanakkor a továbbtanulás magyarázatában a középiskolai szinten a vagyoni helyzetnek, a felsőfokú szinten pedig a képzettségi háttérnek van elsőrendű szerepe.
- ◆ A középiskolai továbbtanulásnál megszűnni látszanak a nem specifikus különbségek, ezzel szemben növekedett a nők esélyhátránya az egyetemre való belépéskor. Az alacsonyabb származási kategóriába tartozó lányok a középiskolai felvételnél kisebb, az egyetemi felvételnél viszont nagyobb

relatív eséllyel indulnak, mint a hasonló helyzetű fiú társaik. Ugyanakkor a képzettségi háttér hatása az alsóbb szintektől a felsők fele intenzívebben csökken a fiúknál, mint a lányoknál.

- ♦ A származás hatását tekintve kohorszok szerint is szignifikáns eltéréseket jegyeztünk, ebből következtettünk az iskolázottsági esélyek időbeni alakulására. Lineáris regressziós modelljeink azt mutatják, hogy a legmagasabb iskolai szint elérésének képzettségi háttér szerinti meghatározottságát illetően a két idősebb kohorsz között nincs számottevő változás, a 15–19 éveseknél kapott adatok alapján azonban annak csökkenése várható. Ennél markánsabb időbeli elmozdulásokat jegyeztünk az egyes iskolai szinteken, különösen a független változóként bevont tökétenyezők parciális hatásait illetően. Eszerint mind a középiskolai, mind az egyetemi továbbtanulásban egyre hangsúlyosabb relatív szerepet kap a vagyoni helyzet, a képzettségi háttér szerepe úgy tűnik, hogy az egyes szinteken belüli differenciálódásban játszik fontos szerepet: a magasabb képzettségi háttérű fiatalok egyre inkább választanak szakiskola helyett liceumot, főiskola helyett egyetemet.

Elemzésünk egyik lényegi mondanója tehát az, hogy a származás hatása az iskolázottsági esélyek magyarázatában leginkább az alsóbb iskolai szinteken érvényesül és a magasabbak irányába csökken. Amint láthattuk, a jelenség magyarázatára számos teoretikus magyarázat kínálkozik. Bár a rendelkezésünkre álló empirikus háttéranyag korlátozott volta nem teszi lehetővé pontos ellenőrzésüket, számos pro és kontra érvet sorakoztathatunk fel egyikük vagy másikuk mellett.

A Müller (idézi Bloosfeld és Shavitt, 1993) által javasolt életpályamodell szerint a gyerekek iskolaválasztása nagymértékben a szülők preferenciáinak (és emiatt anyagi-társadalmi helyzetének) függvénye, ez a szülői befolyás azonban a fiatalok önállósodásával párhuzamosan csökken, a magasabb iskolai szinteken való továbbtanulással kapcsolatban tehát a fiatalok egyre inkább maguk hozzák döntéseiket. Az elmélet implicit módon egy kevésbé költséges felsőfokú iskoláztatási rendszert feltételez vagy anyagilag önállósodott és jól szituált fiatalokat. Az anyagi helyzetre vonatkozó feltétel Romániára vonatkozóan nyilvánvalóan nem teljesül, hiszen a rendszerváltást követő években az eleve alacsony reálbérek tovább csökkentek, a munkanélküliek aránya pedig a fiatalok körében a legmagasabb. Az iskoláztatás költségeivel kapcsolatban pedig fontos megemlíteni, hogy az állam által a felsőoktatásra fordított erőforrások mértéke nem egyenesen arányban változott a hallgatói létszámnövekedéssel, ami a tandíjköteles (államilag nem, vagy csak részben támogatott) helyek megjelenése mellett egyéb költségterheléssel is járt a hallgatókra nézve³¹. A Müller-féle elmélet felsőoktatásra vonatkozó premisszái tehát kevésbé érvényesek a romániai magyar hallgatókra nézve, magyarázatát maradéktalanul nem vonatkoztathatjuk az általunk vizsgált népeiségre.

Első látásra plauzibilisnek tűnik Marének a „szelekciós mechanizmusokra” vonatkozó tézise, miszerint a korai iskolai átmenetekben a képzetlenebb származási háttérű fiatalok igen erős szelekciós szűrőn mennek át ennél fogva csak a legjobban képzettek jutnak el a magasabb iskolai szintekre. Emiatt a felsőfokú intézménybe való felvételnél – hasonló teljesítményű fiatalokról lévén szó – kevésbé számítanak a származási különbségek. Mare hipotézisét nem áll módunkban hitelesen ellenőrizni, hiszen magyarázatában az iskolai teljesítmény kiemelt fontosságú, erre vonatkozó adatok pedig nem állnak rendelkezésünkre. Viszonylag pontos statisztikai adataink vannak viszont az egyes iskolai szinteken való továbbtanulás, ezáltal pedig a „szűrés” mértékét illetően. Amint azt már többször említettük, a romániai magyar szakoktatásban tanulóihiánnyal küszködnek, a belső-erdélyi nagyvárosokban – hasonló okok miatt – gyakorlatilag nincs magyar nyelvű szakiskolai képzés, az általános iskolát végzett tanulók csaknem 80 száza-

³¹ Ezek közül hogy csak a legfontosabbat említsük: a hallgatók egyre kisebb hányada jutott állami bentlakáshoz, ami a lakberek és lakásárak jelentős megnövekedését eredményezte az egyetemi városokban. Ehhez kapcsolódóan meg kell említenünk továbbá az egyre inkább meritokratikus alapokra helyezett ösztöndíj-politikát is, melynek nyomán a támogatásra fordítható keretösszeg csupán körülbelül 10–15 százalékát fordítják ún. szociális ösztöndíjakra.

léka liceumban tanul tovább és az említett demográfiai trendek miatt ez az arány növekvőben van. A bizonytalan munkaerő-piaci feltételek miatt specifikus képzést nyújtani nem tudó liceumi oktatásból az érettségizettek egyre növekvő hányada számára nyílnak meg a felsőfokú oktatási intézmények kapui. Ezek alapján – különösen a rendszerváltás előtti igen komoly teljesítményszelekció tapasztalata után – nagy kockázattal lehet azt az álláspontot fenntartani, hogy az említett iskolai szinteken erős teljesítményszűrővel találják szembe magukat a közép- vagy felsőszintű oktatásba beocsátást nyerni szándékozó fiatalok.

Ehelyett – különösen a magasabb iskolai szinteken, ahol az oktatás bővülésével párhuzamosan növekedtek a tanítatás költségei – a vagyoni helyzet szelekciós funkciója értékelődik fel, és – amint az időbeli trendeket vizsgálva láthattuk – egyre hangsúlyosabb szerepet kap. A meglévő adataink alapján nem állt módunkban megvizsgálni azt, hogy a kevésbé költséges oktatási formák 2001 utáni megjelenése – elsősorban a vidéki városokban folyamatosan kiépülő főiskolai hálózat, valamint a magyar állam által támogatott EMTE-Sapientia Egyetem székelyföldi szakjainak beindítása – átrendezte-e a felsőfokú továbbtanulás esélyeinek származás szerinti meghatározottságát. Az azonban egyértelműen látszik, hogy a romániai magyar felsőoktatás a tömegoktatás pályájára lépett, ahol a konkurencia lassan a kínálati oldalon van. Ez szükségképpen egy minőségi alapú belső differenciálódáshoz kellene, hogy vezessen, aminek alapja a piacképes tudás közvetítésében szerzett kompetencia. Mindaddig azonban, amíg az oktatásban a magas sztenderdítású általános képzés az államilag támogatott (és akadémiai státusuk megszerzése érdekében ehhez kell igazodniuk a magánintézményeknek is), az igazi szelekció a munkaerőpiacra való kilépéskor megy végbe. Ilyen körülmények között az oktatás szerepe a mobilitási esélyek meghatározásában jóval redukáltabb, hiszen a megszerzett oklevél nem garantál biztos karriert. Fennáll annak veszélye, hogy a tömegesedő felsőoktatás ilyenformán tovább gyarapítja az „üres státusok” és a diplomás emigránsok számát. Ezek alapján valószínű tehát, hogy az alacsonyabb társadalmi pozíciójú rétegeknél az egyre nagyobb költségterheléssel járó tanítatás továbbra is meglehetősen kockázatos befektetésnek tűnik.

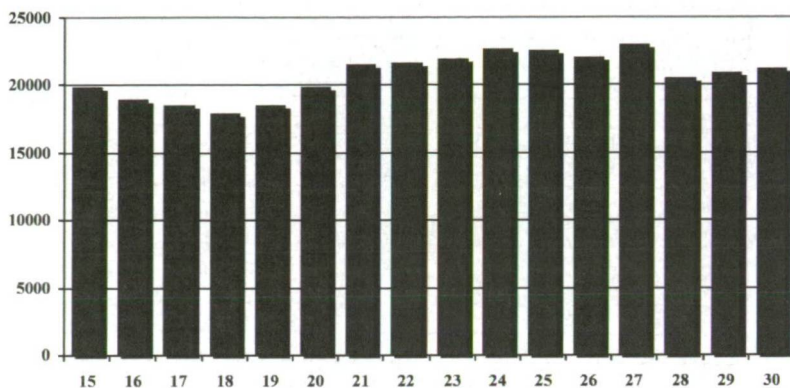
Véleményünk szerint egy ilyen összetételű költség-haszon modellben magyarázható az, hogy a magasabb beiskolázási számok ellenére a két idősebb kohorsznál nem csökkentek a származási esélyhátrányok. (Mint ahogy azt a bevezetőben bemutatott elemzések is igazolták). A jobb társadalmi pozíciójú 15–19 évesek esetén a középiskolai továbbtanulás mértéke már nagyon közel van az ún. telítettségi fokhoz, és az esélyek kiegyenlítődése irányába mutató trendek nagy valószínűséggel a szaturációs (maximálisan fenntartott egyenlőtlenség) modell kereteiben értelmezhetők.

Szakirodalom

- Andorka R. – Simkus A. (1983): *Az iskolai végzettség és a szülői család helyzete*. Statisztikai Szemle, 6.
- Bloosfeld, H. P. – Shavit, Y. (1993): *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder, Colo: Westview Press.
- Boudon R. 1974. *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. Wiley New York.
- Bourdieu, P. – Passeron, J. C. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage, Beverly Hills.
- Bukodi E. 1998. *Nöttek-e az iskolázottsági esélyegyenlőségek*. Századvég, 2.
- Cărtănă, C. 2000. *Mobilitate socială în România. Aspecte cantitative și calitative la nivel național și în profil teritorial*. (Társadalmi mobilitás Romániában. Kvantitativ és kvalitatív aspektusok országos és regionális szinten). Sociologie Românească, 1.
- Erdei I. – Papp Z. A. 2001. *A romániai magyar hallgatók a felsőfokú képzésben*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2001*. Szórvány Alapítvány–Polis, Temesvár–Kolozsvár.
- Ferge Zs. 1972. *A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés*. In: Ferge Zs.: *Társadalmpolitikai tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Goldthorpe J. 1996. *Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: the Case of Persisting Differentials in Educational Attainment*. British Journal of Sociology, 47.
- Mare R. 1980. *Social Background and School Continuation Decisions*. Journal of the American Statistical Association 75.
- Minorities and Education in Romania 2000–2001 School Year*. 2001. Ministry of Public Information, Ministry of Education and Research, Bucharest
- Murvai L. (2000a): *Magyar nyelvű oktatás Romániában (1989–1999)*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány–Polis, Temesvár–Kolozsvár.
- Murvai L. 2000b. *A számok hermeneutikája. A romániai magyar oktatás tíz éve 1990–2000*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Murvai L. 2001. *Învățământul pentru minorități naționale în România*. (Oktatási rendszer a nemzeti kisebbségek számára Romániában). Sfera Politicii, 97–98.
- Papp Z. A. 1998. *A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után*. Magyar Kisebbség, 1998/3. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9803/m980321>
- Péter L. 2002. *Civil Kurácsi – Politikai kultúra kutatása a kolozsvári egyetemen*. WEB, 10.
- Róbert P. 2001a. *Egyenlőtlenség az iskolai képzésben*. In: *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Róbert P. 2001b. *Hipotézisek az oktatás és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről*. In: *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Rudas T. 1993 *Kontingencia táblák elemzése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Scott J. 1996. *Comment on Goldthorpe*. British Journal of Sociology, 47.
- Székelyi M. – Barna I. 2002. *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Typotex, Budapest.
- Szelényi Sz. – Aschaffenburg K. 1993. *Inequalities in Educational Opportunity in Hungary*. In: Bloosfeld, H. P. – Shavit Y. (Eds.) *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder, Colo: Westview Press.
- The Present Time in the Education of National Minorities in Romania*. 2002. Ministry of Public Information, Bucharest
- Veres V. 1998. *Pénz vagy tudás? A kolozsvári román és magyar egyetemisták társadalmi háttere és az értelmiségii utánpótlás sajátosságai*. Korunk, 1998/6. <http://www.hhrf.org/korunk/9806/6k05.htm>
- Veres V. 2000. *Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében*. In: Uő. (szerk.): *Nemzeti és nemzetközi integráció? Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Limes – Új Mandátum, Kolozsvár – Budapest.

Melléklet

5. ábra Az erdélyi és a Bákó megyei 15 és 29 év közötti fiatalok létszáma korévenként (2001)

Forrás: Népszámlálás 2002

13a. táblázat Logisztikus regresszió valamilyen középfokú iskolai szint elérésének valószínűsége, az általános iskolát befejezettekhez viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,8382	0,1517	0,0000	0,1915	2,3122
Vagyoni h.	0,5134	0,0614	0,0000	0,2955	1,6709
Kohorsz 20–24	–0,2196	0,2211	0,3205	0,0000	0,8028
Konstans	–0,8934	0,2804	0,0014		
R L-négyzet	0,268				
Khí-négyzet	208,379				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1212				

Forrás: Mozaik 2001

13 b. táblázat Logisztikus regresszió valamilyen középfokú iskolai szint elérésének valószínűségére, az általános iskolát befejezettekhez viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,7802	0,2203	0,0004	0,1164	2,1818
Vagyoni h.	0,3865	0,0821	0,0000	0,1610	1,4719
Kohorsz 20-24	-1,0690	0,5436	0,0492	-0,0490	0,3433
Apa isk. x K. 20-24	0,1312	0,3033	0,6653	0,0000	1,1402
Vagyoni h. x K. 20-24	0,2714	0,1261	0,0313	0,0582	1,3118
Konstans	-0,4862	0,3641	0,1818		
R L-négyzet	0,275				
Chi-négyzet	213,937				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1212				

Forrás: Mozaik 2001

14a. táblázat Logisztikus regresszió érettségit adó középiskolai szint elérésének valószínűségére, az általános iskolát befejezettekhez viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,8041	0,0849	0,0000	0,2465	2,2348
Vagyoni h.	0,2817	0,0345	0,0000	0,2115	1,3254
Kohorsz 20-24	-0,1217	0,1477	0,4099	0,0000	0,8854
Konstans	-1,7784	0,2030	0,0000		
R L-négyzet	0,208				
Chi-négyzet	299,747				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1212				

Forrás: Mozaik 2001

14b. táblázat Logisztikus regresszió érettségire adó középiskolai szint elérésének valószínűségére, az általános iskolát befejezettekhez viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,6767	0,1143	0,0000	0,1514	1,9675
Vagyoni h.	0,2446	0,0494	0,0000	0,1248	1,2771
Kohorsz 20-24	-0,9300	0,3969	0,0191	-0,0492	0,3946
Apa isk. x K. 20-24	0,2788	0,1705	0,1020	0,0216	1,3215
Vagyoni h. x K. 20-24	0,0763	0,0695	0,2722	0,0000	1,0793
Konstans	-1,4131	0,2557	0,0000		
R L-négyzet	0,211				
Khi-négyzet	304,662				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1212				

Forrás: Mozaik 2001

15a. táblázat Logisztikus regresszió érettségire adó középiskolai szint elérésének valószínűségére, a szakiskolában továbbtanulókhoz viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,7443	0,0938	0,0000	0,2359	2,1049
Vagyoni h.	0,1890	0,0386	0,0000	0,1416	1,2081
Kohorsz 20-24	-0,1049	0,1649	0,5247	0,0000	0,9004
Konstans	-0,9556	0,2306	0,0000		
R L-négyzet	0,138				
Khi-négyzet	150,952				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1094				

Forrás: Mozaik 2001

15 b. táblázat Logisztikus regresszió érettségít adó középiskolai szint elérésének valószínűségére, a szakiskolában továbbtanulókhoz viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,6069	0,1247	0,0000	0,1407	1,8347
Vagyoni h.	0,1803	0,0557	0,0012	0,0880	1,1976
Kohorsz 20-24	-0,7676	0,4548	0,0915	-0,0278	0,4641
Apa isk. x K. 20-24	0,2996	0,1886	0,1121	0,0219	1,3493
Vagyoni h. x K. 20-24	0,0224	0,0777	0,7732	0,0000	1,0226
Konstans	-0,6724	0,2939	0,0221		
R L-négyzet	0,141				
Khi-négyzet	153,928				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	1094				

Forrás: Mozaik 2001

16a. táblázat Logisztikus regresszió valamilyen felsőfokú iskolai szint elérésének valószínűségére, az érettségizettekhez viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,7288	0,0735	0,0000	0,2764	2,0726
Vagyoni h.	0,2493	0,0357	0,0000	0,1923	1,2832
Kohorsz 20-24	0,4376	0,1531	0,0043	0,0699	1,5489
Konstans	-3,2491	0,2721	0,0000		
R L-négyzet	0,196				
Khi-négyzet	247,138				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	882				

Forrás: Mozaik 2001

16 b. táblázat Logisztikus regresszió valamilyen felsőfokú iskolai szint elérésének valószínűségére, az érettségizettekhez viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,8615	0,1058	0,0000	0,2259	2,3667
Vagyoni h.	0,1282	0,0522	0,0141	0,0565	1,1368
Kohorsz 20-24	-0,0695	0,5176	0,8931	0,0000	0,8028
Apa isk. x K. 20-24	-0,8934	0,2804	0,0014	0,0000	0,7848
Vagyoni h. x K. 20-24	0,2211	0,0729	0,0024	0,0755	1,2475
Konstans	-2,9567	0,3542	0,0000		
R L-négyzet	0,205				
Khí-négyzet	258,025				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	882				

Forrás: Mozaik 2001

17a. táblázat Logisztikus regresszió az egyetemi iskolai szint elérésének valószínűségére, az érettségizettekhez viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,6474	0,0688	0,0000	0,2704	1,9106
Vagyoni h.	0,1996	0,0352	0,0000	0,1594	1,2209
Kohorsz 20-24	0,4046	0,1565	0,0097	0,0629	1,4987
Konstans	-3,7915	0,2871	0,0000		
R L-négyzet	0,163				
Khí-négyzet	193,145				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	882				

Forrás: Mozaik 2001

17b. táblázat Logisztikus regresszió az egyetemi iskolai szint elérésének valószínűségére, az érettségizettekhez viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,6283	0,0972	0,0000	0,1834	1,8745
Vagyoni h.	0,1610	0,0548	0,0033	0,0748	1,1747
Kohorsz 20-24	-0,0970	0,5424	0,8580	0,0000	0,9075
Apa isk. x K. 20-24	0,0447	0,1379	0,7457	0,0000	1,0457
Vagyoni h. x K. 20-24	0,0655	0,0718	0,3616	0,0000	1,0677
Konstans	-3,5158	0,3908	0,0000		
R L-négyzet	0,164				
Khí-négyzet	194,221				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	882				

Forrás: Mozaik 2001

18a. táblázat Logisztikus regresszió az egyetemi iskolai szint elérésének valószínűségére, a főiskolában továbbtanulókhoz viszonyítva: modell főhatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,3469	0,0830	0,0000	0,1535	1,4146
Vagyoni h.	0,0814	0,0441	0,0650	0,0463	1,0848
Kohorsz 20-24	0,2103	0,1938	0,2779	0,0000	1,2341
Konstans	-1,1249	0,3546	0,0015		
R L-négyzet	0,042				
Khí-négyzet	27,743				
Szabadágfok	3				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	481				

Forrás: Mozaik 2001

18b. táblázat Logisztikus regresszió az egyetemi iskolai szint elérésének valószínűségére, a főiskolában továbbtanulókhoz viszonyítva: modell interakciós hatásokkal, 2001

	B	S.E.	Sig.	R	Exp (B)
Apa iskolája	0,1640	0,1182	0,1654	0,0000	1,1782
Vagyoni h.	0,1285	0,0698	0,0657	0,0460	1,1371
Kohorsz 20-24	-0,4120	0,6825	0,5461	0,0000	0,6624
Apa isk. x K. 20-24	0,3534	0,1682	0,0356	0,0607	1,4240
Vagyoni h. x K. 20-24	-0,0792	0,0905	0,3813	0,0000	0,9238
Konstans	-0,8153	0,5032	0,1052		
R L-négyzet	0,049				
Khi-négyzet	32,422				
Szabadágfok	5				
Szignifikancia	0,0000				
Mintanagyság	481				

ERDEI ITALIA HALLGATÓI MOBILITÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

1. BEVEZETÉS

A hallgatói mobilitás az egységes európai felsőoktatási tér kialakítása kapcsán hangsúlyos szerepet kapott az elmúlt években, melynek elősegítése az Európai Unió egyik legfontosabb célkitűzésévé vált egyrészt a kontinens országai között megvalósuló diákcseré, másrészt az Európán kívüli térségek-ből érkező fiatalok vonatkozásában. A bolognai folyamat törekvéseit megelőzően a Kárpát-medencében már kialakul a hallgatói mobilitás egy sajátos formája, mely nem sorolható be az európai mobilitási modellek közé.

A Kárpát-medencei hallgatói mobilitás a bolognai folyamat részeként megvalósuló tanulmányi migrációtól több tényező mentén is különbözik. A legfontosabb eltérést a magyar állam nemzetpolitikájának részeként megvalósuló célzott és *erőteljes támogatáspolitiká* jelenti, melynek keretében a 90-es évek elejétől támogatást élveztek a határon túli magyar közösségek azon fiataljai, akik Magyarországon szándékoztak továbbtanulni. A második különbség a *zárt földrajzi környezetben* rejlik, melynek kereteit a Kárpát-medence jelenti, jellemzője hogy *etnikai alapon* szerveződik, a szomszédos országokban élő magyar fiatalok egyirányú tanulmányi migrációját jelenti Magyarországra. *Egyirányú mobilitásról* beszélhetünk jelen esetben, mert nem kölcsönösségi alapon valósul meg, a magyarországi fiatalok nem vesznek részt benne. A harmadik *nagy különbség a célokban* körvonalazódik. A bolognai folyamat azért ösztönzi a hallgatói mobilitást, hogy serkentse az Európai Unió tagországai közötti munkaerő-migráció kialakulását, hozzájárulva a gazdaság versenyképességének növeléséhez. Ezzel szemben a Magyarország által kiépített ösztöndíjrendszer célja a környező országok értelmiségi rétegének utánpótlása, és ezáltal a szomszédos országokban élő magyar társadalmak gazdasági fejlődésének elősegítése. Az elképzelések szerint, a támogatott fiatalok, tanulmányaik befejezését követően hazatérnek szülőföldjükre, otthon kamatoztatva az itt megszerzett tudásukat.

A határon túli hallgatók mobilitásában három korszakot különböztethetünk meg. A kezdeti, vagy „spontán” periódus, a 90-es évek közepéig, melyet az intézményesülés szakaszának is tekinthetünk, abból a szempontból, hogy a magyarországi felsőoktatási intézményeket megcélzó határon túli hallgatók tanulmányainak jogi kereteit a kormányzat folyamatosan alakította ki a felmerülő igényekre reagálva. A törvényes keretek és a szülőföldi anyanyelvi felsőoktatási intézmények kiépülésével párhuzamosan az ösztöndíjas helyek számát is korlátozták, így az ideérkező hallgatók egy jelentős hányada a 90-es évek közepétől már költségtérítéses képzésben vesz részt. Figyelembe véve a szülőföldi anyanyelvi felsőoktatás széles skálájának kiépülését, elsősorban Románia és Szlovákia esetében, és a létrejött felsőoktatási expanziót, ezen hallgatók motivációit már nem lehet az otthoni felsőoktatási kínálat szűköségével indokolni, mint azt a rendszerváltást követő időkben tették. Jelenleg a harmadik szakasz kezdetén tartunk, amely Magyarország Európai Unió csatlakozásával áll összefüggésben, melynek következtében a szlovákiai hallgatók az uniós jogszabályoknak megfelelően a magyar állampolgárokkal azonos jogokkal tanulhatnak a magyar felsőoktatásban. Ez hamarosan a 2007-ben csatlakozó Romániát is érinteni fogja. Ebben a helyzetben a nemzeti alapon működő hallgatói mobilitás eddigi jogi keretei meg fognak változni, illetve kérdésként merül fel, hogy milyen mértékben fog megnövekedni az eddig sem elhanyagolható számú tanulási migráció.

A Kárpát-medencében megvalósuló hallgatói mobilitás folyamatainak átfogó megismerése érdekében, 2004 tavaszán feltáró jellegű kutatást¹ végeztünk, melynek célja a szülőföldi felsőoktatási rendszerrel szemben a magyarországi továbbtanulást választó fiatalok motivációinak, helyzetének, értékrendjének, kapcsolatrendszerének, társadalmi beágyazottságának és hazatérési szándékainak megismerése volt. A vizsgálat tárgyát azon négy régióból származó fiatalok képezték, melyekben jelentősebb számú határon túli magyar él, ezek Erdély, Felvidék, Kárpátalja és Vajdaság. A kutatás hiánypótló szerepet is betölt, mert az eddigiekben még csak kvalitatív vizsgálatok és olyan kvantitatív kutatások készültek, melyek vagy adott régiók, vagy adott hallgatói kategóriák² vonatkozásában voltak reprezentatívak.

Jelen tanulmány a kutatás azon részeredményeit mutatja be, melyek a hallgatói mobilitás jellemzéséhez szorosan kötődnek. A kutatási eredmények későbbi elemzése során, a dolgozatban tárgyalt kérdésekkel összefüggésben, feltárássá kerül a fiatalok kapcsolathálózata és magyarországi beágyazottságának kérdése, szülőföldjüktől való elszakadásuk mértéke, értékrendszerük, jövőképük, valamint a jelenlegi ösztöndíj-szabályozás feltételeinek megítélése is. Ezen publikáció keretében, regionális összehasonlításban, három kérdéskör részletes vizsgálata kerül bemutatásra:

- ◆ Milyen társadalmi – gazdasági háttérrel rendelkező fiatalok választják a magyarországi továbbtanulást a szülőföldjükön is létező felsőoktatási képzési kínálattal szemben?
- ◆ Milyen körülmények és motivációk határozzák meg a hallgatók döntését?
- ◆ Milyen jövőképpel rendelkeznek és ebben milyen szerepet játszik a hazatérés? A magyarországi továbbtanulás migrációs csatornaként működik-e szemben a megfogalmazott kormányzati szándékkal?

2. A TANULMÁNY ALAPJÁT KÉPEZŐ KUTATÁS MÓDSZEREI

A kutatás kiindulópontját az Oktatási Minisztérium Statisztikai Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott adatbázis képezte, amely a külföldi hallgatók alapadatait tartalmazta. Elemzése során kiderült, hogy nem tartalmazza azon alapvető összetevőket, melyekre a mintavétel során szükség lett volna. Ezért adatszolgáltatásra kértük az adatbázisban szereplő felsőoktatási intézményeket, a náluk tanuló határon túli hallgatók száma és alapadatai tekintetében. Ennek során körülbelül azonos számú hallgatóról kaptunk információkat, amennyi az OM Statisztikai Osztályának adatbázisában (7691 hallgató) is szerepelt. Az általunk kért személyes adatok alapján, mely tartalmazta többek között a hallgatók születési helyét és időpontját, valamint édesanyjuk nevét, lehetővé vált a több szakon, vagy több intézményben tanuló hallgatók beazonosítása. Ezzel párhuzamosan a képzés helyszínének elemzésével kiszűrhetővé váltak azon fiatalok, akik bár az adott magyarországi intézményben vannak nyilvántartva, tanulmányaikat szülőföldjükön folytatják, székhelyen kívüli képzés keretében. Ezek eredményeként – a több szakon tanuló hallgatók csak egyszer kerültek be az alapfájlbba, valamint a székhelyen kívüli képzésben tanulók kikerültek belőle³ – megállapíthatóvá vált a tényleges alapsokaság, 4248 fiatal tanult Magyarországon 2004 második felében.

¹ A kutatás *Határon túli hallgatók magyarországi tanulmányai* címmel, a Határon Túli Magyarok Hivatala és a Márton Áron Szakkollégium támogatásával valósult meg. A kutatás vezetője Erdei Itala volt, az infrastrukturális feltételeket a Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda biztosította, ahol a 2005 márciusában elkészült kutatási jelentés is megtalálható.

² A Márton Áron Szakkollégium 2004 tavaszán reprezentatív kérdőíves vizsgálatot készített az intézményben lakó határon túli hallgatók körében. A vizsgálatba a Budapesten, Pécsen, Szegeden és Debrecenben élő Márton Áron Szakkollégiumban lakó ösztöndíjas hallgatók voltak érintettek.

³ Székhelyen kívüli képzéseken értem a magyarországi egyetemek szomszédos országokban működő kihelyezett tagozatait. Ezek hallgatói, bár a magyarországi statisztikai nyilvántartásban szerepelnek és magyarországi diplomát kapnak a képzés befejezésével, otthon végzik tanulmányaikat, nem Magyarországon.

⁴ A kutatásunk csak a Magyarországon tanuló határon túli fiatalokra irányult, ezért a szülőföldjükön tanuló hallgatók érdektelenek voltak a vizsgálat szempontjából.

Az adatok összegyűjtése 3 hónapot vett igénybe, 2004 júniusára készült el, ezért tartalmazta az akkor utolsó éves hallgatók adatait is. Tekintettel arra, hogy a lekérdezés már csak szeptemberben kezdődhetett el, adataikat kivettük az adatbázisból. A hallgatók összesen 40 különböző városban tanultak, ezért kiválasztottuk azt a 10 magyarországi várost, ahol a fiatalok 80%-a tanult.

Véletlen kezdőpontú, rétegzett szisztematikus mintavételi eljárást használtunk, három rétegeképző változó: nem, származási ország és a felsőoktatási intézmények székhelye alapján. Személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves vizsgálatot alkalmaztunk, melyben a lekérdezés helyszínén tanuló magyarországi egyetemisták végezték a kérdezőbiztosi munkát. Az adatfelvétel 2004 szeptember végén kezdődött és 2005 január közepéig tartott. A lekérdezés hosszú időtartama két körülménynek volt köszönhető: egyrészt a hallgatók szinte elérhetetlenek a jelenlegi rendszerben az adatvédelmi jogszabályok miatt (tekintettel a kredit rendszerre az órarend alapján sem lehet őket elérni a felsőoktatási intézményben); másrészt a *kettős állampolgársággal kapcsolatban kialakult vita, majd szavazás visszavetette a válaszolási hajlandóságot* (10%-os visszautasítás). A fenti körülmények miatt, három pótmintát kellett készíteni, így sikerült végül 452 hallgatót lekérdezni az eredetileg tervezett 700 helyett.

A lekérdezés eredményeit tartalmazó adatbázisban szereplő hallgatók megoszlása nemek, származási ország (185 romániai, 92 szlovákiai, 64 ukrainai, 80 szerbia-montenegrói hallgató) és az intézmények székhelyének függvényében reprezentatívnak tekinthető. A mintavétel több szempontból is torzulásokat eredményezhetett: egyrészt a lekérdezésbe nem kerültek be az elsőéves hallgatók, mivel az adatfelvételre ősze került sor, adataik összegyűjtése további három hónapot vett volna igénybe; másrészt a nappalis hallgatók felülreprezentáltak a levelezős és távoktatásos képzésben tanulókkal szemben, akiket a kérdezőbiztosok az esetek többségében nem tudtak elérni.

3. A HALLGATÓK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HÁTTERE

Kérdésfelvetésünk kiindulópontját annak vizsgálata képezte, hogy milyen társadalmi-gazdasági környezetből származó fiatalok választják továbbtanulásuk helyszínéül Magyarországot, az otthon is létező felsőoktatási lehetőségekkel szemben? Ennek vizsgálata azért elengedhetetlen, mert a külföldi továbbtanulás fokozott anyagi terheket jelent a családok számára, mind a költségtérítéses, mind az államilag finanszírozott képzésben tanuló hallgatók esetében.

A felsőoktatás szerepet játszik adott társadalmi helyzetek reprodukciójában. A társadalmi mobilitásvizsgálatok már korábban rámutattak arra, hogy a családi háttér és a fiatalok iskolai karrierjének alakulása között szignifikáns összefüggés⁵ létezik. A környező országokban és Magyarországon bekövetkezett felsőoktatási expanzió eredményeként nőnie kellett a generációk közötti mobilitásnak, újabb és újabb társadalmi rétegek számára nyílt meg a továbbtanulás lehetősége. Ezzel párhuzamosan, nem hagyható figyelmen kívül az a természetes igény sem, hogy a kedvezőbb gazdasági és/vagy kulturális helyzetben lévő családok gyermekeik révén igyekeznek stabilizálni megszerzett társadalmi pozícióikat, melyben a külföldi továbbtanulás újabb lehetőségként jelenik meg.

Tanulmányunk első felébe ezért arra teszünk kísérletet, hogy a felsőoktatási részvétel szempont-

⁵ A hallgatók 135 különböző intézményben és karon, 40 különböző városban tanulnak. A 40 városból 15-ben 10 alatti létszámban, további 6 helységben 20-nál kevesebb határon túli fiatal tanul.

⁶ A városok: Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs, Nyíregyháza, Gödöllő, Győr, Piliscsaba, Mosonmagyaróvár, Miskolc.

⁷ Ennek következtében az alapfajl az eredeti 4248-ról 3553-ra csökkent. Eredetileg 700 hallgatót szerettünk volna megkérdezni, ezért minden 5-ik hallgató nevét választottuk ki az adatbázisból.

⁸ Szignifikáns összefüggésen értem, ha a két vagy több változó közötti kapcsolat nem mintavételi hibából ered. „Egy összefüggés 0,05 szignifikanciája ($p < 0,05$) azt jelenti, hogy legfeljebb 5 százalék valószínűséggel kaphatnánk puszta mintavételi hibából eredően olyan erős összefüggést, amelyet megfigyeltünk” (Earl Babbie 1995. 515–516).

jából homogén csoportot a szülők társadalmi státusának függvényében értékeljük, összefüggésbe hozva azt a magyarországi továbbtanulási esélyekkel. Ennek keretében a fiatalok és szüleik kulturális és gazdasági tőkéjét vizsgáljuk részletesen.

3.1. A kulturális tőke vizsgálata

3.1.1. A szülők iskolai végzettsége

A környező országokban az oktatási expanzió révén a 90-es évek elejétől egyre szélesebb társadalmi rétegek számára vált lehetővé a bejutás a felsőoktatásba, egyes esetekben (pl. Romániában) már a felsőoktatási piac túlkínálatáról is beszélhetünk. Ebben a helyzetben nagyon is időszerű megnézni, hogy milyen iskolai végzettségű szülőktől származó fiatalok választották mégis a magyarországi felsőoktatást, megvizsgálni motivációikat és döntésük körülményeit.

A szülőket elemezve összevont változót hoztunk létre annak vizsgálatára, hogy milyen iskolai végzettségű családokból származnak a hallgatók. Az eredeti nyolc itemből álló nominális skálát átalakítva, három csoportot különböztetünk meg egymástól: az érettségi nélküli szülőket, azon családokat ahol legalább az egyik szülő érettségivel rendelkezik, illetve azokat, ahol legalább egyikőjüknek felsőfokú végzettsége van.

1.sz. táblázat A szülők iskolai végzettségének együttes megoszlása a régiók függvényében %

	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Szerbia	Összesen
Egyik szülőnek sincs érettségije	11,3	15,7	11,0	7,6	11,5
Legalább egyiknek érettségije van	38,0	36,0	39,5	36,0	37,9
Legalább egyiknek felsőfokú végzettsége van	49,7	48,3	49,5	56,4	50,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	177	89	91	78	435

Amint a táblázatból is látható, kiugróan magas az értelmiségi családból származó hallgatók aránya. Regionális bontásban nem fedezhetők fel szignifikáns különbségek, nagyjából azonos trend jellemzi a vizsgált országokból származó hallgatókat. Egyedül a felsőfokú végzettségű szülők megoszlásában van nagyobb eltérés, melynek alapján a Magyarországon továbbtanuló vajdasági hallgatók között legmagasabb az értelmiségi családból származók aránya.

Ha arra gondolunk, hogy a magyarországi felsőoktatást választók fele értelmiségi családból származik, ez azt jelzi, hogy a magyarországi felsőoktatási rendszerbe való bekerülés esélyeit a szülők iskolai végzettsége jelentősen meghatározza. Ez a jelenség több tényezővel is magyarázható: egyrészt ezen családok a magyarországi felsőoktatási diploma munkaerő-piaci esélyeit valószínűleg felülértékelik a szülőföldi lehetőségekkel szemben, másrészt olyan tudás és készségek birtokába juttatják gyermekeiket, mely lehetővé teszi, hogy kimozduljanak szűkebb társadalmi környezetükből.

3.1.2. Középiskola választás

A középiskola választása komoly döntés a szülők és a diákok életében, hiszen sok esetben meghatározó lehet a fiatalok továbbtanulási esélyeit illetően. A szülők iskolai végzettsége függvényében vizsgálva a hallgatók oktatási karrierjét, szignifikáns különbséget fedezhetünk fel a középiskola típusának megválasztásában, a diplomás szülők gyermekei közül többen végeztek gimnáziumot szemben a másik két csoportból származó fiatalokkal, kiknek közel egyharmada szakközépiskolát végzett. (Melléklet 1. sz. táblázat)

Jellemző, hogy elsősorban a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban végzetek választották a magyarországi továbbtanulást, alig 5% azok aránya, akik államnyelven tanultak. A középiskolákat vizsgálva, döntően az adott határon túli régió ún. „nagy hírnevű” elitgimnáziumaiban végeztek, mint pl. a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium, a nagyberegai Református Gimnázium, vagy a révkomáromi Selye János Gimnázium.

3.1.3. A másodlagos oktatási piac igénybevétele

Az otthonról hozott/kapott tudástőkében – melynek különböző elemeit a szülők átörökitik, illetve egyes társadalmi csoportok ennek híján, ám megfelelő anyagi eszközök birtokába megvásárolnak gyermekeik számára – fontos szerepet tölt be az iskola mellett működő másodlagos oktatási piac igénybevétele. A „különórákra” járásnak eltérő okai lehetnek. Egyrészt az iskola által közvetített követelményeknek való megfelelésben segíthet, másrészt olyan tudás birtokosává teheti a fiataalt, melyet a szülei, vagy önmaga fontosnak tart, ám az oktatási intézmény keretében nem válik számára elérhetővé/vagy nem elégséges mértékben. Ez racionális döntés eredménye, melyben a családok a várható haszon érdekében, meghatározott cél eléréseért bizonyos, anyagiakban kifejezett, áldozatot hoznak.

A különböző iskolai végzettségű családok gyermekei eltérő arányban jártak iskolán kívüli különórákra, de különbség fedezhető fel a különórák típusaiban is. A magasabb iskolai végzettségű családok körében szignifikánsan többen vették igénybe – a leginkább konvertálható tudásfajtát – az idegen nyelvórákat, melyet a klasszikus műveltségismerénynek a tükröződéseként felfogható zene és művészeti tárgyak elsajátítása követ⁹.

Különbség tapasztalható közöttük a tekintetben is, hogy milyen mértékben igényeltek más jellegű különórákat (pl. matematika, fizika stb.). Ez utóbbi csoport tagjai jóval magasabb arányban jártak olyan különórákra, mely az iskolai követelményrendszernek való sikeres megfelelést tette lehetővé, mint a diplomás szülők gyermekei. Ez egyrészt az otthon szabadon felhasználható tudástőke hiányával magyarázható, másrészt a családi értékrendszer leképezéseként is értelmezhető, melyben az eredményes iskolai karrierhez szükséges tudás megszerzésének (mely előfeltétele a gyorsan gazdasági tőkére váltható felsőoktatási diploma elérésének) vágya dominánsabb a tágabb kultúrához tartozó művészeti tárgyak, idegen nyelvek elsajátításához képest. Igaz a szülők részéről esetükben nagyobb anyagi, a hallgatók részéről pedig több energia befektetést is igényelne, ha egyszerre több területen kívánnának „felzárkózni”.

3.1.4. Kulturális fogyasztás

A szülők kulturális fogyasztását négy változóval mértük: színházba járás, múzeum és komolyzenei koncertek látogatása, valamint szépirodalmi és tudományos könyvek olvasásának gyakorisága a megkérdezett gyermekkorában. Az iskolai végzettséghez hasonlóan egyetlen változót hoztunk létre a négyből, melynek segítségével a szülők kulturális fogyasztásának mértékét összesítve határoztuk meg.

A szülők kulturális fogyasztása elsősorban az iskolai végzettséggel áll összefüggésben, bár szignifikáns kapcsolatot mutat a család anyagi helyzetével is. Ennek tárgyalására jelen fejezet végén térünk ki részletesebben.

A megkérdezettek és szüleik kulturális fogyasztása között azonban nincs semmilyen összefüggés, így a gyakoribb színház, operalátogatás, a szépirodalmi könyvek olvasása ugyanúgy jelen volt az ala-

⁹ A hallgatók részletes megoszlása a Határon túli hallgatók magyarországi tanulmányai c. kutatási jelentésben található meg.

csonyabb iskolai végzettségű családok, mint az értelmiségi szülők gyermekeinél. Ezt elsősorban az iskola kiegyenlítő funkciójával lehet magyarázni, bár az kétségtelen, hogy ezen fiatalok jóval nagyobb távolságot tapasztaltak személyes családi élményeik és saját kulturális fogyasztásuk között. A különbségeket az is magyarázza, hogy ezen családok főként rurális környezetben élnek, míg az elitgimnázium választásával gyermekeik már 14 éves koruktól urbánus környezetbe kerülnek.

2.sz. táblázat A szülők kulturális fogyasztásának szintje iskolai végzettségük függvényében %

	A szülők kulturális fogyasztásának szintje			Összesen
	alacsony	közepes mértékű	magas szintű	
Egyik szülőnek sincs érettségije	19,4	8,8	0	11,6
Legalább egyiknek érettségije van	50,3	33,0	22,5	38,0
Legalább egyiknek felsőfokú végzettsége van	30,3	58,2	77,5	50,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	155	227	49	431

3.2. Anyagi körülmények

3. sz. táblázat A szülők együttes havi nettó jövedelme (forintra átszámolva)

Származási ország	Átlagjövedelem	N
Szlovákia	179 816	71
Szerbia	93 077	59
Románia	92 586	121
Ukrajna	51 059	74
Átlag	102 276	325

Az iskolai végzettséggel ellentétben, a családok anyagi helyzetét vizsgálva már jelentős eltérések tapasztalhatók a négy régióból származó hallgatók között. A legalacsonyabb jövedelmű szülői háttérrel az ukrainai hallgatók rendelkeznek, legmagasabbal a szlovákiai származású diákok. Úgy gondoljuk, a hallgatók családi háttere közötti különbséget akkor lehet valószínűleg értelmezni, ha az anyagi helyzet vizsgálatakor az adott ország jövedelmi kontextusában helyezzük el, melyhez viszonyítási alapként a lekérdezés időpontjában regisztrált országos átlagjövedelmeket vettük figyelembe.

E tekintetben, kárpátaljai hallgatók szüleinek jövedelme magaslik ki, kik közel kétszer annyit keresnek, mint az ukrán átlag jövedelem. Ez azt jelzi, hogy a fent körvonalazódó különbségek ellenére, az ukrainai hallgatók tehetősebb családokból származnak – az adott régióban élő családokhoz viszonyítva – mint a másik három országból származó fiatalok. Ez utóbbiak esetében a különbség nem olyan magas, a romániai hallgatók szülei átlagban 10%-al keresnek jobban, a szerbiai származásúak 5%-al, a szlovákiai átlagjövedelme pedig megegyezik az országos átlaggal¹⁰.

¹⁰ Az ukrainai, romániai, szlovákiai és szerbia-montenegrói átlagjövedelmek tekintetében a 2004. decemberi országos átlagokat vettük alapul, melyek mértékét a komáromi, kolozsvári, szabadtai és beregszászi Agora Iroda munkatársai adták meg, az adott ország hivatalos statisztikái alapján.

A családok gazdasági helyzetét a jövedelmen kívül a különböző anyagi javak birtoklásával is próbáltuk mérni. A kérdőívben felsorolt 16 item közül azon tulajdonjavakat emeltük ki a 4. sz. táblázatban, melyek birtoklása kevésbé jellemző, illetve melyek között szignifikáns különbségeket tapasztaltunk az adatok értelmezésekor. A jövedelmek közötti regionális különbségek az anyagi javak tulajdonlásában is körvonalazódnak.

4.sz. táblázat. A szülők anyagi javakkal való ellátottságnak mértéke %

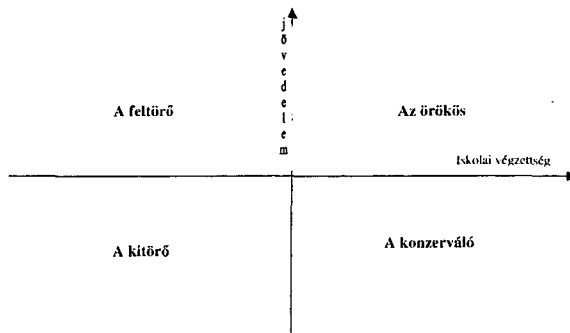
Anyagi javak	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Szerbia	N
Nyaráló	20,5	14,1	4,3	7,5	61
Építési telek	36,2	19,6	31,9	18,8	130
Automata mosógép	81,1	94,6	57,4	92,5	365
Mobil telefon	71,4	89,1	81,9	75,0	351
Videomagnó	44,3	84,8	41,5	75,0	259
DVD lejátszó	18,9	31,5	11,7	13,8	86
CD lejátszó	49,2	72,8	36,2	47,5	230
Mikrohullámú sütő	49,7	91,3	63,8	48,8	275
Számítógép	50,8	56,5	19,1	46,3	201

Amennyiben az anyagi javak együttes előfordulását nézzük, az előbb tapasztalt országok közötti különbséget újra tapasztalhatjuk, elsősorban az ún. státuszsimbólumként is működő javak esetében mutatkozik nagyobb eltérés. Ez az eltérés szignifikáns összefüggést mutat az iskolai végzettséggel is, mely trend értelmében minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál magasabb a birtokolt anyagi javak előfordulása családon belül (Melléklet 2.sz. táblázat). Ez azt is mutatja, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők inkább költenek olyan tárgyakra, melyek egyrészt a család társadalmi szerepét definiálják, másrészt aktívan hozzájárulnak nem csupán a kikapcsolódáshoz, de a tudástőke folyamatos gyarapításához is, mint például a számítógép.

3.3. Hallgatói típusok a családi háttér függvényében figyelembe véve szakválasztásukat

Jelentős különbségek körvonalazódtak a hallgatók között családi háttérük függvényében. Ezen eltéréseket az alábbi modell segítségével ragadhatjuk meg, melyben a horizontális skála a szülők iskolai végzettségét, a vertikális pedig jövedelmüket illusztrálja. A két változónak a használata azért releváns, mert a szülők iskolai végzettség végig szoros összefüggést mutatott kulturális tőkéjükkel, illetve a gyermekek számára közvetített tudástőkével, a jövedelem pedig szignifikáns összefüggésben állt az anyagi javak birtoklásával. A hallgatókat négy típusba sorolhatjuk annak függvényében, hogy szüleik milyen gazdasági és kulturális tőkével rendelkeznek.

A korrekt összehasonlítás érdekében, a szülők jövedelmét, minden esetben saját országuk jövedelmének átlagához viszonyítottuk. Ez azt jelenti, hogy pl. az ukrainai és a szlovákiai „örökösök” aránya csak az adott ország gazdasági viszonyai között releváns, hiszen mint a fentiekben is látszott, a két ország között jelentős eltérések vannak a jövedelemszintek tekintetében. Ez azért lényeges, mert ha egy ukrainai örököst a szlovákiai jövedelmi viszonyok közé helyeznénk – figyelmen kívül hagyva a származási ország gazdasági körülményeit – akkor ő a konzerváló kategóriába kerülne, jelentősen torzítva a vizsgálat eredményeit.

Mindegyikükre jellemző, hogy a felsőoktatás által látják biztosítottnak eddigi státusuk átörökítését, vagy egy másik társadalmi pozíció megszerzését. A hallgatói típusok jellemzésekor figyelembe vettük a fiatalok szakválasztását is, melynek bemutatására részletesebben a 4.4-es alfejezetben kerül sor. A gazdasági és kulturális tőke fogalmaival megragadva a vizsgált jelenséget, a négy típust a következők jellemzik:

Az örökös: gazdasági és kulturális tőkével egyaránt rendelkező családok gyermekei, kik céltudatos tökebefektetéssel igyekeznek gyermekeik társadalmi státusát biztosítani. Célratoró tudástőke-gyarapítás jellemzi őket: 92%-uk elitgimnáziumba járt, 73%-uk idegen nyelvet tanult különórán, szüleikhez hasonlóan magas a kulturális fogyasztás szintje gyermekkorukban. Egyetemi szakválasztásukban is nagyfokú tudatosság fedezhető fel, a többiekhez képest kimagasló a közgazdasági, jogi és informatika pályát választók aránya.

A konzerváló: Kulturális és tudástőkével rendelkező szülők, kik az általuk birtokolt tudást átadva, társadalmi pozíciójukat elsősorban konzerválják (alacsonyabb jövedelmű diplomás szülők gyermekei). Jellemző a zenei különórára járók nagyon magas aránya (56%), ebben a kulturális tökereprodukció tükröződik. Szakválasztásuk elég heterogén, bár elég magas a bölcsész szakokat választók aránya. Ebben a szülők által gyakorolt „életstratégia” fedezhető fel, mely elsősorban a biztos megélhetés irányába mozdítja el ezen fiatalokat, és kevésbé az általuk személyesen nem ismert, valószínűleg általuk nagyobb kockázatként megélt gazdasági vagy egyéb pályák felé. Egyetlen téren, az informatika területén magasabb kicsit a részvételi arányuk, ez az a csoport, amely gazdasági tőkévé próbálja kulturális tőkéjét konvertálni.

A feltűrő: az előbbi csoporttal ellentétben gazdasági tőkével rendelkező, alacsony tudás és kulturális tőkével rendelkező szülők gyermekei, kik gazdasági tőkéjüket kulturális tőkévé konvertálják. Gyermekeiknek jelentős számú könyvet vásárolnak, különórákra járatják őket. Ez utóbbiak tekintetében nagyon magas a művészeti különórára járók aránya, melyet elsősorban presztízsszerzésként lehet definiálni, hiszen közel 42%-os az arányuk e csoporton belül. Kimagasló, 71%-os az iskolai követelményeknek való megfelelés érdekében, illetve a továbbtanulásra felkészítő különórára járók aránya. Ez a tudástőke felértékelődését jellemzi e csoportban, e szülők gazdasági potenciáljukat kihasználva elérhetővé teszik ennek megszerzését gyermekeik számára. Szakválasztásuk céltudatos, de az első csoporttal ellentétben a társadalmi presztízsszerzésének irányába hat. Ezt jelzi, hogy kimagasló, közel 50%-os a bölcsészettant választók aránya e fiatalok körében, sokkal magasabb, mint a másik három csoportban.

A kitűrő: az országos átlagon alul kereső, maximum érettségivel rendelkező szülők gyermekei, akik egy felsőfokú diploma megszerzése révén próbálnak származási helyzetükből kitörni. Bár a többiekhez képest – feltételezésem szerint elsősorban a család hátrányos anyagi helyzete miatt – kevesebben jártak különórára, kevesebb könyvük volt gyermekkorukban, ők nagyobb személyes aspirációkkal rendelkeznek, melyet az is jelez, hogy elég magas körükben a már felsőfokú diplomások száma. Szakválasztásuk

elég heterogén, nem fedezhető fel benne olyan céltudatosság, mint az „örökösök” esetében, ők elsősorban személyes érdeklődésük alapján választottak „szakmát”.

3.3.1. Regionális különbségek a hallgatói típusok előfordulásában

A vizsgált országokból származó fiatalok eltérő arányban képviselik a felsorolt négy alaptípust.

5. sz. táblázat Hallgatói típusok előfordulásának aránya származási ország szerint %

	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Szerbia	Összesen
Kitörő	40,9	43,5	17,8	25,4	33,2
Konzerváló	18,3	15,9	16,4	30,5	19,6
Feltörő	13,0	11,6	27,4	15,3	16,5
Örökös	27,8	29,0	38,4	28,8	30,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	115	69	73	59	316

Az erdélyi és a felvidéki fiatalok körében sokkal magasabb az első generációs értelmiségiek aránya, mint a másik két régióból származó hallgatók esetében. A kárpátaljai hallgatók közül elsősorban az értelmiségi családok gyermekei tanulnak tovább magyarországi felsőoktatási intézményekben.

Az örökösök magas aránya mindegyik régióban azt jelzi számunkra, hogy a gazdasági tőkével is rendelkező értelmiségi családok számára elérhetőbb, illetve fontosabbnak tartják a magyarországi felsőoktatási rendszerbe való bejutást.

Az erdélyi és felvidéki fiatalok összetételét vizsgálva megállítható, hogy elsősorban a tehetősebb értelmiségi családok, illetve a szegényebb diplománélküli családok gyermekei preferálták a magyarországi továbbtanulást az otthoni felsőoktatási lehetőségekkel szemben. A kitörők esetében ez két tényezővel magyarázható: egyrészt teljes kiszakadást szeretnének származási környezetből, másrészt a megszerezhető ösztöndíj és a diákmunkák (melynek otthon még nem alakultak ki a keretei) lehetővé teszik számukra tanulmányaik finanszírozását. Az örökösök nagyarányú előfordulását inkább azal magyaráznám, hogy a szülői háttér biztosította anyagi lehetőségek segítségével, olyan diploma megszerzését tűzték ki célul, melynek birtokában megítélésük szerint jobb munkaerőpiaci esélyekkel rendelkeznek.

A szerbiai hallgatók körében szembetűnő a feltörők magas aránya, esetükben elsősorban a gazdasági vagy/és kulturális tőkével rendelkező családok dominálnak, nagyon alacsony a szegényebb, kevésbé iskolázott szülők gyermekeinek száma.

4. A MAGYARORSZÁGI TANULMÁNYOK MOTIVÁCIÓJA

4.1. Magyarországi kötődések, a döntést befolyásoló tényezők

A magyarországi továbbtanulás melletti döntés elemzésekor annak vizsgálatára is hangsúlyt fektetünk, hogy milyen előzetes kötődésekkel rendelkeztek magyarországi tanulmányaikat megelőzően. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy egyelőzőleg már jól ismert közeg, melyhez érzelmi szálak, rokoni kapcsolatok fűzik az egyéneket, megkönnyíti számukra a döntést és beilleszkedést, hogy egy „idegen” országban folytassák tanulmányaikat.

6.sz. táblázat Magyarországi tanulmányai előtt éltek-e itt rokonai, barátai, ismerősei?

	N	%
Közei rokonom/rokonaim éltek itt	185	41,0
Közei barátom/barátaim éltek itt	34	7,5
Ismerősöm/ismerőseim éltek itt	133	29,5
Egyetlen barátom /ismerősöm/rokonom se élt itt akkoriban	87	19,2
Nem válaszolt	13	2,8
Összesen	452	100,0

A fenti hipotézist támasztják alá a 6.sz.táblázat megoszlásai, melyből látható, hogy a hallgatók felének közeli rokonai és barátai éltek Magyarországon, csupán egyötödük nem ismert senkit itt tanulmányai megkezdése előtt. Ezzel összefüggésben a fiatalok közel 60%-a elég gyakran tartózkodott Magyarországon, akár több hetet is eltöltve itt élő barátainál, rokonainál, ismerőseinél egy évben. További 15%-uk évente legalább egyszeri alkalommal látogatott az anyaországban, és csupán 25%-uk volt ennél ritkábban. (Melléklet. 3. sz. táblázat)

Ezek alapján, elsősorban azok a fiatalok választották a magyarországi továbbtanulást, akik már elég mély előzetes tapasztalatokkal rendelkeztek az országról és szoros rokon/érzelmi kötelékek fűzik ide.

7.sz. táblázat Az alábbi tényezők milyen mértékben befolyásolták döntését?

	N	Átlag
saját szándék	440	1,2
család, rokonok	438	2,5
barát, ismerős	437	2,9
iskola, tanárok	437	3,1
véletlen	434	3,3

A táblázatban szereplő változókat egy ordinális skála segítségével értékelték a válaszadók, melyben az 1-es azt jelentette, hogy „teljes mértékben meghatározó volt döntésében”....a 4-es, hogy „egyáltalán nem játszott szerepet döntésében” az adott változó. Ezért a fenti táblázatban található változók átlagai minél inkább közelítenek az 1-hez, annál fontosabb szerepet játszottak a megkérdézettek döntésében.

A továbbtanulás színhelyének megválasztásában a hallgatókat, származási országuktól függetlenül elsősorban saját döntésük befolyásolta (nem tapasztalható szignifikáns eltérés származási ország függvényében) és csupán második helyen áll a család hatása. Ez utóbbi esetben szignifikáns különbséget tapasztaltunk azonban a szülők jövedelmének szempontjából, így a jobb anyagi körülmények között élő családok gyermekei körében (az örökös és a feltörő) a szülőknek nagyobb befolyásuk volt a döntés meghozatalára. Ez megerősíti a korábban felvázolt képet, melynek értelmében az örökösök és feltörők sorának alakulásában nagyobb szerepet játszanak a szülők, akik gyermekeiken keresztül egyrészt továbbörökítik saját társadalmi pozíciójukat, másrészt gazdasági potenciáljukat kihasználva gyermekeik számára egy más társadalmi státusz megszerzését teszik lehetővé/elérhetővé.

4.1.1. A magyarországi továbbtanulás: egyéni vagy csoportos döntés?

A hallgatók döntését, több szempont is megalapozhatta. Ezek közül úgy gondoltuk, hogy érdekes kitérni annak vizsgálatára is, hogy a hallgatók egyedül érkeztek-e magyarországi tanulmányaikra, vagy esetleg többedmagukkal.

Három típust különböztetünk meg e szempontból:

- ◆ Az egyedül érkezők csoportját, akiknek döntésüket vállalva ismerősök segítségével nélkül kellett boldogulniuk megérkezésükkor;
- ◆ Azon hallgatók, akik bár egyedül érkeztek, őket egy ismerős közeg várta, hiszen számos rokonuk és barátjuk élt már itt, akik segítséget jelenthettek a beilleszkedésben és az elindulásban;
- ◆ Azokat, akik több társukkal egyszerre, mintegy csoportban érkeztek, megkönnyítve az első időszak nehézségeit. Körükben inkább beszélhetünk csoporthatásról, mely a magyarországi továbbtanulás felé irányította érdeklődésüket.

Országokként és hallgatói típusonként vizsgálva az érkezés körülményeit, szignifikáns eltéréseket tapasztaltunk. A megkérdezettek 20%-a tartozik az első csoportba. Régióként elemezve őket jelentős különbséget tapasztaltunk előfordulási arányukban: a szlovákiai fiatalok körében a leggyakoribb ezen típus előfordulása (30%), melyet a szerbiai fiatalok aránya követ 26%-al, a romániai pedig 19%-al. (Melléklet. 4.sz. táblázat)

Nagyon alacsony az arányuk az ukrainai fiatalok körében (8%), melyet ha összevetek azzal, hogy közülük érkeztek a legtöbben (25%) csoportosan, valamint azzal a ténnyel, hogy körükben volt a legerősebb az iskola/tanárok hatása a magyarországi továbbtanulás melletti döntésükben, levonható a következtetés, hogy a kárpátaljai magyar középiskolák/azokban tanító pedagógusok jelentős része a fiatalokat a magyarországi továbbtanulás irányába tereli.

Az első részben vázol négy hallgatói alaptípus magatartása szintén szignifikánsan különbözik e szempontból. A kitörők érkeztek a legmagasabb arányban egyedül, közel 40%, illetve alig 12%-uk jött több társával együtt. Ellentétes magatartás jellemzi a feltörőket és az örökösöket, 30%-uk több társával együtt érkezett ide, az egyedül érkezők aránya alig éri el a 13%-ot körükben. (Melléklet. 5. sz. táblázat). Ez azt jelzi, hogy a kitörők hajlamosabbak a nagyobb kockázatvállalásra személyes aspirációik megvalósítása érdekében.

4.2. A döntés pillanata, körülményei

A hallgatók többsége (76%-uk) már középiskolás korában, illetve néhányan azt megelőzően általános iskolában eldöntötték, hogy Magyarországon szeretnének továbbtanulni. Származási ország szerint nem léteznek nagy különbségek a döntéshozás pillanatában, csak annyi, hogy a vajdasági diákok általában egy évvel hamarabb hozták meg döntésüket, mint a többiek.

8. sz. táblázat Az érettségi előtt döntők megoszlása az otthoni továbbtanulás függvényében

Felvételizett korábban szülőföldjén valamelyik felsőoktatási intézménybe?	N	%
igen, felvettek és elvégeztem otthon egy főiskolai/egyetemi szakot	4	1,3
igen, felvettek, de nem fejeztem be otthoni tanulmányaimat	65	20,8
igen, de nem vettem fel	26	8,4
nem is próbálkoztam, mert Magyarországon akartam tanulni	216	69,5
Összesen	311	100,0

Annak ellenére, hogy ezen hallgatók már középiskolás korukban a magyarországi továbbtanulás mellett döntöttek, 30%-uk az otthoni felsőoktatási rendszert is kipróbálta, illetve szerette volna

amennyiben felvételt nyer. Igaz ez utóbbiak relatíve kevesen vannak, 8%-a a fenti csoportnak. Sokkal jellemzőbb, hogy felvételiztek mindkét országba, majd otthoni tanulmányaikat nem fejezték be, vagy el sem kezdték.

Azok alacsony számából ítélve, akik felvételt nyerve befejezték otthoni felsőoktatási tanulmányaikat, az a trend körvonalazódik, hogy a középiskolában a magyarországi továbbtanulás mellett döntő fiatalok általában meg is valósítják terveiket, attól függetlenül, hogy otthon bekerülnek-e a felsőoktatási rendszerbe vagy sem.

9. sz. táblázat Mivel foglalkozott, mikor meghozta a mo.-i továbbtanulás melletti döntését?

	N	%
dolgoztam	21	21,6
tanultam	62	63,9
munkanélküli voltam	12	12,4
nem válaszolt	2	2,1
Összesen	98	100,0

A hallgatók egynegyede érettségi után döntött a magyarországi továbbtanulás mellett, 9%-uk 1-2 évvel az érettségit követően, a fennmaradó 15%-uk azonban csak jóval ezután. A fenti táblázat ezen hallgatók megoszlását mutatja, annak függvényében, hogy mivel foglalkoztak a döntés pillanatában.

Köztük találjuk azon fiatalokat, akik az otthoni felsőoktatási rendszerbe bekerülve, egyetemi tanulmányaik alatt hozzák meg döntésüket. Kimagasló az erdélyi fiatalok aránya (Melléklet 6 sz. táblázat), ami nem meglepő abból a szempontból, hogy ott található a magyar tannyelvű felsőoktatási szakok leg szélesebb választéka. Azok között akik dolgoztak, feltűnően sok a pedagógus, számukra a magyarországi felsőoktatási rendszerbe kerülés valószínűleg az életpályaváltás esélyét jelenti.

4.3. A döntés motivációi

A magyarországi továbbtanulás melletti döntést 10 különböző változóval mértük. A kérdőívben használt ordinális skálában az 1-es azt jelentette, hogy „teljes mértékben meghatározó volt döntésében”.....a 4-es, hogy „egyáltalán nem játszott szerepet döntésében” az adott változó. Ezért az alábbi táblázatban található motivációk átlagai minél inkább közelítenek az 1-hez, annál fontosabb szerepet játszottak a megkérdezettek döntésében.

10.sz. táblázat A magyarországi döntés motivációinak rangsora

Rangsor	Okok	Átlag	N
1	A mo.-i felsőoktatás színvonalasabb, mint az otthoni	2,2	427
2	A mo.-i diplomával többet tudok elérni az életben, mint az otthonival	2,5	423
3	Csak államnyelven tanulhattam volna ezen a szakon	2,6	421
4	Vonzott a magyarországi élet lehetősége	2,6	425
5	Magyarországon szeretnék letelepedni	3,1	422
6	Ez a szak nem létezett otthon	3,2	410
7	Barátaim is átjöttek és velük akartam lenni	3,6	422
8	Otthon nem vettek fel erre a szakra	3,7	406
9	Itt élt a kedvesem és vele akartam élni	3,7	416
10	A szüleim átköltöztek és velük jöttem	3,9	415

A hallgatók motivációit vizsgálva két változó értékelése emelkedik ki: „a magyarországi felsőoktatás színvonalasabb, mint az otthoni” és „a magyarországi diplomával többet tudok elérni az életben, mint az otthonival”. Ezek összehasonlító értékítéletet rejtenek magukban, melynek alapján a fiatalok a szülőföldjükön rendelkezésre álló lehetőségekkel szemben felülértékelték a magyarországi felsőoktatás színvonalát, és az általa nyújtott lehetőségeket további karrierjük szempontjából.

A fenti megoszlások, bár önmagukban is igen sokat elárulnak a hallgatók választását meghatározó okokról, akkor válnak igazán érdekessé, ha megvizsgáljuk, hogy milyen motivációs halmazba rendeződnek, és ezen látni dimenziók hogyan befolyásolták a különböző hallgatói csoportok döntését. Ennek feltárására főkomponens-elemzést végeztünk, melynek során az egymáshoz közel álló motivációk három nagy csoportba szerveződtek: az elsőbe tartoznak a magyarországi étellel és felsőoktatással kapcsolatos tényezők, a másodikba az érzelmi kötődések, a harmadikba tartozók az otthoni felsőoktatási piac kínálatával függnek össze. A motivációk összvarianciájának (elfogadott illeszkedés mellett: KMO 0,742) a három főkomponens közel 56%-át magyarázza.

A 11. sz. táblázat a három főkomponenshez tartozó motivációkat tartalmazza, illetve a hozzá tartozó magyarázó erőt.

11. sz. táblázat. A magyarországi döntés motivációinak három főkomponense

	Az adott főkomponensek magyarázó ereje:	1. főkomponens 23,7%	2. főkomponens 16,2%	3. főkomponens 14%
1. főkomponens változói	vonzott a magyarországi élet lehetősége	0,773	-0,220	0,110
	Magyarországon szeretnék letelepedni	0,726	-7,301E-02	-0,253
	a mo.-i diplomával többet tudok elérni az életben, mint az otthonival	0,724	-0,226	0,214
	a mo.-i felsőoktatás színvonalasabb, mint az otthoni	0,459	-0,337	0,410
2. főkomponens változói	barátaim is átjöttek és velük akartam lenni	0,322	0,596	2,502E-02
	itt élt a kedvesem és vele akartam élni	0,303	0,565	-0,237
	a szüleim átköltöztek és velük jöttem	0,266	0,504	-0,323
3. főkomponens változói	csak államnyelven tanulhattam volna ezen a szakon	9,936E-02	0,267	0,735
	ez a szak nem létezett otthon	3,480E-02	0,495	0,524

Extraction Method: Principal Component Analysis

(Megjegyzés: a sötétebb színnel emeltük ki az adott főkomponenshez tartozó változók értékeit)

Az első főkomponenshez tartozó változók között találjuk a hallgatók várakozásait és terveit a magyarországi étellel kapcsolatban, mely összefonódik az itteni felsőoktatás színvonalának és a diploma későbbi értékének felbecsülésével. A második az érzelmi kötődések erősségét hangsúlyozza, melyben a „barátaim is átjöttek és velük akartam lenni”..., „a szüleim átköltöztek és velük jöttem” változók csoportosultak egyetlen halmazba. A motivációk harmadik csoportját strukturális kérdésként lehet kezelni, melyet az otthoni felsőoktatási piac szűkös lehetőségei határoznak meg.

A három motivációs halmaz között nem találtunk szignifikáns eltérést a szülők és hallgatók kulturális háttere, iskolai végzettsége szerint. Feltételezésünkkel ellentétben nem találtunk különbséget annak függvényében sem, hogy a fiatalok hogyan ítélték meg Magyarország és szülőhazájuk gazdasági helyzetének alakulását az elmúlt 10 év vonatkozásában, az életszínvonal változásait, illetve milyenek érezték a többség és kisebbség viszonyának alakulását származási országukban.

A hallgatók között alapvetően három tényező szerint találunk szignifikáns különbséget: származási ország, a szülők gazdasági helyzete és a hallgatók előzetes felsőoktatási tapasztalatai alapján.

Regionális különbségek: az erdélyi és felvidéki hallgatókkal ellentétben, akiket különösebben sem a magyarországi étellel és felsőoktatással kapcsolatos motivációk, sem az otthoni szűkös képzési kínálat nem befolyásolt, a kárpátaljai fiatalok döntésében mindkét tényező hangsúlyosan megjelenik. A vajdasági diákokat elsősorban a hazai felsőoktatási piac korlátai motiválják a magyarországi felsőoktatás választásában, és nem a magyarországi élet vagy felsőoktatás színvonalának vonzása.

12. sz. táblázat A motivációk előfordulásának regionális különbségei:

	magyarországi vonzás	otthoni felsőoktatási kínálati korlátok
erdélyi fiatalok	-	-
felvidéki fiatalok	-	-
kárpátaljai fiatalok	+	+
vajdasági fiatalok	-	+

(Megjegyzés: az előjelek azt mutatják, hogy az adott komponens szerepet játszott-e vagy sem a hallgatók döntésében.)

A harmadik motiváció, az „otthoni felsőoktatási kínálati korlátok”, hangsúlyos jelenléte, illetve hiánya a négy régió eltérő magyar tannyelvű felsőoktatási kínálatával jól magyarázható. Erdélyben és Felvidéken a 90-es évek elejétől tudatos intézményépítés eredményeként széles anyanyelvű képzési kínálat alakult ki, (ezt az ott élő magyarság nagyobb lélekszáma is lehetővé tette) szemben a vajdasági, illetve a kárpátaljai lehetőségekkel, melyek sokkal szűkebb választási lehetőségekkel rendelkeznek e tekintetben.

Az eltérések nem csupán regionális szinten jelentkeznek, de településtípusok mentén is felfedezhetőek. Az érzelmi kötődés, mint motivációs tényező, a nagyvárosban lakó fiatalokat jellemzi, a kisvárosból és falusi környezetből származókat ez nem motiválta. A falusi származású hallgatók a magyarországi továbbtanulást elsősorban az otthoni szűkös kínálat miatt választották. Ez azzal magyarázható, hogy elsősorban a kárpátaljai fiatalok körében találunk döntően falusi származású fiatalokat, így ez a különbség a regionális adottságokkal áll összefüggésben. (Melléklet. 7. sz. táblázat)

További különbségek körvonalazódtak a szülők gazdasági helyzetének függvényében is, az adott ország átlagjövedelmén alul kereső családok, illetve a gazdasági javak tekintetében az alapellátottság szintjén lévők gyermekeit inkább az otthoni felsőoktatási kínálat szükségessége motiválja. Velük ellentétben az anyagi javakkal jobban ellátottak gyermekei, nem az otthoni lehetőségek hiánya miatt jöttek Magyarországra tanulni, hanem a számukra itt megnyíló lehetőségek vonzásának eredményeként.

A döntés elemzésekor a hallgatókat három csoportba osztottuk annak függvényében, hogy rendelkeztek-e előzetes felsőoktatási tapasztalatokkal:

- ◆ Az otthoni felsőoktatási rendszert jól ismerő hallgatók, akik egy egyetemi/főiskolai szak elvégzése után választották a magyarországi felsőoktatást;
- ◆ Az otthoni felsőoktatást illetően „bizonyos mértékű” tapasztalatokkal rendelkezők: azon fiatalok, akik egyrészt nem nyertek felvételt, illetve akik bejutottak az otthoni felsőoktatásba, de abbahagyták, vagy el sem kezdték tanulmányaikat;
- ◆ A harmadik csoportba tartoznak azon hallgatók, akik nem is próbálkoztak otthon felvételizni, hanem egyből a magyarországi felsőoktatást célozták meg.

A vázolt hallgatói csoportok eltérő motivációk mentén hozták meg döntésüket.

- ◆ Az első csoportba tartozó fiatalok döntésében az otthoni kínálat szűkössége és a magyarországi élet/felsőoktatás vonzása nem játszott fontos szerepet, ami azt jelzi, hogy az egyetem elvégzése után már valamilyen más okból/okokból érkeznek Magyarországra továbbtanulni, mint azok, akik semmilyen vagy csak csekély mértékű előzetes felsőoktatási tapasztalatokkal rendelkeznek.
- ◆ A második kategóriába tartozó fiatalok döntésüket elsősorban az otthoni felsőoktatási kínálat korlátaival hozták összefüggésbe. Figyelembe véve azonban, hogy ők az otthon sikertelenül felvételizők, illetve tanulmányaikat félbehagyó hallgatók, motivációikat inkább az otthoni kudarcélménnyel vagy negatív tapasztalatokkal lehet magyarázni, melynek eredményeként értékelődött fel számukra a magyarországi felsőoktatási rendszerbe való bekerülés.
- ◆ A harmadik csoportbeli hallgatókat, ellentétben az előzőleg tárgyalt fiatalokkal, nem az otthoni felsőoktatási piac korlátai, hanem a magyarországi vonzásként definiált tényezők motiválták. Ők azok, akik középiskolai tanulmányaikat követően, az otthoni felsőoktatási rendszer lehetőségeit figyelmen kívül hagyva, egyből Magyarországon kezdték felsőoktatási karrierjüket, egyértelműen az említett motivációk vonzásából kifolyólag.

További különbséget találtunk a Magyarországra csoportosan és egyedül érkező hallgatók motivációi között is, melynek értelmében az első csoport esetében meghatározó volt a magyarországi vonzás szemben a második kategóriába sorolt fiatalokkal. Ez a korábban is vázolt tendenciát erősíti meg, melynek értelmében a magyarországi továbbtanulás választásában a baráti network meghatározó szerepet játszik.

4.4. A hallgatók szakválasztása

A hallgatói mobilitáshoz szorosan hozzátartozik annak vizsgálata, hogy milyen szakok vonzották a fiatalokat olyannyira, hogy vállalták a külföldi tanulmányokkal járó többletköltségeket. Ez annál is fontosabb, mert mint az előzőekben láttuk, a szakválasztás összefüggésben áll a fiatalok családi hátterével is. A jobb anyagi körülmények között élő értelmiségi családok gyermekei közül például többen választottak a munkaerőpiacon előnyösebb pozíciót biztosító szakokat, mint a hátrányosabb családi helyzetből származók.

A válaszadók közel 110 különböző szakon tanulnak, ezért elemzésünk során szakterületek szerint csoportosítottuk őket. Legtöbbször, 33%-uk valamilyen bölcsész szakra jár, sokan történelmet vagy idegen nyelveket választottak; őket követi a természettudományi és informatikai képzéseket választók aránya 13 és 12%-kal. (a szakcsoport szerinti megoszlást Melléklet 8. sz. táblázata mutatja).

A szakcsoportokba kerülő alacsony hallgatói létszámok nem tették lehetővé statisztikai összefüggések keresését, így be kell érünk az érdeklődési kör puszta elemzésével. Figyelembe véve a szülőföldi anyanyelvi képzési kínálatot, a fiatalok szakválasztása nagymértékben meghaladja azt, többségük olyan tudományterületet választott, melyek otthon nem tanulhatók anyanyelven. Ide sorolhatók például a közgazdaságtan (legalábbis többségük), műszaki, jogi és művészeti képzések. Más kategóriát alkotnak a bölcsész szakokat választók, melyek többsége a szülőföldi anyanyelvi kínálatban is megtalálható. Ezen fiatalok magyarországi továbbtanulását a szak hiányával nem lehet indokolni, ők valószínűleg inkább a magyarországi vonzás hatására döntöttek.

5. TOVÁBBTANULÁSI TERVEK ÉS HAZATÉRÉS

A hallgatói mobilitás sok esetben migrációval is jár/járhat, hiszen a fiatalok életük egyik meghatározó szakaszában töltenek el huzamos időt (5–6 évet) egy másik országban. A migráció irányába hat, hogy ebben az időszakban a fiatalok egyrészt elszakadhatnak otthoni kötődéseiktől, másrészt elkezdenek kialakítani egy új életformát, baráti kapcsolatok jönnek létre, melyek megnehezítik szá-

mukra a hazatérést. Ezért a kutatás során külön rákérdeztünk arra is, hogy milyen szándékaik vannak tanulmányaik befejezését követően a Magyarországon tanuló hallgatóknak. Erre vonatkozóan az eddigiekben még nem készült reprezentatív vizsgálat, csupán részleges statisztikai adatokkal rendelkezünk a BM adatbázisából, illetve néhány kvalitatív elemzés eredményeként történő becslésekkel. Több kérdést tettünk fel, melyek egy része a továbbtanulási és munkába állási terveikkel kapcsolatos, másik aspektusa pedig a magyarországi állampolgársággal szembeni attitűdjeiket vizsgálta.

5.1. Továbbtanulási tervek

13. sz. táblázat Jelenlegi tanulmányai befejezését követően szándékai szerint Ön

	N	%
továbbtanul	62	13,7
munkába áll	128	28,4
munkába áll és mellette továbbtanul	161	35,6
még nem döntötte el	80	17,7
nem válaszolt	21	4,6
Összesen	452	100,0

A továbbtanulási aspirációk és a munkábaállás között nem találtunk eltérést sem a fiatalok családi háttere (szülők iskolai végzettsége, család anyagi körülményei, kulturális tőke), demográfiai jellemzői (nem, településtípus), sem a származási ország függvényében. Ez azt jelenti, hogy a továbbtanulást meghatározó tényezők a későbbi életszakaszban már nem játszanak közvetlenül meghatározó szerepet, ekkor már egyéb faktorok határozzák meg a hallgatók életútját, mint például az eredeti szakválasztása. Ez volt az egyetlen szempont, melynek alapján szignifikáns eltéréseket fedeztünk fel a hallgatók további életstratégiájának szempontjából.

Az összevont szakterületi bontás szerint a továbbtanulásnak elsősorban strukturális okai vannak, hiszen az egészségügyi területen tanulók tervezik legnagyobb arányban a munkábaállás időpontjának kitolását. Ez azonban az orvosok szakosodásának velejárójaként értelmezhető, és nem a továbbtanulási aspirációk átlagon felüli előfordulásának körükben. Rajtuk kívül még a bölcsész szakokon tanuló hallgatók között találunk magasabb arányban továbbtanuló hallgatókat, ami szintén strukturális okokkal magyarázható: a munkaerőpiacon a bölcsész diplomával rendelkezők hátrányba vannak az informatikai, műszaki és egyéb szakterületet végzett fiatalokkal szemben, számukra kitörési pontot egy másik diploma megszerzése, vagy a szakosodás, esetlegesen doktorátus elvégzése jelentheti.

Az informatikai, közgazdasági és műszaki szakterületen tanulók életstratégiája jelentősen eltér a többi fiatalétól: közöttük akár 50%-ot is eléri az egyből munkába állók aránya, amely szorosan összefügg azzal, hogy ők tudják tudásukat legkönnyebben gazdasági tőkévé konvertálni a munkaerőpiacon.

Velük szemben a jogi és közigazgatási szakterületen tanuló hallgatók elsősorban a munkábaállás melletti továbbtanulást választják, ami szintén a szak sajátosságaival magyarázható, a jogi pályát választók szakosodásukat munkájuk mellett tudják megszerezni.

Figyelembe véve a fenti sajátosságokat, megállapítható, hogy hallgatók felsőoktatási pályáját a családi háttér közvetlenül meghatározza, kihat a szakválasztásra, mely aztán a későbbiekben meghatározza a fiatalok életstratégiáját. Így a családi háttér a későbbiekben is közvetetten hat a hallgatók szakmai pályafutásának alakulására, a továbbtanulási terveikre, illetve a munkaerőpiaci aspirációkra.

5.2. Hazatérési tervek

A magyarországi állami ösztöndíjban részesülő fiatalok, ha nem akarják elveszíteni ösztöndíjukat és az ezzel járó államilag finanszírozott hallgatói státust, olyan szerződést kell aláírniuk, melynek értelmében tanulmányaik befejezését követően vállalják, hogy hazatérnek szülőföldjükre. A szerződés aláírása természetesen nem kötelező érvényű, de ennek hiányában a hallgatók költségtérítési státusba kerülnek át, ami jelentős többletköltségekkel jár a fiatalok és családjuk számára, többségük valószínűleg ebben az esetben nem tudná vállalni a magyarországi továbbtanulással járó kiadásokat. Ezt figyelembe véve, nem tettünk fel direkt kérdést a hazatérés vonatkozásában, hanem több egymást kiegészítő kérdés felvetésével igyekeztünk kideríteni a hallgatók szándékait. Ezek arra vonatkoztak, hogy hol tervezik a továbbtanulást és munkába állást, hol szeretnének élni és mivel foglalkoznának tanulmányaik befejezését követő 5 évben, illetve rendelkeznek-e magyar állampolgársággal. Ezen kérdések vonatkozásában, valószínűleg a fenti okokból kifolyólag nagyon magas volt a válaszmegtagadás aránya, elérte a 30–40%-ot is. A továbbiakban a válaszadó hallgatók megoszlását fogjuk bemutatni, feltüntetve minden esetben a válaszmegtagadók arányát is.

Melyik országban tervezi a továbbtanulást és a munkába állást?

A jelenlegi tanulmányaik befejezését követő terveik célszága között nagyfokú eltérés van annak függvényében, hogy továbbtanulást vagy a munkaerő-piaci kilépést választják.

A továbbtanulást választók közül csupán egy vajdasági hallgató jelezte, hogy szülőföldjén szeretné tovább folytatni tanulmányait, a válaszadó fiatalok többsége Magyarországot (75%), illetve közel 10%-uk egyéb külföldi országot jelölt meg. (Melléklet 9. sz. táblázat)

A munkába álló fiatalok körében a magyarországi munkaerőpiacot megcélzó fiatalok aránya, a válaszadók között az 53%-ot éri csak el, szintén 10% körül van a külföldi munkát tervezők aránya, illetve közel 30%-uk szülőhazájába térne vissza munkát vállalni. (Melléklet 10. sz. táblázat)

Közelebb visz a hazatérési tervek megválaszolásához, azon kérdés vizsgálata, amely arra irányul, hogy tanulmányaik befejezése után 5 évvel terveik szerint hol fognak élni

14. sz. táblázat Tanulmányai befejezése után 5 évvel, elképzelése szerint hol fog élni?

	N	%
Magyarországon	127	28,1
Szülőhazámban	105	23,2
Egyéb külföldi országban	28	6,2
Nem tudom még	80	17,7
Nem választott	112	24,8
Összesen	452	100,0

A válasz megtagadók mellett, igen magas a „még nem tudom” válaszlehetőséget megjelölők aránya. Annak tükrében, hogy az előző kérdések esetében a bizonytalanok aránya jóval alacsonyabb volt, valószínűleg jelen esetben sokan úgy kerültk meg a válaszadást, hogy inkább választották ezt a lehetőséget, minthogy nyíltan megtagadják a kérdésre adandó választ.

A válaszok alapján közel ugyanolyan mértékben találunk hazatérő, mint magyarországi munkavállaló fiatalokat a hallgatók között. A magyarországi munkát választók jelentős részét letelepedési szándékok vezérlik, melyet az támaszt alá, hogy 75%-uk inkább szakmán kívül helyezkedne el Magyarországon, illetve külföldön vállalna munkát abban az esetben, ha nem sikerülne a magyarországi munkaerőpiacon szakmájának megfelelő pozíciót elfoglalnia, de nem térne vissza szülőhazájába.

Az állampolgárság megszerzésére vonatkozó kérdés vizsgálata azt mutatja, hogy nem feltétlenül kötődik össze a szülőföldre való hazatérés és az állampolgárság megszerzésére irányuló kérelem. Ez elsősorban a szlovákiai és romániai magyar fiatalokat jellemzi, akiknek jelentős hányada egyáltalán nem akarja megszerezni a magyar állampolgárságot, annak ellenére, hogy itt tervezi a további életét. Ez Szlovákia EU-s tagságával, illetve Románia küszöbönálló felvételével áll összefüggésben, melynek eredményeként a magyar állampolgárság már nem jelent elengedhetetlen feltételt a magyarországi munkavállaláshoz és huzamos itt tartózkodáshoz.

6. ZÁRÓ GONDOLATOK

A Kárpát-medencei hallgatói mobilitás jelenleg elsősorban a határon túli kulturális-gazdasági elit reprodukciós csatornájaként működik, mellyel egyidejűleg a magyar felsőoktatás a határon túli anyanyelvi felsőoktatási intézmények versenytársaként jelenik meg. Magyarország és a környező országok Európai Uniói csatlakozása a kialakult gyakorlatban változásokat fog eredményezni, melynek hatása egyelőre még csak körvonalakban jelezhető előre.

A magyarországi továbbtanulás „költségmentességében” és a csatlakozó országok tagországgá válásával a hallgatói mobilitás trendjében a következő változások jelezhetők előre:

- ◆ a magyar felsőoktatás versenytárs jellege erősödni fog, mivel egyre szélesebb társadalmi rétegek számára válik elérhetővé a magyarországi továbbtanulás, vonzáskörzetüket még inkább kiterjesztik a szomszédos országok magyarlakta területeire;
- ◆ a kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkező fiatalok számára is elérhetővé válik a magyarországi továbbtanulás, az ideérkező hallgatók társadalmi-gazdasági összetétele megváltozik;
- ◆ mivel a kulturális-gazdasági elit leszármazottai esetében a külföldi továbbtanulás motivációiban nagyfokú tudatosság rejlik, előtérbe helyezve a gazdasági megfontolásokat, a csatlakozást követően nagy valószínűséggel többen közülük az európai felsőoktatási térséget fogják előnybe részesíteni Magyarországgal szemben.

Melléklet

1.sz. táblázat A hallgatók középiskolai végzettségének megoszlása a szülők iskolai végzettségének függvényében (%)

	érettségi nélküli szülők	legalább a szülők egyikének érettségije van	legalább a szülők egyikének felsőfokú végzettsége van	Összesen
szakközépiskola	34,0	23,64	14,35	20,19
gimnázium	66,0	76,36	85,65	79,81
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	50	165	216	431

2.sz. táblázat A felsorolt anyagi eszközzel/tárggyal rendelkező szülők aránya iskolai végzettségük függvényében (%)

	érettségi nélküli szülők	legalább a szülők egyikének érettségije van	legalább a szülők egyikének felsőfokú végzettsége van
Nyeraló	10,0	11,4	15,9
Építési telek	38,0	26,3	29,1
Automata mosógép	76,0	72,3	89,5
Mobiltelefon	58,0	75,5	85,9
Videomagnó	40,0	55,4	63,3
DVD-lejátszó	14,0	16,9	22,3
CD-lejátszó	36,0	46,4	59,5
Mikrohullámú sütő	52,0	54,8	55,7
Számítógép	26,0	31,3	58,6

N=436

3. sz. táblázat A hallgatók megoszlása annak függvényében, hogy jelenlegi magyarországi tanulmányaik előtt milyen gyakran tartózkodtak Magyarországon

	N	%
már itt éltem	4	0,9
évente több hetet töltöttem itt	83	19,1
évente 2-3 alkalommal	178	40,9
évente egyszer	67	15,4
ritkábban	100	23,0
soha	3	0,7
Összesen	435	100,0

4. sz. táblázat A hallgatók megoszlása származási országuk függvényében, abban a tekintetben, hogy egyedül érkeztek-e Magyarországra. (%)

	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Szerbia	Összesen
egyedül jött, senkit nem ismert megérkezésekor	17,8	28,3	8,5	22,5	18,9
egyedül jött, de éltek itt ismerősei, rokonai	50,3	38,0	46,8	35,0	44,3
egyedül jött, de utólag kiderült, hogy az itt tanuló hallgatók közül többeket ismer	8,1	9,8	17,0	18,7	12,2
több ismerősevel, barátjával, rokonával együtt érkezett	17,3	17,4	23,4	8,8	17,0
nem válaszolt	6,5	6,5	4,3	15,0	7,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	185	92	94	80	451

5. sz. táblázat A hallgatók megoszlása származási országuk függvényében, abban a tekintetben, hogy egyedül érkeztek-e Magyarországra. (%)

	Kitörő	Konzerváló	Feltörő	Örökös	Összesen
egyedül jött, senkit nem ismert megérkezésekor	30,3	15,2	12,8	13,4	20,2
egyedül jött, de éltek itt ismerősei, rokonai	44,5	46,7	41,0	44,8	44,8
egyedül jött, de utólag kiderült, hogy az itt tanuló hallgatók közül többeket ismer	7,6	17,4	12,8	11,9	12,0
több ismerősevel, barátjával, rokonával együtt érkezett	14,3	16,3	20,5	22,4	17,4
nem válaszolt	3,3	4,4	12,9	7,5	5,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	119	92	39	67	317

6. sz. táblázat Az előzetes felsőoktatási tapasztalatokkal rendelkező hallgatók származási ország szerinti megoszlása

Származási ország	%	N
Románia	45,9	72
Szlovákia	19,8	31
Ukrajna	19,1	30
Szerbia	15,2	24
Összesen	100	157

7. sz. táblázat A hallgatók településtípus szerinti megoszlása származási ország függvényében (%)

Településtípus	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Szerbia	Összesen
Nagyváros (100 ezer fő felett)	35,1	5,4	11,7	2,5	19,0
Város (100 ezer fő alatt)	49,7	54,3	10,6	71,3	45,9
Falu	15,2	37,0	76,6	25,0	34,0
Nem válaszolt	0	3,3	1,1	1,2	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	185	92	94	80	451

8. sz. táblázat A hallgatók szakcsoportok szerinti megoszlása

Szakcsoport	%	N
Agrár	8,2	37
Bölcsész	33,0	149
Egészségügyi és gyógypedagógiai szakcsoportok	5,8	26
Informatikai	12,2	55
Jogi és szociális igazgatási	6,0	27
Közgazdasági	7,5	34
Műszaki	4,6	21
Művészeti	0,9	4
Szociális	2,2	10
Tanító és óvodapedagógus	0,9	4
Természettudományos	13,1	59
Testkulturális	0,4	2
Nem válaszolt	5,2	24
Összesen	100,0	452

9. sz. táblázat Jelenlegi tanulmányaik befejezését követően továbbtanulni szándékozók megoszlása a tervezett továbbtanulás színhelyének függvényében.

Továbbtanulásának tervezett színhelye	%	N
Magyarország	73,5	113
Szerbia-Montenegró	0,6	1
Svájc	1,3	2
Spanyolország	1,3	2
Svédország	1,3	2
Egyesült Államok	2,6	4
Izland	1,9	3
Hollandia	0,6	1
Még nem tudom	16,9	26
Összesen	100,0	154

10. sz. táblázat Jelenlegi tanulmányaik befejezését követően munkába álló fiatalok megoszlása a tervezett munkaerő-piaci kilépés célországának függvényében.

Munkába állásának tervezett színhelye	%	N
Magyarország	53,0	143
Származási országa	29,3	79
Egyéb ország	10,3	28
Még nem tudom	7,4	20
Összesen	100,0	270

Szakirodalom

- Babbie Earl (1995): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bourdieu Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Erdei Itala (2004): *Hallgatói mobilitás a Kárpát medencében; Teljes képzés – határon túli magyar hallgatók magyarországi intézményekben*. Magyar Felsőoktatás/1–2. Budapest
- Horváth István (2004): *Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja, 1990–2000*. Erdélyi Társadalom/2. Kolozsvár
- Pataki Zoltán (1998): *Mobilitás és reprodukció a felsőoktatásban*. Korunk/6. Kolozsvár
- Szentannai Ágota (2001): *A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése*. Régió/4. Budapest

ÉRTÉKEK, NORMÁK, IDENTITÁS ERDÉLYBEN

CSATA ISTVÁN
AZ ERDÉLYI MAGYAR FIATALOK ÉRTÉKEIRŐL

Bevezető

Jelen tanulmányban elsődlegesen az erdélyi magyar fiatalok értékorientációinak, értékrendjének bemutatására teszek kísérletet a Mozaik 2001¹ kutatás alapján.

Az értékészociológia eddigi törekvései a különböző kultúrák, országok, etnikumok stb. összehasonlítására irányultak és eredményei is e téren születtek. A nemzetközi értékrendvizsgálatok ilyen összehasonlításokra alkalmas, módszertanilag erre a célra speciálisan kialakított mérőeszközök segítségével történtek. Ilyenek például a Rokeach-értékskála és ennek alkalmazásai vagy az Ingelhart-féle, a posztmaterializmus mérésére kialakított kérdésblokk.²

Ez az elemzési tradíció – az általa felmutatott fogalmi és módszertani eszközök alkalmazhatóságán túl – itt annyiban használhat útmutatóul, amennyiben felhívja a figyelmet az értékvizsgálatok esetében az összehasonlítások alkalmazásának fontosságára. A tanulmány kitűzött célja az erdélyi, magyar, fiatal (15–29 éves) népesség értékrendjének vizsgálata. A vizsgált populáció körülírásához használt fenti jellemzők egyben támpontokat is jelentenek az összehasonlításokon alapuló értékrendelemzéshez. Ebből kiindulva kutatásom két fontos területét egyrészt a fiatal/nem fiatal kategóriapár és a fiatalok korcsoportjai szerinti különbségek, másrészt a fiatalok különböző társadalmi kategóriák szerinti belső differenciák megragadására irányuló törekvések jelentik. Tehát kérdéseim ebben a vonatkozásban arra irányulnak, hogy vannak-e, és melyek az ifjúságspecifikus, a fiatalokra tipikusan jellemző értékek, és ezek hogyan jelentkeznek az erdélyi magyar fiatalok más-más társadalmi csoportjai esetében. Továbbá, az erdélyi magyar fiatalok értékrendjére irányuló kutatás relevanciáját – a rendelkezésemre álló adatok alapján – az erdélyi román, illetve a magyarországi fiatalok értékrendjével való „szembesítések” útján próbálom bővíteni.

Egy megjegyzést szeretnék ezen a ponton tenni. Rokeach módszerét is érte kritika (ld. Váriné Szilágyi, 1987.158.) azért, mert az általa kiválasztott és vizsgált értékek köre nem fedi a teljes értékmezőt, amelyet a modern társadalmakban komplexebbként tüntetnek fel. Ezért az itt bemutatandó értékelemzéssel kapcsolatosan előzetesen rögzítem, hogy nem a teljes értékmezőt szándékozom feltérképezni, csupán a rendelkezésemre álló értékváltozók, illetve az összefüggések bemutatására töreksem.

További kérdések adódhatnak abból, hogy milyen módszerekkel zajlik az elemzés és ehhez indirekt módon kapcsolódik az is, hogy konkrétan az értékek mely aspektusára irányul. Ezeket az alábbiakban tárgyalni fogom. Kutatási problémaként könyvelhetjük el azt is, hogy a rendelkezésünkre álló módszertani eszközök képesek-e a fentebb említett különbségek megragadására, vagy csupán töredékes, részleges elemzést tesznek lehetővé.

Az empirikus elemzés céljából tanulmányomban elsődlegesen a *Mozaik 2001* kérdőíves felmérésből

¹A kutatás jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI) és jogutódja, a MOBILITÁS Ifjúságkutatási Iroda, amelyeknek ezúton is megköszönjük a hozzájárulásukat a tanulmány elkészítéséhez.

²A kultúrák ilyen kérdőívekkel történő „összemérését” időközben számos bírálata érte. Ezekre, mivel nem tartoznak szorosan a dolgozat témájához, nem térek ki.

nyert adatokat – az itt alkalmazott értékteszteket – használok. Itt a belső-erdélyi és partiumi, valamint a székelyföldi felmérés³ összevont adatbázisából nyert mintát tekintem referenciának. Az eredményeket ahol szükséges, a két almintán párhuzamosan is bemutatom. Az erdélyi magyar fiatalok esetében mutatkozó fő trendeket az ugyanebben a kutatásban (ugyanazt a kérdőívet alkalmazva) erdélyi román fiatalokra kialakított almintából⁴ nyert adatokkal hasonlítom össze. A Magyarországon készült, fiatalokra vonatkozó Ifjúság2000 felmérés eredményeit – ahol erre lehetőségem van, szintén párhuzamosan mutatom be⁵. A fiatal, illetve idősebb korcsoportok összehasonlítása céljából egy 2001-es, az erdélyi magyarokat vizsgáló kutatás⁶ és egy 2004 szeptemberében Temes megyében készült közvélemény-kutatás idevonatkozó adatait is felhasználom⁷.

Érték, értékorientáció, értékpreferencia

Az alábbiakban az érték szociológiai, szociálpszichológiai fogalmának rövid elméleti áttekintésére térek át.

Az **értékeket** legáltalánosabban úgy definiálhatjuk, mint olyan vezérelveket, melyek a társadalmi szereplők (egyének, csoportok) életét, gondolkodását irányítják (lásd Csepeli.1997.). Az egyén mindennapi életét értékelő aktusok jellemzik. Ezek közös jellemzője, hogy valamely eseménnyel, cselekvéssel, személlyel, stb. kapcsolatos pozitív/negatív jellegű viszonyulások formáját öltik. Az értékek orientatív szerepének egyik alapvető vonása a jó-rossz kategóriapár szerinti különbségtétel (Váriné Szilágyi 1987.31.), vagyis a preferencia – a különböző alternatív célok, cselekvések közötti választás mozzanata. Az érték, mint **értékpreferencia** működik: „a kívánandónak (desirable) explicit vagy implicit koncepciója” (Varga 2003.109.).

Továbbá, az értékekben egyszerre van jelen az érzelmi („kívánandó”), az ismereti („koncepció”) és az akarati („választás”) elem. Az értékek ezen felsorolt jellemzői kapcsolatban állnak egymással, nem választhatók szét. Ez a megfontolás elvezet az **értékorientáció** fogalmához, „amely elnevezés arra utal, hogy itt érzelmi-ismereti (érték) és szorosan csak ismereti (orientáció) elemek fonódnak össze” (Varga 2003.109.). Ennek fontossága abban áll, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az egyén értékeinek kialakulása folyamatában ezen értékekbe integrálódik a társadalomról való tudása is, maguk az értékek nem függetlenek az egyénnek a társadalomról, „a világról” kialakult képétől.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az értékorientáció azokat az értékmozzanatokat (value notions) öleli fel, amelyek:

- ◆ általánosak
- ◆ szervezettek
- ◆ és egzisztenciális állításokat is magukba foglalnak.

³ Mindkét adatfelvétel az egyes régiók 15 és 29 év közötti fiataljaira nem és kor szerint reprezentatív mintán készült és összesen 1946 esetet tartalmaz. Az erdélyi magyar fiatalok számának területi megoszlásával arányosan Belső-Erdélyben és a Partiumban 1196, Székelyföldön 750 személyt kérdeztek meg. Ezzel kapcsolatosan lásd Gyorsjelentés – Mozaik 2001.

⁴ A Mozaik 2001 román kontrollminta a 15-29 éves korosztályra reprezentatív (mintaelemszám 721).

⁵ Ifjúság 2000 - Kutatási adatok CD-ROM, kiadta az Új Mandátum Kiadó (2002).

⁶ A kutatást a budapesti Balázs Ferenc Intézet végezte (mintaelemszám 1045).

⁷ A Temes megye 2004 – Közélet és közérzet felmérést a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Központ végezte, a vizsgált populáció a Temes megyei felnőtt magyar lakosság (mintaelemszám: 1000).

Értékfajták

Az eddig elmondottakhoz kapcsolódik az értékfogalomnak három aspektus szerinti megkülönböztetése, amelyet Morris dolgozott ki. Szerinte az értékterminust az emberek általában a következő értelemben használják:

- ◆ az „operatív” értékaspektus – mint ami ténylegesen megszabja cselekvésük, magatartásuk irányát;
- ◆ az „elgondolt” (*conceived*) értékaspektus – mint amiről azt hiszik, hogy preferálni, kívánni kell;
- ◆ a „tárgyi” értékaspektus – mint amire kívánságtól, tudatos preferálástól függetlenül a túléléshez szüksége van az embernek (Varga, 2003.136.).

Varga szerint annak ellenére, hogy az emberek a jó életről alkotott koncepcióikat sokszor maguk sem követik, történelmi távlatban és a kultúra egészét tekintve az „elgondolt” értékek a meghatározóak. Továbbá, és munkatársai kutatásaikban az értékeket szembeállították aszerint, hogy az egyes értékek, mint célok elérésére irányuló törekvések inkább az egyén, vagy inkább a közösség/a csoport érdekeit szolgálják (Schwartz et alii 2003.117.). Értéktípusokat alakítottak ki, ezeket empirikusan több érték összekapcsolásából állították össze. Az egyéni érdekeket szolgáló értéktípusok közé sorolható a hatalom-, a teljesítmény- (pl. sikeres, befolyásos, ambiciózus), a hedonizmus, az önállóság-orientált, valamint az ösztönzést kereső (pl. érdekes élet) értéktípus. A közösségi érdekeknek alárendelt értéktípusok pedig: a tradicionális, a biztonság- (család biztonsága, társadalmi rend), konformitás- (pl. fegyelem, engedelmesség) és a jóindulatúság-orientált értéktípusok (pl. segítőkész, becsületes, szerelem, igaz barátság).

Érték és attitűd

Az értékkel rokon szociálpszichológiai fogalom az *attitűd*. Az attitűd és az érték közötti különbség Rokeach nyomán vált elfogadottá a szociálpszichológiában, korábban ezeket a fogalmakat hasonló jelentéstartalommal használták (Váriné Szilágyi 1987.37.). Az attitűd személyekkel, vagy valamilyen jelenséggel, tárggyal szembeni beállítódás, az érték viszont egyetlen hiedelmet, véleményt (belief) fejez ki „szituációk és tárgyak egész sorozatával kapcsolatban, ezen keresztül széleskörűen szabályozza a személy cselekvését és véleményalkotását” (Váriné Szilágyi, 1987:152). Az érték inkább centrális kategória, mint az attitűd (a tudományos megközelítés szerint). Értékeink csak korlátozott számban vannak, Rokeach szerint, míg az értékek száma tízes nagyságrendű, az attitűdök száma ennek sokszorososa, a vélemények száma ezt is nagyságrendileg meghaladja.

Továbbá, az attitűdről és az értékről is elmondható, hogy „a szociális magatartás determinánsa, adig maga az érték egyaránt meghatározója az attitűdnek, és a szociális magatartásnak” (Rokeach [1976], idézi Varga 2003.158.). Az értékek az attitűdök megalapozói és ezen keresztül a konkrét véleményeket, illetve cselekvéseket is irányítják, „az értékek tehát az attitűdök »mögötti« elemek, és a különféle attitűdök kombinációjából előállított mintázatok észlelése utal arra, hogy itt valamilyen nem megfigyelhető jelenség vagy folyamat – az érték hatása – működik” (Rokeach 1976, idézi Varga 2003.111.). Az érték ilyen értelmezése lényegében a Morris-féle operatív értékaspektusnak felel meg. Másrészt az értékek „nem léteznek önmagukban”, be vannak ágyazva különböző gondolkodásmódokba, cselekvésmódokba, ítéletekbe, döntésekbe, stb. Az értékek megnyilvánulnak a cselekvésben, de nem konstitutív elemei a cselekvésnek, mert a konkrét szituáció definiálása felülírhatja ezek hatását.

Korspecifikus értékek?

Az értékek kapcsán említettem, hogy – az attitűdökkel szemben – sokkal inkább centrális alkotóelemei az identitásnak (itt is ekként használjuk az érték fogalmát), az egyén élete során a változással szemben

sokkal ellenállóbbnak tekinthetőek. Ugyanakkor az a feltevés sem lehet helytálló, hogy – modern társadalomban élő – egyének a felnőttkor küszöbén kialakuló értékrendje öt majd élete végéig elkíséri.

A *serdülőkor* fontos cezúrát jelent az egyén értékeinek (ki)alakulásában. A serdülőkor az életútban olyan „fordulóponthoz” vezet, amikor „az értékhordozó viselkedési alternatívák tudatosulása, valamint a közülük való tudatos választás mozzanata” (Váriné Szilágyi 1987:39.) hangsúlyossá válik. Itt a család, az oktatási rendszer, a kortárs csoportok és a tömegkommunikáció hatásával együttesen kell számolnunk. Somlai az életút kamaszkori szakaszának jellemzői kapcsán emeli ki, hogy „a serdülő tájékozódása, fáradsztatlan próbálkozásai, állandó keresése válságok sorozatán keresztül tart az egyéniség kialakulása felé” (1997:100.). Ebben a vonatkozásban utalhatunk Rokeach idevágó elgondolásaira, szerinte a *konfliktusok* tudatosítása és a megoldásuk keresése az értékek artikulálódásához vezet, lényegében „az értékek az alternatívák közötti választások és a konfliktusok megoldásának tanult módjai” (Váriné Szilágyi 1987:153.). Az értékek tudatosulása számára fontosak a konfliktusos helyzetek, amelyek nyomán az addig esetleg csak homályosan körvonalazott irányultságok határozott formát nyernek⁸. A társadalomban a fiatalokat érintő, elsősorban pedagógiai-szülői diskurzusok sok esetben ezt, vagyis a konfliktuskeresést jelölik meg a jellegzetes, és sokszor egyetlen említésre méltó értékorientációnak, ami a fiatalokat jellemzi. Ugyancsak gyakran tematizált a fiatalok (sok esetben az egész társadalom) értékválsága – ami természetesen esetenként a fiatalok viselkedésének, értékeinek eltérően hangsúlyozott aspektusaira utalhat. Ezek a megközelítések tulajdonképpen annak a szituációnak részei, amelyben a fiatalok értékei formálódnak, említésük itt csak azért történik, hogy az ilyen jellegű problematizálásoktól az itt alkalmazott elemzés szándéka szerinti eltávolodás hangsúlyossá váljon.

Másrészt szükségszerűen számolnunk kell egyes értéktípusok életkor-dependenciájával. Az életút idősorhoz tartozó szakaszaihoz tartozó társadalmi szerepkészletek átalakulásai az értékrend lassú elmozdulásában is tükröződnek. Az értékfogalom korábbi tárgyalásánál említettem, hogy az értékek egy ismereti, a valóságra reflektáló elemet is tartalmaznak. Ezért a társadalmi státusnak az életkor előrehaladtával történő változását – amit ugyanakkor az értékorientációk is irányítanak – az értékrend elmozdulásának is követnie kell.

Itt utalhatunk néhány idevágó kutatási eredményre, amelyek úgy gondolom az erről való mindennapi tudásunknak nem okoznak különösebb meglepetést. Rokeach eredményei szerint az életkorral párhuzamosan nő a családi biztonság fontossága és csökken olyan értékek fontossága, mint az izgalmas élet és a szabadság (lásd Váriné Szilágyi, 1987:156). Schwartz és munkatársai is hasonló következtetésekre jutottak, és pedig az életkor negatívan korrelál a hedonizmus értékeivel és pozitívan a biztonsági értékekkel (2003:147). Megemlíthetjük még egy, a 80-as években Magyarországon végzett értékrend-vizsgálat eredményeit is. Ezek szerint is a felnőtt és az egyetemista minta közötti különbségek hasonló tendenciákat mutatnak (Hankiss-Manchin-Füstös-Szakolczai, 1982 II:364). Az egyetemisták számára fontosabb a barátság, a szabadság, az érdekes élet, és kevésbé fontos a család, az udvariasság, a társadalmi megbecsülés, az anyagi jólét.

Az *erdélyi magyarok* körében végzett 2001-es felmérés⁹ eredményei szerint az érvényesülés, a siker és a célok elérésére való törekvés (teljesítményorientált egyéni értékek) a 18–35 éves korosztály számára fontosabbak, mint az idősebb generációknak. Ugyanakkor az erkölcsi szabályok betartása, a vallás és a nemzeti identitás (mennyire fontos, hogy Ön a magyar nemzet tagja) az idősebb korosztályok számára látszanak fontosabbak (tradicionális közösségi értékek). Olyan értékek szerint, mint a család, a munka, a pénz nem mutatkoznak jelentős különbségek az egyes korcsoportok között (lásd függelék, 19. ábra).

⁸ Ezzel nem akarom a fiatalkori válságok jelentőségét (túl)hangsúlyozni, csupán a különböző szocializációs médiumok együttes működése által keletkező „sűrűlődnak” az értékstrukturálódásban betöltött funkciójára utalok.

⁹ A kutatást a budapesti Balázs Ferenc Intézet végezte.

A Temes megyei magyarok körében 2004-ben végzett kutatás adatai azt mutatják, hogy a boldogság/szerelm, változatos élet és a szépség a fiatalabb, a hagyományok tisztelete, a vallásos hit és a békés világ az idősebb korosztályok számára fontosabbak (lásd függelék, 20. ábra). A család biztonságához vagy a gazdagság értékéhez való viszony itt sem tűnik életkorfüggőnek.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a család biztonsága életkortól függetlenül a leginkább preferált értékek közé tartozik. A fiatalabb korosztályok tagjai a *teljesítményorientált* és *ösztönzést kereső* értékeket inkább előnyben részesítik az idősebbekhez viszonyítva, ők viszont a *tradicionális* és *konformitásorientált* értékfajták esetében jeleznek fokozottabb preferenciát. Az is látható, hogy a fiatalok az egyéni érdekeket szolgáló értékeket (pl. változatos élet, siker) inkább, a közösségi értékeket (pl. hagyományok tisztelete, erkölcsi szabályok betartása) kevésbé találják fontosnak az idősebb korúakkal szemben.

Az egyes értékek preferáltsága az erdélyi magyar fiatalok körében

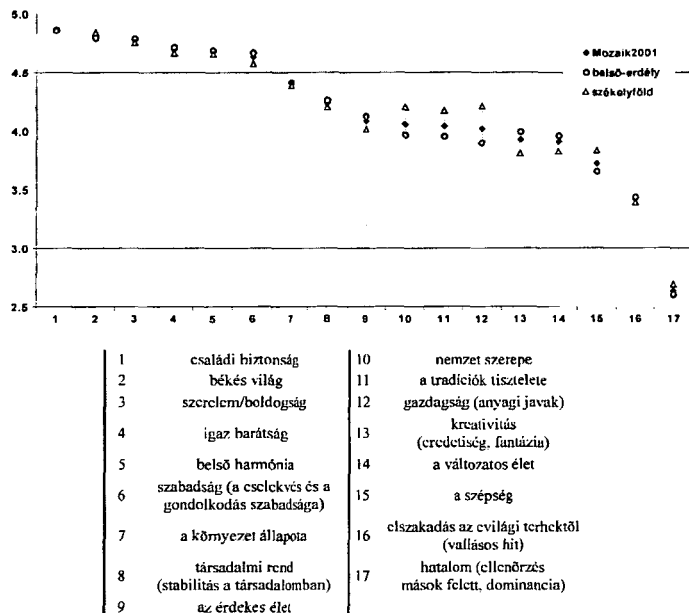
Az alábbiakban a Mozaik 2001 kutatás két értékrend-kérdésblokkja szerint kapott eredményeket mutatom be. Az *első kérdésblokk* lényegében a Rokeach-féle értéksskála cél-érték¹⁰ blokkjának átalakított változata. Az eredeti Rokeach-skála egy kétszer 18 itemből álló kérdésblokkot tartalmazott, ezeket kellett a megkérdezetteknek a személyesnek vélt fontosság szempontjából rangsorolniuk, ezáltal az értékek között egy hierarchia jött létre. Ezt alakították át egyes kutatók (lásd pl. Schwartz 2003) osztályozásos (Lickert)-skálává. A Mozaik2001 kutatásban alkalmazott kérdőív 17 kérdést tartalmaz, amelyek a viszonyulásokat egy ötös fokozatú skálán mérik (1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos). A Rokeach-teszthez képest hiányzik az egyenlőségre, az emberi önérzetre, a boldogságra, a munka örömére, a társadalmi megbecsülésre és a bölcsességre vonatkozó kérdés, és megjelenik a hatalom, a kreativitás (eredetileg eszközértékként szerepelt), a társadalmi rend, a környezet állapotának és a tradíciók tiszteletének fontosságára vonatkozó kérdés. Ugyanakkor több kérdés kisebb változtatásokkal jelenik meg, például eredetileg az igazi szerelem érett szerelemként, az érdekes élet élvezetes életként szerepelt (a hedonizmusra utaló konnotációkkal).

Az egyes értékekre kapott válaszok almintákra lebontott átlagait az 1. ábra tartalmazza. Látható, hogy egy érték – a hatalom – kivételével, mindegyik érték esetében nagyobb az adott értéket preferálók, mint az azt elutasítók aránya. Hat olyan érték van, amelyeknek mindkét almintában adódó átlaga meghaladja a 4,5-öt, ezek: a családi biztonság, a békés világ, a szerelem/boldogság, az igaz barátság, a belső harmónia és a szabadság. Másik kilenc érték esetében 4,0 körüli átlagokat regisztráltunk. A sor végén a *vallásos hit* (összátlag: 3,42) és a *hatalom* (összátlag: 2,63) található, ezek azok az értékek, amelyek szerint leginkább megoszlik a vizsgált személyek preferenciája.

A két almlinta között a következő értékek szerint jelentkeznek szignifikáns különbségek: a nemzet szerepe, a tradíciók tisztelete, gazdagság, a szépség, a változatos élet és kreativitás. Ez utóbbi két érték esetében a belső-erdélyi fiatalok, a többi esetében a székelyföldiek jeleznek fokozottabb preferenciát.

¹⁰ A cél (terminális), illetve eszköz (instrumentális) értékek közötti különbséget az adja, hogy míg az előbbiek a létezés preferált végállapotaira (amire törekedni kell), addig az utóbbiak a viselkedés preferált módjaira vonatkoznak (ami előnybe helyezendő a társadalmi élet különböző területein). (lásd pl. Varga 2003:160)

1. ábra
Az egyes értékek átlaga csökkenő sorrendben
Mozaik 2001
(1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos)

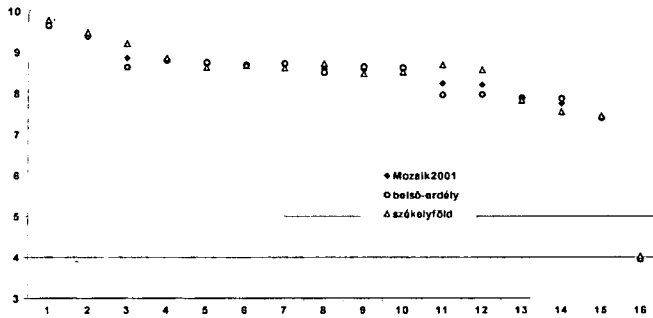

Az érték kérdésekre kapott válaszok kapcsán egy módszertani jellegű megjegyzést szeretnék tenni. A 17 kérdésre egyéni szinten kapott válaszokat átlagoltam és megnéztem, hogy ez hogyan oszlik meg a vizsgált populációban. Ezen mutató esetében megfigyelhető, hogy az esetek (1824 érvényes esetet kapunk, vagyis ennyien vannak, akik mindegyik kérdésre válaszoltak) 0,9%-ában találunk 3-nál kisebb értéket, 30,7%-ban 3 és 4 közé eső és 68,4%-ban 4 és 5 közé eső értéket. Ez azt jelzi, hogy a kérdéseket globálisan együttvéve (hipotetikus kérdésként: „mennyire fontosak ezek az értékek számodra együttvéve”) a válaszadás inkább a pozitív értékelés felé hajlik.¹¹ Tehát elenyésző azon fiatalok aránya, akik nem találtak olyan pozitív értékeket a listán, amelyek ne tudnák ellensúlyozni az egyes értékkel szembeni esetleges elutasítást.

A második, értékrendre vonatkozó kérdésközpont eredményeit a 2. ábra mutatja. Ezek a kérdések az előző blokk kérdéseivel viszonyítva kevésbé elvont terminusokat tartalmaznak, így ezek az értékek jellegükben közelebb állhatnak ahhoz, amit Morris operatív értékaspektusnak nevezett. Az előzőektől ezek a kérdések a skála méretében is különböznek (0-egyáltalán nem fontos, 10-nagyon fontos). A családra vonatkozó kérdés itt is megjelenik és a válaszok úgyszintén a legmagasabb preferenciát jelzik. A legtöbb érték itt is magas, 7,4 feletti pozitív preferáltságot kapott. Az egyetlen kivétel a „politika, közélet”, melynek átlaga 3,98, ami ezen értékkel szemben összességében elutasítást jelez a fiatalok részéről.

¹¹ Ugyanerre utal az is, hogy a változatos élet (módsz: 4) és a hatalom (módsz: 3) kivételével a többi érték esetében a legtöbb megkérdezett által megjelölt válaszopció – a módsz – az ötös (nagyon fontos).

2. ábra
Az egyes értékek átlaga csökkenő sorrendben
Mozaik2001
(0-egyáltalán nem fontos, 10-nagyon fontos)

1	a család	9	a képzett műveltség
2	a saját jövőjével kapcsolatos elképzelésünk megvalósulása	10	milyen munkát végez
3	a képzett "magyarsága"	11	a pénz
4	munkája, hivatása	12	a képzett nemi identitása (férfi / nő)
5	a környezet állapota	13	hogyan érzem magam hasznosnak a társadalomban
6	a barátok	14	kultúra, műveltség
7	a szahadidő, a kikapcsolódás	15	a saját vallása, hite
8	a képzett jövődelme	16	a politika, a közélet

A két almlinta között itt a következő értékek szerint jelentkeznek szignifikáns különbségek: a képzett „magyarsága”, a pénz, a képzett nemi identitása és a műveltség. Ez utóbbi érték esetében a belső erdélyiek fiatalok, a többi esetében a székelyföldiek jeleznek fokozottabb preferenciát. Ezek a különbségek az előző kérdéscsoport esetében jelentkező különbségeket megerősíteni látszanak. Első látásra a székelyföldiek materialisabbak és tradicionálisabb az értékrendjük, a belső-erdélyi fiatalok pedig a szellemi értékekre fogékonyabb értékorientációt jeleznek.

Ha az előző kérdésblokkból összehasonlítjuk a vallásosságra vonatkozó („elszakadás az evilági terhektől”) érték átlagát (3,42) az ebben a kérdésblokkban szereplő „mennyire fontos, hogy mi a saját vallása, hite” kérdésre kapott válaszok átlagával (7,41), azt tapasztaljuk, hogy bár a két skála különbözik, a második relatív preferáltsága magasabb, mint az előzőé. Hasonló tendencia figyelhető meg a korábban bemutatott „gazdagság” (átlag 4,02) és az itt szereplő, hasonló jelentéstartalmú „pénz” (átlag 8,23) értéke esetében. Ezek a különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy az értékekre vonatkozó kérdések csekély jelentésváltozása, vagy a skála átalakítása is megváltoztathatják a válaszokból nyert adatokat. Ezért a továbbiakban végig külön mutatom be a kétféle kérdéstípusból nyert adatokat.

Számba vettem a vizsgált értékeket és csoportosítottam azokat, amelyek egyértelműen besorolhatók a két általános értéktípus – egyéni és közösségi értékek – valamelyikébe. Ezeket az 1. táblázat tartalmazza. Ha visszatekintünk az 1. és 2. ábrára akkor elmondható, hogy a egyik értékfajta-hoz sorolt érték preferenciája sem „dominál” a másik felett. Tehát egyaránt találunk erős/relatív gyenge preferenciájú egyéni és közösségi értékeket is.

Az eddig bemutatott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb értéket illetően a megkérdezettek ítéletei pozitív viszonyulást jeleznek. Ennek magyarázatához figyelembe kell vennünk azt is, hogy az értékek egyéni megjelenése a társadalmi elvárások normakényszere alatt alakul. A leginkább preferált értékek köre az ilyen jellegű normatív elvárások működésére utal. A válaszok igazodhatnak a normákhoz – eltakarva ezáltal a potenciálisan árnyaltabb véleményalkotást. Ezen értékek esetében előtérbe kerülhet az értékek *tárgyi aspektusa*, vagyis fontosságuk abból is adódhat, hogy mindenkinek szüksége van rájuk, függetlenül az egyéni ízlés kinyilvánításától. A „megosztott” értékek (változatos élet, vallásos hit, a hatalom és a politikai érdeklődés) esetében az előbb említett normatív hatás kevésbé megfogható, az egyéni ítéletek inkább tükröződnek a kapott válaszokban.

1. táblázat Értéktípusok

inkább az egyéni érdekeit szolgálják:	inkább a közösség / csoport érdekeit szolgálják:
érdekes élet	békés világ
kreativitás	igaz barátság
belső harmónia	a család biztonsága
szabadság	társadalmi rend
szépség	a nemzet biztonsága
változatos élet	a tradíciók tisztelése
hatalom	politika, a közélet
gazdagság	a környezet állapota
a saját jövőjével kapcsolatos elképzeléseink megvalósulása	mennyire érzi magát hasznosnak a társadalomban

A tény, hogy olyan olyan érték van, amelyeket a fiatalok „elutasítanak”, azt is jelzi, hogy az itt vizsgált értékek mellett a jelen vizsgálat körén kívül eső – kevésbé egyöntetűen preferált vagy esetleg elutasított – értékek hatásával is számolnunk kell.¹² Ez óvatosságra int a következtetések elhamarkodott levonását illetően. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a fiatalok esetében inkább beszélhetünk *értékpluralitásról*, mint bizonyos értékeknek/értékcsoportoknak az előnyben részesítés/elutasítás szerinti szembeállításán alapuló értékhierarchiáról. Ez természetesen adódhat az itt alkalmazott módszerből is, az értékek hierarchikus szemléletű vizsgálatára a klasszikus Rokeach-teszt alkalmasabb.

Az erdélyi magyar, román és a magyarországi fiatalok értékei

Ebben a fejezetben az erdélyi magyar fiatalok értékrendjét az *erdélyi román és a magyarországi fiatalok mintáján* kapott eredményekkel hasonlítom össze (3. és 4. ábra). Itt a következő tendenciák figyelhetők meg:

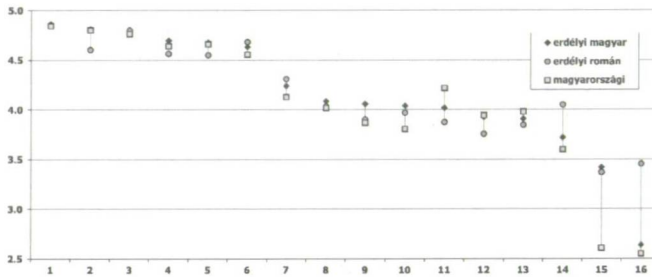
- ◆ a magyarországi fiatalok az erdélyi magyaroknál és románoknál fontosabbnak tartják a *materiális* értékeket, viszont jóval *kevésbé vallásosak* ezeknél. Ebben a magyar társadalom szekularizált jellegére utaló korábbi megfigyelések köszönnek vissza (lásd pl. Hankiss – Manchin – Füstös – Szokolczai, 1982 I-II.);
- ◆ a román fiatalok az – erdélyi és magyarországi – magyar fiataloknál a szépség és különösen a hatalom értékét találták fontosabbnak, ez viszont alapvető kulturális különbségekre utal a magyar és a román

¹² Ilyen lehetne például a fégyelem.

fiatalok között.¹³ Bár nincsenek erre empirikusan tesztelhető adataim, úgy gondolom ez a tendencia hasonlóan jelentkezne a román és magyar felnőttek esetében is. Ez esetben a román fiataloknál a hatalom ilyen értékelése kulturálisan átörökölt normákat feltételez. Ezen orientáció – a hatalomhoz való vonzódás – aspektusainak feltárása egy további vizsgálat tárgyát képezhetné.

- ◆ az erdélyi magyar fiatalok esetében a *nemzeti identitás* relatív preferáltsága tűnik ki;
- ◆ a többi érték esetében nincsenek vagy csak csekély differenciák jelentkeznek, ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a vizsgált értékek legtöbbje nem *kultúrspecifikus* (az itt vizsgált társadalmak körére érvényesen).

3. ábra
Értékpreferenciák az erdélyi magyar és román, illetve magyarországi fiataloknál
15–29 évesek, átlagok
(1–egyáltalán nem fontos, 5–nagyon fontos)

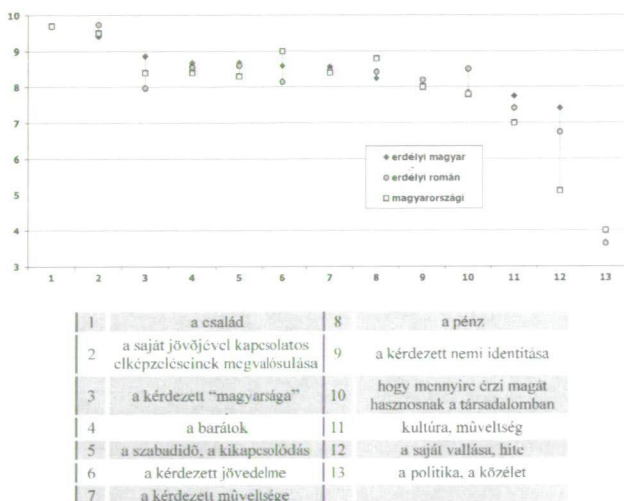

1	családi biztonság	9	nemzet szerepe
2	békés világ	10	a tradíciók tisztelgete
3	szerencse/boldogság	11	gazdagság
4	igaz barátság	12	kreativitás
5	belső harmónia	13	a változatos élet
6	szabadság	14	a szépség
7	társadalmi rend	15	vallásos hit
8	az érdekes élet	16	hatalom

¹³ A hatalom értékében ugyanez a különbség mutatkozott a magyar és a román középiskolások között az 1999-es középiskolásokot vizsgáló kutatás szerint is (ld. Covrig–Rat 2000).

4. ábra

Értékpreferenciák az erdélyi magyar és román, illetve magyarországi fiataloknál
15–29 évesek, átlagok
(0–egyáltalán nem fontos, 10–nagyon fontos)

Társadalmi kategóriák szerinti különbségek

Az alábbiakban az értékeket a fiatalok lakóhelye és neme szerint mutatom be.

Településtípus

Mielőtt rátérnék a településtípusok szerinti (falu és község, illetve város és megyeszékhely) különbségek tárgyalására, utalnék a minta településtípusok szerinti rétegződésére. A 2. és 3. táblázatban az apa iskolai végzettségének és a vagyoni helyzetnek településtípus szerinti különbségeit mutatom be. Látható, hogy a városi fiatalok esetében sokkal magasabb az iskolai végzettségű apák aránya. Az egyetemi végzettségű apák aránya falun elenyésző (2,1%), viszont a városi fiatalokhoz viszonyítva jóval magasabb az általános iskolai végzettségű apák aránya (39,9%).

2. táblázat Az apa iskolai végzettsége – településtípus szerint (Mozaik2001, százalékban)

	általános	szakiskola	szakiskola-közép	elméleti liceum	technikum	főiskola	egyetem	össz
megyeszékhely ¹⁴	12,1	26,2	13,6	17,3	10,5	3,0	17,3	100
más város	11,4	30,1	12,0	21,1	9,0	2,3	14,1	100
község, falu	39,9	38,3	8,6	7,6	3,1	0,4	2,1	100

¹⁴ Ide vettem be jelentősége miatt Székelyudvarhelyt is.

A vagyoni helyzet szerint is ugyanilyen irányú differenciálódás figyelhető meg. A háztartás vagyoni helyzetének jellemzésére egy szintetikus mutatót készítettem¹⁵. A vagyoni csoportok az így létrehozott vagyoni index kvartilisei szerint különülnek el. A kialakított változó indikátora lehet a háztartás relatív vagyoni helyzetének, ezért az elemzésben belső (csoportok közötti) összehasonlításra alkalmas.

3. táblázat Vagyoni helyzet – településtípus szerint (Mozaik2001, százalékban)

Vagyonklasszterek (%)					
	alsó	alsó-közép	felső-közép	felső	össz
megyeszékhely	9,2	20,6	28,6	41,6	100
más város	19,3	26,3	25,9	28,5	100
község, falu	41,0	28,4	21,5	9,0	100
	25	25	25	25	

A 3. táblázat adatai szerint a legnagyobb különbség az alsó és a felső vagyonklasszter között van, a két középső csoport nem mutat jelentősebb eltérést az egyes településtípusok szerint: megyeszékhelyen 9% körüli az alsó csoportba tartozók aránya, míg falun ugyanennyi az aránya a felső csoportba tartozóknak. Ezt nem is találhatjuk meglepőnek, ha figyelembe vesszük, hogy az apa iskolai végzettsége erős pozitív összefüggést mutat a vagyoni helyzettel. A falusi fiatalok tehát – a kulturális és anyagi tőke szerint is – sokkal hátrányosabb helyzetben vannak mint városi kortársaik.

Az alábbi táblázat az egyes iskolatípusokba járók arányát mutatja településtípusok szerint. Látható, hogy a falusi fiatalok esetében az iskolából való kilépés sokkal nagyobb arányú. A falun élő fiatalok közül egyetemi képzésen is – városi kortársaikhoz képest – sokkal kevesebben vesznek részt. A mintában a nem tanulók aránya falun 76.1%, míg ugyanez az arány a nagyvárosiak esetében csak 48.9%.

4. táblázat Hol tanul? – településtípus szerint (Mozaik 2001, százalékban)

(%)	nem tanul	általános iskola	szakiskola	szakközép	elméleti líceum	technikum	főiskola	egyetem	össz
megyeszékhely	48.9	0.4	1.0	5.3	16.6	3.4	3.6	20.7	100
más város	58.0	0.3	2.5	4.4	16.6	2.8	2.8	12.5	100
község, falu	76.1	0.5	1.7	5.2	9.6	1.9	1.2	3.8	100

Az értékpreferenciáknak településtípus szerinti különbségeiről elmondható, hogy a városi fiatalok fontosabbnak értékelik a szabadságot, a változatos és az érdekes életet, a kreativitást és az igaz barátságot – ezek olyan ifjúságspecifikus értékek, amelyeket a fiatalok életviteléhez szokás kapcsolni. Ugyanakkor olyan értékek, mint a gazdagság, a vallásos hit, a nemzethez való tartozás fontossága és a tradíciók megőrzése a falun élők számára fontosabbak.¹⁶ A második értékcsoporthoz a következő értékváltozóknál jelentkeznek kimutatható szignifikáns eltérések: a pénz, a kért magyarsága, a kért műveltsége, a politika, a szabadidő, a barátok. A pénznek és a nemzeti identitásnak a falun élő, a többi értéknek a városi fiatalok számára van nagyobb jelentősége.¹⁷

¹⁵ Ezt úgy hoztam létre, hogy 9 vagyontárggyal való ellátottságra vonatkozó kérdésre kapott válaszokat Z-score módszerrel súlyoztam, majd ezeket egyszerű összeadással összevettem.

¹⁶ A különbségek a nemzethez tartozás és a tradíciók megőrzése esetén 0.01, a többiekénél 0.001 szinten szignifikánsak.

¹⁷ A különbségek a szabadidő, a barátok és a nemzeti identitás értéke esetén 0.01, a többiekénél 0.001 szinten szignifikánsak.

Nemek

Az értékpreferenciák nemek szerinti összehasonlítása is több érték esetében jelez szignifikáns eltérést. A fiúk számára fontosabbnak mutatkozik a hatalom, az érdekes élet, a barátság, a gazdagság és a pénz, ezzel szemben a lányok a belső harmóniát, a vallásos hitet és a műveltséget értékelik fontosabbnak¹⁸.

Az 5. és 6. ábrákon *nem és településtípus* szerint mutatom be az értékpreferenciákat. Látható, hogy az olyan értékek esetében, mint az érdekes és változatos élet, kreativitás, műveltség, a politika és a gazdagság, a határvonal a városi és a falun élő fiatalok között húzódik, ellenben a belső harmónia, a hatalom és a vallásos hit esetében a nemek szerinti különbségek markánsabbak. Például a *kreativitás* és a *műveltség* esetében a városi fiúk és lányok preferenciái hasonló szinten jelentkeznek, ennél alacsonyabb a falun élő lányoké, és végül a falun élő fiúk viszonyulása a legkevésbé pozitív. A vallásosság szerint a két pólus egyikén a falun élő lányok – a legpozitívabb viszonyulással –, az ellenkező végleten a városi fiúk találhatók – a leginkább elutasító álláspontot képviselve. Közöttük helyezkednek el a vallásosság szempontjából a falusi fiúk és a városi lányok – közel azonos preferenciával. Ez utóbbiak a materiális értékhez (*gazdagság, pénz*) fűződő viszonyulásukban viszont már a két ellentétes végletre kerülnek – a városi lányok lévén a fiatalok között a legkevésbé materiálisak.

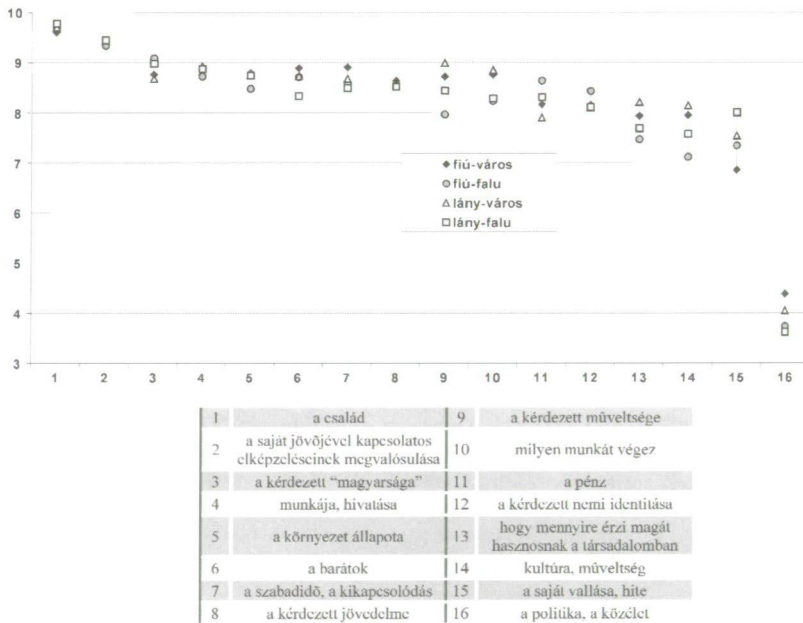
5. ábra
Értékpreferenciák nem és településtípus szerint
Mozaik 2001, átlagok
(1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos)

1	családi biztonság	10	nemzet szerepe
2	békés világ	11	a tradíciók tisztelete
3	szeretlem/boldogság	12	gazdagság
4	igaz barátság	13	kreativitás
5	belső harmónia	14	a változatos élet
6	szabadság	15	a szépség
7	a környezet állapota	16	vallásos hit
8	társadalmi rend	17	hatalom
9	az érdekes élet		

¹⁸ A különbségek 0.001-es szinten szignifikánsak.

6. ábra
Értékpreferenciák nem és településtípus szerint
Mozaik2001, átlagok
(0–egyáltalán nem fontos, 10–nagyon fontos)

Értékstruktúrák, értéktípusok

Az elemzés eddigi részében az egyes értékeket elkülönítlen, a közöttük fennálló kapcsolatokat zárójelbe téve vizsgáltam. Az értékek hierarchiájáról eddig csak olyan értelemben beszéltem, hogy egyes társadalmi kategóriák, csoportok esetében mely értékek bizonyulnak inkább vagy kevésbé fontosnak. Az értékek hierarchikus szerveződése viszont egyéni szinten is működik, az egyes egyének esetében is tételezhetünk az értékek között fontossági sorrendet. Vagyis valamely érték preferenciája bizonyos értékek preferenciáját vonhatja maga után, míg más értékekkel kevésbé vagy egyáltalán nem kompatibilis. Ugyanakkor bizonyos értékek között teljesen kontrasztos viszony is fennállhat. Az értékek egyéni szinten ezáltal komplex értékstruktúrákká szerveződnek. Ezen értékstruktúráknak számos egyéni változata alakulhat ki. Tehát elképzelhető, hogy ha két érték viszonya az egyik személy számára ellentétesnek tűnik, azt másvalaki éppenséggel összetartozónak láthatja.

Evidenciának tűnik, hogy az egyének értékeiket társas kapcsolataikon keresztül, a társadalmi életben való részvétel során sajátítják el. Ezzel kapcsolatosan felmerülhet az a probléma, ami lényegében az értékek objektívitásával/szubjektívitásával, illetve univerzalitásával kapcsolatos. Az értékszociológia klasszikus paradigmáiban az értékek vagy *szupraindividuális*, „átívelő, kötelező normaként, az az közösségi szinten léteznek” (Füstös–Szakolczay, 1999.5.) vagy *szubindividuálisak*, „feltételezhetően

az individuális szükségletekben vannak jelen, és minden emberi lény számára univerzálisak" (uo.).¹⁹ Max Weber szerint ezzel szemben „az értékeket individuális és nem kollektív egységekként kell elemezni, mivel csak az egyén *életvezetésének* (Lebensführung) mikéntjéhez kapcsolódnak" (uo.). Ez végső soron elvezetne a klasszikus szociológiai paradigmáknak – a durkheimi és weberi – a társadalom jellegéről alkotott koncepciói közötti ellentétéhez.

Anélkül, hogy az értékek kapcsán a szociológiai paradigmák közötti viszonyra kitérnék, amit fontosnak tűnik ezzel kapcsolatosan kiemelni az a következő:

- ◆ jelen vizsgálat az *egyéni* értékek kutatásán alapszik;
- ◆ ezek az egyéni értékek a társadalom *normatív* kényszere alatt alakulnak, a társadalom viszont az értékek közötti választás lehetőségét is biztosítja az egyén számára;
- ◆ a döntő viszont, hogy ezek az értékek közötti *választás*, illetve ezek közötti kompatibilitási viszonyok kialakítása az *egyéni feladata*;
- ◆ az így kialakuló egyéni *értékstruktúrák* számos változatával kell számolnunk;
- ◆ az érdeklődés – ezen értékpluralitással ellenében – a társadalomban létező *tipikus* értékorientációk feltárására irányul;
- ◆ ezután a kialakított értéktípusokat szükséges megvizsgálni abból a szempontból, hogy a fiatalok mely társadalmi csoportjaihoz köthetők a leginkább;

A továbbiakban törekvésem ezen jellemző értéktípusok kialakítására irányul. Módszertanilag ez a *faktorelemzés* alkalmazását jelentette, ennek a módszernek a segítségével az értékválasztások hátterében működő értékstruktúrákat lehet felderíteni. Előzetesen utalnék arra, hogy a legtöbb érték egymáshoz viszonyított összefüggései között *nem találunk negatívakat*. Ez azt jelenti, hogy nincsenek olyan egymást taszító értékek, amelyek a fiatalok számára kontrasztba állíthatóak lennének.²⁰ Az eltérések az egyes értékváltozóknak a többi értékváltozóval vett szignifikáns összefüggéseinek száma (illetve ilyenek hiánya) szerint adódnak. Így a hatalom, a gazdagság, a vallásos hit és a változatos élet az a négy érték, amelyeknél a legkevesebb, velük szignifikáns összefüggésben álló értékváltozót találunk.

5. táblázat A faktorelemzés eredménye – Mozaik 2001

értékek/faktorok	1	2	3	4
változatos élet	0.766			
érdekes élet	0.754			0.229
kreativitás	0.664	0.291		
a tradíciók tisztelete		0.798		
nemzet szerepe		0.741		
vallásos hit	0.597			
szerelem/boldogság			0.769	
igaz barátság	0.313		0.671	
családi biztonság		0.225	0.648	
gazdagság				0.821
hatalom	0.207			0.712

Total Variance Explained: 57.09%

¹⁹ lásd pl. Maslow elméletét.

²⁰ Az első kérdésblokk 17 értékváltozójának kombinációi szerint adódó 136 béta-együttható közül nem szignifikáns 22, 0.05-ös szinten szignifikáns 16, a maradék 98 együttható 0.001 szinten szignifikáns és pozitív.

Ugyanakkor el kell dönteni, hogy mely változókat (értékeket) vonjuk be a faktorelemzésbe. Az erdélyi középiskolásokat vizsgáló tanulmányokban az értékrend elemzését minden érték számbavételével végezték (lásd Covrig – Rat, Kiss 2000). Saját elemzésben nem így jártam el. Megnézve a *Mozaik2001* mintán az összes változó bevonásával kialakuló faktorstruktúrát, láthatóvá vált, hogy bizonyos értékek nem illeszkednek elég jellegzetes módon a kialakult faktorokhoz. Másrészt pedig a sok változó bevonása (feleslegesen) megnövelte a faktorok számát is. Így választottam ki azokat a változókat, amelyek esetében az egyes faktorokhoz illeszkedő változók közötti összefüggések is tipikusnak mutatkoztak. Végül 11 értékváltozóra alkalmaztam a faktorelemzést. A kialakult értékfaktorokat (értéktípusokat) az 5. táblázatban mutatom be.²¹

A kialakult típusok nem általánosak, csak belső, az erdélyi magyar fiatalokra vonatkozó értelmezésre használhatók. Ezeket a következőképpen lehetne jellemezni:

- ◆ az ösztönzésre, a változatosság keresésére utaló, **posztmaterálisnak** nevezhető értéktípus (az érdekes és a változatos élet, kreativitás). Ez számít a köztudatban megjelenő *jellegzetes ifjúsági értéktípusnak*. Korábban láttuk, hogy ezen értéktípushoz tartozó értékek mentén oszlik meg a leginkább a különböző társadalmi kategóriákhoz tartozó fiatalok véleménye.
- ◆ a **hagyományos** értékeket hangsúlyozó értékrend (tradíciók, nemzet, vallásos hit). Ez az értéktípus a politikai konzervatív értékrend „megfelelőjének” tűnik.
- ◆ a **biztonságra** irányuló, a **privát szféra** fontosságát hangsúlyozó értéktípus (szerelem, barátság, család). Ennek az értéktípusnak az értékelése során szükséges szem előtt tartani azt is, hogy ezen értékeket a maximumhoz közeli preferáltságot kaptunk (ld. 1. ábra). Ezen értékrendet „elutasító” fiatalok lényegében csak a maximálisnál alacsonyabb, de ugyancsak pozitív preferenciát mutatnak a barátság, a szerelem vagy a család értékei iránt.
- ◆ a **törekvő**, materiális értékrend (hatalom, gazdagság). Első látásra a céltudatos, ambiciózus fiatalok értékrendjeként értelmezhető. Viszont hipotézisként megfogalmazható az a feltételezés is, amely szerint ezen értékrendnél az értékek fontossága inkább hiányukból adódik. Ez az értékrend sokkal inkább épül a kíváncsi és kevés gyökere van a valóságban, az egyének személyes tapasztalataiban, illetve társadalmi helyzetükből fakadó kapcsolataikban. Tehát előtérbe kerül az „elgondoltság” értékaspektus, ezen értékorientáció a jövő egyfajta anticipálása.
- ◆ a posztmaterális értékrend vonzáskörébe kerül még a **barátság** is, a tradicionális értékrend körébe a **család biztonsága**, az **érdekes élet** pedig a törekvő értékrend struktúrájába illeszkedik²².

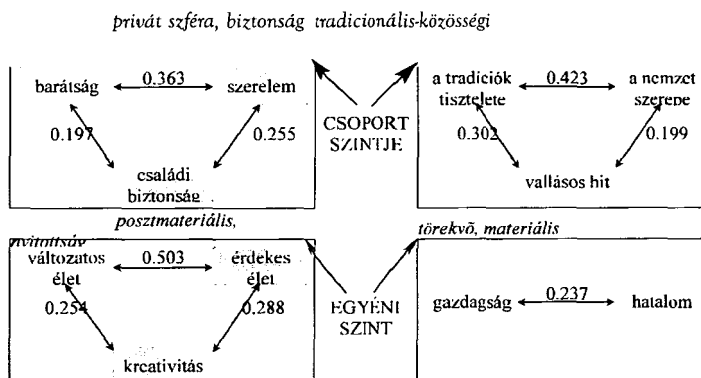
Ezt grafikusán az alábbi ábra szemlélteti (a számok az egyes értékváltozók közötti béta-együtthetők). A faktorelemzésből kimaradt értékekről elmondható, hogy a *szabadság* a posztmaterális, a *társadalmi rend* a tradicionális, a *saját jövővel kapcsolatos elképzelések megvalósulásának fontossága* a privát szféra, a *jövedelem fontossága* a törekvő értékrend vonzáskörébe tartozik. A *műveltség* és a *környezet* fontossága a törekvő értéktípus kivételével az összes értékrenddel összefüggést jelez, a *békés világ* és a *belső harmónia* a tradicionális és a privát szféra értéktípusához egyaránt kapcsolható. A *szépségről* pedig elmondható, hogy csak a tradicionális értékorientációval nem rokonítható (lásd függelék 20. ábra). Ezek az összefüggések megerősítik a faktorelemzés eredményének fent adott értelmezését.

²¹ A faktorelemzést főkomponens-elemzéssel, Varimax forgatással végeztem, az 1-nél nagyobb sajátértékű faktorok kialakítására.

²² A román fiatalok esetében is hasonlóan jelentkeznek a faktorok. Náluk a posztmaterális és a materiális értékrend nehezebben válik el és a kreativitás összefüggése a posztmaterális értékrenddel gyengül.

7. ábra

A tipikus értékorientációk jellemzői (Mozaik2001)

Utalhatunk még Schwartznak a már említett tipizálására, amely az értéktípusokat szembeállítja a szerint, hogy inkább egyéni érdekekhez (individuális szint) kapcsolódnak vagy valamilyen társadalmi csoporthoz, közösséghez fűződő viszonyt jelenítenek meg. Megállapítható, hogy a posztmaterális és a törekvő értéktípus az előbbi, míg a privátszféra (kiscsoportok) és a tradicionális értéktípus (tágabb csoport, közösség) az utóbbi értékfajtához tartozik (lásd 7. ábra).

Kiemelt jelentősége van a fiatalok esetében a *posztmaterális* értékrendnek. Az ifjúsági habitusok átalakulásával kapcsolatos forgatókönyv szerint – az iskolai életpálya meghosszabbodásával és az iskolai címek felértékelődésével párhuzamosan – a kulturális tőkébe és ezáltal a személy egyediségébe való befektetés jelentősége növekszik. A posztmaterális értéktípus ezt jeleníti meg az értékek tudatosulásának szintjén. Ez az értéktípus ugyanakkor összefüggésbe hozható a *progresszív individualizáció* C. Wallace (1998) fele értelmezésével. Wallace ezzel a különböző alternatívák közötti választás lehetőségének pozitív vonatkozásait hangsúlyozza. Másrészt pedig a fiatalnak azt a szándékát is jelzi, hogy az ifjúsági kultúrából (szórakozás, különféle életstílusok kipróbálása) minél aktívabban vegye ki a részét.

A továbbiakban azt mutatom be, hogy a kialakult értéktípusok hogyan jelennek meg a fiatalok különböző csoportjainál (azt láttuk már az egyes értékek szerint ez hogyan alakult). Ez annak a hatásnak a vizsgálatát jelenti, amit a fiatalok származása, neme, társadalmi helyzete gyakorol a tipikus értékorientációk egyéni szinten való jelentkezésére. Az eredményeket a 8.–12. ábrán követhetjük, ezek alapján a következő megállapítások tehetők:

- ◆ a legélesebb különbségek a *posztmaterális* értékrend esetében mutatkoznak, éspedig:
- ◆ inkább jellemezhetők ezzel az értékrenddel a belső-erdélyi és a városi fiatalok;²³
- ◆ az életkor előrehaladtával a posztmaterális irányultság csökken, vagyis a leginkább fiatalos értékorientáció a legfiatalabb (15–19 éves) korcsoport tagjainál feltételezhető(!);
- ◆ ugyancsak a posztmaterális értékorientáció preferenciája irányában hat a *jobb vagyoni* helyzet és az apa *magasabb iskolai végzettsége* is;
- ◆ a *tradicionális* értékorientáció leggyakrabban a posztmaterális értékrenddel kevésbé jellemezhető

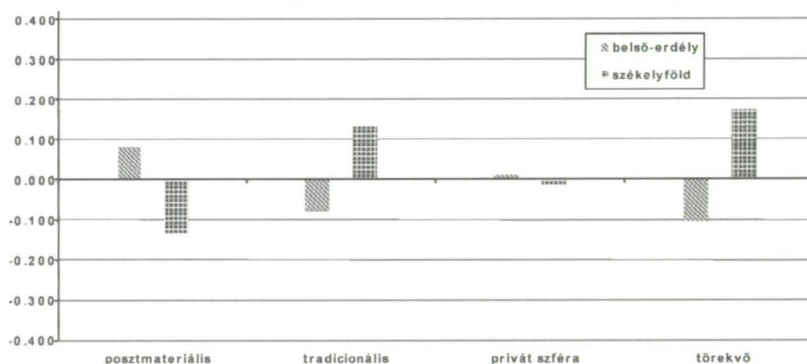
²³ Ez az egybeesés abból is adódik, hogy a belső-erdélyi mintában nagyobb a városi lakhelyű fiatalok aránya.

csoportoknál jelentkeznek: székelyföldi, 25–29 éveseknél, alacsonyabb iskolai végzettségű apák gyerkeinél és rosszabb vagyoni helyzetű fiataloknál;

- ◆ a *tradicionális* értékrend fontossága kiemelkedik azon lányoknál, akik *falun* élnek, ezzel szemben fokozottabb elutasítást jelez a *városi fiúk* esetében;
- ◆ a *privát szféra* fontosságát érintő értékrendet illetően nem találunk szignifikáns különbségeket, ezen értékorientáció a fiatalok mindegyik csoportjánál egyformán jelentkezik. Kivételt képezhetnek a városi lányok, akik a többiekhez viszonyítva inkább jellemezhetők ezzel az orientációval is;
- ◆ a *materiális* értékorientáció a *falun élő fiúk* tipikus jellemzője, ezzel ellentétes viszonyulást itt a városi lányok jeleznek;
- ◆ a *materiális* értékorientáció hasonlóan jelenik meg az egyes csoportoknál, mint a *tradicionális* értékrend. A székelyföldiek, alacsonyabb iskolai végzettségű apák gyerkei és rosszabb vagyoni helyzetű fiatalok inkább jellemezhetők ezzel az értékrenddel. Korcsoportok szerint viszont nem találunk szignifikáns eltéréseket.

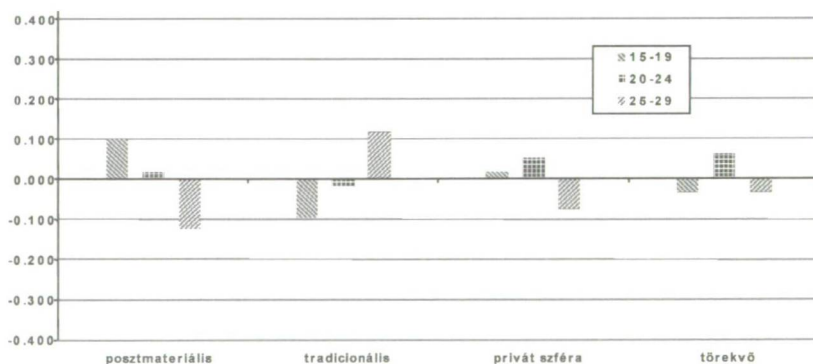
8. ábra

Értékorientációk régiók szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

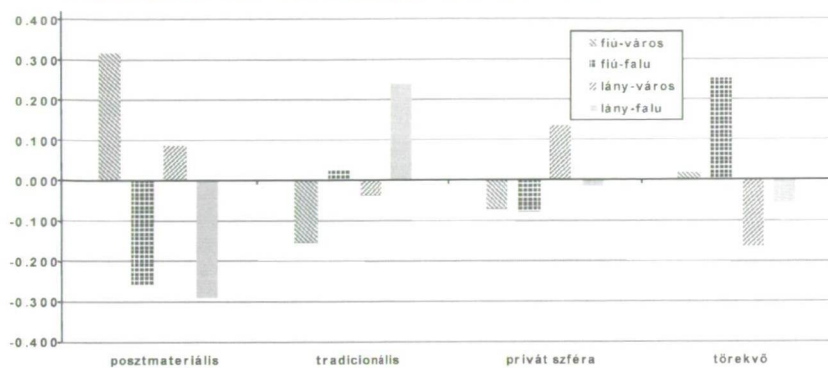

9. ábra

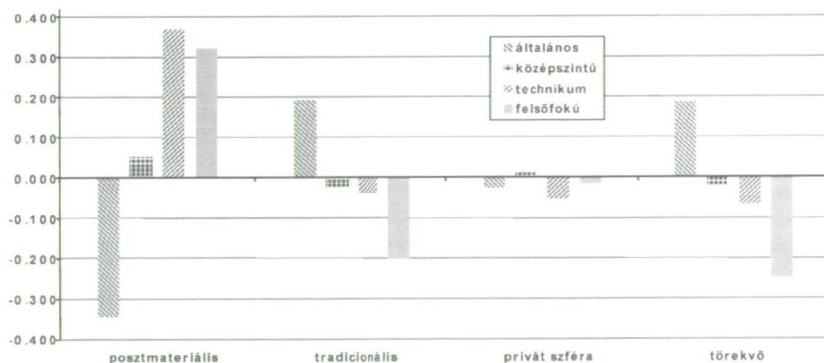
Értékorientációk korcsoportok szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

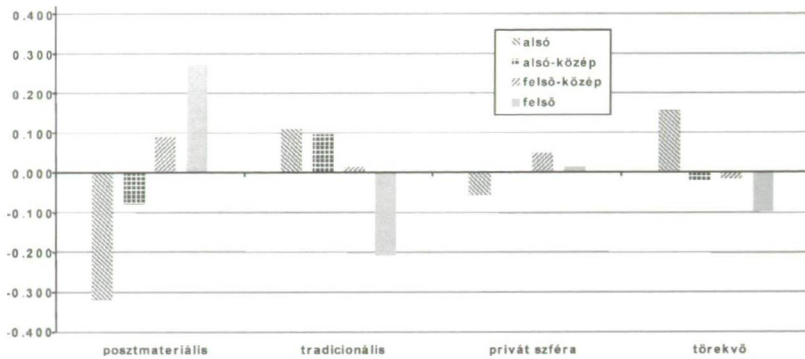
10. ábra
Értékorientációk nem és településtípus szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

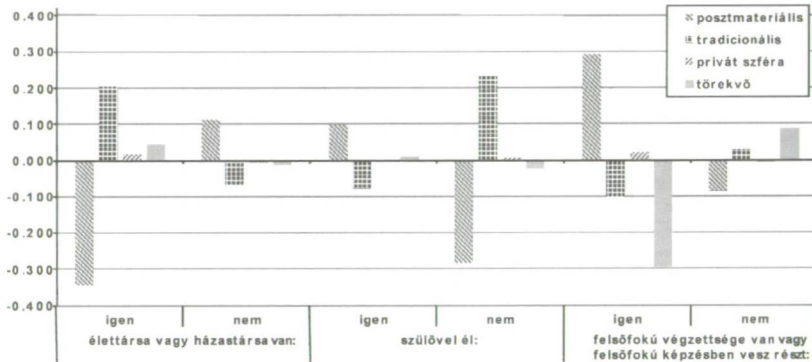
11. ábra
Értékorientációk az apa iskolai végzettsége szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

12. ábra
Értékorientációk a vagyoni helyzet szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

13. ábra
Értékorientációk családi állapot, szülőikkel való együttélés és felsőfokú végzettség szerint (Mozaik 2001, faktorsúlyátlagok)

A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a *posztmaterális* értékorientáció kialakulására a származás jelentős hatást gyakorol. Tehát a kedvezőbb származási pozíció felerősíti ezen értéktípus preferenciáját (ez ugyanakkor a tradicionális értékorientáció elhalványulásával jár együtt). Másrészt a falun élő fiatalok ezzel az értékorientációval szemben negatív viszonyulást mutatnak, az ifjúsági kultúrában való részvételnek alacsony értékelése van. A falun élő lányok inkább a tradicionális, míg a fiúk a materiális, törekvő értékorientációval jellemezhetők. Esetükben ezt a hagyományos nemi munkamegosztásnak az értékek szintjén való megjelenéseként is értelmezhetjük.

Még három összehasonlítás eredményét mutatom be a 13. ábrán. Elsőként a *családi állapot* szerinti eltéréseket ábrázoltam. Azok, akik élettársi vagy házastársi kapcsolatban élnek inkább tradicionálisak, és

együttal kevésbé jellemezhetők a posztmaterális orientációval. Ugyanez mondható el azokról is, akik (már) *nem a szüleikkel élnek együtt*. Az értékrendben megragadható – élettörténeti momentumokhoz kapcsolható – ilyen átalakulások egyúttal a fiatal és felnőtt lét között húzódo határvonalakat is élesebbé teszik. A változatos és érdekes élet iránti csökkenő érdeklődés – a hagyományok iránti fokozottabb szimpátiával együtt – a már megházasodott, vagy a szülői házat már elhagyott fiataloknál az itt posztmaterálisnak nevezett orientációt egyértelműen a fiatal életkor, még felelősségektől mentes korszakához rendeli hozzá.

Az utolsó összehasonlítás azokra fókuszál, akik *főiskolát* vagy *egyetemet végeztek*, vagy *ilyen képzésben vesznek részt*. Ez a csoport a posztmaterális értékrend előnyben részesítésével és a materális orientáció fokozottabb elutasításával jellemezhető. Ez a kulturális tőke megszerzésének fontosságát, ennek tudatosulását jelentheti – szemben a felsőfokú képzettséggel nem rendelkezőkkel. Ez utóbbiak esetében a rövidebb iskolai életszakasz korábbra hozza az anyagi önállóság megteremtésének igényét és ezáltal a materális értékek felértékelését is.

A szülőkkal szembeni attitűd és az értékorientáció közötti kapcsolat

Tanulmányomnak ebben a részében az eddigi eredményeket felhasználva azt vizsgálom, hogy milyen hatása van az értékorientációnak a fiatalok felnőtt világgal szembeni attitűdjeinek alakulására.

Ezen attitűdök esetében arról a problémáról van szó, amely az ifjúsági kultúra terjedésének a családi nevelési stratégiáktól való relatív függetlenségében nyilvánul meg. A kortárs csoportok felé való orientáción keresztül érvényesülő ifjúsági kultúra vagy a tömegkommunikációs médiumokon érkező „tudósítások” a különféle ifjúságkonceptiókról, életstílusokról olyan tényezők, amelyek a szülői befolyástól viszonylag függetlenül fejtik ki hatásukat. Ez azt eredményezheti, hogy adott esetben a fiatalok elmozdulása a szülői kontrolltól függetlenebb életstílus felé nem jár feltétlenül együtt a szülőknél ugyanilyen elmozdulással a saját stratégiáikról illetően.²⁴ Ez feszültségekhez, sűrűlódásokhoz vezethet. Ennek a problémának a felismerése az ifjúság szociológiában, az *ifjúságcentrizmus* fogalmának kialakulásához vezetett.

„Az ifjúságcentrizmusban a fiatalok által a felnőtt világ kultúrájával és hatalmával kapcsolatban tapasztalt konfliktus fejeződik ki.” (Watts – Zinnecker 1992.72.) A felnőttek a fiatalok számára egyrészt pozitív referenciaként szolgálhatnak, akik útmutatást, irányítást adnak. A felnőttek másrészt negatív vonatkoztatási csoportként is funkcionálhatnak az ellenőrzést, a felügyeletet testesítve meg, így az ezzel szemben megnyilvánuló ifjúságcentrizmus egyfajta ifjúsági „etnocentrizmusként” jelenik meg. Ez a két irányulás ritkán különül el, nem ellentétes pólusokként kell elképzelni ezeket, hanem inkább, olyanoknak, amelyek többé-kevésbé irányítják a fiatalok gondolkodását, magatartását.

A felnőttekkel szembeni pozitív, illetve negatív viszonyulás empirikus megközelítésére először egy erre kialakított skála kérdéseit használtam fel.²⁵ Ezen változók (lásd 14. ábra) szerint nem találtunk jelentős különbségeket a fiatalok különböző társadalmi kategóriákhoz tartozó csoportjai között.

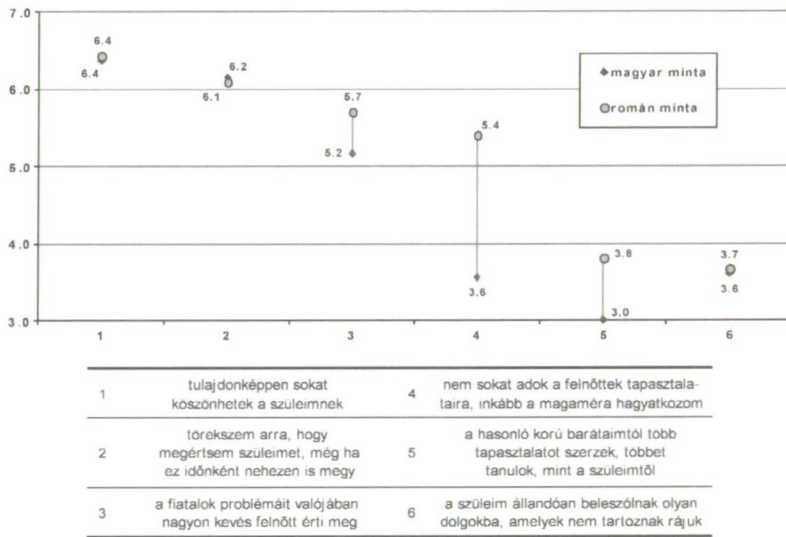
Jelentősebb különbség mutatkozik viszont a magyar és a román fiatalok között, az adatokat a 14. ábra tartalmazza. Látható, hogy a román fiatalok esetében sokkal nagyobb a „szakadék” a saját és a felnőtt világ között, mint a magyar fiataloknál (a „nem sokat adok a felnőttek tapasztalatára, inkább a magaméra hagyatkozom” kérdésre adott válaszok átlagainak különbsége a magyar s a román minta között

²⁴ A szülők által fontosnak tartott gyereknevelési elvek elemzése során Füstös–Könyves–Tóth (1988) két fő szembenálló stratégiát mutattak ki. Az egyik a modern személyiségértékeket hangsúlyozza: önállóság, fantázia, felelősségérzet, önfejelem, míg a másik a hagyományos közösségi értékek fontosságára épít: jó magaviselet, udvariaság, engedelmisség.

²⁵ Az ifjúságcentrizmus-skála az említett ifjúságcentrizmus fogalmának operacionalizált változata. Az ifjúságcentrizmus-skálát Jürgen Zinnecker és munkatársai alakították ki: előbb egy 24, majd egy rövidített 10 ítemes változatban. Magyarországon Gábor Kálmán alkalmazta először, itt az ő fordítása szerepel.).

2,8). Tehát míg a szülőkkel szemben érzett hála ugyanolyan szinten jelentkezik, a román fiatalok esetében a fiatalok saját (érték és cselekvési) orientációja, valamint az alkalmazott szülői nevelési stratégiák közötti konfliktus fokozottabb érzékelését fedezhetjük fel.

14. ábra
A kortársakkal és a felnőttekkel szembeni attitűd
Mozaik 2001, átlagok
(1–egyáltalán nem ért egyet, 7–teljes mértékben egyetért)

A továbbiakban ahhoz, hogy az értéktípusoknak a fiatalok felnőtt világgal szembeni viszonyulására gyakorolt hatását vizsgálni tudjam két, ezt a viszonyt megjelenítő attitűd-faktort alakítottam ki. Ezeket a 6. táblázat tartalmazza. Az első faktor a szülőkkel szembeni hálaérzetet, egy *empatikus* viszonyulást jelez. Itt is szem előtt kell tartani, hogy a szülők iránti empátia átlagos értéke a maximumhoz közeli szinten jelentkezik (lásd a fenti ábrán).²⁶ A második az „*ifjúságcentrista*”, ez egyszerre jeleníti meg a saját csoport (ifjúsági kultúra, kortárs csoportok) irányában mutatkozó pozitív, és a felnőtt világgal szembeni negatív viszonyulást. A kialakított faktorokat vizsgálva nem kaptunk a fiatalok kategóriái (régio, lakhely típusa, nem, korcsoportok, vagyoni helyzet) szerint szignifikáns különbségeket. Kivételt a házasság (vagy élettársaság) jelöl, illetve a szülőktől külön élők képeznek. Mindkét kategóriáról elmondható, hogy a szülő-empatikus és az ifjúságcentrizmus faktor is negatív átlagértéket mutat. Ez jelzi, hogy esetükben a fiatal/felnőtt dichotómia már kevésbé hangsúlyos, számukra a szülők, illetve a felnőttek világa – pozitív és negatív – referenciaértékéből is egyaránt veszít.

²⁶ Ez azt jelenti, hogy a fenti ábrán az első két változó esetében megjelölt 4-es vagy 5-ös opciók a szülő-empátia attitűdfaktora esetében (már) negatív értékeket feltételeznek. Vagy fordítva, a szülő-empatikus orientációval szembeni viszonyulás negatív irányba fordulása (a faktor esetében) lényegében csak egy maximumhoz közeli szülő-empátia enyhé csökkenésével jár (a változók esetében).

6. táblázat A faktorelemzés eredménye – Mozaik2001

	szülő-empatikus	ifjúság-centrista
törekszem arra, hogy megértssem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy	0.852	
tulajdonképpen sokat köszönhetek a szüleimnek	0.849	
nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom		0.745
a hasonló korú barátaimtól több tapasztalatot szerzek, többet tanulok, mint a szüleimtől	-0.246	0.720
a szüleim állandóan beleszólnak olyandolgokba, amelyek nem tartoznak rájuk		0.641

Total Variance Explained: 59.24%

Az alábbi táblázat az értéktípusok és az ifjúságcentrizmus-faktorok közötti korrelációs összefüggéseket tartalmazza. Látható, hogy az ifjúságcentrista attitűdre egyaránt pozitív hatással van a posztmaterális értékorientáció és a materális, törekvő értékorientáció, ezzel ellentétes a tradicionális értékrend hatása. A szülők iránti empátia a tradicionális és a privát szféra biztonságára irányuló értékorientációval és kevésbé hangsúlyosan a posztmaterális értékrenddel áll pozitív összefüggésben.

7. táblázat Az értéktípusok és az ifjúságcentrizmus-faktorok közötti összefüggések²⁷
Mozaik2001 (magyar minta)

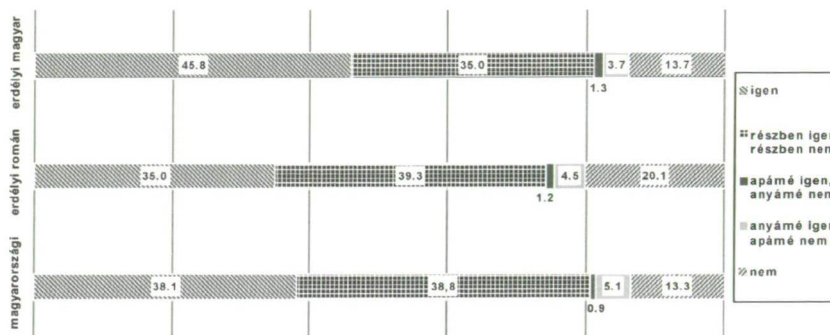
	szülő-empatikus	ifjúság-centrista
posztmaterális	0.071*	0.112**
tradicionális	0.201**	-0.092*
privát szféra	0.200**	xxx
törekvő	xxx	0.121**

A posztmaterális értékorientáció tehát nem jelent választást a kétféle attitűd között, a tradicionális értékrend viszont a szülő-empatikus attitűdöt erősíti és a szülőkkal, illetve a felnőtt világgal való szembenállást gyengíti.

A szülőkkal szembeni attitűdök valamint fő értékorientációk közötti viszony jellemzésére az adatbázisban egy másik változó is rendelkezésre áll. Ez arra kérdez rá, hogy a fiatalok számára *megfelele-e a szülei élete, mint eszmény*. Tehát ez a változó is azt a generációs távolságot hivatott mérni, amely a szülői ház hagyománya, másrészt a fiataloknak az ezzel a hagyománnyal esetlegesen szembehelyezkedő elképzelései, elvárásai között van. Ez esetben is összehasonlítást végeztem az erdélyi magyar, román, illetve magyarországi fiatalok között, az adatokat a 15. ábra mutatja. Itt is a román fiatalok utasítják el a legnagyobb arányban a szülők életformáját (20.1%), ez az információ megerősíti az ifjúságcentrizmus-skála itemeinek elemzésekor kapott eredményeket. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a román fiatalok esetében a fiatalok és a szülő közötti generációs konfliktus, élesebben jelentkezik, mint a magyaroknál. Az erdélyi magyar fiatalok ebben a tekintetben a román és a magyarországi fiatalok között helyezkednek el.

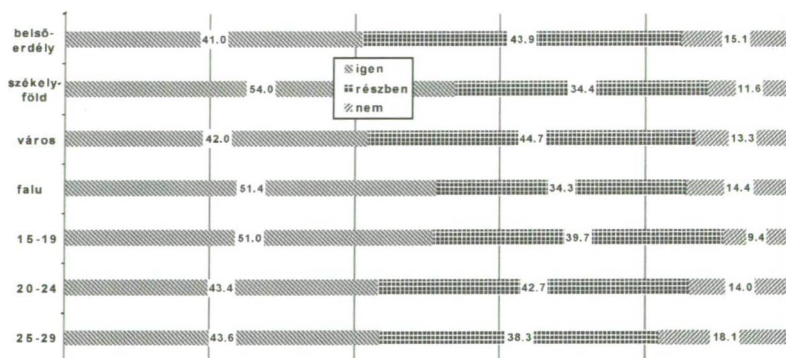
²⁷ korrelációs együtthatók: ** – 0.001 szig.szintet, * – 0.01 szig.szintet, xxx – szignifikancia hiányát jelzi.

15. ábra
Megfelele-e a szülei élete, mint eszmény?
erdélyi magyar és román, illetve magyarországi 15–29 éves fiatalok

Az erdélyi magyar fiatalok mintáján megfigyelhető, hogy a székelyföldi és a falun élő fiatalok számára a szülők életformája pozitívabb értékelést kap (16. ábra). Másrészt korcsoportok szerint is jelentős különbségek adódnak. Erre a kérdésre a 25–29 évesek 18.1%-a válaszolt nemmel, míg a 15–19 évesek csupán 9.4%-a. A 20–24 és 25–29 évesek kritikusabbak mint a serdülőkorúak, a hangsúlyosabb elutasítás esetükben a korábbi függőségtől való elszakadás, illetve az elszakadás szándékának jele.

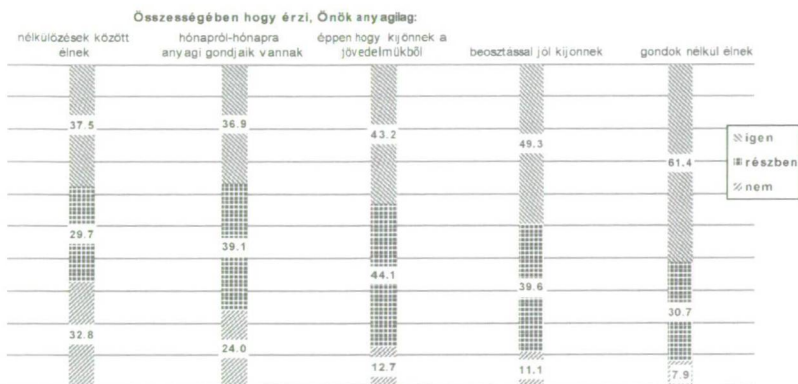
16. ábra
Megfelele-e a szülei élete, mint eszmény? – régió, településtípus és korcsoportok szerint²⁸
Mozaik 2001

²⁸ Itt a „részben igen, részben nem / apámé igen, anyámé nem / anyámé igen, apámé nem” opciókat összevontam a „részben” címszó alá.

Egy további eredmény származott abból az összevetésből, amit a megkérdezett szubjektív anyagi helyzete és a szülők életformájának elfogadása között végeztem. Egyrészt nem mutatkozott szignifikáns különbség abban, hogy a fiatalok a szüleik életét mintának tartják-e saját maguk számára – objektív vagyoni helyzet szerint. Ezzel szemben összefüggés jelentkezik az anyagi helyzet szubjektív értékelése és a szülői életformához való viszonyulás között (17. ábra).

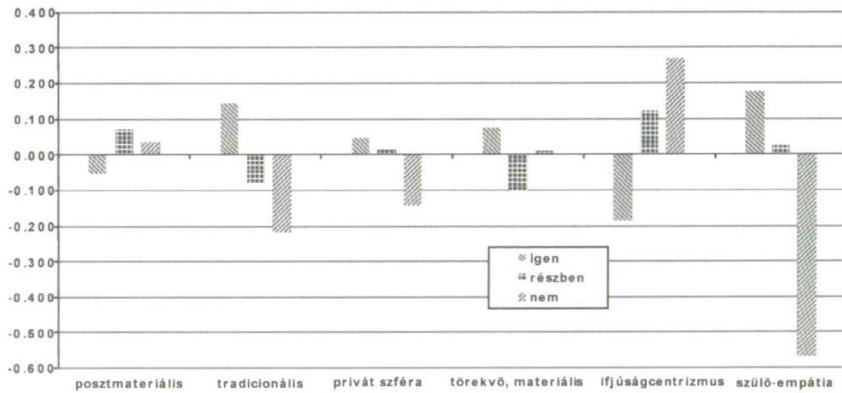
17. ábra
Megfelele-e a szülei élete, mint eszmény? – szubjektív anyagi helyzet szerint
Mozaik 2001

Az ábrán megfigyelhető, hogy azok akik, úgy értékelik, gondok nélkül élnek, sokkal nagyobb arányban vallják azt, hogy elfogadják a szülők által közvetített mintákat. Viszont azon fiataloknál, akik azt jelezték, hogy nélkülözések között élnek, megnövekszik a szüleik életformáját elutasítók aránya. Ez jelzi, hogy a szülővel szembeni viszony alakulásának egyik fontos tényezője a család materiális helyzete – annak elenére, hogy az objektív vagyoni állapot ennek nem jó indikátora. Ez a megfigyelés általánosítható, amennyiben a román és a magyarországi fiataloknál is hasonló tendencia figyelhető meg.

Lássuk most, hogy milyen hatást gyakorolnak a szülők által közvetített minták értékelésére a főbb értékorientációk, valamint a felnőtt/szülői világgal szembeni attitűdök. Az eredményeket a 18. ábra tartalmazza. Amint az várható volt a szülőkkel szemben érzett hála inkább jár az általuk nyújtott minták elfogadásával, ugyanakkor az ifjúságcentrista orientáció ezen minták megtagadását implikálja. Az értékorientációk közül a tradicionális értékrend esetében beszélhetünk szignifikáns hatásról: a tradicionális értékorientáció és a szülői minták elfogadása pozitív viszonyban van. Figyelembe véve a szülő-empátiás attitűd és a tradicionális értékorientáció közötti pozitív összefüggést is, megállapítható, hogy a tradicionális értékírányultság és a szülőkkel szembeni pozitív attitűd között koherencia van. Vagyis a hagyományos értékek felé történő irányultságnak része a szülőkkel szembeni pozitívabb viszonyulás is, és fordítva, ezen értékorientáció elutasítása valószínűsíthetőbb a szülőkkel szembeni kritikusabb attitűd talaján.

18. ábra
Megfelel-e a szülei élete, mint eszmény?
értékorientációk és a kortársakkal / felnőttekkel szembeni attitűd szerint
Mozaik2001, faktorsúly-átlagok

Összefoglalás és következtetések

A tanulmányban elsődlegesen az erdélyi magyar fiatalok értékorientációit vizsgáltam. Az értéktípusok számbavétele nem teljes, még annak ellenére se, hogy mint tudjuk a társadalomban az értékek feltételezett száma az attitűdökhöz viszonyítva relatív alacsony. Az elemzést az értékek „elterjedtségének” bemutatásával kezdtem. Láttuk, hogy olyan értékek, mint a család, a békés világ, a szerelem, a barátság, a belső harmónia, szabadidő nemcsak az erdélyi fiatalok esetében rendelkeznek, nagyon magas (a maximálshoz közeli) preferenciával. Ezek olyan az egyén számára a privát szféra biztonságát garantálni hivatott értékek, amelyekről elmondható, hogy társadalmunkban (a kelet-európai vagy európai társadalmakban?) univerzális hatósugárral rendelkeznek. A barátság, a változatos élet és a szabadidő fontossága az életkor előrehaladtával csökkenni látszik, de a 30 év alatti fiatalok többsége ezen értékeket fontosnak tartja.

Vizsgálatomban a fiatalok értékeiből kibontakozó tipikus értékorientációk közül a posztmaterális és a tradicionális értéktípus kapott kiemelt jelentőséget. Láthatóvá vált, hogy a posztmaterális értéktípus – melynek vonzásába olyan értékek tartoznak, mint a változatos és érdekes élet, a kreativitás, a szabadidő, a műveltség és a barátság – leginkább képes arra, hogy a fiatalok különböző csoportjainak értékpreferenciáiban megmutatkozó különbségeket felszínre hozza. Megállapítható, hogy a kedvező származási háttér – ideértve a városi lakhelyet is – jelentős hatást gyakorol ezen értékorientáció kialakulására. Ezen fiatalok több idővel is rendelkeznek (amihez hozzájárulhat a szülők biztosította anyagi háttér) az életkorszpecifikus tevékenységek, a különböző életformák, stílusok kipróbálására, ezáltal esetükben a posztmaterális értékorientáció is a legjellemzőbb. Ezzel szemben a falun élő fiatalok számára ezek a lehetőségek csak korlátozottan hozzáférhetők. Ők kimaradnak a városi társaik által élvezett előnyökből, azt is mondhatjuk, hogy ezen fiatalok értékrendje kevésbé „fiatalos”, mint a városi társaiké. Ugyanakkor kiemelendő a falun élő fiúk materialista irányultsága, illetve a falun élő lányok tradicionális értékorientációja.

A különböző értékorientációk és a szülőkkel szembeni attitűdök közötti viszonyt vizsgálva az derült ki, hogy a szülőkkel szembeni pozitív attitűd, illetve a szülők által közvetített minták elfogadása leginkább a tradicionális értékrend fontosságának hangsúlyozásával jár. Ugyanakkor elmondható az is, hogy a posztmaterialis értékorientáció nem a fiatalok és felnőttek közötti generációs törésvonal mentén alakul ki. Azt is szükséges megjegyezni, hogy ilyen törésvonaltól inkább a román fiataloknál beszélhetünk, az erdélyi magyar fiatalok esetében ez kevésbé hangsúlyos.

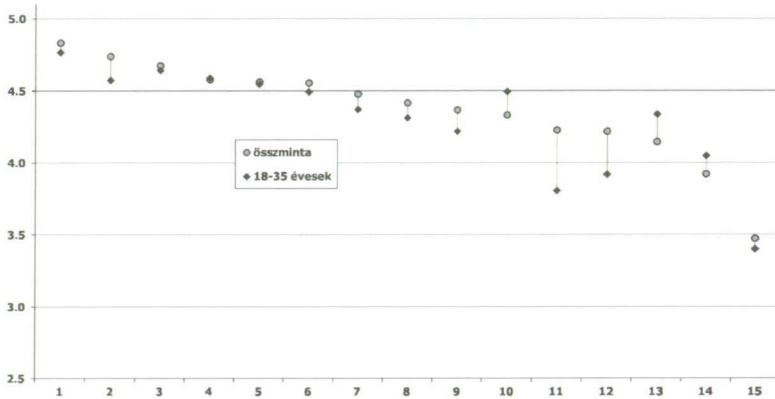
Szakirodalom

- Covrig, Anca – Rat, Cristina (2000): *Erdélyi középiskolások értékrend profiljai*. In Veres Valér (szerk.) *Nemzeti vagy nemzedéki korszakváltás*. Limes-Új Mandátum Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- Csepeli Gy. (1997) *Szociálpszichológia* Budapest: Osiris
- Füstös L. – Könyves-Tóth Ildikó (1988): *Gyermekevelési elvek*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Füstös L. – Szokolczay Á. (1999): *Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977-1997)* Módszertani Füzetek, Budapest.
- Hankiss E. – Manchin R. – Füstös L. – Szokolczay Á. (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom érték rendszerének alakulása 1930 és 1980 között I-II.* MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kiss Tamás (2000): *Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*. In Veres Valér (szerk.) *Nemzeti vagy nemzedéki korszakváltás* Limes-Új Mandátum Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- Schwartz, S. H. (2003): *Univerzálisak az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban*. In Váriné Szilágyi I. (szerk.) *Értékek az életben és a retorikában* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció*. Corvina, Budapest.
- Varga Károly (2003): *Értékek fénykörében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Váriné Szilágyi Ibolya (1987): *Az ember, a világ és az értékek világa*. Gondolat, Budapest.
- Wallace, Claire (1998): *Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában út az individualizáció felé?* Korunk 1998. 6.
- Watts, Meredith – Zinnecker, Jürgen (1993): *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúság centrizmus hatásai*. In Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szociológiai Műhely, Szeged.

Függelék

19. ábra

Egyes értékek átlaga az erdélyi magyarok,
illetve a 18-35 éves korosztály esetében (2001)
(1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos)

1 család	9 mértékletesség
2 magyar nemzet tagja	10 célok elérése
3 jó viszony másokkal	11 erkölcsi szabályok betartása
4 szabadság	12 vallás
5 munka	13 érvényesülés
6 mások segítése	14 siker
7 mások megbecsülése	15 mások problémáinak felvállalása
8 pénz	

8. táblázat Hol tanul? – korcsoportok szerint (Mozaik 2001, százalékban)

	15-19	20-24	25-29	30-34
nem tanul	27,9	67,8	91,5	62,4
általános	1,4	0,0	0,0	0,5
szakiskola	4,8	0,0	0,0	1,6
szakközépiskola	14,8	0,3	0,2	5,1
elméleti liceum	39,9	0,5	0,2	13,5
technikum	2,6	4,1	1,4	2,7
főiskola	1,9	4,1	1,2	2,4
egyetem	6,8	22,5	4,1	11,1
mesteri és phd	0,0	0,7	1,4	0,7
össz	100	100	100	100

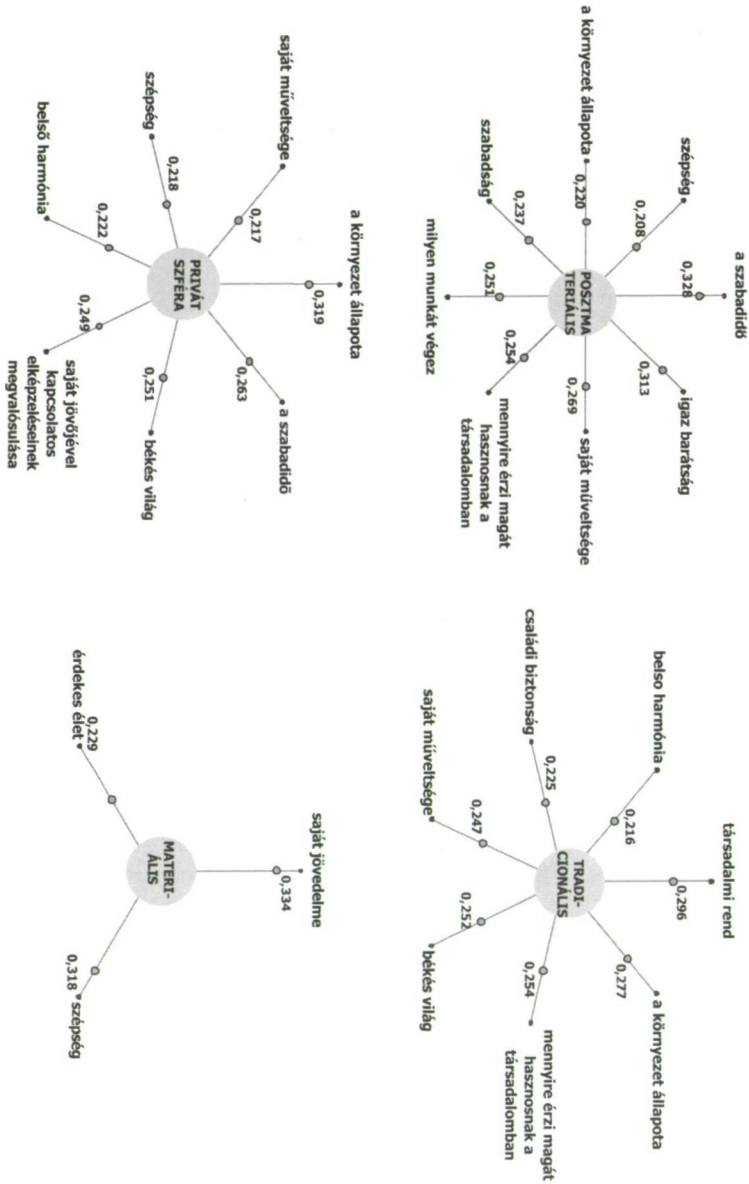
20. ábra
Az egyes értékek átlaga a Temes megyei magyarok,
illetve a 18–34 éves korosztály esetében (2004)²⁹
(1–egyáltalán nem fontos, 5–nagyon fontos)

1	családi biztonság	8	társadalmi rend
2	békés világ	9	a tradíciók tisztelete
3	szerelem/boldogság	10	elszakadás az evilági terhektől (vallásos hit)
4	igaz barátság	11	gazdagság (anyagi javak)
5	belső harmónia	12	a változatos élet
6	szabadság (a cselekvés és a gondolkodás szabadsága)	13	szépség
7	a környezet állapota	14	hatalom (ellenőrzés mások felett, dominancia)

²⁹ A felmérést a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Központ végezte.

21. ábra
Az értékorientációk és egyes értékek közötti korrelációs együtthatók
Mozaik2001

NAGY (BERNÁTH) JULIANNA KRISZTINA

VALLÁSOSSÁG, DE (MÉG) MILYEN?!
ERDÉLYI MAGYAR FIATALOK VALLÁSOSSÁGA 2001-BEN

Elvek és hipotézisek

A vallás és a társadalom viszonya változóban van. Emiatt érdekes. (Tomka 2004) visszatérő kérdése a mikroszociológiai valláskutatásnak, hogy különböznek-e alkatiilag vagy/és cselekedeteikben a vallásos emberek a nem vallásosaktól? A vallásosságnak, vagy éppen a konkrét felekezethez tartozásnak van-e valami látható következménye az ember életében?

A kérdés elméleti megalapozása több irányból történik. Az egyik szerint minden vallás sajátos – más vallásoktól és a nem vallásosságtól eltérő – értékrendet képvisel, amelynek szocializálása eleve bizonyos sajátosságot kell(ene), hogy adjon az embernek. Ezen túlmenően a gyakorolt és elkötelezett vallásosság folyamatos erkölcsi- és értéktudatosítással jár, aminek ismét ki kell(ene) fejeződnie a mindennapi életben. Ezen logika szerint a vallásos emberek pozitív irányban különböznek a nem vallásosaktól.

Egy másik érvelés szerint a vallásosság intézményesült jellegéből az következik, hogy a hívő ember, aki egy előzetesen kialakított, ugyanakkor igen erősen kötelező tudati és erkölcsi rendszerben szocializálódott, egyrészt önállótlan, hiszen – úgymond – tilalmas számára az egyházától eltérő önálló továbbgondolás, másrészt intoleráns, hiszen minden mást elfogadhatatlannak és rossznak minősít. Ugyanez az érvelés fordított irányban is létezik. Mivel a vallásosság – állítólag – önállótlanyságot, a feltétlen tekintélynek való önkéntes alárendelést és abszolút és merev elvek és szabályok elfogadását követeli, ezért – tendenciásként – a merev, autoriter személyiségű emberek hajlanak arra, hogy vallások legyenek, vagy hogy vallások maradjanak. A fent leírt két elmélet a vallásosság eltérő értelmezéséből adódóan belső, illetve külső (intrinsic-extrinsic) vallásosságot különböztetve meg, a valóságot eltérő dimenziók szerint értelmezik, ezek alapján a feltett kérdésekre nem adhatók biztos válaszok.

Tomka Miklós szerint – külföldhöz mérve – Erdély erősen vallásos és egyházas, ami feltételezhetően annak (is) tulajdonítható, hogy ez a hagyományból élő változatlanlás kifejeződése, ami az iparosítás, modernizációs folyamatok hatására „összeomolhat” (Tomka 1998).

Hipotézisünk szerint Erdélyben a hagyományból élő és személyes elkötelezettséget nem feltételező, általános „vallásosság” dominál a modern korban terjedő egyéni, személyesebb és elkötelezettebb vallásosságnál, elvetve azt a nézetet, mely szerint a „modernizáció” automatikusan és szükségszerűen elválasztalanodáshoz vezetne (Tomka 1998).

Kutatások (túlnyomórészt amerikaiak – Argyle – Beit-Hallahmi 1975, Beit-Hallahmi 1973, Stark–Bainbridge 1996, Yinger 1957 stb.) bizonyítják, hogy a vallásosság mindegyik típusára érvényesek bizonyos jellemzők. A teljesség igénye nélkül ezek a következők: erőteljesebb affinitás a közösségalkotásra, a közösségi részvételre, a szociabilitás egyéb formáira és ezen belül a családiasságra (D’Antonio –

¹ E kérdés kapcsán ld. még Gabriel, Karl (szerk. 1996): *Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung?* München, Chr. Kaiser – Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus

Aldous 1983, Martin 1981). A vallásossággal általában (a nem vallásoságnál mérhetően erőteljesebb mértékben) együtt jár továbbá az erkölcsi elvek ápolása és a pszichikai-lelki kiegyensúlyozottság, ami „lelki egészség” és személyes boldogságtudat formájában is mutatkozik.

Tomka Miklós szerint noha elsősorban a külső vallásosság jellemzője, a gyakorlóan vallásos, illetve az egyházas népesség egészére is tendenciaszerűen érvényes a hagyományörzés, a jövővel szemben inkább a múlt értékeire támaszkodás, a kulturális értelemben vett konzervativizmus, az adott körülményekbe való belenyugvás, vagy legalábbis a társadalmi konformizmus és az erőszakos változtatások és az abban való részvétel elutasítása, a merev, az újdonságot inkább elutasító, differenciálatlan gondolkodás, és végül az előítéletesség. Ez utóbbi beállítódás erőteljesebb, mint az erőszakos változtatások elutasítása. A külső vallásossággal jellemezhető emberek társadalmilag inkább „passzív”-ak (részben a „csendes többség” tagjaként), a fennálló rend mellett foglalnak állást és (ezzel többé-kevésbé összhangban) politikailag is konzervatívak. Ugyanakkor a belső vallásosság jellemzője a fennálló kulturális és politikai viszonyok relatívnak, átmenetinek tekintése és azokkal kapcsolatban is erőteljes innovációs készség, társadalmi-politikai aktivizmus és az elv-etikához való alkalmazkodás helyett a felelősség-etikához való alkalmazkodás. A belső vallásossággal jellemezhetőek csoportjában alacsony az előítéletesség, viszont magasabb a toleranciaszint, s ezzel összhangban általános a jogi merevség elutasítása. Tomka szerint annyira egyértelműnek tűnik, hogy a vallásosság – legalább bizonyos vonatkozásokban – jelentős személyiség- és magatartásbefolyásoló tényező. A befolyásolás maga ellenben több tényező függvénye és az eredménye különböző lehet. A társadalom egésze szempontjából két dolog látszik kulcskérdésnek. Egyrészt, hogy egy országban vagy társadalmi csoportban milyen mértékű a vallásosság intézményes megmerevedettsége és milyen a hívő és a nem hívő emberek aránya? Másrészt az, hogy bizonyos csoportokban, vagy akár egyéneknél, milyen a belső és a külső vallásosság „keveredési aránya” (Tomka 1998).

A vallási jelenséggel foglalkozó társadalomtudományokban nem alakult ki konszenzus arra nézve, hogy milyen jelenségeket kell a vallásosság, vallásos viselkedés fogalma alá besorolni, s mit nem.

Operacionalizálva a vallásosság fogalmát olyan viselkedésformákat, attitűdöket jelölünk meg, melyek a vallásosságvalamilyen köztudatban képszerűen élő formájára utalhatnak. Az erdélyi magyarok vallásosságfogalmát a felsorolt dimenziók mentén vizsgáljuk. A nagyobb vallási rendszerek meghatározása alapján bizonyos értelemben vallásosnak tekinthető az a személy, aki

1. rendszeresen vesz részt istentiszteleten,
2. gyakran imádkozik,
3. minden kétséget kizáróan hisz Istenben vagy egy meghatározott természetfeletti létezőben, és
4. vallásos embernek tekinti magát (vö. Szántó 1998.18.).

Ezen operacionális definíció hiányossága abban áll, hogy hiányoznak belőle olyan viselkedési és gondolkodásformák, amelyek elsősorban speciális vallási kultúrák követőire jellemzők, és nem tartalmaz olyan elemeket, amelyekkel a modern társadalmat jellemző ún. individuális vagy láthatatlan vallásosság rendelkezik (Luckmann 1967). Luckmann szavaival: vallásoságon az egyházorientált vallásosságot értjük, s az egyházorientált vallásosságra jellemző viselkedési formákat jelöljük meg a vallásosság indikátoraként (Luckmann 1967). Mivel azonban nem áll rendelkezésünkre olyan kritériumrendszer, mely alapján száz százalékos biztonsággal megmondható az, hogy valaki vallásos-e vagy sem, megtörténhet, hogy félreosztályozhatunk. Lehetséges tévedéseink másik forrása, hogy nem egyetlen kritériumrendszer alapján kívánjuk az egyének vallásosságát mérni. A vallásosságot közvetlenül meg nem figyelhető jelenségeként fogjuk fel, olyan viselkedésformákat, attitűdöket figyelhetünk meg mindössze, melyek a vallásosság meglétére vagy hiányára utalhatnak. Ezeket a viselkedés- és gondolkodásformákat, illetve az ezekre vonatkozó megfigyeléseket Paul Lazarsfeld (1968) révén a vallásosság „nyomvonalainak”, „nyomelemeinek”, a vallásosság megfigyelhető dimenzióinak nevezhetjük.

A megfigyelt egyének vallásosság szerinti besorolásához az említett dimenziókat, nyomelemeket, információkat egyszerre használjuk fel, a tévedéseknek minél kisebb esélyt adva.

A vallásos identifikáció vonzatai

A magukat vallásosnak ítéelő emberek nem minden esetben sorolhatók a vallásos emberek kategóriájába a vallásosság más ismérvei szerint is: nem minden ember, aki vallásosnak mondta magát hisz Istenben, jár templomba vagy imádkozik rendszeresen. Statisztikai elemzések alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a vallásos önidentifikációjával leginkább az istenhit jár együtt. Ezt követi a személyes vallásgyakorlat (ima), majd az istentiszteletek rendszeres látogatása (Szántó 1998.19.).

A vallásosság dimenziói

Dimenziók	Megfigyelési módok
1. Vallásos identifikáció	Hívőnek tartja-e magát a megkérdezett?
2. Intézményes vallási aktivitás	Istentiszteleten való részvétel gyakorisága
3. Személyes vallási aktivitás	Imádkozás gyakorisága
4. Istenhit	Vélemények Istenről

Az önbesorolás-módszer elvi kiindulópontja, hogy mindenkinek magának kell tudnia, hogy vallásosnak vagy nem vallásosnak minősíti-e magát; az ilyen nyilatkozatot a társadalomnak komolyan kell vennie és tiszteletben kell tartania. Mindezek mellett fontos tudni azt is, hogy a szubjektív besorolás többnyire valamilyen helyi kontextushoz hasonlítás eredménye, azaz a kapott válasz jelentése különböző társadalmi rétegekben vagy osztályokban különböző lehet. Az önbesorolással kapott eredmények és a vallásosság egyes jegyeinek előfordulását mérő objektívabb eljárások között csak közepes erősségű a korreláció (Szántó 1998).

A vallásosság fenti ismérvei közül nem állt rendelkezésünkre adat a személyes vallási aktivitás dimenziójáról. A vallásosságot mérő változót klaszterelemzéssel hoztuk létre a vallásos identifikáció, az intézményes vallási aktivitás és az Istenhit dimenziók alapján. Ezen osztályozás szerint három csoport különíthető el: az „passzívak”, a „mérésékelték” és a „vallásosak” csoportja.

Az erdélyi fiatalok vallásossága szociodemográfiai csoportok szerint

A dolgozat alapját a 2001 decemberében végzett felmérés képezi, a határon túli magyar fiatalokra is kiterjedő MOZAIK2001 Magyar Fiatalok a Kárpát-medencében kutatás². Az elemzésbe vett minta a romániai magyarok 65%-a által lakott településeket, a tág értelemben vett Erdély 13 megyéjét és Maros megye mezősgéi részét (Marosvásárhellyel együtt) képezi. A helyi kutatás a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány együttműködése révén jött létre, területi bontásban reprezentatív lépcsőzetes mintavétellel, kvótás-sétáló háztartás-beazonosítással bővítve.

A mintába 1196 fiatal került³, 14 és 30 év közötti férfiak (48,9%) és nők (51,1%). A kérdéses idő-

² A kutatás jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI) és jogutódja, a MOBILITÁS Ifjúságkutatási Iroda, amelyeknek ezúton is megköszönjük a hozzájárulását e tanulmány elkészítéséhez.

³ Ahol nincs eltérően jelölve, N=1196. A részletes mintaleírás a kötet mellékletében olvasható.

pontjában a válaszadók 35,5%-a különböző oktatási formákban⁴ tanult, 49,1%-a aktív, 7,2%-a inaktív és 8,2%-a munkanélküli. Azok, akik a kérdéses pillanatában már befejezték tanulmányaikat a következő iskolai végzettséggel rendelkeznek: általános iskola 14,6%, szakiskola 26,3%, középiskola 33,3%, technikum vagy posztliceális 7,2%, főiskola 3,5%, egyetem 14,1%, magiszteri 0,5%, doktori képzés 0,5%.

A más változókkal való együttes eloszlás vizsgálhatósága érdekében a felekezet szerinti megoszlásból három kategória készült: a katolikusoké (28,3%), protestánsoké (61,5%) és a semmilyen felekezethez nem tartozóké (6,8%) (N=1155). Ugyanígy a templomba járás gyakorisága szerint létrehozott új változó a hetente (26,1%), havonta (29,8%), évente (35,1%), ritkábban (7,1%) és soha nem (1,8%) járás szerint osztályozza a válaszadókat (N=1191).

A korábban említett klaszterelemzés révén létrehozott csoportokat a következőképpen jellemezhetjük: a „passzívak”: önbesorolás szerint: nem hisznek, templomba ritkábban, mint évente vagy soha nem járnak és nem érzik semmilyen felekezethez tartozónak magukat, N=140; a „mérésékelték” csoportjába azok tartoznak, akik önbesorolás szerint: kétségekkel hisznek Istenben vagy egy felsőbb hatalomban, a maguk módján vallásokkal, templomba legalább havonta járnak, N=418; és a „vallásokkal” csoportjára pedig a fenti dimenziók szerint legnagyobb „bevontság” jellemző, N=615.

Számos vizsgálódás kimutatta, hogy a vallásosság egyik legnagyobb súlyú dimenziója a szervezeti bevontság, a részvételi dimenzió (Szántó 1998.181.). Világnézeti kérdésekben az elképzeltetett vallásoknak van a legkiforrottabb véleményük.⁵ Nem sokkal marad el mögöttük a határozottan „passzívak” csoportja. Ez a két csoport nagyjából tisztában van saját világnézeti hovatartozásával. Más a helyzet a „maguk módján” vallásokkal és nem vallásokkal, valamint a világnézeti határozatlansággal. Ezekre a csoportokra is „ráragad” valamilyen világnézeti vélekedés, de az nem igazán tudatosul. Az ide tartozók maguk sem tudják áttekinteni vallásos vagy nem vallásos hiedelmeiket s ennek megfelelően nem is tudnak kritikusan szembenézni azokkal. A tudatosság küszöbe alá szoruló (elő-) ítéletek pedig neheztelhetik a valósággal való tudományos szembenézést (Tomka 1998).

A fentiek alapján vizsgálva a válaszadókat elmondható, hogy az egyház tanítása szerint magukat vallásosnak mondók közül a katolikusok 38,2%-a, míg a protestánsok 60,6%-a jár hetente legalább egyszer templomba. Legalább havonta az egyház tanítása szerint vallásos katolikusok 20,9%-a és a protestánsok 76,7%-a jár. A maguk módján vallásokkal között a katolikus felekezetűek⁶ (50,8%) és a protestánsok (47,5%) szinte megegyező arányban tartoznak a hetente legalább egyszer templomba járók közé. A „bizonytalankodók” között 60,9%-os azon katolikusok aránya, akik legalább évente járnak, és közeli értéket mutat ezen arány a protestánsok körében is (53,1%). Azok, akik legalább havonta járnak a minta 56%-át képezik. Szignifikáns összefüggés van a templomba járás gyakorisága és az önbesorolás alapján mért vallásosság között ($p < 0.001$).

A települések város-falu felosztásában, nemek szerint vizsgálva a vallásosságot megfigyelhető, hogy a vallási passzivitás túlnyomó részt városi férfiakra jellemző, a mérésékelték között hasonló arányban vannak városi és falusi nők és férfiak, a magukat vallásosnak tartó egyének körében azonban nagyobb arányban szerepelnek a falusi nők.

Nemek szerinti megoszlásban az „passzívak” 76,5%-a férfi, a „mérésékelték” körében hasonló arányban szerepelnek, a „vallásokkal” körében pedig kevéssel a nők felé billen az arány (58,0%). Ez az összefüggés szignifikáns jelleggel bír ($p < 0.01$).

A vallásszociológiában szinte már közhelyszámba megy az a teória, hogy a szekularizálódó társadalmakban az egyes társadalmi csoportok szekularizáltságának foka szoros és pozitív korrelációban

⁴ A részletes megoszlást lásd a 2. mellékletekben.

⁵ Vallásosság önbesorolás szerinti megoszlás az 5. mellékletben.

⁶ A válaszadók felekezeti hovatartozás szerinti megoszlása a 3. és a 4. mellékletben.

van azzal, hogy milyen magas társadalmi pozíciót foglal el az adott társadalmi csoport. Minél magasabb pozíciót foglal el egy egyén a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben, annál kevésbé mutatja a vallásos viselkedés jegyeit (Szántó 1998.29.). Az iskolázottság és a vallásosság kapcsolata a vizsgált populációban is pozitívan korrelál, szignifikáns kapcsolat van az iskolai végzettség és a vallásosság között, abban az értelemben, hogy a magasabb iskolai végzettségűek tartoznak a „passzív” vagy a „mérésékelt” csoportba, a „vallásosak” között gyakoribb az alacsony iskolai végzettség ($p < 0.01$).

Az apa iskolázottsága és a klaszterek szerinti csoportokban elfoglalt hely szignifikáns összefüggést mutat férfiak ($p < 0.001$) és nők ($p < 0.05$) esetében egyaránt, a magasabb iskolázottságú apák gyermekei a „mérésékelt” vagy a „passzív” csoportba tartoznak. Az anya iskolázottsága mentén vizsgálva ugyanezt megfigyelhető, hogy a férfiak vallásossága fordítottan arányos az anya iskolázottságával, minél magasabb végzettséggel rendelkezik az anya, annál kevésbé vallásos a férfi ($p < 0.001$). Nők esetében viszont nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat ilyen téren. Ugyanilyen összefüggés áll fenn a válaszadó neme, iskolázottsága és a vallásosság mértéke között. Abban az esetben is szoros összefüggés mutatható ki a iskolázottság és a vallásosság között, ha a kérdezett vallásosságát az önbesorolás szerint mérjük ($p < 0.001$). Az egyház tanítása szerinti vallásosság többnyire a nőkre jellemző, a „mérésékelt” közé többnyire férfiak tartoznak.

A főkomponens-elemzés során nyert faktorok⁷ alapján vizsgálva a vallott értékek fontosságát négy csoport különül el: a *tradicionalisták* csoportja, akik olyan humanista értékeket vallanak magukénak, melyek a társadalmi rend meglétén alapszanak, hangsúlyt fektetnek a nemzeti értékek megőrzésére, tiszteletben tartják a társadalmi normákat, a tradíciókat és a környezet védelmét, a vallásos hitben keresve az evilági terhektől való szabadulást. Az *újítók* számára a kreativitás és a változatos, érdekes élet jelent értéket. A *talpraesettek* az adott társadalmi valósághoz kötődnek, materiális biztonságra és döntéshez való jogra törekcszenek, ugyanakkor érzékenyek a környezetükben tapasztalható szépre is. A *ragaszkodók* a személyközi viszonyok kiegyensúlyozottságát (szerelem, családi biztonság, igaz barátság) tekintik alappilléreknek.

A lakás felszereltsége és a vallásosság között is szignifikáns az összefüggés, minél inkább vallásos a válaszadó, annál kevésbé birtokol különböző javakat. Megjegyzendő, hogy ez az összefüggés tulajdonítható a minta „torzításának” is, ugyanakkor arra is felhívjuk a figyelmet, hogy itt csupán a birtokolt javak száma, a szobaszám és a lakás felülete alapján mutattuk ki az összefüggést, mivel nem álltak rendelkezésünkre olyan adatok, egyéb magas szintű változók, melyek a lakás értékét rögzítették volna. Szintén itt említendő meg az is, hogy a birtokolt javak legtöbb esetben a kérdezett családjának tulajdonát képezik, és nem a megkérdezett egyénét, ezért nem garantálható ezen kapcsolat érvényessége. (A válaszadók 11%-a rendelkezik saját lakással, saját szüleinél (74%) vagy házastársa szüleinél (5%) lakik, 7%-uk bérlő lakást és 3%-uk egyéb formában lakik ott).

Vallásosság és társadalmi távolságok

A különböző társadalmi csoportokhoz tartozó kisebbségek tagjaihoz kapcsolódó viszonyt a vallásosság mértéke mentén vizsgáltuk⁸. Ez alapján megfigyelhető, hogy legszorosabb viszony az azonos társadalmi csoporthoz (magyarok) tartozó egyénekhez, valamint a többségi nemzetiségűekhez (románokhoz) fűzi a válaszadókat. Ezen utóbbiakat a válaszadók közel 40%-a fogadná el családtagként, főként az „passzívak” csoportjába tartozók, és csupán a válaszadók 9%-a vallja azt, hogy egy országban sem lakna ezen nemzet tagjaival.

⁷ A táblázatot ld. a 7. mellékletben. A modell a teljes variancia 50,18%-át magyarázza, Method= Varimax

⁸ Ezzel kapcsolatosan grafikonok a 9–13. mellékletekben találhatók.

Legnagyobb ellenszenv a kábítószert fogyasztókkal (vallások, mérsékelték 60%-a még egy országban sem lakna velük, a passzívak 35%-a elfogadná őket azon a településen, ahol él), illetve az alkoholt fogyasztókkal szemben észlelhető, főként a vallások és a mérsékelték körében, a passzívak tanúsítanak legnagyobb rokonszenvet irántuk, többségük megosztaná velük a lakott települést.

A roma kisebbség tagjai iránt is a kevésbé vallások tanúsítanak nagyobb mértékű elfogadást, ezen belül pedig a válaszadók közel 70%-a létesítene velük legalább „polgártársi” viszonyt. Családjába a válaszadók 10%-a fogadná ezen kisebbség tagjait. A színes bőrűek iránt tanúsított rokonszenv a románokéhoz viszonyítható, családjukba legtöbben a passzívak fogadnák őket (10%-al többen, mint a vallások).

Hasonló következtetésre juthatunk, ha a fenti eredményeket összevetjük egy középiskolások körében végzett kutatás eredményeivel⁹. A társadalmi kohézió az azonos társadalmi csoportokból származó egyénnel szorosabb, míg a társadalom periferiáin elhelyezkedő kisebbségi csoportokkal szemben többnyire elutasítás, negatív kapcsolat áll. Ha az előítélet-mentességet, a „mások” elfogadását pozitív tulajdonságnak tartjuk vallásosság intenzitása szerint vizsgálva az elmondottakat, megcáfolódni látszik hipotézisünk azon része, mely szerint a vallásos emberek pozitív irányban különböznek a nem vallásoktól. A társadalomban élő kisebbségek elfogadására-elutasítására gyakorolt hatás kapcsán a vallásosság nem tekinthető fő tényezőnek.

Vallásosság kapcsolata a közösségközpontúsággal

Durkheim óta szociológiai közhely, hogy a vallás az emberek között kapcsolatokat terem. Egybehangzó tapasztalatok szerint a vallás mind a kollektív identitások, mind a társadalmi csoportok közötti differenciálódás fontos tényezője. Jelentős szerepe van a vallásnak a társadalmiasulásban és a demokratikus struktúrák kialakításában és fenntartásában, a kisebbségi tudat megőrzésében és a kisebbségek politikai jogainak biztosításában (Tomka 2004).

Célunk megvizsgálni, hogy az erdélyi magyar fiatalok körében mennyire igaz az a hipotézis, hogy a vallásossággal egyenlő arányban áll az erőteljesebb affinitás a közösségalkotásra, a közösségi részvételre, a szociabilitás egyéb formáira és ezen belül a családiasságra (D'Antonio – Aldous 1983, Martin 1981).

E kérdésre a választ a felsorolt változók mentén vizsgáltuk: a kérdezett családi állapota, testvéreinek száma, tervez-e a jövőben gyerekek vállalását, mennyire felel meg eszményének szülei élete, melyek a kitűzött tervek és milyennek látja ezek megvalósulási esélyeit, részt vesz-e valamilyen civil szervezetben.

A gyermekes válaszadók között a vallások és a mérsékelték szerepelnek nagyobb arányban, viszont a tervezett gyerekszám tekintetében hasonlóak az arányok a vallásosság különböző mértéke szerint, kicsivel nagyobb az arány a vallások körében, viszont a „majd meglátjuk” és a „körülményektől függ” válaszok a kevésbé vallások között fordulnak gyakrabban elő. Szignifikáns kapcsolat áll fenn a testvérek száma és a tervezett gyerekszám között abban az értelemben, hogy minél kevesebb testvére volt valakinek, annál kevesebb gyermeket vállalna. Ez a kijelentés a vallásosság mentén vizsgálva a jelenséget is igaznak bizonyult ($p < 0.05$).

Nagyobb testvérszám a vallásosabbak körében fordul elő, a házasságban élők körében azonban az passzívak szerepelnek nagyobb arányban, ők azok, akik fiatalabb korban kötöttek házasságot, főként a 15–24 évesek korcsoportjában.

⁹ Vö. Veres Valér (2000): *Nemzeti és állampolgári identitás*. In: Veres Valér (2000) (szerk.) *Nemzeti vagy nemzedéki integráció. Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Limes–Új Mandátum, Budapest–Kolozsvár.

A kitűzött tervek között gyereknevelés, családalapítás többnyire a vallásosabbakra jellemző, míg a szakmai sikerek elérése, karrierépítés, anyagi értékek megszerzése, vállalkozás beindítása a kevésbé vallásosaknál szerepel. Ezen tervek megvalósulásának esélyeit vallásosságtól függetlenül egyforma arányban ítélik meg a kérdezettek. A jelenlegi életmóddal azonban a vallásosabbak elégedettek nagyobb mértékben, míg az elégedetlenek közé nagyobb arányban tartoznak a kevésbé vallásosak.

A szülők élete, mint pozitív példakép a válaszadók 40%-ánál fordul elő, főként a vallásosak körében, a kevésbé vallásosak nagyobb aránya nem tartja követendőnek a szülői modellt ($p < 0.05$).

A családi biztonság, igaz barátság, barátok, nemi identitás, az elvégzett munka természete, a jövővel kapcsolatos tervek megvalósulása többnyire egyformán fontos, eltérés a politika, közszféra iránti érdeklődés mértékében, a jövedelemnek, pénznek tulajdonított fontosságban mutatkozik.¹⁰ A tradíciókat, szokásokat, nemzet szerepét, társadalmi rendet hasonló módon ítélik meg a válaszadók a vallásosság mértékétől függetlenül¹¹. Ugyanilyen következtetés vonható le a különböző társadalmi problémáknak tulajdonított fontosság tekintetében is, a vallásosság szerinti eltérés nem haladja meg a 2–3%-ot. És végül: civil szervezetekben való részvétel többnyire a vallásosakra jellemző, ennek hiánya pedig a kevésbé vallásosakra.

Összegzés

A Weber utáni szociológia (és főként vallásszociológiai) kutatások alapkérdése a vallásosság és a társadalmi differenciálódás kapcsolata. Ezen tanulmány alappillére az említett „weberi hipotézis” módosított tesztelése, abban az értelemben, hogy a felekezeti differenciálódás helyett inkább a vallásosság mértéke alapján létrejövő -vagy nem jövő- rétegződés dimenzióit vizsgáljuk

A vallásosság mértéke szerint vizsgálva az Erdély különböző megyéiben élő fiatalokat megállapítható, hogy a társadalmi értékek, attitűdök, prioritások mentén létrejött tagozódás és a társadalmat alkotó egyének vallásossága között nem figyelhetők meg nyilvánvaló és szignifikáns kapcsolatok. A magukat vallásosnak mondó egyének és a nem vallásosak között nincsenek olyan (mérhető és egyértelmű) különbségek, melyek egyenlőtlenségi reláció okai lennének. Ezzel szemben azonban a szervezeti bevontság, a nemi hovatartozás, település típusa, iskolázottság, iskolai végzettség és szülők iskolázottsága mentén szignifikáns összefüggés mutatható ki a vallásosság mértéke szerint.

Hipotézisünk, mely szerint Erdélyben a hagyományból élő és személyes elkötelezettséget nem feltételező, általános „vallásosság” dominál a modern korban terjedő egyéni, személyesebb és elkötelezettebb vallásossággal szemben,¹² legtöbb dimenzió szerint beigazolódni látszik. A fiatalok körében a vizsgált kérdések mentén nem figyelhető meg konzisztencia a vallásosság mértéke és társadalmi kérdésekhez való viszonyulás között. A vallásosság külső jegyei igen kis mértékben határozzák meg a társadalmi cselekvés tartalmát, a szocializáció során elsajátított – többnyire vallásosnak definiált – kultúra vonásai nem tükröződnek a mindennapi gyakorlatban.

Megjegyzendő, hogy ezen következtetéseket a rendelkezésünkre álló adatok korlátai határozzák meg, melyben nem álltak rendelkezésünkre a szülők vallásosságára, a vallásos szocializáció meglétére vagy hiányára vonatkozó (és egyéb) információk, melyeket az általunk vizsgált dimenziókkal együtt elemzésre érdemesnek találunk a vallásosság dimenziói szerint is reprezentatív kutatásban.

¹⁰ Vö. Kiss Tamás (2000): *Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*. In: Veres Valér (2000) (szerk.) *Nemzeti vagy nemzetközi integráció. Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Limes–Új Mandátum, Kolozsvár–Budapest.

¹¹ Mennyire fontosak az alábbi értékek a vallásosság mértéke szerint – ld. a 6. mellékletben

¹² E kérdés kapcsán ld. még Gabriel, Karl (szerk. 1996): *Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung?* Chr.Kaiser - Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, München.

Szakirodalom

- Argyle, Michael – Beit-Hallahmi, Benjamin (1975): *The Social Psychology of Religion*. Routledge & Kegan Paul, London-Boston.
- Banton, Michael (szerk., 1966): *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. Tavistock, London.
- Beit-Hallahmi, Benjamin (szerk. 1973): *Research in Religious Behaviour. Selected Readings*. Brooks/Cole, Monterey.
- Berger, Peter L (1967): *The Sacred Canopy*. Doubleday, Garden City.
- Durkheim, Emile (1968): *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. PUF (eredetileg: 1912), Paris.
- Gabriel, Karl (szerk. 1996): *Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung?* Chr.Kaiser – Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, München.
- Gereben Ferenc – Tomka Miklós (2000): *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest.
- Gereben Ferenc: *Vallomások a vallásról*. 32-45. In: Máté-Tóth – Jahn 1998.
- Glock, Charles Y. – Stark, Rodney (1965): *Religion and Society in Tension*. Rand McNally, Chicago.
- Horányi Özséb (1997) (szerk.): *Az egyház mozgásteréről a mai Magyarországon*. Vigilia Kiadó, Budapest.
- Kiss Tamás (2000): *Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében*. In: Veres Valér (2000) (szerk.) *Nemzeti vagy nemzetközi integráció. Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Limes-Új Mandátum, Kolozsvár-Budapest.
- Malcom B. Hamilton (1998): *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Adu Print. Budapest.
- Simmel, Georg (1973.a): A vallás. 508-533. In: Simmel (1973.b)
- Simmel, Georg (1973.b): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Stark, Rodney – Bainbridge, William Sims (1987): *A Theory of Religion*. Lang, New York.
- Stark, Rodney – Bainbridge, William Sims (1996): *Religion, Deviance & Social Control*. Routledge, New York-London.
- Szántó János (1998): *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Tomka Miklós (1984): *Vallásszociológia*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Tomka Miklós (1998): A vallásosság mérése. In: Máté-Tóth – Jahn 1998.
- Tomka Miklós: http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm [2003, október]
- Tomka Miklós: <http://www.mtapti.hu/mszt/19923/tomka.htm> [2004, november]
- Veres Valér (2000): *Nemzeti és állampolgári identitás*. In: Veres Valér (2000) (szerk.) *Nemzeti vagy nemzetközi integráció. Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Limes-Új Mandátum, Kolozsvár-Budapest.
- Virt László (1991) *Katolikus kisebbség Erélyben*. Egyházforum, Budapest-Luzern.
- Yinger, Milton (1957): *Religion, Society and the Individual*. Macmillan, New York.

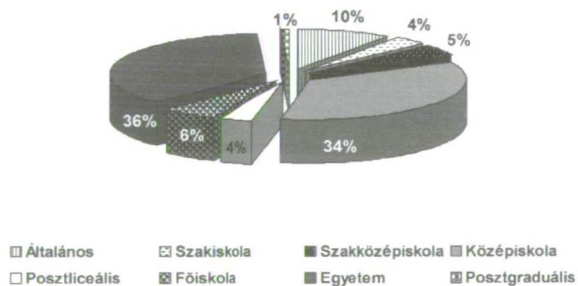
1. MELLÉKLET

A válaszadók korcsoport- és nemenkénti eloszlása

	-19	20-24	25+	Összesen
Férfi	181	202	202	585
Nő	183	206	222	611
Összesen	364	408	424	1196

2. MELLÉKLET

A tanuló válaszadók eloszlása a különböző képzési szinteken (35.5%)

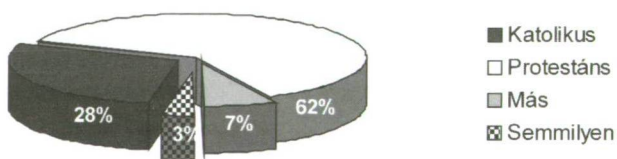

3. MELLÉKLET

1. Felekezet szerinti eloszlás a mintában	%
Római katolikus	27,6
Református	52,3
Evangelikus, lutheránus	1,3
Görög katolikus	0,8
Görögkeleti, ortodox, pravoszláv	1,5
Adventista	0,2
Baptista	1
Unitárius	6,7
Egyéb	1,4
Nem tartozik egyikhez sem	6,7
Adathiány	0,5
2. Önjellemzés szerinti eloszlás	%
Kétségek nélkül hisz Istenben	49,3
Kétségekkel hisz Istenben	31,3
Időnként hisz	7,6
Egy magasabb hatalomban hisz	5,4
Nem tudja, hogy van-e Isten	3,5
Nem hisz Istenben	1,7
Adathiány	1,2
3. Templomba járás gyakorisága szerinti eloszlás	%
Hetente többször	6,7
Minden héten egyszer	19,3
Havonta két-háromszor	17,6
Havonta egyszer	12
Évente néhányszor	30,1
Évente egyszer	4,9
Ritkábban, mint évente	7,1
Soha	1,8
Adathiány	0,4

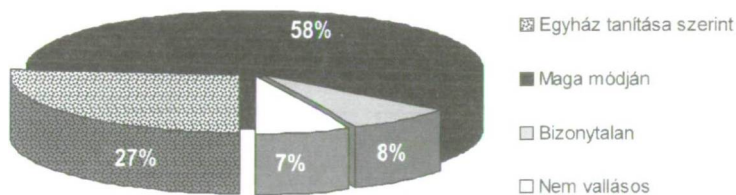
4. MELLÉKLET

A válaszadók felekezeti hovatartozás szerinti megoszlása

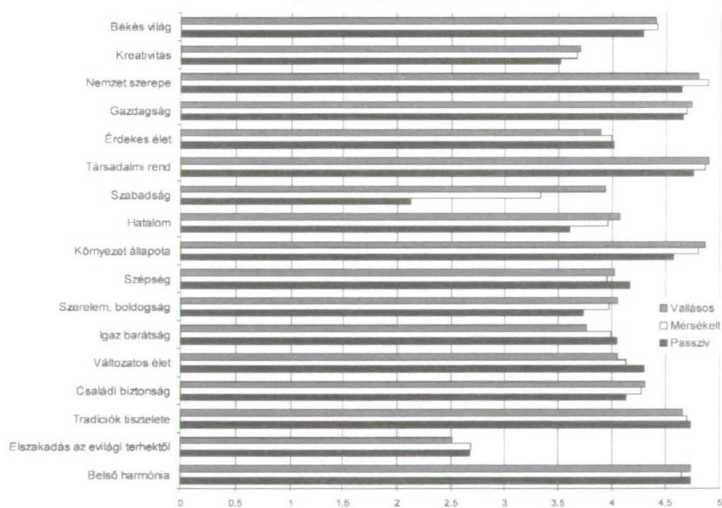
5. MELLÉKLET

Vallásosság - önbesorolás szerinti megoszlásban

6. MELLÉKLET

Mennyire fontosak az alábbi értékek a vallásosság mértéke szerint
átlagértékek: 1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos

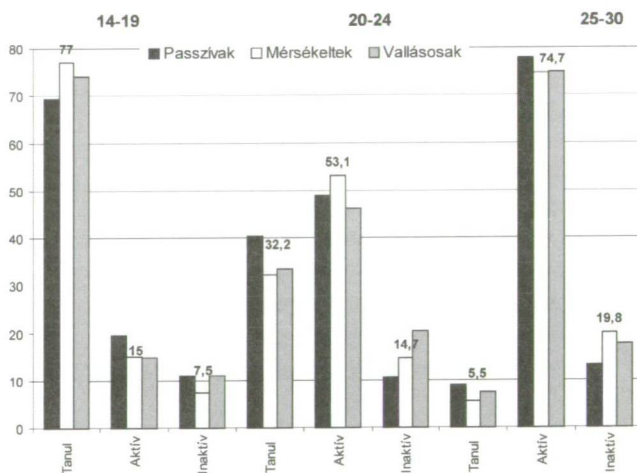

7. MELLÉKLET Faktorok és faktorsúlyok

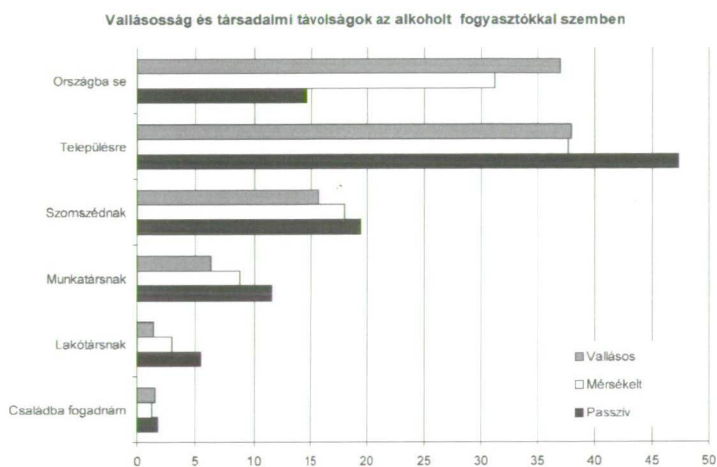
Értékek	Tradicionális- tárak (20.7%)	Újítók (12.5%)	Talpra- settek (9.7%)	Ragaszkodók (7.8%)
Nemzeti értékek megőrzése	0.750			
Tradíciók tisztelete	0.743			
Társadalmi rend	0.534			
Környezet védelme	0.489			
Évilági terhektől való elszakadás, vallásos hit	0.487			
Változatos élet		0.759		
Kreativitás		0.658		
Érdekes élet		0.709		
Gazdagság			0.743	
Hatalom			0.652	
Szépség			0.647	
Szerelem				0.745
Igaz barátság				0.637
Családi biztonság				0.547

8. MELLÉKLET

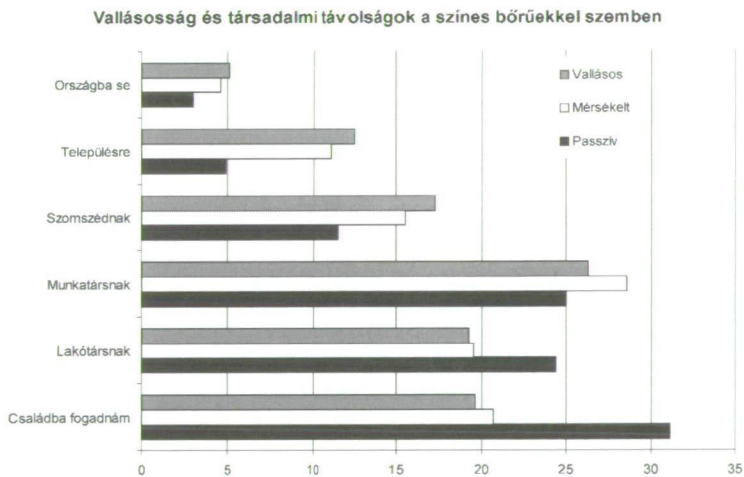
A foglalkozási struktúrában elfoglalt hely a vallásosság mértéke és korcsoportok szerint

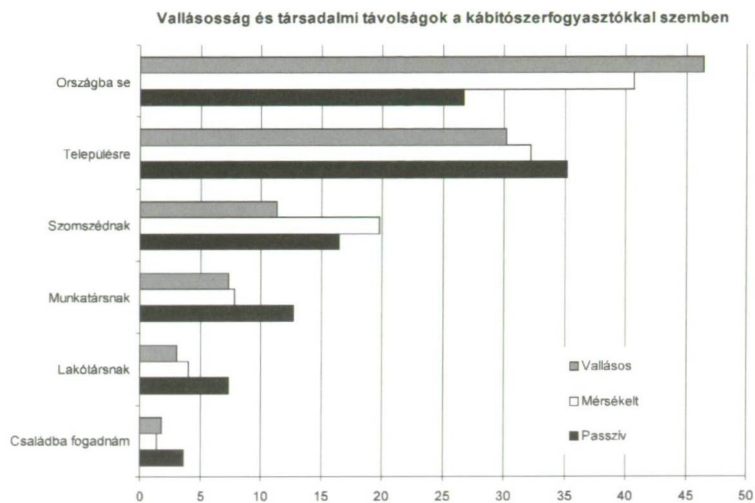
9. MELLÉKLET

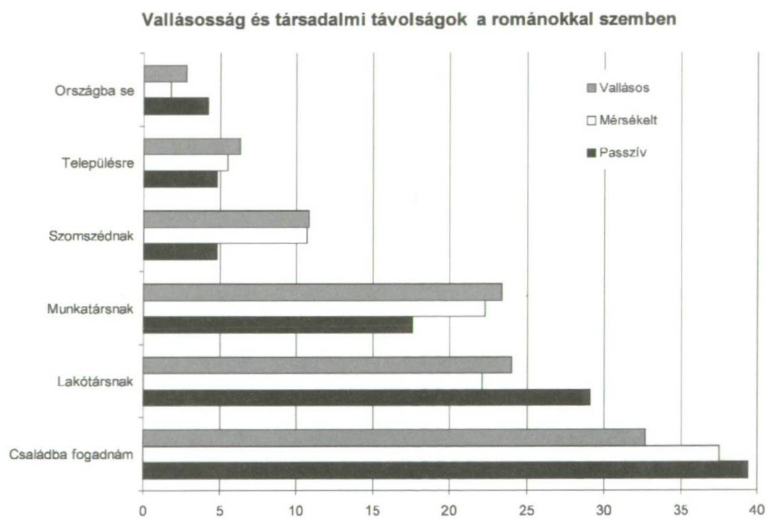
10. MELLÉKLET

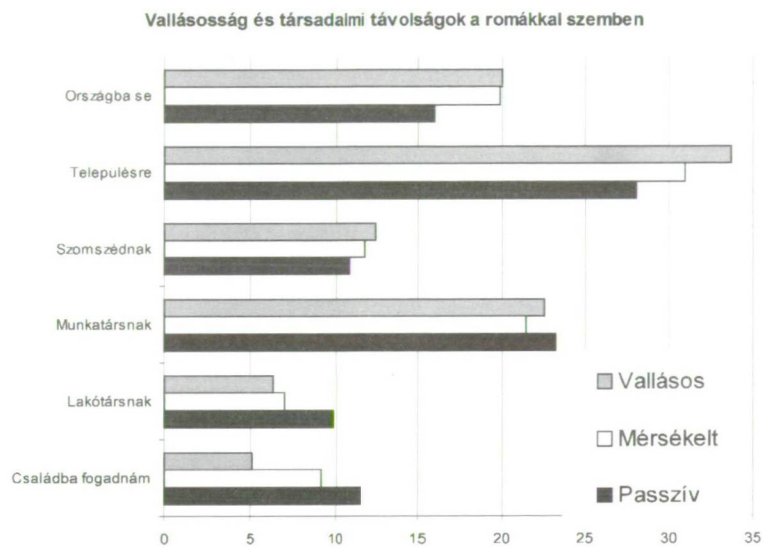
11. MELLÉKLET

12. MELLÉKLET

13. MELLÉKLET

AZ ERDÉLYI MAGYAR FIATALOK NEMZETI IDENTITÁSÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az erdélyi fiatalok nemzeti kisebbségi identitását vizsgáljuk annak kontextusában vizsgáljuk, hogy ismerjük az erdélyi magyarság nemzeti identitássémáinak fő vonásait, valamint azokat az értelmezési kereteket, amelyeknek segítségével jellemezhető és leírható ez az identitás (Veres 2000, 2004, Csepeli – Örkény – Székelyi, 2000). Az elemzés célja feltárni, hogy milyen társadalmi és demográfiai tényezők határozzák meg az erdélyi magyar fiatalok identitássémáinak néhány fő vonását 2001–2002 fordulóján a Mozaik 2001 Ifjúságkutatás alapján, és miben tér el a felnőtt (teljes) népességtől, valamint időben milyen változások észlelhetők egy 1999-es, nagyvárosi középiskolás fiatalok körében végzett felmérés eredményeihez viszonyítva.

Hogyan is határozható meg a nemzeti identitás és a hozzá kapcsolható fogalmak, amelyek az empirikus elemzést megalapozzák? E tanulmány keretei között csak összefoglalva áll módunkban a fogalmakat ismertetni.

A *nemzeti identitás*nak több szintje van, aszerint, hogy mekkora volumenét sajátítja el a nemzeti ideológia által közvetített tudáskészletnek. A *természetes* nemzeti identitással rendelkezők nemzeti ideológiai tudáskészlete alacsony szintű, a *tudatos* nemzeti identitás pedig annak közepes szintjével jellemezhető. A nemzeti tudáskészlet legmagasabb szintjével az *ideologikus* nemzeti identitású egyének rendelkeznek (Csepeli 1992).

A nacionalizmus definíciója Verdery szerint: „a nemzet szimbolikus tartalmát érzelmileg túlfűtött formában való politikai felhasználása” (Verdery 1993. 77–95). Ám a politikai felhasználással párhuzamosan a nacionalizmus más életterületekre is kiható nemzeti ideológiai diskurzusokat eredményez, és amennyiben az egyének nemzeti identitásában tükröződnek ezek, *nacionalista elemekkel terhelt nemzeti identitásról beszélhetünk*, ezt a továbbiakban meghatározásnak tekintjük.

Egy kisebbségben élő etnikai közösség esetében akkor beszélhetünk a nemzeti identitás meglétéről, ha az alábbi két feltétel közül legalább egyik teljesül.

- ◆ A modern kori nemzetté válási folyamatban önállóan vagy egy nagyobb közösség részeként vettek részt, úgy hogy saját önálló államiságuk vagy autonómiájuk volt.
- ◆ Van saját kulturális-politikai vagy adminisztratív entitásuk, tehát lehetőségük egy saját kollektív (nemzeti) ideológiát vállalni és terjeszteni a közösség tagjai körében, és ezt a tagok többsége el is fogadja, továbbá nem képeznek alkotmányos értelemben államalkotó szubjektumot. Nem tévesztendő össze tehát a nemzeti kisebbség a számbelileg kisebbségi nemzettel.

¹ A NIKI által koordinált Kárpát-medencei kutatás a határon túli, 15-29 éves fiatalokról. A jelen tanulmányban az erdélyi magyar fiatalok 1946 fős mintáját használtuk fel, a 716 fős erdélyi román almintával együtt. A kutatás jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI) és jogutódja, a MOBILITÁS Ifjúságkutatói Iroda, akiknek ezúton is megköszönjük a hozzájárulásukat a tanulmány elkészítéséhez.

Az állampolgári identitás Közép- és Kelet-Európában nem azonos a nemzeti identitással, ez utóbbinak ugyanis etnokulturális jellege van, az előbbi pedig kifejezi az állammal és az állampolgári státussal kapcsolatos viszonyok reprezentációit.

A nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének nagycsoport-identitása egy komplexebb ideológiai és térbeli kontextusban szerveződik, és megismerésük nem redukálható le a nemzeti kisebbségi identitásuk vizsgálatára.

A nemzeti identitásra ható társadalmi tényezők közül az egyik legfontosabb a kulturális tőke szerinti rétegződés. Kimutathatóan, az iskolai képzéssel intézményesült kulturális tőke az, amely a legpregnansabban artikulálja a nemzeti identitás szintjeit és formáit. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők a nemzeti identitás magasabb szintjeit, a nemzetre vonatkozó ideológiai tudás komplexebb témáit is ismerik, az alacsony iskolai végzettségűek pedig csupán a természetes nemzeti identitás fő dimenzióival azonosulnak, ezek épülnek be az egyéni identitásuk rendszerébe (név, auto- és heteroidentifikáció, érzelmek, sztereotípiák – részletesen lásd Veres 2004).

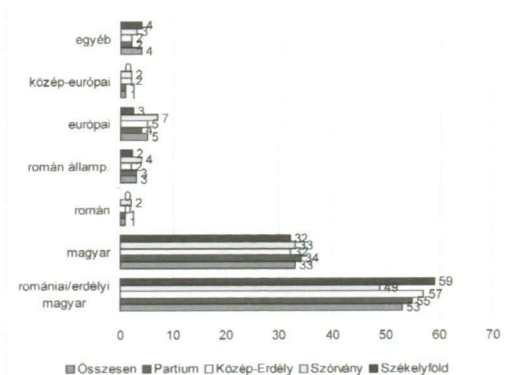
A továbbiakban arra szorítkozunk, hogy megnézzük, melyek azok a sajátosságok, amelyek a természetes nemzeti identitás fő elemeit meghatározzák, és milyen szerepet játszik a társadalmi környezet, azok a szociodemográfiai sajátosságok, amelyek a magyar fiatalok regionális elhelyezkedésével állanak összefüggésben, különösen a földrajzi régió, a település mérete, típusa, a magyarság aránya, figyelembe véve az iskolai végzettséget és az életkort is. Az egyszerűség kedvéért a tanulmányban területi-regionális bontás szerint vizsgáljuk a természetes nemzeti identitás sajátosságait, mivel az erdélyi magyarok a különböző régiókban eltérő arányban élnek, eltérő a városodás mértéke, különbségek vannak az iskolázottsági szintben is, így a feltételezett eltérések kimutatására alkalmas módszernek mutatkozik. A meghatározott régiók megyénként a következők: Székelyföld: Kovászna, Hargita megye és Maros megye magyar többségű, marosszéki része (Marosvásárhely nélkül), Közép-Erdély: Kolozs és Maros megye nem székelyföldi része, Partium: Bihar, Szatmár és Szilágy megye és Szórvány: Arad, Brassó, Beszterce-Naszód, Fehér, Hunyad, Máramaros, Szeben, Temes. A tanulmány második felében többváltozós elemzéssel vizsgáljuk az egyes identitásmintákat meghatározó társadalmi tényezők változóinak hatását.

Első lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy melyik az a társadalmi nagycsoport, amelyet a fiatalok magukhoz legközelebb állónak tartanak. A magyar fiatalok legnagyobb része romániai vagy erdélyi magyarnak vallotta magát (53 százalék), további egyharmaduk egyszerűen „magyarnak” vallotta magát, míg a többi, néhány százalékot kapott választást megtekinthetik a következő ábrán. Kis, de tendenciaszerű eltérések figyelhetők meg a magyar fiatalok nemzeti identifikációjában régióként: A szórványban a fiataloknak kevesebb, mint fele vallotta magát romániai vagy erdélyi magyarnak, a másik két régió 55–57 százalékához képest, Székelyföldön 59 százalékuk válaszolta ugyanettől magukat egyszerűen „magyarnak” vallók aránya között nincsenek szignifikáns eltérések. Ezzel szemben többen vallották magukat európainak a szórványban élők, akárcsak a román fiatalok.

A román és magyar fiataloknak is feltettük a kérdést, az eredményeket összehasonlítottuk. Más kutatások eredményeiből tudjuk, hogy az erdélyi magyar és román identitás sok hasonló, ún. tükörvonást tartalmaz (Csepeli és ts. 1998, Veres V. 2000). A csoportválasztás terén is a két „magyar” kategóriával azonosulók száma megegyezett a két „román” kategóriával azonosulók számával a román almintából: a magukat románoknak, illetve a román állampolgárnak vallók aránya is összesen 83 százalék. Az európai vagy közép-európai opciók között nincsenek szignifikáns eltérések. Ha a 2000-ben 15 évesnél idősebb teljes erdélyi magyar népesség körében végzett survey eredményeihez hasonlítjuk, akkor azt figyelhetjük meg, hogy a felnőttek nagyobb, 96 százalékos arányban vallották magukat magyarnak. A fiatalok körében főleg a magukat európainak vallók hozzák az eltérést, hiszen mindössze 2-3 százalék válaszolta, hogy (elsődlegesen) román állampolgárnak vallja magát, akárcsak a teljes népességnél, ahol ez 2 százalék volt (Veres 2004. 117). A fiatalok számára tehát – joggal hihejük –, hogy a nagyobb területi mobilitási igények, de feltehetően az szocializációs különbségek miatt is, jóval nagyobb szerepe van az Európai Unió csatlako-

zásnak.

1. ábra Leginkább úgy írnám le magam, mint...

Megkérdeztük azt is, hogy másodsorban minek vallaná magát? A magyarok erre a kérdésre adott válaszai a következők:

1. táblázat Másodsorban minek vallja magát? (%)

Referenciacsoporthoz	Összesen	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Székelyföld
Magyar	34	35	35	29	44
Romániai/ erdélyi magyar	22	24	24	17	25
Európai	16	12	15	22	7
Román állampolgár	15	17	11	17	17
Más	13	12	15	15	7

Látható, hogy másodsorban is legtöbben magyarnak vallották magukat, mivel a megkérdezettek jelentős része a két „magyar” kategóriát választotta, bár jelentősen megnövekedett azok aránya, akik másodsorban európainak, illetve román állampolgárnak vallották magukat, mindkettő 15 százalékos közöl mozog. Még jelentősebbek itt a régiók közötti eltérések. A szörványban élőknek itt csupán 46 százaléka vallotta magát magyarnak vagy romániai/ erdélyi magyarnak, míg a másik két régióban ez 59 százalékos volt.² Ennek megfelelően, szörványban a magukat európainak vallók aránya 6–7 százalékkal magasabb, mint az átlag, illetve a román állampolgár opció megegyezik a partiumi említésekkel, de jóval magasabb, mint Közép-Erdélyben, míg Székelyföldön az „európai” kategória messze lemarad a többi régió átlagától, 7 százalékkal. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok körében a magyarok régióbeli számaránya és a magyar identitáshoz való másodlagos kötöttség elterjedtsége között egyenes arányú kapcsolat figyelhető meg. A tömbben vagy a nagyobb közösségekben élők kevésbé vallják magukat a magyarságot magába foglaló, de annál tágabb csoportok tagjainak, mint a szörványban élők. Mindenesetre, a magukat első- vagy másodsorban magyarnak vallók aránya összesen eléri a 98 százalékot, magukat románnak vallók aránya 1 százalék alatt van.

² Az régió- és a csoport-hovatartozás másodlagos változói közötti Hi-négyzet próba 0,001 szignifikanciaszint mellett állítható összefüggést mutat.

A természetes nemzeti identitás másik fő dimenziója a csoporthoz (itt a nemzeti közösséghez) való tartozással kapcsolatos érzelmek megléte, különösen a büszkesége. Mivel a megkérdezettek legnagyobb része (83%) elsősorban magyarnak vallotta magát, ezért megvizsgáltuk Lickert-skála segítségével, hogy ők a magyarsághoz való tartozást hogyan élik meg. Az alábbi táblázatban az egyes kijelentésekre adott részben vagy teljesen egyetértő válaszokat összegeztük. A kijelentések néhány tipikus szociálpszichológiai attitűd-ellentét-párt tartalmaz, mint büszkeség-szégény, előny-hátrány stb.

2. táblázat A magyarsághoz való viszonyulás, százalékban

A hovatartozás megélési módja	Inkább vagy teljesen egyetért együtt				
	Össze- sen	Par- tium	Közép- Erdély	Szór- vány	Székely- föld
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok	86	88	86	84	92
Mások általában tisztelik a magyarokat	37	50	33	36	52
Gyakran szégyellem, hogy magyar vagyok	5	6	4	4	4
Mások általában nem tartják a magyarokat nagyra	23	25	20	23	21
A magyarság fontos meghatározója annak, hogy ki vagyok	64	68	63	59	72
Úgy érzem, hogy keveset tudok adni a magyarok (csoportjá)nak	37	39	33	40	41
Előnyt jelent magyarnak lenni	29	25	30	33	34
Hátrányt jelent magyarnak lenni	20	25	18	16	24
Úgy érzem, hogy értékes tagja vagyok a magyarok csoportjának	46	49	43	44	58

Jól látható, hogy a pozitív vonatkozásokkal nagyon erősen azonosulnak (büszkeség) mind-egyik régióban, is a válaszok kétharmada szerint a magyarságuk nagyon fontos, bár ez a kérdés a magyarok régióbeli arányával egyszerre csökken: a szórványban élők közül szignifikánsan a leg-kevesebben értettek egyet ezzel (59%), a Székelyföldön pedig a legtöbbben (72%). A szégyenérzet nem jellemző, alig 5 százalék állítja, hogy „gyakran szégyellem, hogy magyar vagyok”. A nemze-ti büszkeség megléte fontos tényező, mert mint Henri Tajfel rámutat, a kisebbségi csoportiden-titások fennmaradásának fontos feltétele, hogy pozitív szociális töltete legyen az identitásuknak. (Tajfel 1980).

Bár a magyarsága mintegy 8 százalékkal több fiatalnak jelent előnyt mint hátrányt, de jellemző, hogy átlagban 20 százalék úgy éli meg, hogy hátrányt jelent magyarnak lenni. A fel-nőtt népesség körében is hasonlóak az erre a kérdésre adott válaszok 2000-ben. Régióként a partiumiak nagyobb arányban tartják hátrálynak a magyarságukat, mint a Közép-Erdélyben és a szórványban élők. Hangsúlyozandó, hogy bár e régiók megyéinek mindegyikében a magyarok számbeli kisebbségben vannak, akárcsak a legtöbb városban is, így ez a hátrányérzelel nem meglepő, de nem is feltétlenül vezethető vissza a kisebbségi helyzetre, hiszen Székelyföldön ez az arány hasonló a többi régiókéhoz, és az erdélyi román fiatalok almintáján is 32 százalék lát-ja előnynek, további 33 százalék hátrálynak a nemzeti hovatartozását, de alapvetően a szlová-kok esetében sincs másképp.

**3. táblázat A románsághoz való érzelmi viszonyulás, százaléokban,
N=716, erdélyi román almintá**

A hovatartozás megélési módja	Inkább és teljesen egyetért
Büszke vagyok arra, hogy román vagyok	73
Mások általában tisztelik a románokat	38
Gyakran szégyellem, hogy román vagyok	16
Mások általában nem tartják a románokat nagyra	44
A románság fontos meghatározója annak, hogy ki vagyok	61
Úgy érzem, hogy keveset tudok adni a románok (csoportjának)	53
Előnyt jelent románnak lenni	32
Hátrányt jelent románnak lenni	32
Úgy érzem, hogy értékes tagja vagyok a románok csoportjának	43

Megvizsgáltuk, ugyancsak Lickert-skálán mérve, a magyarsághoz, mint nemzeti közösséghez való tartozás kritériumait a fiatalok körében. Ez a kérdés a heteroidentifikáció formáit mutatja, hogy milyen kritériumok szerint „fogadható el” valaki magyarnak.

**4. táblázat A magyarsághoz tartozás kritériumai
Mi kell, hogy vki magyar nemzetiségűnek számítson**

Kritériumok	Teljesen egyetértők aránya				
	Összesen	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Székelőföld
Legalább egyik szülője magyar legyen	55	58	49	56	60
Mindkét szülője magyar legyen	43	42	50	39	60
Magyar legyen az anyanyelve	72	76	73	67	82
Magyar állampolgár legyen	10	13	6	9	14
Tisztelje a magyar nemzeti színeket, jelképeket	41	47	39	35	54
Magyarnak tartsa magát	75	80	70	72	82
Jól beszéljen magyarul	63	71	59	56	72
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát	46	48	50	42	59
Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	38	44	38	32	51
Magyarországon szülessen	3	3	2	3	3
Élete legnagyobb részében magyarok között éljen	16	19	15	13	31
Szavazzon az RMDSZ-re vagy a magyar pártok egyikére	23	28	19	22	31
Magyar iskolát végezzen	32	32	35	29	46

A feltett kérdéscsomag arra vonatkozott, hogy a felsorolt kijelentések (az alábbi táblázatban olvashatók) mennyire fontosak ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson. Tülnyomó többségük teljesen egyetért azzal, hogy fontos az önbesorolás, hogy az illető magyarnak tartsa magát, ehhez közel eső arányban, 72 százalékuk tartja fontosnak, hogy magyar legyen az anyanyelve, 63 százalékuk, hogy jól beszéljen magyarul (ami ezen a vidéken nem mindig esik egybe), 46 százalék tartja fontosnak, hogy a magyar ismerje és szeresse a magyar kultúrát, 55 százalékuk szerint legalább egyik szülő legyen magyar, de ezen belül 43 százalékuknak fontos, hogy mindkét szülő legyen magyar. A magyar nemzeti jelképek tisztele-

tét is fontosnak tartja 77 százalékuk, viszont itt a „nagyon fontos” válaszok aránya csupán 41 százalék. A válaszolók hozzávetőlegesen 60 százaléka, tartja fontosnak (ebből 38% nagyon fontosnak), hogy „magyar” egyháztag legyen (római katolikus, református, unitárius, evangélikus). 32 százalékuk teljesen egyetért ezzel, hogy a magyar iskola elvégzése is identitás kritérium. A magyar pártokra, jelesen az RMDSZ-re szavazás nem számít magyarságkritériumnak a népesség többsége számára, 23 százalékuk teljesen egyetért azzal, hogy fontos. A többi kritériumok pedig a magyar lakosság túlnyomó többsége számára nem számítanak magyarságot meghatározónak.

A regionális bontásban szignifikáns eltérések vannak (Khi-négyzet próbával) majdnem minden kritériumnál, kivéve abban, hogy egyik szülője legalább magyar legyen, valamint, hogy ismerje és szeresse a magyar kultúrát. A tendencia az, hogy a partiumiak a kritériumok többségében többen választották, hogy azok nagyon fontosak, a szórványban pedig kevesebben vannak azok, akik ilyen kategorikusan fogalmazzák meg a magyarsághoz tartozás kritériumait. Más szóval, a szórványhelyzetben élők a magyarság meghatározásában „megengedőbbek”.

Faktorelemzést végeztünk az identitáskritériumokon, almintánként külön-külön PAF-módszerrel. Mind a székelyföldi, mind pedig a belső-erdélyi almintákon a KMO értéke 0,83, tehát jól illeszkedik a modell. Három faktort tartott meg az eljárás minkét esetben, a belső-erdélyi mintán a variancia 38, Székelyföldön a 35 százalékát magyarázza.

Belső-erdélyi almintá három faktora közül az első a variancia 14, a második 13, a harmadik pedig a 10 százalékát magyarázza. Székelyföldön az első és a második faktor 12 - 12, a harmadik pedig 11 százalékát magyarázza a varianciának.

5. táblázat A Magyar nemzeti identitáskritériumok faktorstruktúrája:
faktorsúlyok értékei almintánként (Rotated Factor Matrix)

Identitáskritériumok	Belső-Erdély és Partium			Székelyföld		
	Factor			Factor		
	1	2	3	1	2	3
Legalább egy szülője magyar legyen			0,415			0,352
mindkét szülője magyar legyen			0,662			0,378
anyanyelve magyar legyen			0,543			0,402
magyar állampolgár legyen		0,696			0,646	
tisztelje a nemzeti szimbólumokat	0,580			0,619		
magyarnak tartsa magát	0,413			0,399		
jól beszéljen azon a nyelven	0,507			0,383		0,387
ismerje és szeresse az magyar kultúrát	0,639			0,624		
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	0,471					0,525
Magyarországon szülessen		0,723			0,678	
Élete legnagyobb részében magyar nemzetiségűek között éljen		0,432			0,497	
Szavazzon az RMDSZ-re vagy a magyar pártok egyikére	0,411	0,384			0,459	
Magyar iskolát végezzen	0,331	0,331	0,352	0,303	0,390	0,444

A faktortáblázat értékei alapján láthatjuk, hogy lényegében azonos a faktorstruktúra a két régióban, bár kisebb eltérések előfordulnak. Az első faktor mindkét esetben a kultúr-nemzeti identitáselemeket tömöríti, ám Székelyföldön a „magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon” kritérium ehhez nem tartozik hozzá, hanem a harmadikhoz társul, amit etnikai credentitásnak nevezhetünk, ide sorolható a szülők magyar eredete, magyar anyanyelve legyen és magyarok között éljen. Nem illeszkedik jól egyik faktorhoz sem a „magyar iskola végezése”, Székelyföldön a „jól beszéljen magyarul”, Belső-Erdélyben pedig

az RMDSZ-re szavazás kritériuma sem, mivel ezek mindegyik identitáprofilhoz hozzásorolódnak, illetve a táblázat szerinti két utóbbi a válaszolók jelentős részének nem számít identitáskritériumnak. Az „állam-nemzeti” identitáskritérium, amely elvileg a magyar állampolgárságot jelenti, keveredik olyan „helyi” kri-tériumokkal, minthogy élete legnagyobb részében magyarok között éljen, és szavazzon az RMDSZ-re vagy a magyar pártok valamelyikére (2001-ig csak az RMDSZ létezett ilyen minőségben). Különösen a Székely-földön magasabbak e kritériumok faktorsúlyai, ami arra utal, hogy a magyarság kötelekébe „befogadha-tó” az a nem magyar származású, kulturálisan sem magyar műveltségben szocializálódott személy, aki be-illeszkedik egy magyar környezetbe Romániában és politikailag „magyarként viselkedik”. A felnőtt mintákon ennek az államnemzeti vagy állampolgári identitásnak kisebb súlya volt a faktorstruktúrában.

A harmadik identitásfaktor, amely a felnőtt népességhez képest nagyobb súllyal jelenik meg, a vérsé-gi származáson alapul, jelen esetben azzal mértük, hogy mennyire tartják fontosnak a magyarsághoz, hogy az egyik vagy mindkét szülő magyar legyen, illetve, hogy anyanyelve magyar legyen az illetőnek. Székelyfö-ldőn a „magyar” felekezethez tartozást (katolikus, református, unitárius) is ide sorolják, mivel legtöbb eset-ben a vallás is családlílas „öröklődik”. E faktor meglete és relatív jelentős súlya a magyar fiatalok identitá-sában arra enged következtetni, hogy a jövőben növekedhet az etnikai kizárást előtérbe helyezők súlya az erdélyi magyarok körében, hiszen a vérségi alapon definiálódó etnikai eredetidentitás a magyarsághoz tar-tozoz, de etnikailag nem „magyar” származásúak kizorítását, „kiátkozását” is magával hozhatja az erdélyi magyarok közösségéből, illetve a kisebbségi intézményekből, pozíciókból, szervezetek vezetőségéből stb. olyan körülmények között, amikor az erdélyi magyarok 10-20 százalék közötti arányát képezik a ma-gyar-román vagy magyar-más vegyes házasságból származók, valamint a roma származásúak, az elmagya-rosodott zsidók, örmények, románok és németek. Ezek kizorítása pedig lényeges létszámcsökkenést je-lenthet a demográfiai okokból amúgy is csökkenő létszámú magyarság körében.

Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitás-faktorstruktúrájának összehasonlító értékeléséhez lássuk, milyen súlyt képvisel e faktor az erdélyi román fiatalok esetében, akik többségiként más helyzetben vannak.

Faktorelemzés (PAF) KMO értéke 0,84, és a három faktor a variancia 38 százalékát magyarázza, ebből az első 17, a második 12, a harmadik pedig 9 százalékot tesz ki.

**6. táblázat A román nemzeti identitáskritériumok faktorstruktúrája:
faktorsúlyok értékei, erdélyi román almlnta (Rotated Factor Matrix)**

Identitáskritériumok	Faktor		
	1	2	3
legalább egy szülője román legyen			0,548
mindkét szülője román legyen			0,478
anyanyelve román legyen			0,543
román állampolgár legyen		0,643	
tisztelje a román nemzeti szimbólumokat	0,572		
románnak tartsa magát	0,425		
jól beszéljen románul	0,395		
ismerje és szeresse az román kultúrát	0,684		
román szertartási nyelvű egyházhöz tartozzék	0,505		
Romániában szülessen		0,719	
élete legnagyobb részében román nemzetiségűek között éljen		0,371	
szavazzon a román pártok egyikére	0,548		
román iskolát végezzen	0,506		

A faktorstruktúra és a faktorsúlyértékek hasonlóak az erdélyi magyar fiatalokéhoz. Az első és legfontosabb faktor, de még nagyobb súllyal, mint a magyaroknál, a kultúrnemzeti kritériumokra vonatkozik, tehát az önbesoroláson alapuló, a román nyelv és kultúra ismeretén alapul, de beletartozik a román szertartási nyelvű egyházhoz tartozás, román iskolában való tanulás. Kissé kilóg a jó román nyelvismeret kritériuma, mivel ez mindegyik faktoron elég jelentős mértékben jelen van, tehát bármilyen meghatározás szerint is egy román jó kell tudjon románul. Az állampolgári identitáskritériumok „vegytisztábban” jelennek meg a románok esetében, és a faktor relatív súlya hasonló az erdélyi magyarok faktorstruktúrájához, különösen, ha a teljes erdélyi magyarságra számoljuk.

A kollektív, különösen a nemzeti identitás fontos összetevője a haza és a szülőföld fogalma. A megkérdezettek (magyarok) a következőket nevezték meg hazájuknak, szabad válaszadással, nyílt kérdés segítségével kérdezve.

7. táblázat. A magyarok hazafogalmainak eloszlása régióként

Fogalmak	Összesen	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Székelyföld
Település, ahol él	5	4,5	3,8	6,0	7
Település, ahol született	2	1,6	1,8	2,0	2
Néprajzi zóna	0	0,5	0	0,3	0
Megye	0	0,7	0,3	0,3	2
Régió (Székelyföld, Partium)	1	0,7	0,6	1,5	17
Erdély	31	33,8	39,3	22,4	17
Románia	53	46,7	49,9	60,7	47
Magyarország, történelmi Magyarország	7	10,6	4,1	5,8	7
Egyéb	1	0,9	0,3	1,0	0

A megkérdezettek több mint fele Romániát jelölte meg hazájának, kevesebb, mint egyharmaduk Erdélyt. Összesen 7 százalékuk valamilyen Magyarország fogalmat nevezett meg hazájának, 5 százalékuk pedig a települést, ahol él. A regionális különbségek szignifikánsak és szemléletesek: bár a Partiumban a legtöbben szintén mind Romániát, mind pedig Erdélyt hazájuknak tekintik, de kevesebben, mint a másik két régióban, ezzel szemben többen vannak azok, akik Magyarországot vagy a történelmi Magyarországot tekintik hazájuknak. Ebben szerepet játszhat Magyarország közelsége, valamint az a tény, hogy a ma Partiumnak tekintett terület jelentős része a történelem során huzamos ideig nem a különálló Erdélyhez, hanem Magyarországhoz tartozott (1540-től 1867-ig). Bár mindegyik régióban Románia van az első helyen a hazafogalmak közül, a szörványban élők körében jóval átlagon felül, 61 százalékuk számára Románia jelenti a hazát, és ennek megfelelően Erdélyt csupán 22 százalékuk említette az átlagos 31 százalékhöz képest. Székelyföldön a hazafogalom szerkezete némiképp eltérő, a régió, azaz Székelyföld a válaszok 17 százalékát tömöríti, akárcsak az Erdélyt megjelölő válaszok, és bár Románia mint haza itt sem éri el a válaszok 50 százalékát, mégis ez a leggyakrabban adott válasz. Azt mondhatjuk tehát, hogy minél kisebb arányban élnek a magyarok egy régióban, annál inkább fogadják el a teljes Romániát hazájuknak, és minél nagyobb arányban koncentrálnak, annál inkább az adott régióhoz, de elsősorban Erdélyhez mint egészhez kötődnek. Egy kialakuló, akár etnikumok fölötti erős regionális identitásnak ez jó alapja lehet.

Egy másik kérdéssel azt tudakoltuk, hogy mit tekintenek szülőföldjüknek a fiatalok.

8. táblázat A magyarok szülőföld-fogalmainak eloszlása régióként (%)

Fogalmak	Összesen	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Székelyföld
Település, ahol él	20	25,5	15,6	19,3	31
Település, ahol született	16	12,8	17,0	19,0	23
Néprajzi zóna	1,5	2,3	0,9	0,8	2
Megye	2	2,1	1,7	1,8	2
Régió	2	2,3	2,3	1,8	19
Erdély	38	33,7	49,0	32,8	19
Románia	19	20,2	11,8	23,0	4
Magyarország, történelmi Magyarország	1	0,7	0,9	0,8	1
Egyéb	1	0,5	0,9	1,0	0

Szülőföldjüknek többnyire Erdélyt jelölték meg (38%), egyötödük Romániát, a többiek pedig azon települést, ahol élnek és/vagy ahol születtek. Közép-Erdélyben jóval átlagon felül, a válaszolók majdnem fele Erdélyt jelölte meg, a másik két régióban ezek aránya 33 százalékos volt. A Partiumban jó egynegyedük, átlagon felüli arányban azt a települést jelölte meg szülőfölgé gyanánt, ahol él, a születési hely (12,8) említése átlagon aluli. A székelyföldi válaszok jelentősen elkülönülnek a többitől: Romániát alig említik, míg a Székelyföldet mint régiót 19 százalékuk, további 19 százalékuk pedig Erdélyt. A települést is messze átlagon felül jelölték szülőföldjüknek. Ez azt mutatja, hogy a helyi kötődések erősebbek, mint más régiókban, ahol hajlamosabbak nagyobb földrajzi egységeket szülőföldjüknek tekinteni.

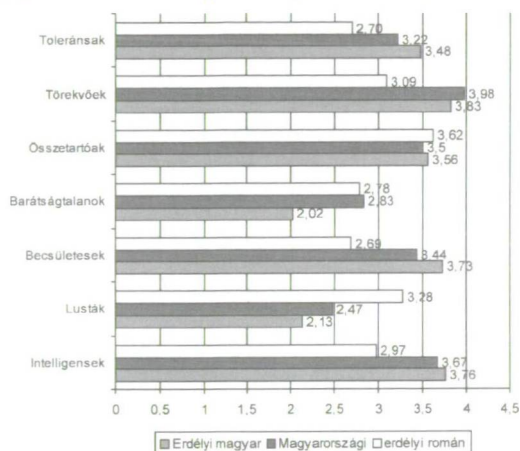
Megkérdeztük, hogy a romániai/ erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek. Erre a kérdésre a megkérdezettek 95 százaléka igennel válaszolt. Ez az eredmény, összevetve az előbbivel, ahol a megkérdezettek többsége Romániát, jelentős kisebbségük pedig Erdélyt nevezte meg, valamint tekintetbe véve a magyarsághoz való tartozás kritériumait, elmondható, hogy a helyi kisebbségben vagy szörványban élő erdélyi magyarok nemzeti identitása egyszerre tud regionális lenni, és kötődni Romániához, mint hazához, ugyanakkor az egységes magyar nemzet részének tekintik önmagukat.

Megvizsgáltuk, hogy mennyire használják az etnikai sztereotípiákat a fiatalok arra, hogy megkülönböztessék a magyarországi magyarokat és az erdélyi románokat a saját csoportjuktól. Hét tulajdonságról kellett megmondaniuk – amelyek között pozitív és negatív, erkölcsi és motivációs jellemzők egyaránt akadtak –, hogy mennyire jellemző a különböző csoportokra (a részletes válaszokat átlagértékeként lásd az alábbi táblázatokban³). A válaszolók az erdélyi magyarokat mint saját csoportot minden pozitív tulajdonság tekintetében előnyben részesítették, így az átlagértékek magasabbak, mint a másik két csoportra vonatkozóan. Bár vannak eltérések, de egyik tulajdonság esetében sincsenek radikálisan eltérő válaszok, inkább kisebb, árnyalatnyi eltérések kerültek felszínre a megítélést illetően. A válaszok alapján a tolerancia, becsületesség és az intelligencia legkisebb átlagértékét a románok kapták, ennél nagyobb mértékben tartják jellemzőnek a magyarországi magyarokra ezeket a tulajdonságokat, és még inkább jellemzőnek tartják az erdélyi magyarokra. Az átlagok közötti távolság a románok és a magyarországiak között nagyobb, mint a két magyar csoport között mindegyik esetben, az intelligencia esetében nincs is szignifikáns különbség az utóbbiak között. A magyarországiak mindenkinél törekvőbbek és barátságosabbak, ám míg az első esetben alig előzik meg az erdélyi magyarokat, a „barátságosabb” tulajdonság esetében már a románok kerülnek közel az

³ A szignifikancia szint az Anova-teszthez tartozik.

anyaországiakhoz. A lustaságot várhatóan nagyobb arányban „varrták” a románok nyakába a magyar fiatalok, ám a magyarországiakat is kissé lustábbnak tartják a sajátjaikénál.

2.ábra Etnikai sztereotípiák az erdélyi magyarok körében
Mennyire jellemző a ...-ra, hogy...? (1- egyáltalán nem, 5- teljesen jellemző)

A sztereotipizációt regionális bontásban is megvizsgáltuk. A saját csoportra vonatkozó jellemzőkben nincsenek szignifikáns eltérések, csupán abban, hogy összetartóké a magyarok. Itt a szóróványban élők inkább összetartónak tartják a magyarokat, ami érthető, hiszen a kisebb közösségekben egyszerűbb megegyezésre jutni.

9. táblázat. Mennyire jellemző a romániai/ erdélyi magyarokra, hogy...
(Átlagértékek, 1- egyáltalán nem jellemző, 5- teljesen jellemző)

Jellemzők	Székelőföld	Partium	Közép-Erdély	Szóróvány	Összesen
Intelligensek	3,78	3,74	3,75	3,79	3,76
Lusták	1,92	2,11	2,21	2,07	2,13
Becsületesek	3,84	3,68	3,71	3,81	3,73
Barátságtalanok	1,95	1,98	2,09	2,00	2,02
Összetartók	3,67	3,51	3,49	3,68	3,56
Törekvők	4,05	3,80	3,81	3,89	3,83
Toleránsak	3,49	3,47	3,47	3,52	3,48

A magyarországi magyarokra vonatkozóan minden tulajdonságot szignifikánsan eltérő mértékben tartnak jellemzőnek. Csupán az intelligencia és a törekvés tekintetében nem jellemzőek az eltérések. A többi esetben a Közép-Erdélyben élő magyar fiataloknak van a legrosszabb képe az anyaországiakról, legtöbbször itt tartják jellemzőnek rájuk a lustaságot, barátságtalanságot és legkevésbé a toleranciát. Kevesebben tartják barátságtalannak a Partiumban őket, mint a többi régiókban.

10. táblázat Mennyire jellemző a magyarországi magyarokra, hogy...
(Átlagértékek, 1-egyáltalán nem jellemző, 5-teljesen jellemző)

Jellemzők	Székelyföld	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Összesen
Intelligensek	3,87	3,65	3,58	3,77	3,67
Lusták	2,70	2,42	2,63	2,37	2,47
Becsületesek	3,58	3,44	3,33	3,55	3,44
Barátságatlanok	2,69	2,65	3,01	2,89	2,83
Összetartóak	3,49	3,58	3,35	3,55	3,50
Törekvők	4,00	3,98	3,90	4,07	3,98
Toleránsak	3,39	3,33	3,13	3,17	3,22

A románokra vonatkozó válaszok a barátságatlanságot leszámítva szignifikánsan különböznek régióként.

11. táblázat Mennyire jellemző a erdélyi románokra, hogy...
(Átlagértékek, 1-egyáltalán nem jellemző, 5-teljesen jellemző)

Jellemzők	Székelyföld	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Összesen
Intelligensek	2,82	2,94	2,83	3,14	2,97
Lusták	3,34	3,14	3,45	3,29	3,28
Becsületesek	2,73	2,79	2,61	2,65	2,69
Barátságatlanok	2,92	2,85	2,77	2,72	2,78
Összetartóak	3,76	3,78	3,66	3,41	3,62
Törekvők	3,33	3,32	2,94	2,96	3,09
Toleránsak	2,72	2,64	2,64	2,81	2,70

A Partiumban egyes szempontokból pozitívabb kép él a románokról, mint máshol: kevesebben tartják őket lustának, ezzel szemben többen mondták, hogy becsületesek és törekvők. A szörványban élők átlag felett látják őket intelligensnek, összetartónak és toleránsnak. Nyilván a szörványban élők kevésbé előítéletesek, mert a személyközi kapcsolatok során több románnal érintkeznek, mint a többi régiókban. Ha összevetjük az erdélyi magyarokról formált véleményekkel, akkor látható, hogy a szörványmagyar fiataloknak a saját közösségükről még mindig számottevően jobb véleményük van, mint a románokról, tehát a pozitív szociális identitásuk nem került veszélybe.

A magyar Országgyűlés által elfogadott, a határon túli magyarokra vonatkozó, úgynevezett „státustörvény” alkalmazásához nagy remények fűződtek, beleértve a nemzeti identitás „megerősítésére” vonatkozó kitételeket. A következőkben a státustörvénnyel kapcsolatos attitűdöket vizsgáljuk meg. Figyelembe kell venni, hogy az adatfelvétel időpontjában még a törvény eredeti változata volt érvényben, amely a korlátozott időre vonatkozó munkavállalást is tartalmazza.

A megkérdezettek 73 százaléka hallott a határon túli magyarokról szóló magyar kedvezménytörvényről (közkeletűen státustörvény), de ez régióként eltérő. A Partiumban élők körében átlagos arányban, Közép-Erdélyben nagy arányban, 82 százaléuk hallott a státustörvényről, míg a szörványban élők körében viszont több mint egyharmaduk nem hallott a státustörvényről.

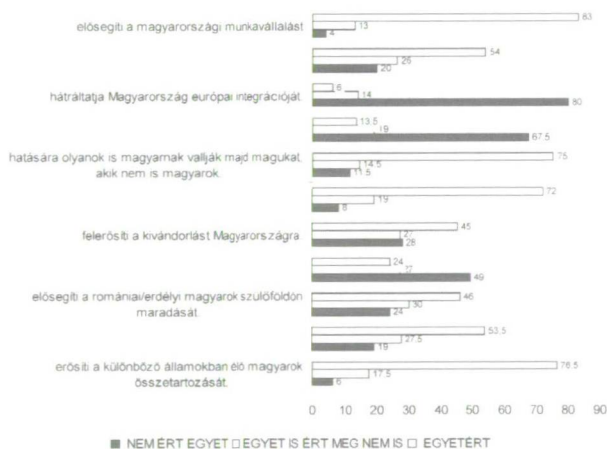
12. táblázat. Hallott-e az ún. státustörvényről?

	Székelyföld	Partium	Közép-Erdély	Szörvány	Összesen
Igen	79,8	71,1	82,4	65,8	73,0
Nem	20,2	28,9	17,6	34,2	27,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Azoktól, akik hallottak róla megkérdeztük, hogy mi a véleményük erről a törvényről. Különböző véleményeket teszteltünk, amelyek a nyilvános beszédben a státustörvényről hangzottak el, ezekkel kapcsolatban kellett állást foglalniuk. A válaszok alapján látható, hogy a legnagyobb egyetértést az a kijelentés váltotta ki, miszerint a törvény elősegíti a magyarországi munkavállalást, bár ez a rendelkezése a legkevesebbet ígérő és a módosított változathoz ki is maradt a szomszédos országok és az Európai Unió kérésére. Sorrendben a következő legnagyobb arányú egyetértést a következő kijelentés összesítette: „erősíti a különböző államokban élő magyarok összetartozását”. Ez a vélemény valóban a törvény lényegét érinti. A következő kijelentés ugyancsak a törvény pozitív megítélését összesítette, arra vonatkozóan, hogy „elősegíti a romániai/erdélyi magyarok kulturális gyarapodását. Am ugyanolyan intenzitással értettek egyet a törvény egyik feltételezett visszás effektusával, miszerint „hatására olyanok is magyarnak vallják majd magukat, akik nem is magyarok. A válaszadók nagy többsége egyetértett azzal, hogy a törvény rontja a romániai/erdélyi magyarok viszonyát a román többséggel. Széleskörű egyetértésnek örvendett az a kijelentés is, miszerint a törvény elősegíti a romániai magyarok anyagi gyarapodását.

A törvény várható hatásaira vonatkozó két, egymásnak ellentmondó kijelentéssel körülbelül ugyanannyian értettek egyet, megosztva a véleményeket: 45-46 százalékuk szerint a törvény elősegíti a szülőföldön maradást, másrészt pedig felerősíti a kivándorlást Magyarországra. Végül pedig a válaszadók legnagyobb része elutasította azt a két kijelentést, miszerint a státustörvény hátráltatná Magyarországhoz való európai integrációját, és nem lenne tényleges hatással a romániai magyarok életére.

3. ábra Milyen mértékben ért egyet az un. státustörvényre vonatkozó állításokkal?

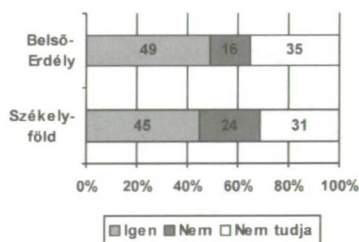

Régióként vizsgálva a válaszokat megfigyelhető, hogy nincsenek szignifikáns eltérések a legtöbb esetben, kivéve a következőket. A kivándorlás felerősítésére vonatkozó kijelentéssel a Partiumban átlagon felül értettek egyet, viszont ugyanott voltak többen azok (41%), akik egyáltalán nem értettek egyet azzal, ez hogy nem lenne tényleges hatással a határon túli magyarok helyzetére, bár az eltérés csak az intenzitásban figyelhető meg. A munkavállalás elősegítésére vonatkozó kijelentés esetében is erőteljesebben értettek egyet a partiumiak a többiekkel, nyilvánvalóan azért is, mert a határ közelsége miatt elvileg valóban könnyebben lehetne igénybe venni a 3-6 hónapos munkavállalás megkönnyítését célzó rendelkezést, ami végül is kikerült a törvényből.

Mindent összesítve a státustörvényt, pozitívan fogadja az erdélyi magyar ifjúság. Ám a pozitív fogadtatáson túl látják a veszélyeit is, amelyeket a magyarországi és a romániai közbeszédben foglalmaztak meg a különböző politikai és társadalmi szereplők, így például a magyar–román viszony megromlására és a ki-vándorlás felerősödésére vonatkozókat. Emellett olyan elvárásokat fogalmaznak meg, amelyek nem, vagy csak érintőlegesen kapcsolódnak a státustörvényhez, mint például a munkavállalás megkönnyítése. Mint ismeretes, a kedvezménytörvény a 3–6 hónapos munkavállalást illetően, több kritérium közül csupán egyet szabadított volna fel, és semmi könnyítést sem jelentett volna a hosszabb időre munkát vállalók számára, még ha benne maradt volna is a törvényben. A szomszédos országokkal való tárgyalások eredményeképpen pedig a munkavállalással kapcsolatban e kevés kedvezményt is kivették a törvényből (amit ad-dig is kevesen vettek igénybe, amíg érvényben volt, mert nem volt praktikus). Összességében tehát az erdélyi magyar ifjúság státustörvénnyel szembeni elvárásai és a törvény által nyújtott tényleges kedvez-mények nem állnak szinkronban egymással, és ezért középtávon elkerülhetetlen lett volna a kiábrándulás a határon túliak körében.

Végül megkérdeztük, mit gondol, hogy személy szerint őt érinti-e a törvény. Az alminták kevesebb mint fele gondolta úgy, hogy őt személy szerint érinti a törvény. Viszont akik hallottak a törvényről azok háromnegyede, személy szerint is érintve érzi magát.

4. ábra Mit gondol, őt személy szerint érinti a státustörvény?

Regionális bontásban leginkább a partiumiak (81 százalékbán) fűznek személyes reményeket hozzá, míg a szórványban élők bő 10 százalékkal kevesebben gondolják, hogy személyesen is élvezni fogják a törvény előnyeit. Legkevésbé a székelyföldiek – 65 százalékbán – érzik érintve magukat, alighanem a Magyarországtól való földrajzi távolsággal kapcsolatos a régiónkénti eltérés, ami nem véletlen, hiszen a legtöbb kedvezmény csupán ott vehető igénybe.

13. táblázat Mit gondol, őt személy szerint érinti a státustörvény?

	Székelyföld	Partium	Közép-Erdély	Szórvány	Összesen
Igen	65,0%	81,3%	73,0%	69,4%	74,9%
Nem	35,0%	18,8%	27,0%	30,6%	25,1%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A továbbiakban megvizsgáltuk, hogy a három nemzeti identitásfaktor, illetve a saját és az erdélyi románok pozitív és negatív szereotip képére vonatkozó szintetikus mutatókat mely társadalmi tényezők határozzák meg, mely változókkal mutatnak valamilyen összefüggést. Több módszerrel is megvizsgáltuk az összefüggéseket, végül leghatékonyabbnak a faktorszokrok átlagértékeinek összeha-

sonlítása bizonyult Anova-tesztel. Az állampolgári identitásfaktor többnyire nem áll összefüggésben a társadalmi környezet változóival. A vizsgálatba nagyszámú változóhalmazt vontunk be a társadalmi rétegződés, szociodemográfiai struktúra, etnikai arányok, települési és földrajzi viszonyok, életkor, iskolázottság és társadalmi származási háttér területéről. Ezen változócsoportok közül csupán a következők mutatnak összefüggést több identitásváltozóval: az iskolázottság nyelve, legmagasabb befejezett iskolai szint, az apa iskolázottsága, az állandó lakhelyül szolgáló település nagysága és a magyarok aránya a településen. A társadalmi rétegződést illetően, fő foglalkozási státuscsoportok szerint is vannak eltérések főleg a kultúrnemzeti identitásfaktor vonatkozásában, éspedig abban a formában, hogy a diplomás értelmiségiek inkább azonosulnak ezzel a faktorról, mint a munkanélküliek vagy a fizikai munkások, de mivel a fiatalok nagy részének a szakmai pályája nem kezdődött el, vagy nem tekinthető az elért státus véglegesnek, az átlagértékek közötti különbségek nem túl látványosak. A többi felsorolt társadalmi környezetváltozó szerinti eltérések elsősorban a kultúrnemzeti, az etnikai eredet-identitásfaktor, és a saját, illetve az erdélyi románok pozitív sztereotip képére vonatkozóan érvényesülnek, a következő módon (lásd a mellékletet).

A kultúrnemzeti identitásfaktor erősebb a végig magyarul tanulók körében, a magasabb iskolázottságúak körében viszont nem feltétlenül erősebb e faktor mint a többiek esetében, aminek fő oka, hogy a fiatalok jelentős része még tanul, ezért nem relevánsak az éppen befejezett iskolai szintek, de a befejezett iskolázottságúak körében kimutatható a tendencia. Kisebb és magyar többségű településeken ugyancsak jelentősebb a kultúrnemzeti faktor súlya a nemzeti identitásában. Az etnikai eredet-identitás az inkább magyar nyelven tanuló, alacsonyabb iskolázottságú, alacsonyabb szülői iskolázottságú környezetből származó, többnyire kisebb településen tömbben élő magyar fiatalok körében erősebb.

Hogyan tudnánk körülírni azokat, akik különböző tulajdonságokkal ruházzák fel a saját vagy a másik, egytől más nemzeti csoportot? Először is, látható az átlagértékekből, hogy az eltérések semmilyen változó szerint sem különböznek nagymértékben, az 1-től 5-ig terjedő skálán mindössze néhány tizedpontos eltérések figyelhetők meg, ami azt mutatja, hogy a fiatalok körében a nemzeti attitűdöknek van egy viszonylagos társadalmi konzisztenciája, amit semmilyen társadalmi rétegváltozó nem ír felül radikálisan. A saját magukról kialakított pozitív sztereotip kép valamivel erősebb az átlagnál az alacsonyabban iskolázott, többségében magyarul beszélő, kisebb településeken élők körében. A románokról alkotott pozitív sztereotip kép inkább jellemző az alacsonyabb iskolázottságú, magyar többségű kisebb településeken élő, ami jól mutatja, hogy ugyanaz a népességcsoport mind a magyarokat, mind a románokat hajlamos átlagosnál nagyobb mértékben pozitív jelzőkkel ellátni, de azért láthatjuk, hogy az ötfokú skálán 0,7 pontos eltérés van a saját csoport pozitív képe javára a románokéhoz képest, ami normális, hiszen Henri Tajfel szerint egy kisebbség identitása akkor maradhat fenn, ha tagjai pozitív szociális identitással rendelkeznek (Tajfel 1980), ennek egyik eleme lévén a saját magukról kialakított pozitív kép megléte, és az asszimiláció egy fékje lehet, ha a többségi nemzetről alkotott kép átlagosan kevésbé pozitív, mint a sajátjuké.

Zárszóként néhány fő következtetést fogalmazunk meg, amelyek az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását meghatározó társadalmi tényezőkre vonatkoznak. A fiatalok túlnyomó többsége elsősorban magyarnak vallja magát, azon belül ennek regionális erdélyi/romániai jelzővel ellátott változata a domináns. A nemzeti identitás szerkezete három faktorról írható le, ezek a kultúrnemzeti, állampolgári és a vérségi alapú etnikai eredet-identitás-faktorok. Meglepő, hogy a fiatalok körében az állampolgárság alapú nemzeti identitásnak mekkora súlya van: bár csupán egy kisebbségre jellemző, de annak sajátos, székelőföldi változatában, amely a magyar környezetben való élés kritériumával egészítette ki ezt a faktort. A magyarság megélése pozitív töltetű, túlnyomó többségük büszke a magyarságára, ám nemzeti hovatartozásukat közel egyharmaduk hátránynak tartja. Ez a jelenség a román fiatalokra is jellemző, és nem elsősorban a kisebbségi helyzetre, inkább az ország külföldi presztízsére vezethető vissza,

nemzetiségtől függetlenül. Kimutatható, hogy az identitáselemek hangsúlyozott jelentéte vagy hiánya attól is függ, hogy az alanyok magyarul vagy románul végezték a tanulmányaikat. Regionális összehasonlításban körvonalazódik néhány sajátosság, amely minden tekintetben sajátos jegyeket kölcsönöz a nemzeti identitás megnyilvánulásának. Mindenekelőtt a Székelyföldön többségben, és Erdély többi részén kisebbségben élő magyarok identitása között figyelhető meg eltérés, de kisebb régiók szerint is (Partium, Közép-Erdély és Szórványvidékek), különösen ami a hazafogalom tartalmát illeti, a regionális kötődés annál erősebb, minél nagyobb arányban élnek a magyarok az adott régióban, különösen a Szórványvidékeken, amely magába foglalja Észak- és Dél-Erdély, valamint Bánság megyéinek magyarságát, közel kétharmaduk Romániát jelölte meg hazájának, ami mögött a nagyobb arányban román nyelvű iskolázottság szocializációs hatása is érvényesül a pusztá szórványhelyzet közvetlen szerepe mellett. A társadalmi réteghelyzet és az iskolázottsági szint közvetlen hatása a kultúrnemzeti identitásprofil hangsúlyozódására nem mutatható ki annyira, mint a felnőtt lakosság körében, mert a fiatalok iskolázottsági és rétegződési viszonyai alakulóban vannak életkori okokból, de a részpopulációk elemzése megerősíti a felsőtt népesség körében is megfigyelt összefüggéseket a magasabb iskolázottságúak etnocentrizmusra való nagyobb fogékonyságával.

Melléklet

1. Nemzeti identitásváltozók átlagértékei Anova-tesztel az erdélyi magyar fiatalok körében néhány társadalmi háttérváltozó szerint

Iskola nyelve	Kultúr- nemzeti- identitás ¹	etnikai ere- detidenti- tás	saját pozitív sztereotip- izáció	Saját neg- atív stere- otip.	román pozitív stereotip.	román negatív stereotip.
magyar nyelvű iskola szülőföldön	0,0536	0,1047	3,8	2,0	3,0	3,1
román nyelvű iskola	-0,3097	-0,2956	3,8	2,0	3,1	2,9
vegyes tan nyelvű iskola	-0,0033	-0,0526	3,6	2,1	3,0	3,0
Összesen	0,0014**	0,0021**	3,7**	2,0**	3,0	3,1**
Legmagasabb iskolázottság						
alapfokú	-0,0039	0,0638	3,8	2,0	3,1	3,1
szakiskola	0,1337	0,0961	3,8	2,0	3,1	3,0
szakközép	0,0465	-0,0032	3,7	2,0	3,0	3,1
elméleti és technikum	-0,0162	-0,0280	3,6	2,0	3,0	3,1
felsőfokú	-0,1779	-0,2161	3,6	2,1	3,0	3,1
Összesen	-0,0012**	-0,0020**	3,7**	2,0	3,0**	3,1
Apa iskolázottsága						
alapfokú	0,1149	0,1237	3,8	2,0	3,1	3,1
szakiskola	-0,0197	0,0103	3,7	2,0	3,0	3,1
szakközépiskola	-0,0598	0,0853	3,7	2,0	3,0	3,1
elméleti ki., techn.	-0,1410	-0,1178	3,7	2,1	2,9	3,1
felsőfokú	0,0038	-0,1596	3,7	2,0	3,0	3,1
Összesen	-0,0161**	-0,0023**	3,7*	2,0	3,0**	3,1
Település nagysága						
5000 alatt	0,0961	0,1274	3,8	2,0	3,1	3,1
5000-50 000	-0,0420	0,0005	3,7	2,0	3,0	3,0
50 001-200 000	-0,0180	-0,0645	3,7	2,0	3,0	3,1
200 000 fölött	-0,1674	-0,2603	3,6	2,2	2,9	3,1
Összesen	0,0000**	0,0000**	3,7**	2,0*	3,0*	3,1
Magyarok aránya a településen						
10% alatt	-0,1908	-0,3057	3,7	2,1	2,9	3,0
10-49,9%	-0,0787	-0,1085	3,6	2,1	3,0	3,1
50% fölött	0,0663	0,0962	3,8	2,0	3,1	3,1
Összesen	0,0000**	0,0000**	3,7**	2,0	3,0*	3,1

*Szignifikáns különbségek $p=0,05$ szinten

**Szignifikáns különbségek legalább 0,01 szinten

¹ A kultúr-nemz. identitás és az etnikai eredetidentitás látens változók a PAF faktorelemzéssel kapott szóróértékeken alapulnak.

SZAKIRODALOM

- Csata Zs. – Magyar T. – Veres V. (2002): *Belső Erdély*, In: *Gyorsjelentés – Mozaik 2001* (szerk: Szabó A. Bauer B., Laki L., Nemeskéri I.), Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. – Csere G. (1998): *Jelentés a Tündérkertből*, In: *Társadalmi riport*, Budapest.
- Csepeli Gy. (1992): *Nemzet által homályosan*. Gondolat, Budapest.
- Verdery, K. (1993): *Nationalism and National Sentiment in Post-Socialist Romania*, *Slavic Review* 2/52.
- Veres V. (2000): *Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében*, *Szociológiai Szemle* 2000/4.
- Veres V. (2004): *A román és a magyar nemzeti identitás sajátosságai Erdélyben, társadalmi rétegződési perspektívában*. Akadémiai kiadó, (megjelenés alatt). Budapest.
- Tajfel, H. (1980): *Az előítélet gyökerei, néhány megismeréssel kapcsolatos tényező*. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest.

X44181

Kiadta: Belvedere Meridionale

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Tel.: 62/544-759

terjesztes@belvedere.meridionale.hu

belvedere@jgytf.u-szeged.hu

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

Kiadóvezető: JANCSAK CSABA

Műszaki szerkesztő: SZUPERÁK ATTILA

Nyomta: Gewalt Kft, Kolozsvár

vert. 92

XB 54567